„Personalhistoriske sagn – en studie i kildeverdi" er en undersøkelse av i hvor stor grad folkelig tradisjon kan meddele oss noe om fortidige forhold og hendelser. Forfatteren tar for seg sagn om overfall og drap fra slutten av 1600-tallet til 1850 og sammenholder dette materialet med rettsaktene.

Ved hjelp av nydefinerte og nye termer og en strukturalistisk og funksjonalistisk metode lykkes det ikke bare å komme fram til i hvor stor grad tradisjonen er formidler av fakta. Det skapes også forståelse av hvordan samtidsmiljøet og senere generasjoner har vurdert hendelsene, forbryterne og domsutfallet.

Avhandlingen gis oss øket kunnskap om et eldre samfunn hvor en sterk rettsfølelse, dominert av begrepene bot og soning, er med på å opprettholde faste normer i et lokalmiljø som tar avstand fra vold, noe som bl.a. understrekes i en viss motstand mot liberaliseringen av strafferetten på 1800-tallet.

Forfatteren er født 15.10.43 i Oslo. Magister i folkeminnevitskap våren 1970. Forskningsstipendiat NAVF fra 1.1.71. Fra 1.1.73 kst. konservator ved Institutt for folkeminnevitskap, Universitetet i Oslo.

Bjarne Hodne

Personalhistoriske sagn

UBBHF 398.22 H

Bjarne Hodne

Personal historiske sagn

Universitets forlaget

75d227652

UNIVERSITETET I BERGEN



20/1-89 Skadet bok.
Klr

398.22 Hod

Bjarne Hodne

Personalhistoriske sagn

En studie i kildeverdi

[Akad. avh.]

Universitetsforlaget
[Oslo] 1973

5d22 7652

UNIVERSITETSFORLAGET 1973

ISBN 82-00-08975-4

Printed in Norway by
Universitetsforlagets trykningssentral

K65 cNo2

Universitetsbiblioteket i Bergen

INNHOLD

I. Tidligere forskning – metode – materiale

Tidligere forskning 7
Metode 21
Materiale 28
Spørsmålsstilling 33

II. Analyser

1. Drapet på Haukom 35
2. Drapet på Vehus 38
3. Olav Garvik 41
4. Mikkel Ormberg 48
5. Ole Mikkelsen 51
6. Mordet på Byggland 55
7. Kittil Slettemo 60
8. Angerskleiv 67
9. Flatåsgutten 71
10. Mannefadde 75
11. Tellei Lund 80
12. Jon fangen 84
13. De to røverne 87
14. Mordet på Klemma 96
15. Sigurd Sordal 99
16. Mordet på Syftestad 109
17. Mordet ved Søbak 113
18. Bratterudmordet 117
19. Sisselsønnene 124
20. Satanskviten 140
21. Viking Rykke 149
22. Mordet på Rude 154
23. Drapet på rømlingene 159

III. Konklusjon

Holdning til forbrytelsene 169
Holdning til forbryteren 175
Holdning til embetsmenn 180

Konstantenes opplysningsverdi 181
De enkelte oppskrifters samlete kildeverdi som „opplysning" 188
Funksjon 189
Replikker og dialoger 192
Mangel på folketroelement 193
Andre konserverende faktorer 194
Forholdet mellom „opplysning" og „holdning" 194

IV. Noter 199

V. Sagnmateriale 230

VI. Litteraturliste 254

Merk:

Overskriftene på sagntypene er hentet fra tradisjonen.
Overskriften til type 23 er satt av forfatteren.

Forkortelser:

NFL:	Norsk Folkeminnelags skrifter
NFS:	Norsk Folkeminnesamlings arkiv
R.A.:	Riksarkivet
S.T.A.I.O.:	Statsarkivet i Oslo
S.T.A.I.K.:	Statsarkivet i Kristiansand
S.T.A.I.B.:	Statsarkivet i Bergen
S.T.AK.I.T.:	Statsarkivkontoret i Tromsø
S.T.A.I.H.:	Statsarkivet i Hamar

I. Tidligere forskning – metode – materiale

Tidligere forskning

Denne avhandlingen er et studium i historisk sagntradisjon. I geografiske områder hvor muntlig overlevering av episk fortellerstoff som eventyr og sagn nære på har opphørt, og hvor vi har med skriftlig fiksert tradisjon å gjøre, er den historiske sagntradisjonen en av de få kildene vi har til rådighet ved undersøkelse av den diakrone traderingsprosess, og dennes eventuelle omformende virkning på det fortalte. Studiet av historisk sagnmateriale har også utfra denne synsvinkel stått sentralt i norsk folkloristisk vitenskap. Som et naturlig utgangspunkt vil vi derfor velge å gå gjennom tidligere forskning som har tatt for seg historiske sagn. I den følgende gjennomgang tar vi sikte på å gi en konsentrert presentasjon av forskernes materiale, deres problemstillinger, metoder og resultater.

Den som var den første her i landet til å foreta en inngående vitenskapelig analyse av sagntradisjons historiske kildeverdi, var Knut Liestøl med avhandlingen "Norske ættesogor", 1922. Boken var i sin tid banebrytende både i metode og emnevalg.

Liestøl ønsket å belyse hva vi kan regne for sannhet og hva som må ansees som dikt i et ættesagnmateriale.[1] Forfatteren mener at når disse spørsmål er klarlagt, lar det seg gjøre å påvise hvor lenge en tradisjon kan leve, hvordan den med tiden lager seg om, og hvilke lover denne omlagingen følger.[2] Problemstillingen fordrer et materiale som har hatt den lengst mulige overleveringstid. Tilfredsstillende tradisjon finner Liestøl i ættesoger fra tiden 1550 til 1700-tallet, nedtegnet på slutten av forrige århundre og i begynnelsen av dette hundreåret.[3]

For å kontrollere sannhetsinnholdet i tradisjonen, benyttes lensregnskap, futeregnskap, folketellingslister, rettsdokument, tingbøker og skifteprotokoller.[4] Ved en komparasjon mellom de to kategorier kilder, undersøkes ættesogene så mye som mulig i detalj.[5]

Kjennskap til de historiske forhold sagnene er blitt skapt under, er en forutsetning for å gi tradisjonsmaterialet den best mulige fortolkning. Derfor må analysene av tradisjonen følge etter en gransking av bygdemiljøet, for å bringe på det rene bosetning, samferdsel, administrasjon, historie, folketro og folkelynne.[6]

Hovedtyngden av Liestøls avhandling er lagt på en kritisk gjennomgang av Skaddarsoga fra Åseral i Vest-Agder. Resultatene av undersøkelsen forsøker forfatteren å styrke ved en analyse av sagnene om Vonde-Åsmund Rygnestad, Jørund Kvåle og Trond Hoskuldsson fra Kvinlog, alt tradisjon fra de indre Agder-bygdene.[7] Personene disse sagnene forteller om, levde på 1500–1600-tallet.[8] I hva man kan karakterisere som et etterord, gir Liestøl en omtale av ættesagn fra Telemark og Hallingdal.[9]

"Norske ættesogor" har en fyldig konklusjon. Materialets særdrag i form og innhold legges fram. Ættesagnene, som består av en lang rekke hendelser sammenknyttet til en større fortelling, har både innslag av opphavssagn og naturmytiske sagn.[10] – Det ser ut til at de fleste personene Liestøl analyserer tradisjon om, har vært bondehøvdinger, økonomisk sterke personer[12] med et eller annet embete i lokalsamfunnet.[13] På samme vis som det er et utvalg av personer ættesoga går om, på samme måte er det også et utvalg av hendelser det traderte omhandler. Strid om

jord og kvinner, drap og slagsmål og alt det slike sammenstøt drog etter seg av hevn, rettstvister og fredløshet, er det ættesagnene særlig er opptatt av.[14]

Det er ikke bare det innholdsmessige og formkriteriene som setter ættesagnene i en særstilling innen gruppen historiske sagn. Også tradisjonsbærerne er av en spesiell kategori.[15] Ættesagntradisjonen blir båret oppe av fortellere med sans for det historiske og med god hukommelse, overskudd og oversyn nok til å vie seg til denne oppgaven.[16]

Hovedresultatet i avhandlingen ligger i påvisningen av hva som er historisk korrekt og hva som er av upålitelig karakter i den analyserte tradisjonen. "Det viser seg jamt at det ein kann kalla beingrindi i soga er historisk".[17] Personene det fortelles om har levd, og navnene på dem er stort sett korrekte. Slektsskapet mellom personene og slektsrekkefølgen medfører stort sett riktighet. Dessuten nevnes i slik sagntradisjon småting som kan verifiseres. "Det uhistoriske syner seg mest i det som gjer forteljingi fyldig og rik, i det som gjev henne liv og farge".[18] Det som underlegges lover for dikting og komposisjon, vil endre seg lettest. Det dreier seg gjerne om motiv og drag som er satt i samband med følelser.[19]

En vurdering av forholdet mellom det korrekte historiske og det upålitelige, fører til en oppfatning hos Liestøl av at "Alt i alt må ein segja at den munnlege tradisjonen held seg ikkje meir enn 300–400 år. Eit og anna minne kann nok gå mykje lenger tilbake, men samanhangande forteljingar som ein med nokon rett kann kalla historiske, vert ikkje eldre. 300–400 år er nok til eit heilt stoffskifte i den historiske segnorganismen".[20]

Et årsaksforhold med flere komponenter ser Liestøl som grunn til at en slektstradisjon kan holde seg så pålitelig som tilfellet er over så langt tidsrom. "Me hev fyrr, då me tala um sogemennene, nemnt at det er serleg ei form av ættekjensle som hjelper til å halde tradisjoen uppe, det er ættebyrgskapen, at ein er stolt av å vera av ei ætt, at det er ei ære å minnast det forfederne hev gjort".[21] Et annet moment som trekkes fram til forklaring av tradisjonens stabilitet og levedyktighet, er den støtte for hukommelsen minner fra eldre tider representerer. Det er minner knyttet til personene sagnene går om, det dreier seg om.[22] "Eit slags minne må nemnast særskilt. Det er gamle brev og utskrifter av domar".[23] "Skulde ein sovoren påverknad frå skriftlege kjeldor ha gjenge for seg i større mun, måtte det få mykje å segja for vårt syn på desse ættesogone i det heile. Men ei nærmare gransking viser at dokument hev havt lite å segja".[24]

Liestøl markerer betydningen av miljøets kontroll ved tradisjonsbærerne i forbindelse med spørsmålet om hvorfor den analyserte tradisjonen er såvidt pålitelig: "Dersom ein ikkje fortel rett, vil dei andre mæla imot".[25] Dessuten er det "au merkande at soga treng ikkje å ha gjenge gjenom so mange munnar for å leva i 200–350 år".[26] Det er relativt få tradisjonsledd det dreier seg om. "Ein må rekna med på lag halvt so mange tradisjonsleder som ætteleder".[27]

Liestøls avhandling gir oss kunnskap om en tradisjon av en spesiell kategori, ættesagntradisjonen, som i forhold til den øvrige delen av historiske sagn kvantitativt utgjør en liten gruppe. Det er først og fremst i Agder og Telemark vi finner ættesagn, men også i øvre Hallingdal og i spredde strøk på Vestlandet har vi oppskrifter av slik tradisjon.[28] Innen denne snevre gruppen sagn er "Norske ættesogor" en klargjøring av påliteligheten til deler av de ættesagn vi har her i landet. Sett ut fra vår samlete

historiske sagntradisjon, kan bare flere undersøkelser vise om Liestøls resultater har gyldighet for andre ættesagn og for annen historisk sagntradisjon fra andre landsdeler.

Analyse av andre ættesagn har ført til delvis andre resultater enn de Liestøl la fram i sin avhandling.

Den som etterfulgte Liestøl med en vitenskapelig behandling av et historisk sagnmateriale, var Halvor Nordbø med "Ættesogor frå Telemark", 1928. For å skape klarhet i hvor pålitelig et tradisjonsmateriale kan være, undersøkes i denne avhandlingen ættesagn fra Telemark.

Formålet med undersøkelsen er å se på hvor kort tid tradisjonen kan lage seg om og bli upålitelig.[29] Tradisjonsmaterialet henter sine emner fra 1600-tallets begynnelse, men mesteparten av sagnene går om personer og hendelser fra slutten av det syttende til midten av det attende århundre.

Halvor Nordbøs metode er parallell til den vi finner brukt i "Norske ættesogor".

Nordbøs sterkt kritiske avhandling munner ut i en direkte stadfesting av de skeptiske antakelser til tradisjonens kildeverdi forfatteren presenterer leseren for allerede i formuleringen av spørsmålsstillingen.

Som Liestøl kommer også Nordbø fram til at ættesagnene går om stormennene i bygda. Sagnenes hovedpersoner er stormenn på det økonomiske og administrative område og med hensyn til dyktighet, mot og krefter.[30]

I materiale, metode og hittil i resultat, har det vært samsvar mellom Liestøl og Nordbø. Men i hovedspørsmålet om tradisjonens pålitelighet, viker Nordbøs slutninger sterkt fra Liestøls moderate konklusjoner. Det som i "Norske ættesogor" blir betegnet som beingrinda i tradisjonen og i denne avhandlingen betraktet som kildemessig verdifull, karakteriseres av Nordbø som svært utroverdig i mange tilfelle, særlig i den lengste av dem.[31] Det påvises i "Ættesogor frå Telemark" en mengde med ukorrekte personnavn og slektsskapsforhold i tradisjonen.[32] Dessuten mener forfatteren å ha brakt på det rene at kronologien i ættesagnene er svak.[33] I alt dette går han mot Liestøls resultater, og når det gjelder selve "hendingane i sogone er det uråd å rekne op alt som er gale".[34]

Også i synet på vandresagnenes plass i ættesogene er det divergens mellom de to forskerne. I Liestøls avhandling blir det spurt om i hvilken grad vandresagnene har en oppgave å fylle i sagnet som helhet.[35] Dette funksjonelle aspektet ved vandrestoffet blir ikke trukket fram i "Ættesogor frå Telemark",

> „At det fins mange vandresegner i desse sogone har me set. Og det er i grunnen ikkje so rart, endå det er meir av slikt enn ein skulde trudd. Men at det ofte ikkje synes vere noko historisk grunnlag for desse vandresegnene, og at dei har trengt seg inn i sjølve beingrinda på ein slik måte og i slik mengd at ein i desse sogone ikkje godt kann skilja millom ei verkeleg historisk beingrind og eit meir eller mindre påliteleg utanpåhengt lag av kjøt eller klæde, det er meire merkeleg.
> Og beint fram uskynleg blir det når me hugsar på at store partar av desse sogone må ha fått si utforming medan endå borneborna etter hovudpersonane levde, og at dei blei opskrivne bare ein mannsalder eller so etterpå"[36]

Nordbø søker årsaken til ættesagnenes manglende kildeverdi i de episke lover, tradisjon av denne kategori er underlagt. De episke lovene Halvor Nordbø mener virker, krever etter hans mening oversyn og klarhet i fortellingen, samt forenkling og konsentrering.[37] Komprimering av stoffet for å skape oversikt blir nyttet av fortel-

lerne for å karakterisere personene.[38] Sammenpressing av handlingsgangen svekker kronologien og fører til forringelse av sannhetsinnholdet i det traderte.[39] Samtalene i ættesagnene inntar en viktig funksjon ved å understreke det dramatiske i handlingsgangen.[40] Dialoger og replikker er da heller ikke å feste lit til.[41]

"Ættesogor frå Telemark" munner ut i at "Ein kunde kanskje samle resultatet av desse etterrøkjingane slik: Ein kann ikkje utan vidare lite på den munnlege tradisjonen, men ein lyt granske kvart einskilt tilfelle. – Den munnlege tradisjonen kann vel i sume tilfelle halde seg påliteleg i 300 år, men han kann og bli upåliteleg på ein mannsalder. Den direkte tale i sogone er oftast dikt".[42]

En berettiget kritikk har reist seg mot Nordbøs arbeid. Men da denne kritikken er av metodisk art, rammer den også Liestøls avhandling. Begge skriver som historikere, hevder Brynjulf Alver, og ikke som folklorister.[43] Han kritiserer både Liestøl og Nordbø for at "Dei er begge på jakt etter ei "sanning" som ein ikkje kan venta å finna i historiske segner – og som dessutan i mangt må vera framand for folketradisjonen. Den "sanninga" dei leitar etter, vil dei finna langt lettare og langt meir korrekt i tingbøker, futerekneskap, rettsprotokollar o.s.fr., berre for å nemna nokre av kjeldene. Liestøl og Nordbø er – etter mi meining – på leiting etter noko som ikkje finst, etter noko som ikkje kan finnast".[44] Dette er kritikk som retter seg mot selve den spørsmålsstilling man har til tradisjonen som kilde, og mot den måten man anvender det jamførende arkivmaterialet på. Det samme ankepunkt mot bruken av metoden i "Norske ættesogor" og "Ættesogor frå Telemark" har også en annen kritiker funnet. Lars Reinton konsentrerer seg særlig om Nordbøs syn på sagn som kilde kontra de offisielle dokumenter. Reinton hevder at man må være varsom "med å tru for blindt på dei skriftlege kjeldene. Det blir ikkje rettferdig når ein i ei etterrøkjing um sanningstruskapen i segnene arbeider med stor mistillit til segnene og svært stor tillit til kjeldene. Ogso i kjeldene kann det vere mistak. Vitneprova i retten er svært ofte partsinnlegg, som regel seier dei berre ein del av sanninga, for vitna tek ikkje med meir enn det som har interesse i føreliggjande sak, eller det som dei blir spurde um. Ofte har vitna interesse av å hjelpe han som står for retten, eller å gjera det verre for han. Vitnemåla i retten er sjeldan historisk objektive framstillingar av det som har hendt. Dei må og prøvast med kritikk. Fleire gonger har Halvor Nordbø i sine etterøkjingar gjort urett i mot segna i so måte".[45]

Nordbøs avhandling kritiseres for sin negative innstilling til tradisjonens evne til å meddele oss noe om fortiden. Lars Reintons avhandling "Villandane", 1939, har kanskje sin svakhet i en for sterk poengtering av tradisjonens pålitelighet.

Reintons arbeid er en undersøking av et ættesagnmateriale fra øvre Hallingdal om Villandsætten. Når de enkelte oppskrifter ble skrevet ned og formet til en slektshistorie, har vi ikke sikre opplysninger om. Men utgitt ble i alle fall ættesoga om Villandane første gang i "Søgnir frå Hallingdal" 1868. Neste utgave kom i "Villandsætten i Hallingdal", 1916. – Den første person ættesoga omtaler, er Blank-Ola. Sagnene om han tar utgangspunkt i hendelser fra begynnelsen av 1700-tallet.[46] Den siste det fortelles om i ættesoga om Villandane, er Knut Olsen Villand på Anfinnset, som døde 1782.[47] Ættesoga spenner med andre ord over godt og vel åtti år, og samme tidsrom går fra det siste ætteleddet det er fortalt om, til tradisjonen ble utgitt første gang. Villandstradisjonen er en ung sagntradisjon, konsentrert om personer som levde tett opp til hverandre i tid. I likhet med Nordbøs og Liestøls arbeider er Reintons avhandling sterkt begrenset geografisk. Men i motsetning til "Norske

ættesogor" og "Ættesogor frå Telemark", er "Villandane" bredere lagt opp med flere og folkloristisk sett mer fruktbare problemstillinger.

I forordet til avhandlingen gjør forfatteren det klar at undersøkelsen hans har tre hovedformål. Han vil legge fram alt som er bevart av sagn om Villandane i Hallingdal. Dette materiale vil han prøve kildeverdien av ved en komparasjon tradisjon/offisielle dokument. I prinsippet benytter Reinton samme metode som sine forgjengere. På grunnlag av jamføringen vil Reinton "freista finna ut korleis ættesoger blir til på folkemunne. Dette siste er hovudsaka i den etterrøknaden".[48] De to siste hovedpunktene i undersøkelsen glir ofte over i hverandre. Derfor finner vi ikke noe virkelig oppsummeringskapitel for kildeverdien. Resultatene på dette området ligger implisitt i besvarelsen av tradisjonsundersøkelsens hovedpunkt.

Reinton kommer til en konstatering av at miljøet velger og vraker innenfor det tilgjengelige fortellerstoff. "Det er berre ein brøkdel av alt som hender i ei bygd og av det som går for seg i ei ætt, som kjem til å leva lengere tid i folkeminnet. Det går for seg eit utval. Likevel har det ned gjennom tida levt ei uventa mengd av minne um Villandane".[49] Etter Reintons mening skyldes dette ættens særpreg. Villandane "har hatt ei meir enn vanleg real evne til å prege seg i folkeminne. Folk likte å tala um dei".[50] De skilte seg ut i det de gjorde, i kroppsstyrke og i posisjon i bygda, flere hadde kunstnerisk givnad, andre ble husket for sin styrke. Bare det mest karakteristiske for og det mest særpregete ved Villandane ble valgt ut til å fortelles om. Etter denne seleksjon i miljøet var det utvalgte fortellerstoff under traderingen påvirket av visse lover. Påvisningen av de episke lover som gjelder for en ættesoge, har verdi for spørsmålsstillingen om tradisjonens evne til å bevare historiske opplysninger. Tradisjonen tar sine egne i forsvar og forbedrer dem i framstillingen på bekostning av fiender og motstandere, som gjerne forverres.[51] I sagnene er det gjerne en tendens til overføring av hendelser og gjerninger fra en person til en annen.[52] Dette finner sted mest i det som kalles utkantsegner, dvs. sagn som er skrevet ned i andre bygdelag enn der hendelsene gikk for seg.[53]

Tradisjonen om Villandane karakteriseres ved en sammentrekking av begivenheter og av en forenkling i saksfremstillingen. Reinton mener å ha påvist, at de komprimerte og konsentrerte variantene er like så pålitelige som omstendelige fremstillinger. Trangen til episk utbrodering på den ene siden og sammenpressing på den annen side for å klargjøre handlingsforløpet, har ikke ført til tildikting eller fri fabulering som er uhistorisk.[54] Vi finner hos Reinton igjen mange av de episke lovene Nordbø nevner, men virkningene av dem er altså diamentralt forskjellig hos de to forskerne.

I tradisjonen om Villandane er karakterene som skildres korrekt gjengitt.[55] Dessuten er motiveringen for handlingene den enkelte representant for ætten utfører, rett bevart. I bruken av navn på personene finner vi bare enkelte feil i utkantsagn. Misforståelser i tradisjonen i form av overføringer fra en person til en annen som følge av ombyttinger og hukommelsesvikt, er av en slik karakter at Reinton hevder at "ogso i mistaka er det røyndom".[56]

Når det gjelder den delen av avhandlingen som mer direkte konsentrerer seg om påvisning av tradisjonens pålitelighet, konkluderer han med at tradisjon kan både ha en stor grad av sannhetsinnhold, og på den annen side være befengt med svakheter kildemessig sett som gjør den aktuelle oppskrift uvederheftig. Men likevel kommer

det tydelig fram hva forfatteren mener om sagnenes evne til å fortelle rett om fortiden: "Stort sett kann ein altso slå fast at i segnkrinsen kring Villandane er det nok ein del mistak, noko einfeldgjering og stilisering, litt overdriving, men ikkje tildikting eller fri dikting, karakterane er sant attgjevne, motiveringa er mest alltid rett, likeeins namna og på det nærmaste og tala, men tala er ofte avrunda til nærmaste eventyrtal eller tal for mange ovanfor. Ogso i mistaka er det sanning. Det som blir fortalt i soga, kviler med andre ord på røyndom",[57]

Den store divergensen i hovedkonklusjon mellom Nordbø og Reinton har sitt utgangspunkt i at den sistnevnte legger mer vekt på å få fram det positive i resultatene i sterkere grad enn Nordbø gjør. Nordbø legger derimot hovedvekten i sin avhandling på det som kan påvises er gale opplysninger om det virkelig hendte.

Særlig tydelig kommer disse forskjellige synspunkter til uttrykk når vi sammenlikner Nordbøs og Reintons mening om troverdigheten av replikker og ordskifte. Som vi har sett, avviste Nordbø all direkte tale som uvederheftig. Reinton mener at enkeltutsagn og ordskifte med 2–4 replikker som oftest er opphavelige i innhold og for det meste også i form. I samtalene kan rester av opprinnelige utsagn danne en kjerne, som bidrar til å holde samtalen oppe. Slike korte samtaler kan derfor stort sett være opphavlige. Men det bør også i denne sammenheng føyes til at også Reinton har funnet samtaler som er laget av tradisjonsbæren for å gi fortellingen liv.[58]

Når det gjelder øvrige enkeltelement i en fortelling som bl.a. innslag av folketro, mener Reinton å ha grunnlag for å hevde at den folketro som vi finner i sagnene om Villandsætten, har vært der fra begynnelsen av. Overnaturlige drag har ikke kommet inn senere, men er opphavlige og dermed en del av tradisjonens sannhetsinnhold.[59] En teoretisk tilpasning av denne spesielle formen for kildeverdi til de fakta han har brakt for dagen tradisjonen meddeler, har forfatteren ikke funnet og påstanden blir ved denne mangel ikke skikkelig underbygd.

Reinton presiserer sterkt at forholdene tradisjonen lever under er avgjørende for verdien av sagnene som kilde. "Det avgjerande for sanningstruskapen i kvart av desse tilfelle er, som me har høyrt, tradisjonslinene. Dei stadfeste og gode tradisjonsliner på sentralstandene kann halde ei soge sann og påliteleg endå til i detaljen gjenom lange tider, – me di lenger ein fjernar seg fra upphavsstaden, di upålitelegare blir soga. Kjem det ein god sogemann med godt oversyn, godt kjend i hendingsumrådet, kann han ut av sentralsegnene skapa den gode ættesoga. Den dårlege og ukritiske forteljaren, som ikkje skil millom utkantsegner og sentralsegner, vil koma til å skapa den dårlege soga".[60] Det legges også vekt på at oppskriveren må være klar over dette skillet mellom sentralsagn og utkantsagn. Denne kunnskapen er avgjørende for at han skal kunne samle sentralsagnene for seg, og dermed gjengi en pålitelig tradisjon.[61]

Den andre hovedkonklusjonen som legges fram i avhandlingen, kaster lys over hvordan ættesoga blir til på folkemunne. Slektstradisjon blir til gjennom en utvikling i to trinn: 1/ "Frå hending til segn", 2/ "Ættesoga i fyrste vertinga".[62] Det første utviklingstrinnet kan foregå på to måter. Den som utførte gjerningen, eller en av dem som var med, om det var flere, har fortalt om hendelsen. Dessuten kan man ha en overgang fra begivenhet til tradisjon ved at flere av dem som utførte gjerningen, eller flere som var med og så på, har fortalt om hendelsen. I dette siste tilfellet ligger forholdene til rette for flere tradisjonslinjer. Et av utsagnene kan komme til

å leve videre som et sagn.[63] Utgangspunktet for sagnene er med andre ord utsagn fra øyenvitner. Nå vet man jo fra flere undersøkelser og eksperimenter at menneskers evne til å gjengi det de opplever, er av varierende pålitelighet. "Allikevel, i tradisjonsgranskinga spelar desse manglane ved den menneskelege uppfatninga ikkje so stor rolle som ein skulde tru, fordi det som regel er dei store liner som ligg uppe i dagen, som blir tekne med i forteljingane. Og so langt me har kunna jamføre segnene med samtidsuppfatninga, har det svara bra".[64]

Det er flere faktorer som har vært virksomme når det gjaldt bevaringen av sannhetsinnholdet i sagnene. Selve samfunnsstrukturen i øvre Hallingdal var statisk.[65] Alt som hendte i dette på mange måter lukkete lokalmiljøet, ble diskutert og fortalt om.[66] Særlig i arbeidet fortalte man om sine samtidige og sine forfedre, som alle ble holdt opp mot det karsidealet miljøet hadde dannet seg som norm.[67] Menneskenes arbeid og oppførsel ble vurdert utfra denne normen for hva som var god manns ferd. Fortellingene om de enkelte personene hadde som funksjon å illustrere de forskjellige sider ved lokalsamfunnets ideal. Også i gjestebud og andre lag gikk fortellingene om Villandane.[68] På denne måten ble tradisjonen repetert om og om igjen, og folk lærte fortellingene å kjenne, og kunne rette opp svikt hos fortelleren om han gikk utenom det tradisjonelle innholdsmønster i det fortalte.[69]

Mange av sagnene har sin bakgrunn i hendelser som ble tatt opp på tinget. "Sikkert har ingen faktor hatt meir å seie i segnlaginga enn tingreisene, tingskipnaden og rettsapparatet".[70] Her traff folk hverandre, vitner ble avhørt og hendelsesforløpet med motiv, handling og utfall ble samlet i en enhetlig fremstilling. Vitnene i saken kunne bidra til utforming av replikkene i tradisjonen. Det vitnene mente ble sagt og gjort, dannet ofte basis for tradisjonens oppfatning av fortellerstoffet. Dette ser da Reinton som en forklaring på det ofte slående sammenfall mellom replikker, hendelsesforløp og utfall i sagnene og i de offisielle kildene.[71] Dessuten ble det som regel lagt fram på tingmøtene gjenstander og bevismateriale, som bidro til å styrke minnet om hva som hadde gått for seg.[72]

I denne sammenheng påpeker forfatteren den viktige rolle lensmennene har spilt som tradisjonsbærere. De hadde førstehåndskunnskap til sakene, og fortalte nok om dette i sin huslyd og i "godt lag ogso til vidare krinsar".[73] Tradisjonen er dermed nærmest garantert en historisk korrekt utforming.

Men mange av de fortellingene som ble skapt på det grunnlag som er skissert ovenfor, døde ut, da faktorer i forbindelse med det fortalte selv eller ytre forhold, virket nedbrytende på fortellerstoffet. Men mye gikk over til sagn og ble bevart som tradisjon. De faktorer som var med på å holde de første utsagn oppe, slik at de etter hvert gikk inn i tradisjonen og ble overført videre, er stort sett de samme faktorer som var med på å skape tradisjonen.[74] Det er med andre ord de samme krefter som arbeider og de samme forhold som bevirker at det foregår en overgang fra hendelse til fortelling, som virker ved overgang fra fortelling til sagntradisjon: statisk miljø, lensmennenes kunnskap, sammenkomster hvor det ble snakket om samtid og fortid. Handelskarer, som kjente til fortellerstoffet, reiste rundt i bygdene og fortalte. De bidro på den måten til å holde tradisjonen levende.[75] Dessuten ble minnet om hendelsene og tradisjonen om hva som hadde gått for seg, styrket ved synlige minner som hus, steiner, redskap og klesplagg. Skriftlige aktstykker har man uten tvil hatt til rådighet. Men "det finst ikkje ei einaste soge som påvisleg er påverka av

skriftlege kjelder. Tvert imot. Ein må seie: sogene har halde seg utan hjelp av noko skriftleg".[76]

Som siste hovedpunkt i forklaring av tradisjonens gode kildeverdi, nevner Reinton at "For einskildsoga er interessa for ætta ein av dei viktigaste tradisjonsberande faktorar".[77]

På grunnlag av de skapte enkeltsagn, blir så en ættesoge dannet når "det kjem ein sogemann som høyrer og lærer mange av desse einskildsogene og set dei saman slik at dei gjev eit utsyn over ein større del av ætta, over fleire eller færre ættleder, over fleire eller færre medlemmer av ættledene, eller over heile ætta".[78] Men de som har skapt ættesoga, er ikke av ætten.[79] Den som foretar utvalg og sammenstøping av enkeltsagnene og lager en helhetlig slektstradisjon, må etter Reintons mening ikke være stedbundet i så stor grad som dem som skapte enkeltsagnene. Vi har to samlete soger om Villandane av navngitte fortellere, nemlig Sander Røo og Nils Løingslåttun.[80] Deres oppskrifter representerer de beste man har av sagn om Villandane. Men verken Sander eller Nils var i slekt med dem de samlet tradisjon om. Sammenlikner man disse to utformingene av sagnene hos de to oppskrivere, "vil ein finne at fyrsteutforminga til Sander femner vidare enn Nils Løingslåttun si, og vidare enn nokon av dei andre utformingane av soga me kjenner. Dette heng saman med at Sander hadde eit større utsyn enn dei andre, fordi han som offentleg mann fór vidare. Han var kjend på kvar garden i Ål og Hol og på kvar kvilingsstelle utover dalen og vidare og. Og sambandet og samværet med Tor Villand utvida kunnskapane hans, gjorde han sikrare og utfyllte sogene hans".[81]

Røos oppskrifter er førsteutformingen av den samlete ættesoga, og er nedskrevet av fortelleren selv.[82] "Og me har i forminga til Nils Løingslåttun, som er nedskriven av Rikard Berge 40 år etter at Sander skreiv ned si, den samla soga på andre steget, soga i andre forteljar-utformina".[83] Jamfører man disse to samlingene som er skrevet opp til ulike tider, ser man noe meget vesentlig i forbindelse med tradisjonens stabilitet og sagnenes kildeverdi over lengre tidsrom. På den andre trinnet i framveksten av ættesoga, slik vi finner det hos Nils, har tradisjonen skallet av noen enkeltsagn, og på den annen side er nye lagt til. Men det som Reinton kaller "grunnstomnen i soga", den som gir reisning og vekst i hendelsesforløpet, er sammenfallende i de to samlingene.[84]

Lenger enn dette mener Reinton man ikke kan komme i studiet av hvordan ættesoga blir dannet. "Lengere enn til fyrste steget i framvoksteren kann me ikkje koma i dette tilfellet. For på det tidspunktet soga låg der so nokolunde ferdig, sette den nye tida inn, skipla all normal vokster for ættesoga på folkemunne".[85] At Reinton velger til undersøkelsesobjekt ikke bare det enkelte sagns kildeverdi, men utviklingen av ættesoger, og da bruker et materiale som er for ungt til å gi fullstendig svar på spørsmålsstillingen,er et punkt kritikerne har grepet fatt i. Selve kildematerialet til Reinton svikter, mener Knut Liestøl. Han begrunner dette med at Reintons materiale ikke kan gi fullt svar på hvilken form ættesoga hadde på folkemunne.[86] I forbindelse med dette påviser Liestøl en viss uklarhet i de termer Reinton opererer med. Liestøl påpeker at det må skilles mellom et sagn og en samling av sagn. Dessuten er det en skilnad på et konglomerat av sagn og en soge, "dvs. ei rekkje segner som heng i hop i ein indre samanheng".[87] Her skiller ikke Reinton klart nok, "og vi får aldri vita kva dei einskilde forteljarane visste, og kva dei fortalde i samanheng".[88] Liestøl konkluderer dette punkt i sin kritikk med at "ein kan ikkje så hugheilt draga slutningar om tilvertinga av soga når det ikkje er fullklårt kva det er som har vorti til. Så lenge ein held seg til dei einskilde bolkane, er ein trygg, men vil ein operera med det heile, smett soga ut or hendene på ein liksom".[89]

Denne kritikken av materialinndelingen, eller rettere mangel på inndeling, henger sammen med Liestøls oppfatning av at materialet Reinton benytter er for ungt til å benevnes *sagn*materiale. Reinton anfører til forsvar for bruk av ungt tradisjonsmateriale, at man ved utnytting av slikt stoff får flere varianter til rådighet, og dermed har man en bakgrunn for å påvise de forskjellige tradisjonslinjer som spiller en så viktig rolle i hans arbeid. Men nettopp her blir han imøtegått av Liestøl. "Nettopp det at soga er så ung, gjer at ein snautt kan draga så vidtgåande slutningar av tilfanget som han synest å tru".[90]

Liestøl påpeker et skille mellom sagn og memorat, et skille han grunner på kriterier som i dag er lite akseptable. Men det kritikken av Reinton i sum på dette punktet inneholder, er vesentlig, og ikke bundet av de termer Liestøl klassifiserer materialet under.

Man kan spørre seg om bruk av termer som dekker fortellinger om personlig opplevde historiske begivenheter har noe for seg. Slike fortellinger kan ikke stilistisk skilles ut fra historiske sagn. Det er bare mulig å vite om vi har med et personlig minne å gjøre når det er opplyst i tradisjonen eller notert av nedskriveren. Og i de aller fleste tilfeller er det ikke gitt slike opplysninger i det foreliggende arkivmaterialet. Er vi i forskningen ute etter kildeverdien i en oppskrift, er det ingen grunn til å skille det personlig opplevde fra det som hendte lenger tilbake i tiden. Er man ute etter den episke veksten i tradisjonen fra tradisjonsledd til tradisjonsledd, er en sondring av denne karakter nødvendig, fordi jamføring mellom variantene vil vise oss hvordan tradisjonen episk har endret seg over et lengre tidsrom.

Problemstillingen er med andre ord avgjørende for om vi trenger en avgrensing av personlige minne i forhold til historiske sagn. I praksis er det nærmest uråd å foreta en slik gradering av tradisjonsmaterialet pga. mangler ved det folkloristiske arkivmaterialet.

Reinton derimot har hatt muligheten til å trekke opp de nevnte skillelinjene, og problemstillingen hans skulle også ha gjort det påkrevet. Memoratet er et personlig minne, sier Liestøl,[91] som blir fortalt av vedkommende selv, og ofte glemt i neste ættledd. Men noe kan leve videre og holde seg, fordi det har interesse for den som har hørt det av vedkommende. Og interesse har personen for dette, fordi det man forteller, har hendt en person man kjenner, gjerne en slektning. Derfor vil det fortalte komme til et kritisk punkt, når det glir over fra kjente til ukjente personer. Krisepunktet for tradisjonen er med andre ord ikke overgangen fra memorat til sagn, men den overgangen tradisjonen må igjennom fra å være knyttet til kjente personer til å handle om personer man ikke har kjennskap eller tilknytning til. Når tradisjonen får denne tilknytningen til ukjente personer, får det fortalte mindre av ytre holdepunkter, og vil måtte holde seg oppe ved sin egenverdi. Greier tradisjonen denne overgangen, vil den holde seg i fast form, "og gjeld det fleire segner med ein viss indre samanheng, vil denne samanhengen verta sterkare, så det kjem noko heilstøypt ut av det".[92] "Kan vi seia at Villandssoga hadde passert det kri-

tiske punktet då ho vart oppskriven?"[93] Om Villandstradisjonen hadde kommet til dette utviklingstrinnet da den ble skrevet ned, stiller Liestøl seg skeptisk til. Han mener at tradisjonen er for ung til å karakteriseres som soge. Enkeltsagnene er sammenkoplet i en uensartet helhet, og ved at sagnene ikke har passert det utviklingstrinnet at de kan stå på egne ben uten tilknytning til kjente personer, blir det ikke en enhetlig sammenheng ut av tradisjonen, det blir ikke noe soge av det. På dette viset konsentreres de kritiske betraktningene, som munner ut i et nytt spørsmål: om tradisjonen hadde kommet over det kritiske stadium i utviklingen, "ville tradisjonen om Villandane nokosinne har vorti soge?"[94] Jamføring med andre ættesoger viser at det er sentrale personer og spesielt innhold som holder tradisjonen oppe. "Ser ein på Villands-sogene, finn ein ikkje så lett den centrale figuren eller den episke tråden som skulle gjera at soga, – etter analogi frå andre soger – kunne halda seg i tradisjonen og verta noko heilstøypt".[95] Tradisjonen om Villandane går om styrke, karsverk, slåsskamper, brutalitet og sterk ætteføIelse. "Skal ein døma etter dei andre ættesogene, vil såvore falle ut om ei tid. (. . . .) I samtida kan folk vekkja redsle, ovundring, misunning. Men skal dei minnast *lenge,* må det meir til".[96] Og slike forhold ligger ikke til rette når det gjelder Villandstradisjonen.

Kritikken av kildematerialet og bruken av det rammer bare deler av Reintons arbeid. Som vi har sett, tok avhandlingen sikte på å klargjøre tre saksforhold. Reinton ville presentere all tradisjon om Villandane og prøve disse sagnene med jamføring med offisielt kildemateriale. Dessuten ville han på grunnlag av dette forsøke å finne ut hvorledes ættesoga blir til på folkemunne. Dette siste er hovedsaken i avhandlingen. og det er dette punktet som rammes av kritikk. Resultatene av analysene av de enkelte sagn, nemlig klargjøring av forholdet mellom sentralsagnene og utkantsagnene, episke lover og tradisjonens kildeverdi, er uberørt av kritikken, og disse resultatene står uimotsagte. Men i likhet med de øvrige avhandlinger som er omtalt i det foregående, er verdien av resultatene i "Villandane" begrenset av det tidsmessig og geografisk snevre tradisjonsmaterialet som er nyttet.

Diskusjonen om den historiske tradisjons kildeverdi og beslektete problemer tilknyttet sagn av denne kategori, har helt fram til 1939 kretset om ættesoger. Senere har vi fått en utvidelse av det historiske sagnmaterialet man har ønsket undersøkt. I 1948 kom Kjell Bondeviks "Studiar i norsk segnhistorie". Her finner vi en kritisk gjennomgang av tradisjonen om slaget ved Kringen. Undersøkelsen er foretatt etter de samme retningslinjer som Liestøl, Nordbø og Reinton benyttet.

Sagnene om slaget i 1612 i Gudbrandsdalen mener Bondevik er bygd opp om to hovedmotiv, velta som skulle ha utslettet skottene og det signalsystemet bøndene benyttet for å vite når angrepet skulle settes inn. En etterprøving av disse to konstituerende elementers pålitelighet vil, etter Bondeviks oppfatning, skape klarhet i hva som er historisk i disse sagnene og hva som er ren dikting. Han merker seg at den embetsmannsrapporten om slaget som ble forfattet like etter massakreringen av de utenlandske leietroppene, ikke nevner en velte i omtalen av bøndenes strategi. Det er først i Andreas Fayes "Norske Sagn", 1833, at storvelta dukker opp. Den samme krigslist er det fortalt om i Vågåpresten Krags beskrivelse av Kringenslaget en gang i 1830-årene. Og i 1834 gav Henrik Wergeland ut sin Norges historie, og her skriver han i forbindelse med Kringenslaget, at stein og tømmervelter ble styrtet ned over skottene fra brattfjellet ovenfor. Det er med Faye, Krag og Wergeland at velta dukker opp, og på grunnlag av dette slutter Bondevik at velta ikke har eksistert i den opphavlige tradisjonen, men har kommet inn i sagnet på 1800-tallet.

At det ikke ble benyttet slike ansamlinger av tømmer og stein under slaget som tradisjonen opplyser, underbygger forfatteren ved å trekke inn naturforholdene på slagplassen. Veien forbi Kringen var på 1600-tallets begynnelse og langt fram i tiden, trang og kronglete. Oberst Angell,[97] sterkt støttet av Bondevik, har hevdet at siden veiforholdene var så dårlige i det nevnte tidsrom, måtte skottene gå etter hverandre i gåsegang forbi Kringen, og med mannskap, tren og hester ville den samlete marsjlinje bli omlag 400–500 meter. Skulle det ha vært benyttet en tømmervelte under slaget, måtte den ha hatt en lengde på opptil 300–400 meter, for å ha forårsaket det resultat sagnet fremholder. Det var skog på stedet, som måtte hugges vekk i en halv kilometers lengde for å gi plass til velta. På begynnelsen av 1600-tallet var lendet ved Kringen ikke så bratt at en eventuell kjempevelte ville fått den nødvendige fart for å kunne forårsake så mye ødeleggelse som tradisjonen opplyser om. Dessuten kommer tidsfaktoren inn. Skottene gikk i land 20. august, slaget stod 26. samme måned. Bøndene hadde ikke tid til å hogge ut storskog og bygge en kjempeforhugging på 6 dager. "Alle föresetnader strider såleis mot ei stor velte".[98]

Etter Bondeviks mening er velta kommet inn i gudbrandsdalstradisjonen fra Sogn, hvor det går sagn om et planlagt angrep på kong Sverre i Lærdal i 1177. I denne sognetradisjonen er det meningen at kongsmennene skulle bli tilintetgjort ved hjelp av en tømmervelte. Velta i tradisjonen om slaget ved Kringen skulle være lånt fra Sogn og er sekundær i gudbrandsdalstradisjonen. Sagnet gir da i dette tilfellet et uhistorisk bilde av de faktiske forhold, konkluderer Bondevik.

I en artikkel i Syn og Segn 1949, "Herr Sinclar drog over salten hav", kommenterer Knut Liestøl Bondeviks resultater. Som Bondevik setter Liestøl et stort spørsmålstegn ved eksistensen av velta. Men i oppfatningen av hvordan velta har kommet inn i gudbrandsdalstradisjonen, har de to forskerne avvikende oppfatninger. Liestøl mener at biskop Neumanns oppskrifter av sognetradisjonen om bakholdet som var lagt for kong Sverre, var kjent av Faye, som så har lånt motivet med velta fra denne tradisjonen og satt den inn i sine oppskrifter fra Gudbrandsdalen om slaget i 1612.

Mot begge sidde syn har det kommet visse innvendinger.[99] Det som gjør det vanskelig å avgjøre spørsmålet om veltas eksistens, er det spinkle kildematerialet vi har til rådighet. Et forsøk på en oppskissering av hvordan slaget har gått for seg, har vist seg nyttig. Helt på det rene er det at i Kalmarkrigens annet år leide svenskekongen Gustav Adolf større hæravdelinger i England og Nederland, som skulle benyttes til militære operasjoner mot den dansk-norske fellesstaten. En avdeling gjorde landgang i Romsdal under ledelse av skotske offiserer. Leietroppene skulle marsjere gjennom Norge til Sverige, for å komme de svenske hærene til unnsetning. – Skottene gikk i ilmarsj opp Romsdalen og tok så ned Gudbrandsdalen. Bøndene her var varslet, og la seg i bakhold ved Kringen. Etter slaget, som varte omlag halvannen time, var det 134 mann igjen av skottenes 300–400 soldater. Nordmennene hadde 6 falne. Et fåtall av fangene ble sendt til Akershus, resten ble drept.

Utfallet av slaget ved Kringen kjenner vi, men uklart for oss er hvordan bøndene kunne vinne. Det er viktig å forsøke og tenke seg hvordan slaget har forløpt. Både skottene og nordmennene har vært bevæpnet. Veien forbi Kringen var trang og smal, og skottene har passert én og én med omlag 500 meters marsjlinje. Skottene

har blitt angrepet i flanken av bøndene som lå skjult i skogen ovenfor veien. Skottene har besvart ilden i den grad de har maktet det, og da de hadde brukt opp sin ammunisjon, har bøndene gått til nærangrep. Panikk her har uten tvil oppstått blant skottene i denne situasjonen. I den tumulten og røren som har hersket på den smale veien, har de utenlandske troppene ikke fått brukt sine tunge våpen, mens bøndene lett kunne svinge sine mindre blankvåpen.

Bøndene har med andre ord klart å vinne slaget med få falne uten å benytte tømmervelte.

Men hvordan kunne det skje at noen av skottene ble stående i ro og lot seg meie ned, mens andre hoppet i elven for å komme vekk? Svaret må være at de var stengt inne. Vi må anse det som sikkert, at da skottene hadde strukket seg ut på stien langs bøndenes angrepslinje, har veien foran og bak utlendingene blitt sperret. Mest effektivt til dette var tømmer- og steinvelter, som fullstendig blokkerte veien. Vi må anta med overveiende sannsynlighet at velter ble benyttet av bøndene. Men det er forskjell på sperreveltene vi mener er blitt brukt og den kjempevelta tradisjonen oppgir som årsak til at skottene bokstavelig talt ble knust. Det er riktig som Liestøl og Bondevik hevder at storvelta ikke ble benyttet under slaget. Men det er galt når de dermed avskriver motivet med velta all verdi som historisk kildeopplysning. Trekker vi inn alt det litterære kildematerialet som finnes om slaget og ordner det kronologisk, er det en tydelig utvikling som slår oss. Etterhvert som vi fjerner oss i tid fra selve hendelsen, øker skottenes tropper i antall og dyktighet, nordmennenes styrker minker tilsvarende, måten bøndene slo skottene på, fordreies noe ved at tømmer og stein nevnes hyppigere, inntil storvelta kommer dominerende i forgrunnen. Denne tendens må vi se som utslag av patriotiske følelser og av trang til å gjøre et storverk større. Som en følge av dette trengs det en forklaring på hvordan bøndene som var så få kunne slå skottene som var så mange og så godt ledet. Dette har vært uforståelig for senere slektsledd, og man har trengt en forklaring. De sperreveltene som har vært i bruk under slaget, har blitt dominerende både i tradisjonen og i den litterære gjenfortelling av sagnet, for å kunne forklare hvordan bøndene kunne slå en så stor overmakt av trenete leiesoldater. Fortellingen om velta blir utfra denne synsvinklen ikke et mislykket forsøk på å gi faktiske opplysninger om selve slaget, men et uttrykk for en vurdering senere miljøer har gjort av begivenheten. Velta blir en kilde til kunnskap om senere tiders syn på slaget ved Kringen.

Når det gjelder det andre punktet Bondevik tar opp til drøfting, signalsystemet, er det sterkere avvik mellom Liestøls og Bondeviks mening om sagnets evne til å meddele hva som egentlig gikk for seg, enn tilfellet var ved velta. Med hensyn til mannen på hesten som varslet ute fra elven og Prillar-Guri som blåste i lur fra fjelltoppen for å markere skottenes anmarsj, mener Bondevik også her at disse tradisjonsopplysningene er sekundære og ikke har noe å gjøre med hva som skjedde på slagplassen.

Også når det gjelder dette problemet, er kildematerialet vårt tynt.

Forskere har ikke hatt annet å holde seg til enn en sannsynlighetsvurdering av eksistensen av de varslingssystemene tradisjonen opererer med. Bondevik setter en strek over den historiske sannhet i dette motivet. "Det burde vere klårt at hadde slike vidfemnande narrespel vori sette i verk, måtte fienden ha lukta lunta og vorti mistenksam, elles var han meir enn vanleg dum, serleg når vi må rekne med at bondeheren var på retrett føre skottane".[100] "Bøndene måtte og vera nautne om dei

ikkje skjøna at slik kunne ein ikkje fara fram. At det skulle vera naudsynt å få signal frå to om same sak, er elles lite truleg. Guri måtte då kunne greia det framifrå aleine, for hornet eller luren skulle vera lett å høyra for alle bøndene i Kringen. Dessutan kunne signal frå to lett føre til uvisse og forfjamsing, dersom dei ikkje samstava i eitt og alt. Det må førarane i tilfelle ha skjøna".[101] For Bondevik er signalene dikteriske innslag i tradisjonen, uten noen basis i de faktiske hendelser i 1612. Med støtte i Angells undersøkelser går Liestøl mot Bondeviks syn her. Liestøl mener at pga. skogen på slagstedet og den lange frontlinjen som gjorde det uråd for bøndene å ha oversikt, var "Signal til å byrja striden difor absolutt naudsynleg, og det måtte vera slik at alle fekk det samstundes. Dei som låg løynde i skogen kunne ikkje sjå noko sjølve, og det kunne ikkje nytta å ha signalistar tett innmed på austsida, av di ein ikkje kunne få full oversyn over fienden derifrå. Signala måtte koma frå ein stad som låg heller langt borte – frå Storøyri eller frå vestsida av dalen der ein kunne sjå vidt nok. Spørsmålet er ikkje om der var signal eller ikkje signal, men om den opphavlege signaliseringsmåten har vorti ombytt med ein annan i tradisjonen. Ein finn ikkje, det eg kan sjå, noko som talar for ei slik ombytting".[102]

Man må si at Liestøls argumentasjon har svært mye for seg. Ser vi innvendingene mot Bondeviks resultater samlet, åpner kritikken muligheten for å vurdere tradisjonen om slaget ved Kringen som en mer verdifull historisk kilde enn man tidligere har vært tilbøyelig til å gjøre. Den mekaniske og slaviske sammenstillingen tradisjon – offisielt dokument, har vist seg i "Studiar i norsk segnhistorie" ikke å gi så gode resultater som et syn på tradisjonens verdi som kilde som tar mer hensyn til sagnenes evne til å meddele innstillinger og vurderinger. Det er først med en artikkel av Brynjulf Alver, "Historiske segner og historisk sanning" fra 1962,[103] at diskusjonen om tradisjonspåliteligheten blir ført over på det mer folkloristiske plan. Artikkelforfatteren fører inn tildels nye synspunkter på hvilken sannhet vi kan vente å finne i tradisjon med historisk innhold.

Som vi tidligere har vært inne på, stiller artikkelforfatteren seg kritisk til tidligere arbeider som har tatt for seg historisk sagntradisjon (se s. 10). Forskere før ham, hevder Alver, har vært på jakt etter en sannhet som man ikke kan vente å finne i et historisk sagnmateriale. Alver ønsker å yte denne tradisjonen mer rettferdighet og illustrerer sine synspunkter ved en analyse av sagnet om Sterke-Såvi bl.a. Heller ikke Alver har noen sterk tro på sagntradisjonens evne til å meddele korrekt om den hendelsen, eller de forhold som danner bakgrunnen for sagndannelsen. Dette synet må vi se på bakgrunn av at "Denne jamføringa fortel oss at alle variantane av segna har rette namnet på drapsmannen. Berre i einskilde tilfelle har dei halde fast på rette drapsplassen. Alle segnene meiner at drapet fann stad i eitt bryllaup og ikkje som rett er i eit julegjestebod. Kanskje var det mest vanleg med valdsgjerningar i bryllaupa.

Somme segner har halde fast ved situasjonen då Såve drap. Alle variantane fortel at han stakk med kniv, men ingen fortel at han skar halsen over på Ole Åmundsson. Grunnen til drapet er i dei fleste segnene så autentisk som vi kan ynskje det, og domen har dei også halde på dei fleste. Nokon annan dom kunne det vel forresten ikkje vera aktuelt med. Ingen segner nemner rette namnet på den drepne, og karakteristikken av Såve, som i det store og heile er det vesentlege i segnkrinsen er så galen som

han vel kan vera. Dette er merkeleg ved at det synest som om retten i særleg monn har prøvt å få fram bakgrunnen for tragedien.

Skal vi så seia at beingrinda er rett eller gal i denne segntradisjonen, som ikkje kan vera stort eldre enn 150 år? Her vil kvar og ein døma ulikt etter sine føresetnader".[104]

Hittil har også Alvers sammenstilling av de forskjellige kilder vært mekanisk, men tolkingen av resultatene gir plass for sagnenes særpregete uttrykksform. Dette viser seg i hans forklaring av tradisjonens oppfatning av Såve og i analysene av deler av Svartedaudtradisjonen. Alver oppsummerer sine synspunkter i at "Kjerna i segnene er gjerne historisk, ho byggjer no ein gong gjerne på faktiske hendingar. Stundom kan vi finna spreidde detaljar, som synest meir eller mindre autentiske.

Men dette er ikkje det viktigaste. Segnene er dikting, som søkjer å gi uttrykk for det som har hendt gjennom biletmåling. Dei einskilde historiske hendingane misser verdien sin, medan hovudinntryket av hendingane stig fram for oss som episk drama.

(. . . .) Endå om dei historiske segnene gjev seg ut for å fortelja om einskildhendingar, så er ikkje dette den historiske verdien i dei. Og ein må vera svært varsam med å leggje ein slik verdi i dei, for di parallelle hendingar frå mange stader vert slegne saman og skjematisert til segntypar, som er eit konsentrat av alle liknande hendingar".[105]

Det verdifulle i Alvers artikkel ligger i forfatterens evne til å bringe inn i diskusjonen om tradisjonens kildeverdi forståelsen av at historiske sagn inneholder sin egen form for historisk sannhet. Dette synspunktet blir sterkt framhevet ved Alvers gjennomgang av noen sagntyper tilknyttet Svartedauden.[106]

Synspunktene i artiklen får ikke den gjennomslagskraft som ville være ønskelig. Dette skyldes flere svakheter i fremstillingen. Spørsmål blir reist og løsninger antydet, men "Historiske segner og historisk sanning" gir ikke noen alternativ analyseform til Liestøls, Nordbøs, Reintons og Bondeviks arbeidsmåte, fordi forfatteren ikke har noe begrepsapparat som kan måle den kildeverdien han mener sagnene er i besittelse av.

For Alver er historikernes tvedeling av kildebegrepet ukjent. Hadde han benyttet seg av historisk metode og kildekritikk, kombinert med nye, eller nydefinerte, folkloristiske termer, ville han vært i stand til å innføre i sine analyser begrep som kunne gjøre folklorister i stand til å påvise, belegge og måle den kildeverdien historiske sagn som helhet gir uttrykk for. Mangel på gjennomført metode og fravær av et definert og tjenlig begrepsapparat fratar Alver i "Historiske segner og historisk sanning" muligheten til å studere sagn av historisk kategori som kilde til den begivenhet eller person det fortelles om. Hva som er fakta og hva som er vurdering, kan ikke måles etter de retningslinjer Alver trekker opp. Dermed fratas man ikke bare muligheten til å studere kildeverdien, det blir også uråd å studere tradisjonsprosessens innvirkning på det overleverte. Den sekundære tradisjonens kildeverdi, dvs. sagnenes eventuelle kildeverdi til klargjøring av hvilket syn senere tradisjonsmiljøer har hatt på personer og hendelser, gir Alver oss ingen mulighet til å finne ut av.

Det kan dermed se ut som at for Alver, som for de forskere som er gjenstand for hans kritikk, er det påvisningen av det historiske (= fakta) som er målet i seg selv. Men i studiet av de historiske sagn skulle klargjøringen av kildeverdien, utfra et tvedelt kildebegrep, være et springbrett til videre spørsmålsstillinger av folkloristisk art. Et av de viktigste mål for folkloristisk virksomhet skulle jo være å kaste lys over tra-

disjonen og tradisjonsmiljøet. Vi aner at Brynjulf Alver i "Historiske segner og historisk sanning" har hatt slike tanker, men hans kritikk av tidligere forskning virker ikke konstruktiv, i og med at ikke noe settes i stedet for det som forfatteren tar avstand fra, på en slik måte at det gir muligheter til videreføring av granskingen av historiske sagn på nytt grunnlag. Da Alver ikke skisserer opp noen definert metode som gir oss en basis for å overføre hans synspunkter på et annet og større materiale er det uråd å kommentere "Historiske segner og historisk sanning" når man skal ta standpunkt til den metode som tidligere forskning har anvendt på et historisk sagnmateriale. Derfor blir det av større interesse for oss å betrakte det teoretiske grunnlaget for de arbeider og avhandlinger som er tidligere omtalt i denne framstillingen. Den metode som der er brukt, står fremdeles uimotsagt, inntil det er brakt inn nye metodiske retningslinjer for klargjøring av historiske sagns kildeverdi.

Metode

Som vi har sett i det foregående, er de forskningsresultater som har blitt lagt fram angående tradisjonspålitelighet, alt annet enn entydige. I de avhandlinger som grunner seg på en utarbeidet metode, er det den samme metoden som er brukt på et historisk sagnmateriale, for å avklare det tradertes mulige kildeverdi. Lik spørsmålsstilling til prinsipielt likt materiale har ført til divergerende resultater. Som vi har sett ovenfor, mener Alver at resultatet er avhengig av den enkelte forskers utgangspunkt. Samme forklaring på de forskjellige resultatene finner vi i følgende uttalelse gitt av Oscar Albert Johnsen i forbindelse med Lars Reintons doktordisputas: "Det er naturligvis så, at forskerens grunninnstilling alltid vil har meget å bety for resultatene av hans forskning, hva enten disse går i positiv eller negativ lei. Det er mulig, kanskje sannsynlig, at en undersøkelse av tradisjonen om Villandane av dr. Nordbø ville stille seg mer skeptisk til sanningstruskapen i den hallingdalske overlevering enn dokt. i sin avhandling, nemlig at den hallingdalske tradisjon har en mer historisk karakter enn den telemarkske".[106]

Forklaringen på divergensen i forskningsresultatene må søkes ikke utelukkende i det Johnsen benevner "forskerens grunninnstilling". Viktigere er det å være klar over at den omtalte grunninnstilling får et alt for stort spillerom innen den metode som er benyttet. Det ville derfor være nyttig i denne sammenheng å se nærmere på det metodiske grunnlaget disse avhandlingene har.

Som før nevnt, ble metoden som er benyttet i "Norske ættesogor", "Ættesogor frå Telemark", "Villandane" og "Studiar i norsk segnhistorie" i sin tid utarbeidet av Knut Liestøl. Hovedprinsippet er at man jamfører tradisjonen med offisielle kilder som omhandler samme forhold og hendelser som dem sagnene beretter om. Som resultat av denne sammenstillingen kommer man bl.a. fram til at der hvor kildene faller sammen i framstillingen av et saksforhold, er tradisjonen pålitelig. Men der hvor det er divergens tradisjon-offisielt dokument, blir sagnets formulering og syn karakterisert som uhistorisk. Her må det skytes inn at på dette punkt har Lars Reinton et mer modifisert syn enn de øvrige. Men derimot behandler alle de to kildekategoriene som ikke likeverdige, fordi man har en mer eller mindre uttalt forutinntatt devolusjonistisk innstilling til sagn som kilde. Sagnene blir betraktet som opphavlig samtidstradisjon, og så lenge samtidig tradisjon ikke blir omformet, må den regnes for pålitelig historisk sett.[107] Etter dette synet virker traderingsprosessen

nedbrytende på det historiske sannhetsinnholdet i sagnene, og ved å sammenstille sagnet med offisielle kilder vil man bringe på det rene i hvor stor grad overleveringsprosessen har virket inn på samtidstradisjonen. Man postulerer dermed noe avhandlingen skulle vise ved materialanalyse.

Ved den metode som inntil nå er benyttet på historiske sagn, er det bare den historisk berettende kjerne som sagnet eventuelt er i besittelse av, som blir klarlagt. Dette skyldes at man ikke har tatt konsekvensen av det historiske kildebegreps tvedeling. Begrepet "kilde"s dobbeltsidighet består i at kilder kan gi faktiske opplysninger, samt foreta en vurdering av disse opplysningene. Ser man bort fra dette, blir alt som ved en jamføring mellom tradisjon og dokumenter viser seg ikke er fakta i sagnene, uten verdi som historisk kilde.

I den delen av folkeminnevitenskapen som har konsentrert seg om historisk tradisjon, kan man lete etter tilfredsstillelse av kravet om kommensurabilitet mellom kildene ved jamføringen tradisjon – offisielle dokument. Vi må merke oss at historiske sagn ikke er folkelige krøniker, men folkelige prosafortellinger skapt på grunnlag av og om historiske begivenheter, historiske forhold og historiske personers handlinger. Vi kan ikke stille noe spørsmål til en kilde, enten den er folkelig eller offisiell, før vi vet hva den forteller. En vesentlig del av kildekritikken består i å bestemme kildens meningsinnhold. Først etter at det er brakt på det rene, kan problemer formuleres i henhold til hva kilden forteller og hva den vil gi uttrykk for. Når den historiske tradisjonens særpreg som historisk kilde er klarlagt, har vi mulighet til å ta hensyn til denne egenart. Først når dette er gjort er historiske sagn sammenliknbare med offentlige dokument. Uløselig tilknyttet tradisjonens særpreg som kilde, står kjensgjerningen at ikke alle kilder er "gode" kilder til å kaste lys over enhver problemstilling.[108] Det beste resultat av en kildeanalyse oppnår vi ved å stille kilden opp mot et problem den er en "god" kilde til å belyse. Derfor er det metodisk uheldig å stille spørsmålet: hva er galt og hva er historisk korrekt i den muntlige overlevering slik vi finner den i sagnene.[109] Denne problemstilling kan utelukkende tjene til å belyse sagnets evne til å meddele faktiske opplysninger, men vi når ikke fram til kildens innstilling til og vurdering av det fortalte.

Av dette ser vi, at den metode som er blitt benyttet av Liestøl, Nordbø, Reinton og Bondevik, ikke yter materialet full rettferdighet. Problemstillingene deres blir for snevre på grunn av metoden, og man mister etter deres metodiske retningslinjer mulighet til å få kunnskap om det sagnmaterialet kan fortelle oss om sitt opphavs-, traderingsmiljø gjennom sin holdning til fortellerstoffet.

De nevnte forskere har formulert ufruktbare hypoteser på grunnlag av et materiale som ikke er underlagt den nødvendige kildekritikk og kildebestemmelse. Tradisjon og offisiell kilde sammenstilles ikke som likeverdige kilder, og dokumentene blir uriktig brukt som ensidig korrektiv til sagnenes framstilling av saksforhold og begivenheter. I tillegg til dette kommer at selve utgangspunktet for metoden er for lite presist. Definisjonen av historiske sagn er for vid. Den eneste av de fire forskerne som har gitt en definisjon av begrepet, er Knut Liestøl. Etter hans mening er historiske sagn sagn "som har historiske personar og historiske hendingar til hovudemne. Dette vil ikkje seia at segnene er historiske i den meining at dei er sanne og alltid fortel om røynlege hendingar. Men det er den historiske personen eller det historiske utgangspunktet eller den historiske tilknytinga som samlar interessa og

gjer at segna lever. Den historiske segna inneheld ofte mytiske drag, så ein for den skuld like godt kunne rekna henne til førre gruppa [dvs. mytiske sagn]. Dei historiske segnene kan anten vera rikshistoriske eller bygdehistoriske.

Dei rikshistoriske fortel om hendingar av same slaget som dei ein finn i historiebøkene: om kongar, krigar, opprør, hardår, pest o.l. Men synspunktet er ikkje rikshistorisk, mest alt er sett frå ein privat og personleg eller lokal synstad. – Dei bygdehistoriske segnene fortel om historiske personar og hendingar som ikkje har vunni seg gjetord ut over bygda sjølv eller grannebygda, folk som ikkje har hatt noko særleg å seia for landsens soge. Desse segnene går gjerne om store kjemper, fredlause, gode skyttarar, prestar, futar og andre embetsmenn, naturkatastrofar m.m. Ei særskild og merkeleg gruppe av bygdesegner er ættesoga".[110]

Innholdsmessig har heller ikke nyere definisjoner av historiske sagn skilt seg fra Liestøls formulering av hvilke kriterier som legges til grunn for klassifisering av sagnmateriale under historiske sagn.[111] Ingen av dem referer "til antatt grad av "historisitet".[112] Studiet av historisk sagnmateriale har hatt som utgangspunkt definisjoner av slik kategori. De samme terminologiske synspunkter er lagt til grunn for et katalogiseringssystem for genren, hvor historiske sagn inndeles i tre hovedgrupper.[113]

Man opererer for det første med bygdefortellinger knyttet til forskjellige steder. Utgangspunktet for systematiseringen er at sagnet er knyttet til en person som er navngitt, eller innholdet i fortellingen er satt i samband med et navngitt sted. Man får da som første gruppe historiske sagn bl.a. sagn om jettegryter, lovekirker, kirkeklokker som ikke ville bli flyttet, skattegraving, trollhauger, haugkaller, tuntrær. I det hele dreier det seg her om 114 undergrupper, som har det eneste krav å tilfredsstille for å bli benevnt historiske, at de er tilknyttet mer eller mindre tilfeldige personer og steder. Den andre hovedgruppen er bygdefortellinger i forbindelse med krig, ufred, Svartedauden, slagsmål mellom enkeltfolk og mellom bygdelag, ulykker og brotsverk, straff, gammel rettspraksis, historier om husdyr og ormer, skytevåpen, innføringen av kaffen, emigranter, sol- og måneformørkelser, som sammen med andre undergrupper tilsammen utgjør et antall av 94. De samme kriterier som for gruppe I ligger til grunn her.

Den tredje gruppen er bygdefortellinger om folk, med 92 undergruppper, hvorav vi kan nevne St. Olav, Heming, Luther, finner, embetsmenn, religiøst liv, bygdefolk, bygdehistoriske personer, Amerikareiser, drapsmenn og fredløse. Også her ser vi at bare navngitte personer er satt i forbindelse med et forhold eller en begivenhet, blir den traderte fortelling klassifisert som historisk sagn.

Som en ordning av et materiale i et arkiv, er denne grupperingen kanskje hensiktsmessig. Men den kan ikke benyttes som grunnlag for ordning av et materiale man ønsker å undersøke vitenskapelig. Skal vi kunne nytte et historisk sagnmateriale til klargjøring av kildeverdi, traderingsprosess og tradisjonsmiljø, må definisjonen av historiske sagn være formet slik at den gir oss grunnlag for å skille ut et tradisjonsmateriale som i innhold er kommensurabelt med offisielt kildemateriale. Framfor alt må da historiske sagn per definisjon falle inn under begrepet "kilde". Med kilde menes her et konkret foreliggende datum, oppfattet som en rest, et spor eller et produkt av en fortidig situasjon, slik at det kan brukes til å prøve eller begrunne svar på historiske problemer.[114] Det medfører at historiske sagn må defineres etter dets

evne til å gi oss verifiserbare opplysninger om fortidige forhold og hendelser. Det vil si at vi må bringe på det rene i hvert enkelt tilfelle om det sagnet vi har for oss omhandler personer, forhold og/eller hendelser som vi finner omtalt i de offisielle kildene. Det er kravet om kommensurabilitet som fører til denne innsnevringen av begrepet "historisk sagn". For å nå fram til en definisjon som avgrenser et materiale som er brukbart for våre problemstillinger, ser vi helt bort fra hva den enkelte tradisjonsbærer selv mener er historisk eller ikke. Utfra andre spørsmålsstillinger kan muligens slike kriterier være fruktbare.

I det følgende oppfatter vi historiske sagn som korte, oftest enepisodiske fortellinger om hendelser, tilstander og personer, som er beleggbare med annet, skriftlig kildemateriale, og som videre kan gi en vurdering av og forklaring på det som fortelles, på samme vis som sagnet kan innta en holdning til hva som blir meddelt.

Utfra denne definisjonen vil vi foreslå en forenkling av katalogiseringen av sagnmaterialet, fra å være tre hovedgrupper med 300 undergrupper, til å omfatte 6 hovedgrupper:

1. Sagn om Svartedauden og andre farsotter.
2. Sagn om kriger, ufred og uår i forbindelse med krig og ufred.
3. Sagn om St. Olav.
4. Ættesagn.
5. Personalhistoriske sagn.
6. Sagn om hendelser i lokalmiljøet og på det rikshistoriske plan, som faller utenfor de grupper som er nevnt ovenfor.

Disse gruppene fyller vi da med tradisjon som tilfredsstiller kravene til vår nye definisjon av historiske sagn. Det som fortelles, må belegges med andre kilder, eller det traderte må innta en slik holdning til en bestemt person, hendelse eller et forhold, at oppskriften kan gi en vurdering av eller en forklaring på det som fortelles. Det er her å merke seg at vilkåret om en forbindelse i sagnet til en fikserbar person eller hendelse er ufravikelig. Dette medfører ikke automatisk at sagn med opphavstrekk eller overnaturlige motiv blir utelukket som historiske sagn. Sagn om representerer slike grensetilfeller må gi et bilde av personer, forhold og hendelser. Dette bildet må være beleggbart med eller forklarlig utifra de offentlige arkivkilder, forat sagnet skal katalogiseres som historisk.

Det er i denne sammenheng det å merke seg at det er ikke nok at den person det fortelles om, er historisk, for å gruppere tradisjonen i kategorien historiske sagn. Det vedkommende er satt i samband med, må også belegges. Men om dette ikke kan gjøres, må den oppfatningen som kommer til uttrykk i tradisjonen, kunne forklares utfra de offisielle kilder. Sagnet kan dermed nyttes som et bidrag til belysning av personen sett i relasjon til det forhold eller den begivenhet som konstituerer den aktuelle historiske sagntypen. Derfor blir St. Olav-tradisjonen og Svartedaudsagnene fortsatt å regne som historiske sagn.

I forsøkene på å nykatalogisere de historiske sagnene, har man kommet med forslag om å skille de historiske sagnene i to grupper, nemlig de som lar seg jamføre med annet materiale, og de som vi ikke har jamføringsmateriale til.[115] Et slikt skille har man liten praktisk nytte av. Et sagn som da ville bli historisk uten å være verifiserbart, vil ikke kunne gi oss den minste mulighet til å studere kildeverdi, funksjon og

traderingsprosess. Dessuten vil det skapes forvirring å operere med en gruppe sagn som ikke kan verifiseres, men samtidig er historisk, og på den annen side en annen gruppe som også er historisk, men som har verifiserbart innhold. Begrepet "historisk" blir på dette viset flytende og gjenstand for subjektive fortolkninger. Utfra vår definisjon av historiske sagn, er en slik katalogisering dessuten utelukket.

En innvending kan reises mot vår måte å definere historiske sagn på. Man vet faktisk ikke lenger om et sagn er historisk eller ei før man har et ofte langt og strevsomt arkivarbeid bak seg. Til det kan sies at skal de historiske sagnene gi noe av resultater, må dette arkivarbeidet utføres likevel. Det man har å gjøre, er å fylle opp de 6 gruppene etter hvert som forskningen går framover. Mye er gjort innen de bestående arkivsystem, mer føyes til ved denne avhandlingen.

For ordningen av et materiale som etter vår definisjon er historisk, er det en nødvendighet å klargjøre hva som konstituerer en historisk sagntype, og hva en historisk sagnvariant er.

Med en historisk sagntype og sagnvariant forstår vi her: fortellinger (som tilfredsstiller definisjonen av historisk sagn) som går om samme person satt i samband med samme hendelse og forhold, blir varianter til en type.

I denne avhandlingen er det personalhistoriske sagn vi ønsker å undersøke. Et personalhistorisk sagn er et historisk sagn som går om enkeltpersoners liv og levnet. De sagn som er valgt ut her, er tradisjon om drap og andre ugjerninger. Disse sagnene representerer en undergruppe av personalhistoriske sagn.

Innholdet i avhandlingens sagnmateriale er godt belagt i offentlige dokument. Utvalget av tradisjonen er foretatt utfra disse forhold. Tradisjonen kan nemlig undersøkes nærmest i detalj. Her er å merke seg at etter hvert som embetsverket ble utbygd og etter hvert som evnen til å arkivere offentlige saksdokumenter ble utviklet, har dette den virkning for oss at kontrollmaterialet utigjennom 1700- og 1800-årene er blitt så fyldig og omstendelig i sin karakter, at ethvert motiv i sagnene som har sitt innhold hentet fra dette tidsrommet, kan undersøkes.

De utvalgte sagn om drap og ugjerninger følger et bestemt handlingsskjema, som kan struktureres i *konstanter.* Denne gruppen personalhistoriske sagn består aldri av mer enn 7 konstanter:

1. Tidfesting (ved hjelp av årstall).
2. Den person som utfører en handling, og som setter handlingsrekken igang.
3. Den person gjerningen går utover.
4. Hvor hendelsen fant sted og ved hvilken anledning.
5. Foranledningen til det som hendte.
6. Hva som hendte.
7. Utfallet av hendelsen for de impliserte.

Alle konstantene trenger ikke inngå i et sagn, alle er ikke konstituerende like viktige. Men variantene må ha minimum disse konstantene for å kunne bli klassifisert som sagnvarianter til en bestemt type: 2, 3, 6, 7. Konstant 7 behøver nødvendigvis ikke være med. Er konstanten utelatt og utelatelsen er funksjonelt betinget (dødsstraff utelates f.eks. av familietradisjonen om et drap hvor et ættemedlem var drapsmann), er oppskriften likevel en sagnvariant til den aktuelle typen.

Har en oppskrift en eller flere konstanter mindre enn de fire nevnte, (med forbe-

hold for nr. 7), blir oppskriften å betegne som en historisk sagnnotis. Sagnnotis får i vår framstilling en annen definisjon enn den som opprinnelig ble gitt av von Sydow:

> "Sägennotis (. . .), term introduced by C.W. von Sydow (1907) to denote a short record of something that is not *sägen,* used synonymously with *memorial dite* (. .)"[116]

Sagnnotis er blitt definert noe annerledes av andre forskere senere:

> "Sagnnotis, et utsagn som tilsynelatende bygger på et sagn, men som ikke har sagnets fortellende form".[117]

Vår definisjon representerer altså det tredje alternativet til avklaring av begrepet sagnnotis.

Som kilde er en historisk sagnnotis av sekundær verdi til å svare på våre problemstillinger, sett i forhold til en sagnvariant. Men sagnnotiser kan være et godt utgangspunkt for studium av oppløsningstendenser i den sagntypen notisen er knyttet til.

Ved å operere med konstanter og dele materialet opp etter dette, lettes oversikten, vi får orden på sagnene og samtidig graderes materialet kildemessig.

Inn i konstantene legger hver enkelt sagntype forskjellige personer, hendelser, steder, tidspunkt og utfall. Innholdet av konstantene kaller vi *innholdsvariabler.*

Konstantene fylles altså i hvert enkelt tilfelle med et innhold, innholdsvariablene, som kan ha kildeverdi på to plan.

Historikerne har lenge vært klar over denne tvedelingen av kildebegrepet. En kilde kan brukes som "beretning" når den kan meddele oss noe, m.a.o. gi oss kunnskap om fortellingens objekt. Alle kilder kan nyttes som "levning". Vi betrakter da kilden som uttrykk for opphavsmannens tanker, følelser etc., eller som en handling av opphavsmannen.[118]

De termene historikerne benytter er ikke de beste til analyse av et større folkloristisk materiale. For det første er begrepene for sterkt bundet i sin bruk til det dokumentariske materialet historikerne prioriterer som kilder. Dessuten er termene for snevre. Vi er ikke bare interessert i objektet og i opphavsmiljøets holdning. Like viktig for oss er påvisningen av senere tradisjonsmiljøers eventuelle omforminger av tradisjonen. Denne sekundære kildeverdien faller utenfor begrepet "levning". I tillegg kommer at den historiske terminologi ikke er omfattende nok, da den i for stor grad går på enkeltkildene. I en diakron undersøkelse av et folkloristisk materiale er det av viktighet for oss ikke bare å påpeke de samlete resultater dette materialet gir oss. Like viktig er det å studere hele materialet for å finne linjer i helheten som peker på de skiftende forhold sagnene eventuelt er skapt under. Historisk metodelære har ikke begreper som kaster nok lys over materialet sett utfra slike synsvinkler.

Vi vil derfor foreslå brukt andre termer til å klassifisere et folkloristisk materiales kildeverdi etter.

Sagnets evne til å berette faktiske opplysninger som navn, tidspunkt, slektsskapsforhold, eiendomsforhold, utfall av hendelser, personers forhold til en hendelse, betegner vi *"opplysning".*

Implisitt i påvisningen av et sagns kildeverdi som "opplysning" ligger klargjøringen av hvilken kunnskap tradisjonen kan gi oss om miljøet som har skapt og fortalt sagnet.

Til det sagnet forteller av verfifiserbare fakta, kan tradisjonen innta bestemte innstillinger i form av en vurdering av personer, begivenheter eller forhold, og/eller en forklaring av det samme. Denne kunnskap sagnet gir oss om miljøets syn på og standpunkt til det som fortelles, klassifiseres kildemessig som *"holdning".*

Holdningsbegrepet inneholder to aspekt, forklaring og vurdering. Disse aspektene blir slått sammen under ett begrep, fordi de glir over i hverandre. Forklaringen er, som vi skal se, diktert av innstillingen til personen, forholdet eller begivenheten.

Vi må være klar over at holdningen kan være sekundær eller primær. Hvis holdningen er bundet til motiv som er sekundære (dvs. motiv som ikke har kildeverdi som "opplysning"), blir holdningen sekundær. Alle konstanter med faktisk verifisert innhold, gir oss sagnets kildeverdi som "opplysning". Konstanter med vurderings- og/eller forklaringsinnhold, gir oss sagnets kildeverdi som "holdning".

De enkelte sagns kildeverdi vil bli gruppert etter de termer som er skissert ovenfor. Summen av de enkelte sagns kildeverdi vil, fordi sagnmaterialet vårt er spredd i tid over flere århundrer, gi oss på den ene siden gjennom de samlete holdninger sagnene gir uttrykk for, et bilde av samfunnsforholdene i lokalmiljøet. Det vil her bli klarlagt miljøets syn på rettsvesenets embetsmenn, synet på straff, forbrytelser og forbrytere. På den annen side får vi muligens et bredt spekter av opplysninger.

På et historisk sagnmateriale vil en omformende traderingsprosess svekke sagnets kildeverdi som "opplysning", mens denne delen av kildeverdien vil bli bevart hvis det traderte har en slik utforming at tradisjonsbærer og fortellermiljø ønsker å bevare det overleverte i den tradisjonelle form. Om det er de bevarende eller de omformende faktorer som virker, avhenger av om det overførte har en funksjonell berettigelse i miljøet. *Funksjonen* spiller også en avgjørende rolle for hvilket av kildebegrepets to aspekt det legges vekt på i fortellersituasjonen og i tradisjonsmiljøet. Ønsker man å fremme et bestemt syn på hendelser og personer, kan dette skje på bekostning av sagnets opplysningsverdi som kilde.

Funksjon blir m.a.o. et nøkkelbegrep i denne undersøkelsen som konsentrerer seg om kildeverdi, overleveringsprosess og miljø.

Det er gitt flere og ulike definisjoner på begrepet "funksjon":

1. F. means functioning, i.e. is action, activity (. . .)[119]
2. F. implies the relation of interdependence with other cultural (or social) features). (. . .)[120]
3. F. means a relation of interdependence with certain aims, for instance the maintenance of a cultural system. (. . .)[121]

"Funksjon" er med andre ord en term med et visst varierende begrepsinnhold, hvor definisjonen av ordet er avhengig til en viss grad av problemstilling og materiale.

I vår avhandling får vi gjennom "holdning" kjennskap til miljøets innstilling til og vurdering av personer og begivenheter som det fortelles om i sagnene. Det er da naturlig å velge en definisjon av "funksjon" som klargjør med hvilken hensikt et sagn blir tradert i miljøet. Med "funksjon" menes da i det følgende hvilket behov tradisjonen dekker i den sosiale sammenheng.

Materiale

Til vår undersøkelse av tradisjonsmiljø, traderingsprosess og tradisjonens kildeverdi, har vi valgt ut et historisk sagnmateriale fra 1600, 1700 og 1800-tallet, nærmere bestemt sagn om drap og overfall på landsbygda i tiden 1672–1850. Det offentlige kildematerialet vi holder tradisjonen opp i mot, finner vi i tingbøker, ekstrarettsprotokoller, lagtingsprotokoller, voteringsprotokoller for Høyesterett, ekstraktprotokoller for Høyesterett, domsbøker, pantebøker, skifteprotokoller, realregistre, kirkebøker, lensregnskap, fogderegnskap og i diverse pakkesaker. Dette materialet er hentet fra statsarkivene, samt fra Riksarkivet i Oslo og Rigsarkivet i København.

Rettskildene er viktigst for oss i klargjøring av årsakene til og virkningene av de kriminelle handlinger tradisjonen går om.

Den sivile rettergang fulgte følgende retningslinjer:

Hendelser av den art sagnene beskriver, førte til sterke reaksjoner fra myndighetenes side. Straffesak ble reist mot personen(e) som hadde voldt ugjerningen(e). Slike saker ble først tatt opp på tingene ute på bygdene. På de fleste steder var det praksis å holde ting tre ganger årlig,[122] selv om en forordning fra 1634 satte bestemmelser om større møtefrekvens for bygdetingene.[123] På slutten av 1700-tallet ble ekstrating påbudt i alle straffesaker,[124] og månedlige ting ble etablert i steden for ting til visse tider av året.[125] Dette førte til en raskere saksbehandling.

Etter Christian V's Norske Lov av 1687, skulle dødsdommer felt i underretten, dvs. på bygdetingene, gå til lagmannen til stadfesting.[126] I tvilsomme saker ble det i 1688 påbud om kongelig resolusjon før dødsstraff ble eksekvert.[127] I saker som endte med dødsdom, langvarig straffarbeid eller annen streng straff, ble det i 1735 en skjerping av kravene til embetsmennene om grundighet i behandlingen av disse sakene i underretten.[128] Saken skulle etter domfellelse på bygdetinget gå til lagmannen uansett om den dømte anket eller ikke. Ble så lagtingsdommen ikke anket, gikk saken med alle dokumenter til Kanselliet via amtmannen eller stiftamtmannen.[129] Når så kongen hadde gitt sin godkjenning på straffeutmålingen, kunne dommen settes ut i livet.

Ønsket den domfelte å anke lagtingsdommen, gikk saken inn for Overhoffretten i Kristiania,[130] som i 1667 avløste Herredagene.[131] Fra denne rettsinstans kunne man få sin sak fram for Høyesterett i København, opprettet 1661.[132]

Fra 1797 ble Overhoffretten og lagtingene avskaffet og erstattet med stiftsoverretten, en i hvert stift: Kristiania, Trondheim, Bergen og Kristiansand. Hele Nord-Norge falt inn under Trondheim.[133] Kristiania stiftoverrett ble delt i to i 1845.[134]

Stiftoverrettene ble innført for å effektivisere rettergangen ved å få raskere ekspedering av ankesaker opp til Høyesterett, som lå i København fram til unionsoppløsningen i 1814. I Norges Grunnlov §§ 88–91 finner vi bestemmelser om en egen norsk Høyesterett.[135]

Kongen hadde både før og etter 1814 benådningsrett. Som vi vil se i kapitel II i gjennomgangen av materialet, kunne den dømte legge sin sak inn under kongens nåde, og dermed unnlate å gå veien om de enkelte høyere ankeinstanser. Etter kongelig reskript av 27.5.1813 var kongens benådningsrett i delinkventsaker delegert til stattholderen.[136] På grunn av krigstilstanden og de vanskeligheter som denne skapte for forbindelsen med Danmark, skulle delinkventsaker pådømmes av en egen norsk Overkriminalrett, som da representerte den øverste rettsinstans i landet.

I de tilfeller hvor draps- eller overfallsmannen var soldat, ble saken tatt opp av generalauditøren, som var øverste påtalemyndighet i militære straffesaker.[137] Bygdetingene kom som sivil myndighet i slike saker bare inn på et forberedende stadium i saksbehandlingen, for å bidra til å avklare hendelsesforløpet. Ulike krigsrettsinstanser dømte soldatene.[138] Før 1814 ble ingen sivil myndighet trukket inn i domsavsigelsen vedrørende straffesaker mot militært personell. Når dom var falt i krigsretten og det dreide seg om livs- eller ærestraff, ble dommen oversendt kongen til godkjenning.[139] Som i sivile saker hadde kongen også i militære straffesaker benådningsrett.

I 17. mai-grunnlovens § 90[140] og i Grunnloven i 1814 etter unionen med Sverige § 89,[141] var Høyesterett i fredstid sammen med to høye offiserer annen og siste instans i alle krigsrettssaker, som angikk enten liv eller ære eller frihetsberøvelse for lengre tid enn tre måneder.

I vår undersøkelse er det av verdi for oss å kjenne saksgangen gjennom de enkelte instanser, for å fastslå hvilken straff den (de) anklagete tilslutt ble idømt. Den eksekverte straff er uten tvil et vesentlig utgangspunkt for tradisjonslagingen. I avhandlingen følger vi bare de enkelte saker oppover i de høyere rettsinstanser i de tilfellene ankene førte til endring av underrettens dom.

Det tradisjonsmaterialet som danner grunnlaget for undersøkelsen, er for det meste å finne i Norsk Folkeminnesamlings arkiv ved Institutt for folkeminnevitskap, Universitetet i Oslo. Her foreligger sagnene i originalmanuskript. Det er tatt med oppskrifter fra ulike deler av landet, men Telemark er best dekket ved Rikard Berges samlinger.

Et fåtall av sagnene som analyseres, er trykt før. De som allerede er offentliggjort, finner vi i sagnsamlinger og i Norsk Folkeminnelags skrifter.

Sagnene er valgt ut tilfeldig, i den forstand at et rimelig antall typer ble plukket ut etter krav om at kontrollmaterialet skulle være så fyldig at det samlete materialet kunne danne grunnlaget for en analyse. Deretter er tradisjonsmaterialet gjennomgått kildekritisk. En kildekritisk gjennomgang av et større sagnmateriale, reiser visse prinsipielle spørsmål og problemstillinger. Viktig for oss var det å klargjøre om det hadde funnet sted en påvirkning fra de offisielle kildene på vårt sagnmateriale. Den kildekritikken som har vært gjennomført ved gjennomgang av sagntradisjonen, har fulgt visse retningslinjer. Hele bakgrunnsarbeidet med utvelgelse av det foreliggende analysematerialet ville føre for langt å referere. Vi vil derfor her bare nevne de prinsipper utvelgelsen har fulgt, og illustrere med enkelte eksempler.

Når det gjelder miljøets adgang til støtte for sin tradisjon i rettsdokumenter og andre offentlige kilder, har denne anledningen stort sett vært begrenset til løse brev og dokumenter som har blitt oppbevart i gårdsarkiv. Innholdet i slike privatsamlinger kan nødvendigvis ikke ha vært særlig omfattende eller rikholdig, da rettsvesenet alt på slutten av 1500-tallet mer og mer tok hånd om alle dokument etter hvert som lokal- og sentraladministrasjonen ble utbygd.

I Danmark ble det i 1593 gjort forsøk på å danne lensarkiv.[142] Det kom en forordning som pålà lensmennene å oppbevare kongelige mandat, brev og forordninger. Disse skulle registreres, og registrene skulle oppbevares i lenet og gå fra lensmann til lensmann, sammen med en liste som inneholdt opplysninger om tingvitne, dommer og andre brev. Muligheten for at slike rettsdokument det her er tale om skulle kom-

me i sirkulasjon på urette hender, ble sterkt redusert her til lands, ved at den nevnte forordning ble tatt opp igjen ved en recess for Norge og Danmark i 1643.

Tingbøker begynte noen sorenskrivere å føre i Norge på 1600-tallet.[143] Den eldste tingboka vi har, er fra 1613. I 1633 ble embetsmenn pålagt å føre tingbøker. Utskrevne protokoller ble arkivert hos lensherren, og her kunne alle som hadde juridisk interesse av det få gå gjennom aktene. Det er lite trolig at almuen oppsøkte lensherren for å finne belegg for sine historiske tradisjoner i disse tingbøkene. Rettssakene det ville dreie seg om, er av en slik beskaffenhet at anke og ny saksførsel ikke kunne komme på tale. En rettssak om et drap med henrettelse som utfall, hadde liten interesse for miljøet som rettssak. Saken var avsluttet og utfallet kunne ikke endres.

Men arkiveringsplikten gjaldt ikke bare tingbøker. Fra 1657 skulle fullskrevne skifteprotokoller leveres på Akershus. En tid ser det ut til at det har vært et tilløp til et Riksarkiv, ved at de viktigste embetsprotokollene skulle leveres på Akershus før nye ble levert ut.

På 1600-tallet har det blitt sendt inn tingbøker og skifteprotokoller i større utstrekning enn man kunne vente. Ut på 1700-tallet ble det mer og mer vanlig at sorenskriveren og byskriveren oppbevarte samlinger av rettsprotokoller.[144]

Fra slutten av 1600-tallet har vi noen få ekstrarettsprotokoller, noen flere fra det 18. århundret, men først på 1800-tallet får alle embeter disse protokollene.

Fra 1845 skulle alle embeter ha domsbøker.

Forhørsprotokoller kom med en forordning av 1796. Fra 1738 var det pålegg om å føre pantebøker.

Av kirkebøker finnes det syv som er eldre enn 1650, og før 1685 er det bare 42 prestegjeld i hele landet som har slike ministralbøker. I alt er det bevart 127 kirkebøker som begynner før år 1700.[145]

Våre sagn er dekket av et offisielt kildemateriale, som er underlagt embetsadministrasjonen. I denne tiden var embetsmennene pålagt å ordne og arkivere alle saker vedrørende statens styre og stell på det lokale som på det sentrale plan. Dermed skulle det være relativt små sjanser for at menigmann skulle sitte med offentlige dokumenter på privat hånd. Ikke desto mindre har man rundt om på bygdene hatt det som gjerne kalles gårdsarkiv, løse brev og diplomer med innhold knyttet til jorddeler, rettssaker, skifte osv. Så en mulig påvirkning fra slike gårdsarkiv på tradisjonen kan man ikke se bort fra. I denne forbindelse mener Lars Reinton med eksempler fra Hallingdal og Villandstradisjonen, at selv om miljøet hadde støtte i offentlige dokument, hadde ikke disse noen innvirkning på det tradertes form og innhold: "Å å få på det reine um *skriftlege minne* har vore med og halde tradisjonen ved lag, er sjølvsagt ei viktig sak. – I Hol, som andre stader, har det etterhanda samla seg mange papir på gardane. Der finn ein og stundom utskrifter av tingbøkene med domar o.m. – På Villand var eit stort gardsarkiv. Då ætta gjekk ut på garden, kom alt dette til Gjivsjordo i Kvisla, der ætta heldt fram. Eg har set igjenom desse papira. Der er og eit ordrag av domane over Tolleiv Villand. Sander Røo var ein brevkunnig mann og var og interessert i gamle papir. Men ser ein nærare etter, kann ikkje noko av det han eller andre fortalde, t.d. um Tolleiv Villand, vera kome frå desse papira eller frå tingbøker i det heile. For det dei fortalde, var ikkje det same som står i dokumenta".[146]

Det er nok rett som Reinton sier, at selv om det i noen tilfeller har vært skriftlig

materiale tilgjengelig som kunne supplere og utfylle tradisjonen, er ikke slike opplysninger blitt brukt.

Den samme oppfatningen deles av Knut Liestøl. "Stundom hev dokument – liksom andre synlege minne – hjelpt til å halda tradisjonen uppe, men i dei fleste høve er sogone av det slaget at skriftlege kjeldor ikkje i nokon nemnande mun kann ha hjelpt til å halda tradisjonen i live eller jamvel liggja til grunn for han".[147]

Her kan det innvendes at har dokument foreligget for tradisjonsbæreren, er det uriktig å se bort fra at en påvirkning ikke kan ha funnet sted. For bare nærværet av dokumenter om en sak det er tradisjon om, vil være nok til å holde minnet oppe om begivenheten, og dermed har man jo allerede en påvirkning fra offisielle kilder på tradisjonen. Dessuten har vi eksempler på at tradisjonen har blitt gjenfortalt etter dokument eller med direkte støtte i slike. Som eksempel på dette kan nevnes R. Berges oppskrifter av "Alv Roholt", hvor det opplyses av tradisjonsbæreren Leiv Roholt til Berge, at "Justitsprotokollen for Kvits. og Nissedal for 1684 syner at de hev vori haldi forhøyr yvi Alv Roholt (. . .)"![148] Så følger opplysning om hva forhøret gjaldt. I en oppskrift av Berge[149] er det nevnt at tradisjonsbæreren av et sagn om Alv Roholt har fortalt varianten "etter Kristofer Roholt, som hadde sett ei retsakt paa Kraakenes um detta." I disse tilfellene er det tydelig at man har hatt direkte impulser fra gårdsarkiv til tradisjonen.

Dette forholdet kommer enda tydeligere fram når vi ser på en oppskrift gjort av Tvedten i 1894 om Sondre dreparen.[150] Først gjengis sagnoppskriften, så kommer et referat av et diplom som omhandler den drapssaken sagnet forteller om, og som Sondre var blandet inn i i 1636. Dette diplomet finner vi avskrift av i Riksarkivet III Innlånte diplomer 1626–1648, Vinje i Telemark. Diplomet har vært til direkte støtte for tradisjonen, og i en annen nedtegnelse om Sondre gjort etter Svein Hovden av Øystein Vesaas for R. Berge, fortelles det at "Der ær noko gamle papir paa Tveiten som er sende til Riksarkivet. Eit handlar om at Sondri Aavaldssøn Tveiten" kom til å drepe en mann. Og så kommer sagnet, gjengitt med sterke innslag av de nevnte dokumentene.[151]

Når vi ved de eksemplene vi har nevnt har funnet at det har eksistert sagn som har belegg i offentlige papirer som er tilgjengelige for tradisjonsbæreren, er det ikke nok bare å utelate de variantene som påviselig har vært under påvirkning av kilden. Også andre varianter av samme sagntype fra samme bygd kan være påvirket av samme dokument, eller har vært påvirket av varianter som har hatt støtte i dokumentet. Derfor blir de sagntyper hvor vi positivt vet det har foreligget støttemateriale i gardsarkiv, holdt utenfor i denne fremstillingen. Skal vi analysere slike oppskrifter, blir det mer et studium i folks evne til å huske visse dokument utenat, enn et studium i miljøets evne til å bevare i tradisjonen minnet om en begivenhet eller en person.

Vi har siktet sagnmaterialet vårt slik, at alle sagn, hvor vi påviselig har hatt dokumenter i gårdsarkiv som dekker samme sak som det tradisjonen forteller om, er blitt utelukket. Vi har derfor gått igjennom innlånte diplomer og dokument i Riksarkivet for å kunne foreta denne utskillelsen.

Muligheten for at tradisjonsbæreren kan ha hatt støtte for sitt tradisjonsstoff i trykte varianter av sagnet og i trykte rettsreferat, er en annen ting vi må være oppmerksomme på som en kilde til mulig forringelse av sagnet som genuin historisk tradisjon. Med O.A. Øverlands "Historiske fortellinger" har vi eksempler på trykte sagn

med innarbeidet dokumentarisk stoff i framstillingen. I 1897 ble "Sevle-Gutten, En forbryderroman fra Numedal", gitt ut. En variant av sagnet om Sevlidgutten som drepte Sølv-Tolleiv og ble henrettet for drapet, ble skrevet ned av A.B. Larsen jr. sommeren 1927 i Sigdal.[152] Og i NFL 27 fra 1932 gjengir Andreas Mørch den versjonen han har hørt på folkemunne om dette drapet.[153] Denne oppskriften er også nedtegnet i Sigdal. Øverlands bok kom etter opplagstallet ut i minst 10.000 eksemplarer, og folk i Numedal og Sigdal har nok vært så interessert i en av sine sambygdinger at de har kjøpt og lest boka. Hos Øverland fikk de hele hendelsesforløpet fortalt med rettsreferat blandet med tradisjon. Bøkene har uten tvil vært folkelesing på bygdene, og var nok med på å forme den tradisjonen både Larsen og Mørch skrev opp. – En liknende påvirkning offisiell kilde-tradisjon, har vi eksemplifisert i R.Th. Christiansens oppskrift av sagnet om Nils Narumsbakke[154] og i Ragnvald Mo's oppskrift av samme,[155] begge gjort i dette århundret. I 1897 kom "Det dyre lommeur, en kriminalhistorie fra Land", utgitt av O.A. Øverland. Utvilsomt folkelesing, med en saksframstilling hvor det er god sammenblanding av dokumenter, referat av justisprotokoller og tradisjon. Også i dette tilfellet kan vi ikke se bort fra en påvirkning fra denne trykte framstilling på den allerede bestående sagntradisjon i bygdene om denne drapshistorien. Et siste eksempel som skal nevnes på denne kategori av påvirkning fra dokumentarisk kilde på sagntradisjonen, henter vi fra Malangen. I bygdeboka for Malangen, 1943, er det fortalt om drapet på gården Kjærvik i 1733. I Håløygminne, 1945, finner vi et innslag av Brynjulf Bjørklid, hvor det innledes bl.a. med at "No skal eg fortelja denne bygdesoga slik som eg høyrde ho i min tidlege ungdom, både med reine eventyrdrag som tvillaust har blanda seg inn, og dei serdrag som det kanhenda finst eit grand sanning i".[156] To år etter at rettssakens dokumenter om drapet ble offentliggjort i en bygdebok, fortelles det en sagnvariant om hendelsen av en person som kjenner dokumentene, men som nok forteller slik han mener han har hørt det av sin bestemor. Men det er lite trolig at vedkommende skulle være upåvirket av opplysningene i bygdeboka.

Sagnvarianter, som er skrevet ned etter at offentliggjøring av saksdokumentene har funnet sted, bortfaller som analyseobjekt. Det samme gjelder generelt sett varianter hvor en sagnvariant til en gitt type er trykt før nedtegnelsen av en annen variant til samme type. Vi har tatt med i vårt analysemateriale to varianter tilhørende ulike typer, som er trykt før de andre variantene til typene er skrevet ned. Det gjelder en oppskrift av sagnet om Sisselsønnene og Johannes Skars utgiving av sagnet om Sigurd Sordal i sin første trykte samling av "Gamalt or Sætesdal".[157] Begge disse variantene er så særpregete i forhold til de øvrige, at vi trygt kan slå fast at det ikke har forekommet noen påvirkning fra de trykte varianter på de oppskrifter som først ble skriftlig fiksert noen år senere.

I de tilfeller hvor vi har bare en variant til et sagn, og denne varianten er trykt, bortfaller hele denne problemstillingen.

Andre påvirkningsveier på tradisjonen er fra bygdebøker til tradisjonsbærer. Men da våre sagn ble skrevet ned før en eventuell bygdebok fra distriktet ble utgitt, er ikke en slik påvirkning mulig i vårt materiale. Det er derimot en annen påvirkning offisielle kilde – sagn vi må være mer på vakt overfor. Det er oppskriverens vilje og evne til å bruke arkivmateriale til støtte for og utfylling av genuint tradisjonsstoff. De allerede nevnte eksempler fra Øverland markerer ytterpunktet for hvordan slikt

kan gjøres. Andre gode eksempler på slike samarbeidelser mellom sagn og arkivstoff finner vi også i M.B. Landstads to bøker, "Gamle Sagn om Hjartdølerne" og "Ættesagaer og Sagn fra Telemarken." Her opplyser forfatteren at sagnene er gjenfortalt etter gamle brev og dokumenter. Eksempler på liknende samarbeidelser sagn – skriftlig kilde finner vi i tradisjonen om Trond Lauperak, Gard Vikesdal og Gammel-Hagen.[158] Slike varianter hvor en påvirkning har funnet sted ved en samarbeiding av kildene, er særpreget ved eksakt tidsfiksering, skriftformer av personnavn og stedsnavn (uttaleformer er det vanlige når man skriver direkte ned etter tradisjonsbæreren) og direkte sitat fra rettsdokumenter i form av replikker og dialoger.

Sagnvarianter og sagntyper med slik utforming, blir holdt utenfor denne avhandlingen.

De originaloppskrifter vi har fra NFS må, utfra den kunnskap om og kjennskap til de enkelte oppskrivere og ved manglende spor i den enkelte oppskrift etter arkivstoff, trygt kunne karakteriseres som ren folkelig tradisjon. Innholdsmessig er disse variantene uendret fra tradisjonsbærer til oppskriver.

De sagnvariantene våre som ikke finnes i originaloppskrifter, har vi hentet fra trykte samlinger, enten fra Norsk Folkeminnelags skrifter eller sagnutgaver. De variantene vi benytter herfra, kan vi i noen få tilfeller fastslå er språklig og litterært bearbeidet. Men innholdsmessig har også disse variantene preg av ren tradisjon uten personlige innslag av oppskriveren, og heller ikke spor av det som særpreger tradisjon som har vært blandet med rettsdokumenter, finnes her.

De retningslinjer for kildekritikk av tradisjonen som er fulgt og som er gjengitt ovenfor, garanterer oss så langt råd er, et genuint tradisjonsmateriale til analyseobjekt.

Som vi har vært inne på i annen sammenheng, må også de offentlige dokument behandles med kritikk. Det gjelder da i særlig grad rettsreferat. Vitneprovene gir i beste fall uttrykk for det vitnet selv mente gikk for seg. I andre tilfeller kan man regne med at vitnet gjerne framstiller saken i et bestemt lys for enten å hjelpe vedkommende som er anklaget, eller dekke andre som er like skyldige. Derfor må alle vitneprovene i en sak sees under ett, før man kan danne seg noe bilde av hva som egentlig gikk for seg. Kildeverdien av vitneprovene må graderes etter vitnets forhold til det som hadde gått for seg. Det er derfor å merke seg at der hvor det er divergens mellom tradisjon og offisiell kilde, må vi være varsomme med å hevde den ene kildes større grad av pålitelighet i forhold til den annen. Der det er direkte sammenfall mellom det tradisjonen og saksdokumentene hevder, er det ikke påkrevet med kildekritikk av de offisielle kildene. Likeledes er kildekritikk uberettiget av regnskap i alle former, skifteprotokoller, pantebøker, panteregistre, kirkebøker, fangelister og militære ruller. Dette er alle kilder med objektiv karakter.

#

Spørsmålstilling

På grunnlag av tradisjonsmaterialet, de offisielle kildene og ved hjelp av den metode og de termene vi har definert ovenfor, ønsker vi i det følgende å undersøke enkeltsagnenes kildeverdi som "opplysning" og "holdning". De samlete analyseresultater

vil gi oss kunnskap om traderingsprosessens virkninger, og svare oss på hvilket forhold det er mellom de to sider av kildebegrepet. Kan endringer i "opplysning" føre til øket verdi av holdningsaspektet i avklaringen av de historiske forhold? Analysene vil vise om disse to begrepene er funksjoner av hverandre, og om det er sagnets funksjon som er den regulerende faktor av forholdet "opplysning" – "holdning". – Er det noen lovmessighet mellom traderingstid og kildeverdi? Sagnenes samlete kildeverdi vil forhåpentlig gi oss øket kunnskap om tradisjonsmiljøet.

II Analyser

1. Drapet på Haukom

Sagnmateriale s. 230

I et bryllup julen 1672 på Midsund i Kviteseid, Telemark, drepte Anders Nordgarden Lars Utbøen. Drapsmannen ble henrettet.

Rettsaken mot ugjerningsmannen er referert i Øvre Telemark østfjelske tingbok nr. 8.

Av tradisjon om denne hendelsen har vi to oppskrifter av Rikard Berge.

Ingen av variantene tidfester hendelsen de omtaler.

Variant 1 stedfester drapet til en dugnad på Haukom, mens den andre sagnvarianten oppgir sammenkomsten hvor drapet ble begått, til å være et bryllup på samme gård. Vi har allerede nevnt innledningsvis at drapet gikk for seg i et bryllup på gården Midsund.[1]

Drapsvåpenet er i tradisjonen kniv: ". . . stakk i hel ein mann"(1), "I eit brudlaup paa Haukom vart ein drepin med kniv"(2). Tingboka bekrefter dette: "Anders Nordgarden som er udj Arrist for Lars Udbøen som bleff Stuchen med en Kniff til døde".[2]

Den drepte er ikke navngitt i noen av variantene. Innholdsvariablen mangler, og den drepte er bare kalt "ein mann"(1) og "ein"(2). Drapsmannen er derimot oppgitt ved navn i variantene våre: "Velle Haukom sløkte ljose, stakk i hel ein mann og bytte knivar med ein het Andres Nordgarden"(1). ". . . . drapsmannen satte kniven i slire paa ein annan ein, som leid uskuldig. "Eg vi døy fe mine synder, men aller før'n Torgeir Haukom", sa den som leid uskuldig"(2). Den uskyldige er kalt "Knut" senere i oppskriften.

Jamfører vi med tingboka, ser vi at begge variantene utpeker feil mann som drapsmann. Den offisielt skyldige Anders Nordgarden er uskyldig i sagnvariant 1. Også variant 2 hevder drapsmannen var fra Haukom, og at en annen ble utpekt som gjerningsmannen.

Det kreves kjennskap til hele hendelsesforløpet for å kunne forklare disse noe eiendommelige opplysningene i sagnmaterialet.

Begge variantene opplyser at lyset ble slukket og morderkniven stukket av ugjerningsmannen i sliren til den mannen som senere ble dømt for drapet. "Ljose vart sløkt, og når dei tende i ljose att, saag dei den blodeste kniven i sliri paa denne"(2). "Velle Haukom sløkte ljose, stakk i hel ein mann og bytte knivar med ein het Andres Nordgarden"(1). Noen lysslokking får vi ikke kunnskap om ved studiet av rettsdokumentene. Heller ikke er det direkte tale om noe knivbytte.

Drapsmannen ble observert med en blodig kniv i hånden: "mens da schade vahr giordt saag hand att Anders Nordgard haffde en Kniff i Haanden ved Indtett att prouffe huemb schade giorde".[3] Det var Tosten Nordskau som vitnet dette. Vi ser

av andre vitneutsagn at dette vitnemålet er typisk. "Torre Holtene Profr . . . . saag indtett huemb Schaden giorde".[4] "Men Knud Schougsmarch hafr indtett seet huemb der stach Lars Udbøen".[5] Med ett unntak var det ingen av vitnene som så Anders Nordgarden stakk ned og drepte Lars Utbøen. Begge var observert før og etter ugjerningen, men selve stikket var bare Velle Haukom vitne til. Som vi har sett, var det ett vitne som la merke til den blodige kniven i Hånden til Anders. Men dette var ikke noe fellende bevis. Våpenet var like mye tilsølt med andres blod som av Lars sitt. For Anders hadde rispet opp flere med kniven sin.

". . . . suarde jan Graae, Anders Nordgrden haffr Stungitt mig".[6]
". . . . da sagde Werner, du haffr Stungitt mig Anders Nordgrden".[7]

Det som felte Anders, var at flere av vitnene hadde hørt den døende Lars Utbøen utpeke Anders som drapsmann. Det er nesten utrolig at man kunne tillegge disse vitneutsagnene så stor vekt at de faktisk dømte mannen til døden. Et av vitnene uttalte at "hand vahr ofr drucken och icke ved endten hand Wahr inde elr uden Stuhen".[8] Det var mennesker i en slik forfatning, den drepte iberegnet, som med sine uttalelser felte Anders. Men ett av vitnene ser ut til å ha vært mer ved sine fulle fem. Han antyder da også i sitt vitneprov at den drepte kanskje tok feil da han navngav Anders som sin banemann:

> "Gregahr Lundevold profr att hand kom udj Stuhen, da schade Vahr scheed, hafde Lars Udbøen sett sig udj høysædett, da sagde Gregahr til hannem: schader dig nogitt Lars, suarede Lars dem haffr Stungitt mig, spurde Gregahr, huemb haffr giort dett, suarede Lars igien Anders Nordgrden och ingen flere ord suarede hand, da sagde Gregahr huor haffr du faait schade, da tog Lars op sin trøye och lagde sin haand paa Vendstre brøst, och tallte indtett, mens der med hend døde, kand self iche vide om Lars Vahr sin fuldkommen Sands och fornufft da hand neffnte Anders Nordgrden epterdj hand udj samme ord døde"[9]

Rettsreferatene gir inntrykk av en drapssak hvor det har vært vanskelig å skape klarhet i selve hendelsesforløpet. Som vi har sett, er det grunnlag for tvil om hvem som var drapsmannen. Det er denne tvilen som har åpnet adgang til spekulasjon i tradisjonen. Variantene utpeker Torgeir Haukom (2) og Velle Haukom (1) som skyldige. Det viser seg at Torgeir ikke var i bryllupet. Men det var derimot Velle. Er det noe i tingboka som ytterligere kan forklare hvorfor en fra Haukom i tradisjonen blir beskyldt for å være årsak til at Anders Nordgarden ble offer for justismord.

Utfra hans eget vitnemål går det fram at Velle Haukom var den eneste som var i nærheten av Lars og Anders på det tidspunktet da Lars ble dødelig såret. Velle forteller at Anders grep etter kniven hans for å avgjøre en trette han hadde med Lars.[10] Dette vitnemålet er det eneste stedet i rettsreferatet, hvor det nevnes en trette mellom de to. Velle fikk avverget at kniven hans ble lånt av den andre for å øve skadeverk. Knut Skaugsmark støtte Velle i hans utsagn her.[11]

At Velle stod nære ved Lars og Anders og ingen andre så hvem som stakk, kan nok ha ført til at Haukomkaren etter folks mening like godt som den andre kunne ha voldt drapet. I sammenheng med dette må sees det svært gode skussmål almuen gav Anders under rettssaken.[12] Bygdefolket har allerede i samtiden tatt den utpekte drapsmannen i forsvar.

Det ser ut til at Anders Nordgarden selv ikke helt og fullt var klar over hva han hadde gjort med Lars, om han da hadde gjort noe:

> "Torbiørn Opsund som Vighusningsvidtne bekiente, att epter Schaden vahr scheed paa Midsund, och brøllupsfolckene Vahre komne til Opsund, da kom Anders Nordgrdn straxs epter til Opsund, och sagde til dennem alle, om Jeg haffr giort dett, da er jan Graae en Wuldr [?] der udj och han schallt møde mig for Guds strenge domb".[13]

Usikkerheten omkring hvem som egentlig var drapsmannen, ble økt ved at enda en person blir trukket inn og beskyldt for drapet. Replikken i variant 2 om at den uskyldige ikke vil lide for den skyldige, er innholdsmessig identisk med Anders' utsagn da han kom til Oppsund.

I denne forvirrende og uklare saken dømmes da Anders Nordgarden for drapet. Kjennelsen lød på dødsstraff, for i fogderegnskapets sikt- og sakefallsliste for 1672–74, finner vi følgende bekreftelse på eksekvert henrettelse:

"Paa en Manddrabber Anders Nordgaardens Reffselse bekostet 60 dlr – 2 – 20".[14] Av samme liste fremgår det at henrettelsen foregikk i 1673.

Det er uråd å bringe på det rene hvor henrettelsen fant sted. Begge variantene er enige om at den utpekte drapsmannen ble henrettet.

". . Anders Nordgarden. Denne var dømd til døden og avretta på Bleikebakken"(1). "Knut avretta på Stanlan"(2). Variant 2 oppgir galt navn på den henrettete, mens variant 2 navngir personen rett.

Som *"opplysning"* forteller variant 1 at Anders Nordgarden og Velle Haukom var sammen i et lag. Anders ble dømt til døden og avrettet fordi han skulle ha drept en annen. Men tradisjonen har i tillegg til meddelelsen av disse fakta en spesiell innholdsvariabel i konstanten om hendelsesforløpet. Varianten gir oss en vurdering av begivenheten.

Denne *"holdningen"* gir oss kunnskap om hvordan miljøet mente det hele gikk til. Det var Velle som drepte, men skjøv skylden over på Anders. Ut fra "holdningen" blir også andre motiv i varianten forklarlig. Nordgardsmannens godt bevarte skjellett blir i sagnet et kriteriumsmotiv, et bevis for at han var uskyldig dømt.

Konstanten i varianten som meddeler oss selve hendelsen, avviker i sitt innhold fra de offisielle kildene. Utfra de uklare vitneprovene og all den usikkerheten som må ha rådd omkring hvem ugjerningsmannen egentlig var, er innholdsvariablen i variant 1 forklarlig på dette punktet. Sagnets syn på hendelsesforløpet er uttrykk for en "holdning" som tar den henrettete drapsmannen i forsvar.

Direkte gale opplysninger kommer denne varianten med når den hevder at drapet gikk for seg i en dugnad på Haukom. Heller ikke ble lyset slukket i stua før drapet ble begått. Den "leken" som i tradisjonen ansees som foranledningen til drapet, er ikke nevnt verken i de offisielle kildene, eller referert i annet folkloristisk materiale.

Variant 2 forteller korrekt at en mann drepte en annen i et bryllup, og at den utpekte drapsmannen ble henrettet for dette. Alle navn i varianten er gale. Men også i denne oppskriften har vi å gjøre med den oppfatningen at den mannen som offisielt ble utpekt og henrettet som drapsmann, ikke var den egentlige skyldige. Etter denne varianten var drapsmannen en kar fra Haukom. Konstanten som skulle gjengi hendelsesforløpet og meddele oss skyldsspørsmålet, har i tradisjonen en annen innholdsvariabel enn det tingboka forteller oss. Derimot inntar varianten den nevnte "holdning" til hendelsen og skyldsspørsmålet.

Drapet gikk for seg 1672. Variant 1 som ble nedtegnet i 1915, har hatt en traderingstid på omlag 243 år. Variant 2 har blitt overført i 235 år. Begge oppskriftene er skrevet ned i Kviteseid, variant 2 i 1907.

2. Drapet på Vehus Sagnmateriale s. 230

I 1680 drepte Nils Eriksen Sven Vehus i Vinje, Telemark. Først i 1705 ble drapsmannen fanget og henrettet.

Rettssaken er referert i Øvre Telemark vestfjelske tingbok nr. 18. Vi har nedskrevet tre sagnvarianter om disse begivenhetene.

Tradisjonen stedfester korrekt hendelsene til Vinje i Telemark. 23.4.1705 ble det holdt rettsmøte i forbindelse med drapet.[1] Det var 25 år etter at ugjerningen ble begått.[2] Tidsangivelsen for ugjerningen blir dermed 1680. Noen fiksering i tid for drapet har ikke noen av de tre variantene.

"(. . .) den paagrebne Misdædere Niels Erichs"[3] er ikke navngitt i variant 1. Variant 2 og 3 kaller drapsmannen Nils Vehus. Døpenavnet medfører riktighet, men opplysningen om hvilken gård drapsmannen var fra, må være et resultat av sammenblanding av navnene på den som drepte og den som var offeret. For i tingboka ser vi at det var "begaaet et Mord paa Svend Vehus".[4] Variant 1 har bevart rett at det var en fra Vehus som ble tatt av dage: ". . . uden videre skød Vehuusmanden saa han, [dvs. Vehusmannen] ble liggende død paa Stedet." Den drepte er i variant 3 feilaktig oppgitt til "ein fraa Tonna", mens tradisjonsbæreren til den andre varianten ikke navngir offeret verken med dåpsnavn eller gårdsnavn.

Alle tre oppskrifter angir et motiv for drapshandlingen. "Paa Gaarden Vehuus i Vinje var en Gut som blev gift med en rig Pige. Samme Pige havde været forlaavet med en anden som nu blev bedragen. Saa var det engang som den nygifte Mand paa Wehuus sad ude i Tunet og stelte med nogle Vidier at hans Kones gamle Kjæreste kom og uden videre skød Vehuusmanden saa han blev liggende død paa Stedet"(1). "Nils Vehus. Han og ein til fridde til same gjente (paa Vehuus?), daa de gjekk betre for hin, stakk'n han ihel"(2). "Nils Vehus aa ein fraa Tonna va' gla i sama gjenta, aa so sat Tonna'n heime i stoga aa vrei viur. Daa kaam Nils, aainn i stoga aa stakk'n i hel"(3). I tingboka går det fram under avhøringen av tiltalte, at han begikk drapet i sjalusi. "Det var for Thaarand Kittilsdatters skyld, som han bar Mistanche for at Svend Wehuus vilde hafve, som hand self hafde Kierlighed til, . . .".[5] Kvinnen det her er tale om, var tjenestejente på Vehus.[6] Rettssaken viser at Svein hadde flere barn. Ingen kone er nevnt etter avdøde, så han var nok enkemann. Men noe gifte var det ikke komme i stand mellom Svein og tjenestejenta.

Her har nok variant 1 foregrepet begivenhetenes gang. Variant 2 har nok rett i at Vehusmannen hadde mer framgang i frieriet sitt enn Nils Eriksen, ellers ville det ikke vært grunnlag for sjalusidrap.

Som vi allerede har sett av sitat ovenfor, opplyser variant 3 at mannen som ble drept, satt og vred vidjer i stua da Nils kom til gards. Even Vehus, sønn til avdøde, vitnet at "hans Fader, ... sad paa en Stabbe og vred vidjer".[7] Alt tyder på at dette foregikk utendørs. Oppskrift 1 har dermed rett når det her opplyses at "Manden paa Wehuus sad ude i Tunet og stelte med nogle Vidier." Variant 3 har selve stedsbestemmelsen for drapet galt, men det bonden på Vehus syslet med da han ble overfalt, er korrekt meddelt. Ikke noe av dette er omtalt i variant 2.

Drapsmåten varierer i tradisjonen. Variant 2 og 3 nevner at Vehusmannen ble stukket ned. (Se sitat ovenfor). Under vitneavhørene kommer det fram at kniv var drapsvåpnet. Even Sveinson vitnet: Nils Eriksen stakk "til hans fader imellem Axlerne".[8] Tjenestejenta, som var årsaken til det hele, vitnet at den døde var "morderisk medfaren med Knifslag baade i Axleen i brøstet og den høyre haand".[9] Etter å ha blitt maltraktert på denne måten, gikk den tilskadekommende bort fra gården og satte seg på åkeren. Her døde han like etter.[10] Døden inntrådte ikke så hurtig som variant 1 hevder, når det fortelles at "han blev liggende død paa stedet", Vehusmannen ble skutt til døde ifølge samme variant. Som vi nettopp har sett, var drapsvåpenet kniv. Even Vehus uttalte under rettsmøtet "at Misdæderen kom till sin Faders gaard, og sætte sin børsse ved stue svilden".[11] Drapsmannen førte altså med seg et gevær til Vehus, og en tradisjonslinje har oppfattet dette skytevåpnet som drapsvåpnet.

Alle variantene har med noe om hvordan det senere gikk med drapsmannen. "Morderen blev greben"(1). "Drapsmannen vart fredlaus. Rymde "Nor i fjødde", heldt seg der i 10 aar i ein heller, hadde byrsur, ljaa og veidegong elles. Der livde han i skugge og skjul, men tilslutt vart det so smaat um mat, at han vaaga seg heim i bygdi (paa Rauland) heldt seg i ein heil maanad og livde av aa suge kyrne. Men so tok dei honom paa fjoshjellen ein gong han sov"(2). – Tingboka viser at Nils Eriksen hadde levd som fredløs og "ganget i Skaug og Skiull" ,[12] og "hafver hand mestedeelen oppholdt sig i smaa hytter i skougen".[13] Hadde han fortsatt å holde seg skjult på denne måten, ville han nok ikke blitt grepet. Om det var nød, som varianten antyder, eller andre forhold som drev ham til bygda til slutt, vites ikke. Men oppskriftens fremstilling av villmarkslivet virker i alle fall sannsynlig og logisk. Og arrestert ble han. Men ikke etter 10 år. Et kvart hundreår holdt han seg unna domsmakten.[14] Dessuten vet vi ikke hvor den ettersøkte ble tatt. Variant 3 gir ingen opplysninger om drapsmannen levde som fredløs eller ikke. Men fengselsoppholdet til Nils på gården Gøytil er et ledd i det faktiske hendelsesforløpet som er ukjent i den øvrige tradisjonen. "Den ti va' Gøytil lensmannsgar'e aa N. sat der arestera. So rømd'n aa va kaamen alt at paa Gøytilmyrane. Men so va' der ei ong'e gjente paa Gøytil som het Sissel, som va' so skjømeleg o sterk'e. Ho sprang ett'n aa tok'n atte". Det er riktig at drapsmannen satt i arrest på Gøytil: "Knud Gøytill der Efter Eeds afleggelse vidnede at unge fher 22 aar siden var hans Salgl. fader som da boede paa hien, Leensmand her udi Winnie Prestegield, sad da denne Misdædere Niels Erichs. fengslet hos ham for dette Mord hand hafde begaaet paa Svend Wehuus, mens som hand der hafde vaaren 5 el. 6 uger brød hand fengslet, og undkom".[15] Etter denne flukten ble drapsmannen borte i 25 år.

Nils Eriksen flykter to ganger. Like etter drapet i 1680 dro han hjem til sin far på Møsstrand. Faren fulgte sønnen tilbake til hovedsoknet og fikk ham i arrest hos lensmannen på Gøytil.[16] Her ble han så sittende til han unnslapp for flere årtier.

Jentas innhenting av drapsmannen er ingen faktisk hending, verken i forbindelse med den første eller andre flukten. I følge Rikard Berges bygdebok for Vinje og Rauland, er den eneste Sissel som har bodd på Gøytil, en kvinne som var født ca. 1727 og gift til Gøytil i 1748.[17] Da Sissel ble født, var Nils Eriksen henrettet for 22 år siden. Sissels forbindelse med drapet på Vehus blir dermed av sekundær karakter. Sissel skal etter tradisjonen ha vært et mannhaftig og foretaksomt kvinnemenneske.

Hun har nok på sett og vis vært en tradisjonsdominant i Vinje. Det er nok hennes gårdsnavn og det faktum at Nils satt fengslet på samme gården, som har vært utgangspunktet for den affiniteten som har ført til at drapsmannen og Sissel er knyttet sammen i tradisjonen om drapet på Vehus.

Alle variantene har en kommentar til drapsmannens videre skjebne. Her er det sammenfall i oppskriftenes fremstilling: "Morderen ble greben og dømt til at halshugges og hands Hoved sættes paa Stegle, han blev henrettet paa Steglebakken i Næsland ved Bratrud Bro. Nest før hans Død bad han om at faa en Grøutehakke og derfor fik Stedet navn af Groutekaup"(1). "Vart avretta paa Grautenapp innmed Tonna, og sett paa stegl nedmed aai, kallast enno Steglebakken"(2). "Nils blei avretta aa hovue sett paa steggel paa Steglebakkjen. Dei saag stypen stod der fe ei 2–3 mannsaldrar sia, aa spikerar, men inkje noko hovu"(3). Alle variantene gir her en framstilling som er helt i samsvar med den dommen som ble felt over Nils Eriksen 23.4.1705. Den innebar at drapsmannen skulle

> "ved sverdet miste sin Hals, og hand Hofvet at settes paa en stage, saa bør kroppen iche at komme i Kierchegaarden, mens legges udi bachen, samt hans boeslod till Hans Majestt være forbrut og hiemfalden".[18]

Saken gikk til lagtinget i Skien, hvor dommen som falt 19. juni 1705 var en stadfesting av underrettens straffeutmåling.[19]

Bilag til fogderegnskapene gir kunnskap om når og hvor henrettelsen fant sted. Nils Eriksen ble halshugget ved Neslands kirke i Vinje prestegjeld 14. september 1705.[20] Det var lagtingsdommen som var grunnlaget for eksekusjonen.[21]

Bare en sagnnotis nevner at den henrettete ikke skulle begraves på kirkegården.[22]

I alle tre variantene er henrettelsen lagt til Steglebakken. Alle oppskriftene er klar over at eksekusjonen fant sted i Nesland, men det går ikke fram av tradisjonen om Steglebakken lå ved kirken. Ettersom vi har tre uavhengige varianter fra Telemark som alle stedfester retterstedet til Steglebakken, er det ikke usannsynlig at henrettelsesstedet ved Nesland kirke ble kalt Steglebakken.

Av alle tre variantene er oppskriften fra Bø den fyldigste kilden som *"opplysning"*. Det er å merke seg at denne varianten har kortest traderingstid sammenliknet med de øvrige to oppskriftene.

Det fortelles i variant 1 at en mann på Vehus i Vinje ble drept av en kar mens den førstnevnte satt i tunet med noen vidjer. Motivet for drapet var sjalusi. Drapsmannen ble grepet og henrettet, og hodet satt på stake. Samme variant har likevel, på tross av pålitelighet i sak og saksutfall, også opplysninger som er gale. Den kvinnen striden gjaldt, var ikke gift med den myrdete, og Vehusmannen døde ikke som følge av børseskudd.

Variant 2 bytter tydeligvis om identiteten på drapsmannen og drept person. Tiden for fredløsheten er unøyaktig. Etters har varianten med opplysninger som vi kan anta er sannsynlige, men uverifiserbare. Varianten fra Lårdal har ellers bevart det faktum rett at drapsmannen hadde sjalusi som motiv, og at han rømte etter drapet og levde fredløs en lang rekke år. Denne tradisjonslinjen forteller dessuten at mannen ble tatt og henrettet.

Den siste varianten (3) gjengir med pålitelighet at en kar fra Vehus og en annen mann kaptes om en jente. Den ene drepte den andre mens denne satt og vred vidjer. Drapsmannen satt fengslet på lensmannsgården Gøytil, men rømte derfra. Nils ble henrettet og hode satt på stegle. – Det er som i variant 2 først og fremst sammenblandingen av personene og personers relasjon til begivenhetene som utgjør de gale opplysningene i oppskrift 3. Det er ikke Vehusmannen (angitt med feilaktig fornavn) som drepte. Heller ikke ble drapsmannen fanget av den omtalte Sissel etter flukten fra arresten. Om rømningen varte lenger enn den tiden det tok for fangen fra arresten til Gøytil-myrene.

Det som er det bærende i tradisjonen om drapet på Vehus, er forutsetningene for hendelsen, dvs. motivet – selve hendelsen – resultatet av hendelsen for skadevolderen. Dette ugjør hovedelementene i tradisjonen, og er korrekt bevart gjennom omlag 200 år. Sett under ett er tradisjonen om dette drapet preget av sterk komprimering og forenkling, med kildesvikt i "opplysning" med hensyn til navn og tidsfiksering av hendelsenes enkelte avsnitt. Kronologien er m.a.o. svak i tradisjonen. Sagnet gir ingen vurdering av hendelsene direkte. Framleggelsen av drapet og straffen er ikke preget av medlidenhet med gjerningsmannen, og det er ingen opposisjon mot domsavsigelsen. En bestemt *"holdning"* til forbrytelsen og forbryteren kommer til uttrykk på denne måten. Her er ingen medynk med den dømte, men gjennom en nøktern framleggelse av saksforløpet og en akseptering av utfallet, tar man avstand fra drapet og drapsmannen.

Ingen av variantene er bygdetradisjon, da alle er opptegnet andre steder enn i Vinje. Oppskriften til Tvedten har hatt en traderingstid på omlag 190 år, variant 2 har levd i muntlig overlevering ca. 200 år. Det samme har variant 3 (205 år). Tradisjonen slik vi kjenner den, omfatter hele hendelsesforløpet fra ugjerningen til straffen. Sagnvariantene må ha blitt til i sin fullstendige form etter at henrettelsen har funnet sted. Men før den tid må det utvilsomt ha eksistert tradisjon om selve drapet, som den avsluttende hendelsen med arrestasjon og dødsdom naturlig har knyttet seg til. Deler av tradisjonen har dermed hatt enda lenger traderingstid enn angitt ovenfor.

3. Olav Garvik Sagnmateriale s. 231

Olav Garvik drepte i 1684 Torgrim Svartdal i et bryllup i Seljord, Telemark. Drapsmannen ble henrettet like før jul 1686.

Dokumenter i rettssaken finner vi i Fogderegnskap for Øvre og Nedre Telemark 1686 II.

Vitenavhøringen og dommen i rettssaken mot Olav Garvik er trykt i Aarskriftet 1918 fra Historielaget for Telemark og Grenland, s. 62–65, og i Halvor Nordbø "Ættesogor frå Telemark", s. 76–77.

Tradisjonen om Olav Garvik har tidligere vært analysert av Halvor Nordbø etter de metodiske retningslinjer som ligger til grunn for hans avhandling "Ættesogor frå Telemark".

Tradisjonen omkring Olav Garvik er rik, men det er få av oppskriftene som egner seg for en analyse. Bare en variant kan nyttes som kilde til jamføring med det dokumentariske materialet.

I analyse av sagntradisjon er materiale skrevet ned etter en tradisjonsbærer og ut-

gitt i den form, å regne for primærkilde. Oppskrifter som gjengis med personlige kommentarer og vurderinger fra innsamlerens side, blir sekundærkilder. Eksempel på en slik annenrangs kilde er Mannslagersoga i T.N. Tvedten "Sagn fra Telemarken", 1891. Av sekundær interesse i vår sammenheng blir da også Karl Reynolds gjengivelse av samme sagn i "Dagbladet" 24/12 1906. Vi har i kapittel I slått fast at generelt blir sagnvarianter som er nedtegnet etter at trykte og offentliggjorte varianter til samme type har kommet ut, ikke benyttet som analyseobjekt. Oppskriften av Lavrants Rui av Olav Garvik-sagnet etter Olav Tjønstaul, offentliggjort i "Den 17de Mai" nr. 43 og 44 1907, er et unntak.

Det er visse forhold som gjør at Ruis oppskrift må ansees som primærkilde i forhold til de tidligere trykte variantene. Vi kan ikke regne med noen påvirkning fra de trykte sagnvarianter på den tradisjonen Olav Tjønstaul var bærer av. Olav Tjønstaul var en av de fremste tradisjonsbærere i Telemark ved århundreskiftet. Han hadde sagnet om Olav Garvik etter sin bestemor, Anne Godlid. Hun regnet seg i slekt med drapsmannen fra 1684. Med det kjennskapet vi har til Anne Godlid og Olav Tjønstaul gjennom Rikard Berges "Norsk sogukunst"[1], er det utelukket at Olav skulle la sin tradisjon bli påvirket av Tvedtens og Reynolds nedtegnelser. Dessuten er Tjønstauls utforming av "Olav Garvik" så fullkommen fullendt kunstnerisk i forhold til de trykte variantene, at også av den grunn kan vi utelukke påvirkning.

Rikard Berge har en oppskrift av "Olav Garvik" fra 1906 eller 1907[2]. Denne varianten har tydelig så mange identiske formuleringer og trekk felles med sagnet etter Tjønstaul, at man ikke kan se bort fra at Berges informant har blitt påvirket av den trykte varianten i "Den 17de Mai". Berges oppskrift blir derfor ikke analysert her.

Til analyse av dette personalhistoriske sagnet fra Seljord, nytter vi oppskriften av Lavrants Rui. Vi har her å gjøre med slektstradisjon, og dette kan ha virket inn på sagnets oppfatning av Olav Garvik og hans skjebne. Dette viser seg kanskje best i det draget av medlidenhet og medfølelse som preger varianten.

Jamføringen mellom sagnteksten og de dokumentariske kildene, viser oss at det er rett når sagnet hevder at det levde en Olav på Garvik i Seljord. Olav framstilles som en "snil og godgjerans" mann i tradisjonen, og det er ikke noe i de offisielle dokumenter før 1684 som motsier dette, kanskje bortsett fra at Olav og konen hans kom i rettssak med gamlebonden på Garvik om kåret.[3] Denne uoverensstemmelsen kunne like fullt skyldes konen eller verfaren, som Olav.

Allerede tidlig i oppskriften støter vi på drag og motiv med overnaturlig innhold. Verken spåkonen, motivet med sokkene eller kuenes varsling har noen forankring i de faktiske forhold. Men disse elementer inntar en sentral plass i sagnet som helhet, og spiller en avgjørende rolle i utformingen av tradisjonens "holdning". Motiv med supranormalt innhold vil derfor bli drøftet nærmere i sammenheng med sagnets kildeverdi.

Sagnet opplyser at Olav Garvik drepte Torgrim Svartdal.

Både drapsmann og den drepte er navngitt korrekt i tradisjonen: "Kongl. Maysts foged Hercules Vejer lod kalde for Retten Ole Garwiigh, formedelst hand ungefer for 2 1/2 år siden hafde taged en ung karl, ved nafn Torgrim Nirisen Svardtdahl, af

dage med en Knif på gården Øffverland, der Evind boer, Och var de begge kalded did i Giestebud".[4]

I sagnet er det et bryllup drapet ble begått i, mens det i virkeligheten var et trolovingsgilde. Men tradisjonen har bevart stedsnavnet for begivenheten rett: "So eit års tid etter at dette ha' hendt stod det eit ovlæte gildt gjestebod på nordre Øverland uppå heidi".

Kniv skulle etter rettskildene være drapsvåpenet. Om dette forteller sagnet, at Olav "sprang inn på Torgrim Svartdal og støyrde kniven lukt i bringa på'n",

Tradisjonen tillegger Olav to motiv for drapet:

> "Men seg meg, de" sei Olav Garvik då, "so mange folk som de va til kyrkje, hosse kunde de få rom i pråmane, ikkje fleire pråmar de he?" "Å, me ha nok fenge for få pråmar", svara dei, "men so tok Torgrim Svartdal dinn pråm, og då greidde det seg god",
> Og sinne beit'n med sama. For far til denne Torgrim'n ha snytt Olav so steggleg eingong i ein hestehandel. Og no ha sonen au vore til med eit lite vanvyrskjeleg spikk imot'n".

I noen tid før drapet var virkelig Olav blitt snytt i en handel med Torgrims far: Ole Næss vitnet at Olav sa: "Ja sagde hand, hans fader kiøbte en kiedel af mig, dend betalte hand mig så ilde for",[5] I forbindelse med det andre motivet som oppgis i tradisjonen, spurte fogden

> ". . fangen Ole Garwiigh, om hand disse førdte prof hafde noged at beskylde, eller andet at foregifue, sagde Nej, mens således være tilgåen, som allereede vidned, dog at dend døde hafde engang taged hans pramb bort uden hans villie en lang tid, Och derfor hafde had till hannem, så Gud bædre ham, at skulde derfore fatte tanche hannem at tage af dage".[6]

Det er ingen ting som gir oss grunnlag for å gi tradisjonen rett i at pramtyveriet foregikk i forbindelse med gjestebudet på Øverland. Men selv om det har foregått en forskyvning i tidsperspektivet i tradisjonen, så er selve bakgrunnen for handlingen den samme i sagn som i protokoll. Vi må i denne forbindelse være klar over at Olav i likhet med sine sambygdinger var avhengig av båt for å ta seg fram. "Det var 'kje veg upp Seljordssträndi i dei tider, og so laut dei ro Seljordsvatne".[7] Torgrims tyvlån reduserte Olavs muligheter til å komme rundt i bygda, samtidig som det var et anslag mot eiendomsretten til Garvikbonden, og dermed mot eksistensgrunnlaget hans. Torgrim hadde på denne måten vist ringakt mot en annens eiendom, og dermed synt manglende respekt for eiermannen. Når vi i tillegg til dette husker på den sterke selvhevdelsestrangen odelsbøndene i Øvre Telemark må ha følt, og som viste seg i deres idealisering av kjemper og kjempekarsverk, er det på denne bakgrunnen til en viss grad mulig å forstå hvorfor Olav reagerte som han gjorde og tok kniv i bruk for å hevde sin rett og sin eiendoms ukrenkelighet overfor den som hadde vist ham en respektløs og nedvurderende holdning.

Sagnet framstiller drapet som en naturlig følge av en voldsom krangel. Utgangspunktet var hestehandlen og pramlånet.

> "No tok det eine orde det andre, og snart va dei uppe i ei hard trætte."

Vitnemålene verifiserer ikke sagnet på dette punktet:

> "Ole Dahle profved, at hand iligemåde sad nest dend som faldt, och inted hørdte eller fornam noged, førend Ole Garwiigh kom och slog bag ofver hans hals til Torgrim Nirisen med en Knif i det høyre bryst, . . ."[8]

Dette støttes av flere vitner. Nå må vi ikke se bort fra at vitnene på det gitte tidspunkte kanskje ikke helt var i stand til å skjelne trette fra annen uro og annet ståk i gjestebudsgarden, men på den annen side ser vi muligens her et utslag av at dette er slektstradisjon. Tretten er da satt inn i tradisjonen for å gi drapet et visst "legalt" skjær. En trette gjorde drapet mer forståelig samtidig som den bidro til å fjerne oppfatningen av at dette var et rått overfall.

Som vi vet var det en utbredt skikk å gå med kniv i de dager, og Olav har som skikken var, hatt med seg kniv i laget på Øverland. Men om knivene hans het "Rodd" eller "Mutulen" kan vi selvsagt ikke bringe på det rene, og de forestillinger av supranormal karakter som sagnet knytter til dem, er uverifiserbare. Forestillingene omkring knivene ligger på et helt annet plan, og må sees i samband med de øvrige overnaturlige motiv i tradisjonen.

I fremstillingen av drapet er det stort sett sammenfall sagn/dokumentarisk kilde. Sagnet forteller:

> Då med eit slog han ut ljose, Olav Garvik, so det blei kolmyrkt i stogo.
> "Det dei store svine velle, skal dei små angjelde", sa'n, og sprang inn på Torgrim Svartdal og støyrde kniven lukt i bringa på'n. Torgrim sette i eit skrik med same han fekk styngjen, sjaga burt etter golve nokre stig, men seig so yvi-ende. No blei det leven i stogo, kvinfolke gret og barma seg, karane tumla um korandre, suma av dei fomla i myrkre vilde finne dråpsmannen, sume stræva med å få tendt ljose og sume samla seg um Torgrim og hjelpte han. Dynni ha dei stengt med same Olav Garvik slo ut ljose, – og no då dei endeleg ha fenge tennt det att, tenkte dei då dei skulde ha'n. Men nei, det va' som han ha sokkje ned, ingenstad va' han å sjå og ingenstad å finne. Etter han ha stokke, ha ingen enten sett hell' høyrt'n. Der va' vel den som hjelpte honom au, spår eg, til å koma seg undan. På golve lå(g) svartdølen, øra og blødde so det var kaldleg sjå. Dei vilde no få han ut, so han kunde få frisk luft, og so tok dei'n, nokre karar, og bar'n. Men då dei fór ut gjenom dynni med'n, slo han seg fast med den eine handi yvi dynni. Blodhandi va synans på veggen i lang tid etter: men no er veggen innklædd. Svartdølen bar dei utpå grasbakken, og der låg han og blødde ihel.

Ingen ting i vitneprovene understøtter sagnets påstand om at Olav slukket lyset. I rettsdokumentene finner vi ikke noe som verifiserer Olavs replikk i tradisjonen like før han stakk ned Torgrim. Det er ingen ting i de offisielle kildene som gir oss opplysninger om hvordan Olav kom seg unna fra gjestebudet. Sagnets fremstilling på dette punktet må ansees som akseptabel og sannsynlig. Olav må uten tvil ha blitt hjulpet ut av folk som ville ham vel.

Ser vi på vitneprovet til Halvor Framgarden, finner vi sammenfall i den offisielle og muntlige kilden i at drapet ble begått inne i stuen på Øverland mens folk satt til bords. Dessuten er det samsvar mellom de to kildene når det fortelles at den tilskadekommende døde utenfor stueveggen som en følge av knivstikket i brystet:

> Men "i det samme dend døde blef stuchen, hørde hand, at hand 2de gange gaf sig ønchelig, sagde, Ou, ou, och med det samme såe dend som faldt sig om, hvem der giorde skaden, Och, som hand vilde stige op, seigned hand ned på Søfren Vale, Så kom Jeg til ham, sagde, Cammerat, har du fåen så stor skade at du ehr iche mand god for at sidde uppe, Så faldt hofvedet ned på ham, der med tog Jeg och Gunne Valskar ock bar ham ud på marcken uden for stue døren, med det samme kasted hand sig Næsgrus ned, ock liåt det i Halsen på Ham, sagde Jeg, Gud nåde os, Jeg vill tro, at karlen har fået større skade end vi troer, ock snuede ham med det samme om, hvor hand da straxen opgaf sin ånd".[9]

Saken mot Olav Garvik kom opp i november 1686, drøye to år etter at ugjerningen ble begått. I disse årene har Olav levd som fredløs, om ikke offisielt, så i realiteten. Sagnets angivelse av fredløsheten til 7 år, må sees på som et episk tall for et lengre tidsrom, og ikke betraktes som et forsøk på eksakt tidsfiksering.

Siste del av sagnet forteller om Olavs tid som fredløs. I tiden mellom drapet og og eksekusjonen har fortellermiljøet nok ikke visst hvor Olav holdt til og hvordan han klarte å overleve, og dette har utvilsomt appellert til fantasien og medlidenheten. Alt som er fortalt om dette tidsrommet må da karakteriseres som "uhistoriske" drag, selv om sagnet har tatt inn kriteriumsmotiv som "Mannslaggarroe", "Mannslagarholi" og "Mannslagarnuten" for å underbygge sannhetsinnholdet i framstillingen. Men på den annen side må vi ikke se bort fra at sagnet *kan* ha rett når det nevner at Olav levde i ura ved datterens gård, og at han senere flyttet til fjells og ble hjulpet av slektninger med mat. Vi må huske at det er en ættetradisjon vi her har med å gjøre, og slekten kan jo ha visst hvor Olav har holdt til, for så å trekke dette inn i sagnet når "Olav Garvik" ble skapt og tradert. I alle fall gir sagnets framstilling en troverdig forklaring på hvordan den fredløse klarte å overleve i ødemarka, og det er uråd å finne ting i det dokumentariske kildematerialet som motsier sagnet på dette punktet.

Heller ikke selve tilfangetakelsen i tradisjonen er verifiserbar. Vi vet bare at han ble fanget, stilt for retten og dømt.

> Hjå lensmannen sat han no, til han fekk sin dom. Den lua på at han skulde misse hovude. Og på Tremerrhaugen ved Seljords kyrkje bøtte Olav Mannslagar for ugjerninga si. Der blei han avretta.

Dette medfører i detalj riktighet. I rettskildene finner vi dommen over drapsmannen:

> Efterdj de førdte prof nochsom forklarer, at Ole Garwiigh, uden nogen gifven sag eller trette, har taged Torgrim Nirisen med sin Knif av dage, det hand ock sielf for Retten tilståer, alleeniste båren had till hannem for sin pramb uden hans villie en rum tid borttagen, och derfor fattet tanche, slig skiendelig gierning på hannem at ofvue, Hvor for igien eragtis, at for nefnte Ole Garwiigh bør hafvue sit godtz forbrut, och lijde under sverdet på sin hals, så døden der efter påfølger.[10]

Av futeregnskapet for Telemark 1686 finner vi at retterstedet var ved Seljord kirke: "D. 18 Decembr ved Sillejordz Kirke, ladet rette Manddraberen Olle Garwiig, (. . .)".[11] I bøddelens kvittering finner vi eksekusjonsdatoen oppgitt til 20.12.1686.[12] Sammenstillingen sagn/offisiell kilde viser at sagnets handlingsgang nær på korrekt følger de faktiske historiske hendelser. Alle konstanter er med, bortsett fra tidfesting av begivenhetene. Så langt det lar seg kontrollere, er nesten alle opplysningene som gis gjennom innholdsvariablene, korrekte. Anledningen hvor drapet ble begått var rett nok et gjestebud, men ikke et bryllup. Handelen mellom Olav og Torgrims far dreide seg om hester, og ikke om en kjele. De er dessuten muligens kronologiforskyvning mellom de to motivene i tradisjonen.

Setter vi opp en oversikt over de opplysningene sagnet refererer, vil vi se de danner en logisk, konsekvent og fyldig fremstilling. På følgende punkter er det sammenfall mellom sagn og historisk kilde:

i) Olav Garvik bodde på Garvik i Seljord.
ii) Lag på nordre Øverland.
iii) Olav begår et drap.
iv) Den drepte het Torgrim Svartdal.
v) Grunn til drapet: a) Torgrim hadde tyvlånt Olavs pram.
b) Torgrims far hadde snytt Olav i en handel.
vi) Torgrim ble stukket med kniv, og døde umiddelbart etter utenfor stueveggen.
vii) Olav rømte og levde som fredløs.
viii) Olav ble tatt og satt i arrest hos lensmannen.
ix) Olav ble dømt til døden.
x) Olav ble halshogd ved Seljord kirke.

Som dette skjemaet viser, er sagnets handlingsgang nær identisk med den framstillingen de offisielle kildene gir av hendelsene i Seljord på 1680-tallet vedrørende Olav Garvik. Sagnet om Olav blir som *"opplysning"* meget stor, og gir fullverdig historisk dekning for den delen av Garvikbondens liv som hadde sammenheng med drapet i 1684.

I tillegg til dette former *"holdningen"* sagnet har til personer og hendelser hele fremstillingen.

Utgangspunktet for sagndannelsen rundt Garvikbonden har sikkert og naturlig nok vært det tragiske drapet Olav begikk da han stakk ned Torgrim Svardal i gjestebudet på nordre Øverland i Seljord i 1684.

Sagnet tar riktignok ikke til med denne hendelsen, men begynner med en presentasjon av hovedpersonen og en skildring av Olav som "ein vælagta man yvi heile gjelde" "og snil og godgjerans". Denne storbonden og hedersmannen får ved en omvandrende fattigkjerrings synske evner den innsikt i sin egen fremtid, at han skal volde en annens bane, for senere å bli henrettet som straff for sin ugjerning. Det eneste holdepunktet Olav hadde, var at om dette forutbestemte hendelsesforløpet skulle han få et ytterligere forvarsel når tiden nærmet seg. – Med dette er opplegget for handlingsgangen gitt, og sagnet forøvrig søker å gi en bekreftelse av spådommen. Som vi har sett, anfører tradisjonen rasjonelle årsaker til den senere tretten mellom Olav og Torgrim, årsaken som blir faktorer som fører handlingen steg for steg mot oppfyllelsen av det som er blitt varslet.

Året etter at Olav fikk besøk av fattigkjerringa, sier han nei til å ta del i et skålelag på nordre Øverland. Tre bud blir sendt fra bryllupsgarden før Olav gir etter og lover å komme, selv om han er advart mot å gå med de sterkeste varsler. Løftebrudd var æremink, og frykten for hva som ville komme, kunne ikke hindre Garvikbonden i å være ordholden. – Sagnet bygges opp mot klimaks, og drapet kommer ved en bevisst stilistisk og episk oppbygging ikke som noen overraskelse, snarere som en fullbyrdelse av noe uavvendelig og fastlagt, ved antydningen om at Olav ble "ei fæl heilhov" som drukken. Og da det er drapskniven "Rodd" han har med til gards, er vi forberedt på et sammenstøt mellom Olav og Torgrim så snart Garvikbonden slutter seg til laget, særlig når vi får vite om svartdølens tyvlån og hans fars uredelige handel med Olav.

Den delen av sagnet som følger utviklingen fram til Olavs ankomst til gjestebudsgarden, gir oss et bilde av mannen som en stø og rettskaffen kar, som nærmest uforskyldt ender som drapsmann. Vi blir forberedt på hva som skal skje, men på samme tid som sagnet forteller, forklarer det også, ved å føre opp rasjonelle som overnaturlige årsaker til drapet. Ugjerningen er i tradisjonen betraktet som lagnadsbestemt.

Skildringen av selve drapet er nøktern og beskrivende, uten innslag av motiv som underbygger "holdningen."

Uansett hvilket standpunkt man tar til den historiske opplysningsverdien i tradisjonens skildring av Olavs tid som fredløs, inneholder denne delen av sagnet drag av folketro, nemlig varslene.

Disse ominøse elementer fyller funksjonelt den oppgaven i sammenhengen at den videre handlingsgang blir varslet og foregrepet, og kommer ved en slik episk og stilistisk framstillingsform som en logisk konsekvens. Dette sees tydelig i de overnaturlige opplevelser Olav hadde ved jul- og jonsoktider like før de syv årene er ute, som besøket av den gråkledte kvinnen og de fem skjærene. Som før nevnt, er de tidsangivelser sagnet har, som 7 år, 3 dager sammen med antallsbestemmelser som 3 sendebud og 5 skjærer, episke tall som ikke pretenderer å være eksakte historisk sett.

I det avsnittet i sagnet som skildrer fredløsheten og til slutt overgivelsen og dødsdommen, kan vi påvise en psykologisk utvikling hos Olav, slik sagnet framstiller ham.

Olav jages og må holde seg skjult år etter år. Han oppholder livet ved slektens hjelp, men det er hans ensomhet og følelse av å kjempe en håpløs kamp mot en ubønnhørlig skjebne som preger dette avsnittet. Det er Olavs egen innstilling til hva han har gjort, og at han tar konsekvensene av denne innstilling, som fører til oppfyllelse av spådommen. Kjempekaren, som tok liv på tilsynelatende svært svakt grunnlag, gav tilslutt etter for sin egen samvittighet og søker soning i dom og henrettelse. Grunntrekkene i Olavs karakter er fremdeles kjempekarens, men det ser ut som fredløsheten har slipt vekk det barbariske, så bare den sterke personlighet er tilbake. Det er derfor ingen nedbrutt Olav som overgir seg, men en mann som vil gjøre opp sin skyld med svartdølene.

Utfra denne synsvinkel blir sagnet pedagogisk i sitt siktemål. Tradisjonen framstiller Olav Garvik som en bra mann, som tross sin uforskyldte vanskjebne holder seg rak og tar konsekvensene av det han har øvet av urett. I dette perspektivet tillegger det personalhistoriske sagnet om Olav Garvik sin hovedperson ideelle drag.

Også i den avsluttende del av sagnet finner vi en sammenfletning i handlingsgangen mellom det overnaturlige og det historiske. Også her er det supranormale satt inn funksjonelt, for å skape, utfra miljøets tanke- og forestillingsverden, en fornuftig og logisk sammenheng i begivenhetsrekken. Dette kommer tydeligst fram da de fem skjærene ved jonsoktid kommer til Mannslagarroe.

Sammenfattende kan vi si at sagnet skildrer en dramatisk og ulykkelig hendelse som fører til fredløshet og henrettelse for en mann som følge av en uavvendelig skjebne volder en annens brå død. Som vi har sett, anfører sagnet rasjonelle så vel som irrasjonelle forklaringsgrunner på hendelsen, men overordnet som dramatisk og episk drivkraft og siste årsak til handlingsforløpet, setter "Olav Garvik" opp lagnaden.

Her er ikke den vanlige kjempekarsidealiseringen av hovedpersonen, framstillingen er heller preget av beklagelse og medfølelse. Sagnet er nemlig ikke så sterkt opptatt av selve drapet og det "kjempekarsverk" som her ble øvd, men søker heller en for-

klaring på hva som hendte. Det er et håpløst deterministisk livssyn som preger denne folkelige framstillingen av et historisk dokumentert hendelsesforløp.

Sagnets kildeverdi som "holdning" ligger da i synet på drapsmannen, hvilke krefter som førte ham ut i ulykken og hvilke personlige kvaliteter hos Olav som drev ham til soning og henrettelse. – Folketro og episk-stilistiske virkemidler blir tatt i bruk for å fremme "holdningen", noe som gir oss et bilde av hvilken levende realitet disse elementer var for tradisjonsmiljøet.

Bygdetradisjonen og slektstradisjonen om Olav Garvik, representert og presentert av Olav Tjønstaul, ble nedtegnet i 1907. Sagnet har dermed hatt en traderingstid på 221 år.

4. Mikkel Ormberg

Sagnmateriale s. 234

I 1688 ble Mikkel Ormberg fra Jostedalen i Indre Sogn "afliuet for sin forseelse".[1]

Offentlige kilder til belysning av de forhold som førte fram til henrettelsen, finner vi i Indre Sogn tingbok nr. 16 og nr. 17, samt i Rentekammeret Bergen Stiftamtregnskap for 1688, nr. 88.

Vi har i tradisjonen to varianter av sagnet om Mikkel Ormberg.

Ingen av variantene tidfester begivenhetene. "Fyr ei tid sidan"(1) er det eneste som nevnes. Av kildene vet vi at de kriminelle forhold Mikkel hadde gjort seg skyldig i, ble begått i årene 1687 og 1688.

De offentlige kildene navngir den henrettede Mikkel Ormberg.[2] Samme navn finner vi igjen i tradisjonen. Variant 1 forteller at "Paa Ormberg (i Jostradalen) budde der fyr ei tid sidan ein mann, som var røvar og mest inkje øygde, kvat han gjorde. Mikkjel het han"(1). Ugjerningsmannen heter "Mikel Ormberg" i den andre oppskriften. Variant 1 bemerker at Ormberg var en går i Jostedalen. I O. Ryghs "Norske Gaardnavne" finner vi Ormberg som går i Jostedalen herred, med gårdsnummer 2.[3]

Hva var det så Mikkel hadde gjort siden han fortjente dødsstraff? Tradisjonen mener at utførte drap var bakgrunnen for dødsdommen. I variant 1 blir han beskyldt for drap på en familie som kom over fjellet fra Gudbrandsdalen. Mikkel skulle ha begått flere drap i tillegg, men disse er ikke spesifiserte i oppskriften. Også i den andre varianten fortelles det om flere drap Mikkel skulle ha utført, men heller ikke her kommer det fram hvem ugjerningen gikk utover. I Bøyums nedtegnelse skal Mikkel Ormberg videre ha tatt livet av et fantefølge, samt ryddet sin tjenestepike av veien.

Dommen over Mikkel er ikke innført i tingboka. Derimot opplyses det i denne rettsprotokollen at "Kongl. Maytz. foged ladet Indstefne Johannes Jonsen och hans kone formedelst at konen hafuer forstørt sig i Egteskab med anden Echte Mand Michel Ormeberig och aflet Barn".[4] Både konen til Johannes og Mikkel ble idømt bøter. Johannes tok sin kone til nåde igjen, og det er grunnen til at straffen ble så mild. Men for Mikkel Ormbergs vedkommende ble det ikke med dette ene utenomekteskapelige forholdet. To leiermål til var han delaktig i. Etter det tredje og siste ble det sendt ut av fogden "tvende Karle at eftersøege hannem da han schulle gribes som hannem ogsaa og effter flittig Søgning attraperede, og til Foigdegaarden henbragte".[5] Mikkel ble sittende 34 uker i arresten før han ble henrettet. Bakgrunnen for dødsdommen var hans tre leiermål som ektemann.[6]

Grunnen til dødstraffen er fullstendig gal i begge variantene. Men utfallet av rettssaken mot Mikkel var at han "blef henretted",[7] en utgang på Mikkels liv begge oppskrifter har bevart. "Han vart sidan daudsdømd, han skulde halshoggast"(1). "Han vart førd til Marifjøra og halshoggen utanfor Vershaugen"(2). Også variant 1 stedfester eksekusjonen til Marifjøra: "Han vart halshoggen ein stad, dei kalla Refsnes utanfor Marifjøra"(1). Det er ikke opplyst i rettskildene hvor henrettelsen fant sted. I amtsregnskapene for 1688 er det bare nevnt at "Presten Udj bemelte Jostedals gield, Hr Hendrich Nitter, som fra sit huus den lange og besuerlige Wej Nedreiste at følge Synderen til Retterstedet".[8] I "nedreiste" ligger nok at presten dro fra Jostedalen ned til Sognefjorden. Da Marifjøra ligger praktisk talt ved åpningen av Jostedalen, kan amtsregnskapenes opplysning om prestens reise være et indisium på at henrettelsen gikk for seg på dette stedet.

Begge variantene fremholder at kvelden før avrettingen sloss og drakk den dødsdømte. Dette kan uten videre betraktes som uhistoriske opplysninger. Vi må regne som sikkert at vaktholdet over fangen var så sterkt at Mikkel ikke fikk anledning til slike handlinger.

Som *"opplysning"* har begge variantene den samme kildeverdi. Av verifiserbare historiske fakta meddeler begge oppskriftene at på Ormberg i Jostedalen bodde det en mann som het Mikkel. Denne mannen forbrøt seg på en slik måte at han ble dødsdømt og halshugget. Dommen ble sannsynligvis eksekvert i Marifjøra.

Forbryterens navn og skjebne er med andre ord korrekt.

Derimot gir begge variantene helt gale opplysninger om hvilke brotsverk Mikkel hadde gjort seg skyldig i. Med hensyn til de drapene tradisjonen tillegger Mikkel, står vi uten tvil overfor innslag av sekundær tradisjon. Den egentlige årsak til dødsstraffen er falt bort i løpet av traderingsprosessen, og motiv fra andre sagn, også med henrettelse som utgang på hendelsene, er kommet inn. Man kjente til mannen i senere miljøer. Ukjent var det heller ikke at Mikkel hadde oppført seg på en slik måte at dødsstraff var berettiget. Utfra denne kunnskap er så mannen tillagt de ugjerninger miljøet mente kvalifiserte til slik straff.

Den eneste rest av den opprinnelige tradisjonen omkring bakgrunnen for henrettelsen, finner vi kanskje i oppskrift 2, hvor Mikkels kone er trukket inn. I rene drapssaker avhang utfallet i retten overhode ikke av en eventuell ektefelles vilje til å tilgi sin make. I den første leiermålsaken Mikkel var blandet inn i, så vi at den andre ektemannen tok sin kone til nåde igjen, og dermed ble straffen redusert. I variant 2 legger vi merke til at Mikkels kone tilgav ham to ganger. Men utroskap tre ganger ble for mye for henne, og mannen ble henrettet. Etter loven hadde konen på Ormberg ingen mulighet til å avgjøre makens skjebne på den måten sagnet mener det er mulig. I Christian V Norske Lov av 1687 6–13–25 finner vi:

> "Hvilken Egtemand, som haver sin Egtehustrue levendis, eller hvilken Egtehustrue, som haver sin Egtemand levendis, og bliver befunden i aabenbare Hoer, saa det er beviseligt, da skulle de første Gang, hvis Brøst saa findis, straffis paa deris Gods og Penge efter deris yderste Formue. Findis de andre Gang, da skulle de iligemaade straffis paa deris Gods, oc siden strax forvisis af Landet: Komme de tredie Gang, saa det er bevisligt daa skal den Egtemand, hvis Brøst saa findis, miste sit Hovet, og den Egteqvinde, hvis Brøst saa findis, druknis, Og naar Hoer saa bevisis nogen over for tilbørlig Dommere, da skal Dommeren give det Amptmanden, eller Husbonden, eller andre, som det bør at straffe, tilkiende".[9]

Det var etter denne paragraf i loven Mikkel ble henrettet. Selv om det er lovens bokstav som i dette tilfellet er fulgt, og ingen verifisering av hustruens innvirkning på saksutfallet har funnet sted, virker det rimelig å anta at motivet med konens tilgivelse og hennes avvisning av Mikkel tredje gang, gir et gjenskinn av den primære tradisjonen om Mikkel Ormberg. Det er først utfra den egentlige bakgrunnen for henrettelsen at motivet i variant 2 blir forståelig. I den primære sammenheng blir konens plass i sagnet berettiget, i og med at hun faktisk hadde ting å tilgi sin mann. Det er derfor nærliggende å tro at konens plass i sagnvarianten representerer den primære sagntradisjon om Mikkel Ormberg.

"Holdningen" til sagnets hovedperson kommer tydeligst til uttrykk i de deler av variantene hvor selve drapene omtales. Denne sekundærtradisjonen har vært bestemmende for innstillingen til mannen. Slik vi har nedtegnet sagnet om Mikkel Ormberg, er tradisjonen preget av en klar oppfatning av ham. Han karakteriseres som "ein uvyrden og fårleg kar"(2), "ein mann, som var røvar og mest inkje øygde, kvat han gjorde"(1). Samme karakteriserende funksjon har de motivene vi finner i begge variantene at Mikkel danset og drakk siste kvelden han levde. "Han skulde halshoggast. Men han skulde nog ikkje taka det so tungt, for siste natti, han levde, drakk og slogst han i Marifjøra"(1). "Natti før han vart avretta, var han i Marifjøra, og der drakk han og slost og heldt eit syndleg leven heile natti"(2).

Det er ingen sympati med mannen, og han framstilles som en hard og langtfra angrende synder. Så fordervet er han, at han selv ikke i sine siste levetimer kan holde seg vekk fra drikk og slåssing. Han døde like syndig som han hadde levd. Det er ingen tegn i tradisjonen på at man har oppfattet den dødsdømte som botferdig. Vi må lete forgjeves etter det botsmotiv og den forsoning hos Mikkel Ormberg som vi fant hos Olav Garvik. Mikkel blir dømt hardt i tradisjonen. Dette skyldes da i første rekke de forbrytelser han er tillagt, som er sekundære tradisjonselementer. Kanskje har tradisjoen før bakgrunnen for dødsstraffen falt bort i variantene, hatt et noe annet syn på Mikkel. Slik sagnet er nedtegnet, er holdningen til Mikkel Ormberg et resultat av de handlinger man har tillagt ham. Dermed blir sagnets kildeverdi som "holdning" sekundær, og ikke uttrykk for samtidens syn på Ormbergbonden. Variantene våre blir i "holdning" uttrykk for senere miljøers syn på den henrettete, og ikke en meddelelse av de primære synet på den historiske Mikkel Ormberg.

Variant 1 er trykt i Olav Sande "Segner fraa Sogn II". Oppskriften er utvilsomt nedtegnet i Sogn, men eksakt hvor og etter hvem, har vi ingen opplysninger om. Den andre varianten er skrevet ned av Sjur Bøyum i 1933. Tradisjonsbæreren er også her ukjent. Med hensyn til oppskriftsstedet, tilhører sagnet en samling tradisjon som Bøyum skrev ned i Hafslo og Jostedalen. Sagnet om Mikkel må vi regne med ble nedtegnet i Jostedalen.

Begge varianter har hatt en lang traderingstid. Variant 1 kan vi regne med har levd i muntlig overlevering nær innpå 200 år, mens variant 2 skal ha blitt fortalt omlag 40 år lenger.

Variantene har innbyrdes i visse motiv så stor divergens, at en påvirkning fra den trykte variant på tradisjonen Bøyum skrev ned nok ikke har funnet sted.

5. *Ole Mikkelsen*

Sagnmateriale s. 234

I 1691 drepte Ole Mikkelsen Ole Sivertsen. Drapet foregikk i Aurland, Sogn og Fjordane, og drapsmannen rømte bort umiddelbart etter ugjerningen. Han ble aldri grepet.

På grunn av drapsmannens flukt, ble ikke saken tatt opp til doms. Hendelsen er likevel nevnt i Ytre Sogn tingbok nr. 27 og nr. 29. Om dette drapet har vi nedtegnet to sagnvarianter, som begge er bygdetradisjon.

Tidfestingen av drapet finner vi bare i oppskriften til Lars Os. "Umkring slutten av det 17de århundrad"(1). Det nøyaktige årstallet for drapet var 1691.[1]

Drapsmannen kalles i begge variantene for "Mikkelsen"(1), "Mikkjelssonen"(2). Tingboka navngir ham "Olle Michelsen".[2] Det er som vi ser sammenfall i etternavnet på drapsmannen i begge variantene sammenholdt med rettskilden. Men noe fornavn har ikke tradisjonen på sagnets hovedperson.

Hvem Ole Mikkelsen egentlig var, er nøyere presisert i oppskrift 1. Her er det nevnt at han kom over fjellet fra Hallingdal til Aurland. Det er uråd å skaffe til veie belegg for at Ole Mikkelsen kom fra Hallingdal. "Komen heim til Næsbø, fekk han den garden fal, og han kjøpte garden"(1). Men Mikkelsen var aldri verken bruker på eller eier av Næsbøgarden.[3] De drapene denne varianten mener han utførte mens han bodde på Næsbø, finner vi ikke nevnt i de dokumentariske kildene, de må ansees som uhistoriske.

Variant 2 har ingen ting med om hvor drapsmannen kom fra. Heller ikke opplyses det i denne varianten at han i sin tid skulle ha eid Nesbø. Men det fortelles i denne oppskriften at "Mikkjelssonen budde på Steine fyrste garden framan fyre vannet i Vatnsbygdi i Aurland"(2). "Mikkelsen kunde ikkje få ro der framme i fjelldalen lenger. Han selde Nesbø og kjøpte Heimegarden på Steine, og no flutte han til bygdar"(1). Dette medfører riktighet. I skattelistene fra 1695 for Steine matr. nr. 15, nevnes Ole Mikkelsen som eier av garden sammen med Ole Sjursen.[4]

Den drepte omtales i begge varianter bare som grannen til Mikkelsen. Egentlig var mannen fra Veum, en gård ikke langt fra Steine. Når variantene nevner offeret fra ugjerningen som grannen, skyldes nok dette en sammenblanding av to personer. Nærmeste nabo til Mikkelsen var som vi allerede har sett av skattelistene, Ole Sjursen. Den drepte het "Olle Sifrsen Weemb".[5] Synspunktet med forveksling av navn blir styrket når vi ser på variant 1, som hevder at naboen som ble stukket ihjel, var den andre Steinebonden, Ole Sjursen. Ole Sivertsen er blitt til Ole Sjursen og dermed nabo til Ole Mikkelsen:

> "Men ein sundag fram på hausten reiste båe steinebøndane til kyrkja og då dei um kvelden var på heimveg upp til Tærasanden, braut det upp med uvær og storm, so dei umogeleg kunde leggja ut på Vassbygdevatnet. Dei laut nok heimatt til garden Tærum og be um husly for natti. Det fekk dei med ein gong. Her vart dei stelte godt med både mat og drikka. – Då dei hadde kosa seg ei stund, reiste Mikkelsen seg upp og vilde gå utfor døri. Han seier då til naboen sin: "Du fær gå med meg ut ei liti stund, det er noko han skulde tale um med deg". Grannen reiste seg upp og gjekk ut. Han tenkte ikkje på noko gale. Men då dei var komne ut på dørhella, snudde Mikkelsen seg brått um og køyrde kniven i grannen sin, og han seig um og slokna med ein gang"(1).

Variant 2 gir den samme fremstillingen av drapet, bortsett fra at årstiden er en annen:

"Ein påskedaggsmor(g)o fór Mikkjelssonen og grannen hans i veg og skulda til kyrkje. – Vart dei tvo samde um å gå inn på Tæro å kjøypa se(g) ei potte øl elde so å skjifta i saman. Sat dei dar og drakk og dei hadde nok køypt meir elde ei potta fyre di, at da dei fór dar i frå, var dei vortne drukne. Ute fyr stovedyrri kom dei i ordvik og strid og dat gjekk so vidt, at Mikkjelssonen drog upp kniven sin og rende i grannen, so han seig ned med det sama"(2).

Det er ikke mye tingboka kan fortelle oss om drapet. Verken i tradisjonen eller i rettsdokumentene finner vi antydning om hvilket motiv drapsmannen hadde. Vi har heller ikke direkte belegg for at ugjerningen gikk for seg på Tærum. Det eneste som opplyses om selve drapsgjerningen og åstedet, er at "Ifr Olsen Terremb som saa dennem staa sammen paa en Agger med hver sin knif sprang til dennem med En Støfwer att hindre uløche".[6] Det er uklart om sammenstøtet mellom Ole Mikkelsen og Ole Sivertsen gikk for seg på Tærum overhodet. Det er nemlig ikke opplyst i tingboka om Tærumsmannen så de to på sin egen åker.

Om drapet hendte om høsten (1) eller i påsken (2), gir rettskildene ingen kunnskap om. Det eneste vi vet er at tingmøtet ble holdt 5–6 november 1691,[7] så teoretisk sett kan begge tidsangivelsene i tradisjonen være like korrekte.

Selve drapet var begått før Tærumsbonden nådde fram med stauren:

". . . var alt Olle Sifrsen stuchet og falt strax ned, Da spurde Ifr hannem har du faaet nogen Schade, Ja det er alt klart, Døde sa strax og Befandtis siden at vere Stuchen midt i brystet".[8] Opplysningene i tingboka er fyldige nok til å vise samsvar mellom de to variantene og rettskilden, med hensyn til at Ole Veum ble drept med kniv og døde umiddelbart etter han hadde fått stikket.

"Mikkelsen tok straks til rømings og kom seg undan"(1). Det er nevnt senere i varianten at han dro til fjells. "Då no Mikkelssonen såg, kor endalykti vilde verta, strauk han upp i Tær(ums)åsen, og dar heldt han se(g) ei heil stund"(2). Også her blir det senere fortalt at drapsmannen drar til fjells. Dette har vi belegg for i tingboka. Ivar Tærum fortale under rettsmøtet i november 1691 at "dens som schaden giorde Rømte og løb Strax fra Stedet Bort til fieldz".[9] Hvordan gikk det så med ham senere?

"På Steine hadde han kona og fire born, og rykte gjekk, at kona hadde han i skjul på garden sume tider i hardaste vetterbolkane"(1). "Heldt han te i selbu(d)i dar og kome dar i frå um nætidn heim og fan se(g) mat. Der tala han med kona si, so ho visste, kvar han var og kor han hadde dat"(2).

Etter tradisjonen skulle altså Mikkelsen ha holdt seg til gården somme tider og blitt underholdt av konen sin på Steine. 21. mars 1698 ble konen til drapsmannen kalt inn på tinget for å forklare seg.

"Anne MagnusDaatter hvis Mand nafnlig Olle Michelsen der for 7 Aar har begaaet et Drab og holder sig oppe hos hende blef tilspurt om hun vil holde sin gaard og lade sig adtschilles sit Echteskab eller hun vil forblifve ved sit Egteskab, og vere deelagtig i hans ufridhet: hvortil hun icke vilde svare, mens vil beholde sin gaard".[10]

Ved sammenstilling av kildene ser vi samsvar mellom sagn og tingbok i spørsmålet om Mikkelsens tilknytning til gården etter drapet. Så forsvinner alle kildespor etter Ole Mikkelsen og hans hustru. Dette kan ikke bety annet enn at drapsmannen aldri

ble tatt, men levde fredløs resten av sitt liv. Slik framstiller også tradisjonen hans videre liv. Heller ikke i sagnet blir drapsmannen stilt til rette for sine gjerninger:

"Lovi var slik i den tid, at kunde ein dråpsmann halde seg løynd i tjuge år, var straffi sona"(1). Til dette opplyser Knut Robberstad, at det var ingen foreldelsesfrist for drap. Den som kunne gi nåde, var kongen etter søknad. Vi har allerede i forbindelse med drapet på Vehus sett, at drapsmannen like fullt ble henrettet om han hadde vært vekk i hele 25 år.

De offisielle kildene til belysning av drapet i Aurland er ikke fyldige, men likevel tilstrekkelige til å fastslå våre to varianters kildeverdi.

Slik som det skriftlige kildematerialet foreligger med en kortfattet framstilling av drapet og konens forhold til drapsmannen i hans fredløshet, må vi dele tradisjonen om Mikkelsen i to hoveddeler: den delen som dekkes av de offisielle skriftlige kildene, og de deler av tradisjonen som forteller om forhold og begivenheter som ikke kan belegges av de offentlige kildene. Manglende belegg kan enten skyldes at kildene mangler for disse begivenhetene, eller fordi hendelsene som er omtalt i tradisjonen, ikke har bakgrunn i det faktisk hendte. Uansett er også disse deler av tradisjonen historiske, i den forstand at de gir uttrykk for en holdning til personens handlinger, en holdning som er forklarlig utfra det verifiserbare drapet.

Vi foretar da følgende oppdeling av tradisjonen:

a) hvem Mikkelsen var og hvordan han levde før han kom til Steine (variant 1).
b) drapet på grannen (variant 1 og 2).
c) hans liv som fredløs og hans død (variant 1 og 2).

Motiv b og deler av motiv c (at Mikkelsen levde som fredløs og kontakten med konen) er beleggbare med de skriftlige kilder, og konstantene i disse delene av sagnet har følgende *opplysningsverdi.*

Mikkelsen, som levde på Steine, drepte en kar med kniv. Den skadete døde på stedet, og drapsmannen flyktet unna. Han holdt seg skjult, og søkte til sin kone for å få hus og mat.

Dette forteller begge variantene. Begge oppskriftene er også enige om at drapsmannen aldri ble trukket for retten, men endte sitt liv som fredløs.

Den flere hundre år gamle tradisjonen er langt på veg pålitelig som "opplysning" i skildringen av drapet og drapsmannens videre skjebne så langt vi kan følge den i de offisielle kildene.

Alt det øvrige som fortelles i de to variantene, har ingen kildeverdi som "opplysning".

Drapet Mikkelsen begikk, er utvilsomt den historiske kjerne i tradisjonen og utgangspunktet for sagndannelsen. Rundt de dramatiske begivenheter, drapet og flukten, har miljøet utbrodert Mikkelsens liv før han ble drapsmann. Også hans tid som fredløs har uten tvil vært gjenstand for spekulasjoner i miljøet, som viser seg i nedslag i tradisjonen ved at andre sagngrupper trekkes inn. I denne forbindelse har handelsveiene over til Hallingdal fra Aurland, opp Aurlandsdalen, hatt betydning. Når det gjelder begge variantenes skildring av ferdselsveiene mellom Øst- og Vestlandet over Geiteryggen, er dette kulturhistorisk rette opplysninger. Det ser ut til, at disse handelsforbindelsene har hatt betydning for oppfatningen av hvordan Mikkelsen fant sin død.

Omkring de dramatiske hendelsene i Aurland da Steinebonden drepte Veummannen, har folkefantasien hatt fritt spillerom. Drapsmannen rømte, og forsøkte å få gjort mest mulig skade både på bygda ved Vassbygd (jfr. vannrenna) og buskapen i fjellet. Han ble jagd lenger og lenger inn på fjellet. Ingen så noe til ham mer. Hva hadde hendt ham, og hvordan endte han livet?

Om veidemenn og ugjerningsmenn som holdt til i traktene rundt Geiteryggen, var det en rik tradisjon i Hallingdal. I Hallingdalstradisjonen støter vi på en Kittilsson som drepte Karigutten, og omvendt at Karigutten drepes av Kittilssonen. I sognetradisjonen er det Mikkelsen som blir drept av Karigutten. Det er likevel tydelig samme sagn det dreier seg om: den ene kommer til hulen til den andre. De legger seg for å sove. Den ene går ut, kommer inn og slår med øks i sengen til den andre, som har kommet seg vekk og lagt et eller annet i stedet for å lure drapsmannen. I både sognetradisjonen og hallingdalstradisjonen er en av personene fra Sogn og den andre fra Hallingdal.[11]

Når vi støter på Karigutten og Kittilssonen i hallingdalstradisjonen, reiser spørsmålet seg om sognetradisjonen om Mikkelsen har vandret til Hallingdal, og at det er rester av denne tradisjonen vi har henvist til ovenfor. Navnet på sagnets hovedperson er i såfall forvansket. Den delen av sagnet som er aktuell for Aurlandsmiljøet, nemlig selve drapet, har falt bort i Hallingdal, da dette motivet er uten funksjonell berettigelse i miljøet i øvre Hallingdal. Tilbake blir da stående møtet mellom drapsmannen og Karigutten, som faller inn i tradisjonen om fredløse og røvere i strøkene omkring Geiteryggen. Selv om sagnoppskriftene om Karigutten fra Hallingdal kan virke ustabile ved motsigelser variantene imellom og inkonsekvente i oppfatningen av hvem som drepte hvem, har disse sagnvariantene sterk støtte i stedsnavn. Dette vitner om en fast tradisjon med forankring i et bestemt geografisk område. Det er å merke seg at variant 2 av det personalhistoriske sagnet om Mikkelsen, nevner en handelskar som den Mikkelsen møter på fjellet. Navn mangler på ham. Karigutt-tradisjonen er tydelig ikke så kjent for denne tradisjonslinjen som den er for variant 1.

Mest sannsynlig har vi å gjøre med to selvstendige tradisjonslinjer, en fra Sogn og en fra Hallingdal: sagnene om Mikkelsen fra Aurland og tradisjonen om Karigutten fra øvre Hallingdal. Tradisjonen om Karigutten er ikke så historisk forankret som fortellinger om drapet i Aurland 1691, og denne tradisjonen kan derfor lettere vandre.

Hallingdalstradisjonen har vært kjent i Indre Sogn pga. handelsveien over fjellet. En sammenknytting har funnet sted mellom de to sagntypene. En slik sammenføyning er naturlig å forklare utfra Aurlandsmiljøets ønske om å finne en årsak til at Mikkelsen så plutselig og så totalt forsvant. Affiniteten har kommet i stand som en følge av likheten i navn Kittilsen-Mikkelsen. Hallingdalstradisjonen om Karigutten som holdt til på fjellet var Geiteryggen, har fått en episk og forklarende funksjon i sagnet om Mikkelsen.

Gjennom den episke utbrodering og gjennom den nevnte affiniteten, kommer det fram en innstilling til drapsmannen fra Vassbygd. Tradisjonen tar sterkt avstand fra Mikkelsen. Det er ingen sympati å spore i variantene. Det er ingen medlidenhet med den fredløse, slik vi fant det i Seljordsagnet om Olav Garvik. *Holdningsverdien* til variantene ligger i denne innstillingen til drapsmannen.

Begge variantene har hatt en traderingstid på over 200 år. Da Olav Sande skrev

ned vår variant 2 i Aurland, hadde han Nils Bela til informant. Sandes samlinger 1–4 er fra Aurland. Bare 1 er tidfestet til 1904, men hele serien med oppskrifter i 1–4 er alle skrevet ned etter samme tradisjonsbærer. Oppskriften kan ikke være foretatt før 1904, og vi regner det årstallet for nedskrivningsåret for variant 2. Når Lars Os skrev opp sin variant av sagnet om Mikkelsen, vet vi ikke eksakt. Men det var i tiden mellom 1915 og 1926.

6. Mordet på Byggland

Sagnmateriale s. 237

I et festerøl på gården Byggland i Kviteseid, Telemark, drepte Knut Sveinsønn Vestad Ole Gjershvam. Dette hendte sent på høsten 1730, og saken kom opp for retten året etter. Rettssaken finner vi referert i Øvre Telemark Vestfjelske tingbok nr. 25. Dommen førte til henrettelse av den tiltalte.

Vi har nedskrevet to sagnvarianter om disse begivenhetene, samt fire sagnnotiser. Tre av disse notisene faller utenfor vårt definerte begrep "sagnvariant", da saksutfallet mangler i disse oppskriftene uten at det kan forklares utfra en funksjonell synsvinkel. Den fjerde notisen gjengir bare ett motiv.

Alle opptegnelsene våre er foretatt før trykkingen av sagnet i M.B. Landstad "Ættesagaer og Sagn fra Telemarken", 1924.

Det blir sagnvariantene som kommer til å danne utgangspunktet for den følgende analysen, og sagnnotisene blir trukket inn til forklaring og underbygging av oppfatninger i de analyserte variantene.

Begge variantene navngir de to hovedpersonene som er implisert i den tragiske hendelsen. Variant 1 kaller den som stakk Knut Verstad, og den døde "en mann frå Geirsund". I variant 2 presenteres de to som "Ole Gjersund og Knud Vestaa i Morgedal". Gjershvam, uttales jærsonn,[1] er en gård i Morgedal, Kviteseid. Vestad, Versto, er plass under gården Brekke samme sted. Tingboka oppgir den dreptes navn til Ole Ouversøn Gierishvam. Drapsmannen het Knud Svendsøn Vestou.[2]

Når det gjelder geografisk plassering av ugjerningen, henlegger begge variantene drapet til Byggland. Under rettssaken forklarte første vitne, Ellev Byggland, at det hele hendte "da han giorde sin Datters Fæstensøl paa Biugland her i Bruncheberg annex og Hvidesøe Præstegield".[3] Anledningen for drapet oppgir variant 1 under tvil til å være en likferd: "So raakast dei att i ei likferd(?) paa Byggland"(1). Mellom variant 2 og tingboka er det samsvar i opplysningen om hva slags sammenkomst som dannet rammen for drapet: "En Tid efterpaa skulde der være Fæsterøl paa Bygland til dette blev baade Knudt Vestaa og Ole Gjersund inbudne"(2).

Et klart motiv for drapet er ikke mulig å finne verken i tingboka eller i tradisjonen. Men både variant 1 og 2 forteller om et tidligere møte mellom Knut og Ole, for å meddele om motsetninger som kunne danne bakgrunn for drapet. "Knut Verstad og ein mann paa Geirsund skulde møtast paa Skardsfiten og hoggast. V. møtte og gjekk att og fram paa vollen og venta, men daa laag G. i Geirsund-nuten og saag de, men torde kje fram"(1), "Ole Gjersund og Knud Vestaa i Morgedal var i sin Tid kjendte for drabelige Kjemper og begge vilde være bedst. Engang bleve de forligt om at mødes paa Drangsjordsmyren for at sprette Belte. Knud Vestaa mødte og Ole var paa Veien men da han kom op paa Gjersundsnuten og saa at Knud allerede var mødt fram turde han ikke møde, men vendte hjem igjen. Da Knud Vestaa gik gjennem Tunet paa

Bygland spurgte Taral om han skulde langt med Børsen aa eg vil af aa sjaa ette jasar aa sovore, da Knud var gaaet sagde Taral idag saa Knud ud som han vilde dræpe alt hvad han saag"(2).

De to søker i denne episoden i variantene et oppgjør seg imellom. Beltespenning eller beltespretting som historisk realitet er blitt drøftet av Olav Bø. Han kommer fram til at "det er mange uvisse faktorar å rekne med, og ein kan ikkje seie sikkert at slik og slik er det. Likevel tykkjest det vere klårt at det ikkje har vori beltespenning i norske bygder. Dei gamle kjempene slost på ein meir endefram måte".[4]

Vi må på bakgrunn av dette se bort fra den beltespenningen som er nevnt i variantene som faktisk hending. Heller ikke er det mulig å verifisere motivet i variant 2 som inneholder samtale mellom den senere drapsmannen og Taral. Ingen Taral er å finne på Byggland omkring 1730,[5] og motivet har ingen kildeverdi som "opplysning". Skildringen av drapet har i variant 2 en eksposisjon som forbereder selve ugjerningen. Denne delen av varianten inneholder varsler som skaper forutanelse om hva som er i vente. Samtidig nærmest presses Ole til å komme i festerølet. Vi merker her en parallell i opplegget til Olav Garviks drap i Svardal:

> "En Tid efterpaa skulde der være en Fæsterøl paa Bygland til dette blev baade Knudt Vestaa og Ole Gjersund inbudne; men da Ole hørte at Knud vilde komme saa vilde Ole holde sig hjemme; men saa længe holdt Folkene paa Bygland med at sende Bud og bede at Ole maatte love at komme. Da de paa Hjemveien fra Kirken vare komne til Vendelsbro blæst Hatten af Ole og bynte at trille paa Veien til Gjersind da sagde Ole Hatten vil hjem men det vil ikke jeg"(2).

Vi får her inntrykk av at Ole Gjersund tok del i laget fra begynnelsen av. Det medfører ikke riktighet. Tingboka viser oss at Gjersonmannen først var i et lag på Skare, og kom derfor senere til festerølet på Byggland enn de øvrige.[6]

I tingboka er den direkte foranledningen til drapet at de to "havde ordstrid med hinanden".[7] Her er det samsvar mellom tradisjon og rettskilde. "Der ordkastast dei med dei sat med bordet",(1), "Da det led noget udpaa Kvellen sad Ole i Benken med en Ølbolle og Knud sad paa Krakken, da de havde trættet en Stund"(2). Ser vi på rettsreferatet, vil vi finne at det medfører riktighet som opplyst i begge varianter, at Ole og Knut satt sammen ved bordet da de tok til å bli uvenner.

> Ellev Byggland vitnet at "sad da den dræbte for bordenden, vidnet sad hos hanem fremme fore, Hachil Nichulssøn sad fremme for bordet øverst paa Krachs-enden og Knud Svendsøn neste hos neden fore, i det samme sagde Knud Svendsøn til Ole Ouversøn: Vill du hafve et bichie bid saa skal du faa det. Rejsede sig saa op ved bordet, og schuffede H.N. ned i gulvet af benchen, der paa buchede Vidnet sig ned at hielpe H.N. op igien af Gulvet, ved det samme blev Vidnet seende K.S. at hafve den høyre Arm i Veijret og drog den frem og tilbage, hørde da blodet gvæste ud af den Dræbte Ole O., hvor paa K.S. sprang paa Døren med Kniven i haanden og bad de som paa Gulvet stod at de schulle achte sig, strax efter kom hand ind i stuen igien og spurde om O.O. var død. hvortil Vidnet med flere, som inde vare svare ja. da gaf K.S. sig ilde, kastede sig ned paa Knæe for Aaren eller ildstedet og bad Gud bedre sig for Gierning hand hafde giort."[8]

Det er verdt å merke seg den replikken drapsmannen uttaler før han stikker den andre. I flere av sagnotisene (se disse) er samme replikk referert ordrett, og det samme er nære på tilfelle i variant 2: ". . da de havde trættet en Stund reiste Knud sig op og sagde eg heve laava deg et Bikjebit men no skaa du faa de"(2).

Et bikkjebitt går like mye på en psykisk sjokktilstand som størrelsen av skaden, og må betraktes som en fysisk skade som ikke medfører døden. Tradisjonen har tydeligvis oppfattet dette poenget at det er skade Knut ønsker å påføre den andre, og ikke noe ulivssår. Dette er noe som kommer fram i selve drapssituasjonen. Variant 1 nevner bare at "daa sette K. kniven i G."(1). Det er rett at drapsvåpenet var en kniv. Variant 2 har en mer utførlig skildring:

> "idet samme stak han sin Tollekniv i Brøstet paa Olaf. Knuds Kone Abigael var ferig og tog ham i Armen, men da sagde Knud hvad gjorde du Abigael æg havde bare villet give ham et Bikkjebit. Olaf satte Ølbollen paa Bordet og sagde aa Gud bære dæg Knudt hosse du stakk og i det samme faldt han død paa Gulvet"(2).

Under rettsforhøret ble Knut Verstad bedt om å forklare sin handling, og han "sagde sig at ville givet Ole Ouverssøn et stich i armen, men var saa ulychelig at treffe ham i brystet, formedelst et menniske toeg og rychte ham bag i trøjen i det samme hand hafde Kniven i Vejret at stiche med, saa hand mod sin tanche og villie begich dette Drab".[9] At det er sammenfall i tradisjonen og tingboka i det at noen var borte i Knut da han stakk, slik at skaden ble større enn den var tilsiktet, er verdifullt i studiet av variantens kildeverdi som "opplysning". Hvorfor det er slikt samsvar, er et like interessant spørsmål, som vi vil komme tilbake til.

Rettsreferatet i tingboka er ganske kort, og det er få vitner som er avhørt. Ingen av vitnene var gift med drapsmannen, og det er ingen ting i dokumentene som peker på hvem som kunne ha vært borte i Knut da han skulle stikke. Men det er naturlig å tenke seg at konen hans, om hun var til stede, ville ha forsøkt å hindre mannen i å øve skade på andre. Hun kunne da lett ha gjort det hele bare verre. Men det er å merke seg at ingen av vitnene opplyser noe som støttet Knut i at det indirekte var en annen som var skyldig i drapet. Heller ikke verifiseres drapsmannens replikk til konen av tingboka, og den stukne døde umiddelbart, og fikk aldri sagt noe til Knut etter at han var skadet, slik variant 2 mener det gikk til.

Men begge variantene samsvarer med rettsprotokollen når de forteller at Ole døde av skadene.

Resultatet av overfallet i festerølet på Byggland ble at Ole Gjershvam ble drept og Knut Verstad ble satt i arrest og senere dømt på tinget til å "miste sit Hoved ved Sverdet".[10] Selve henrettelsen fant sted ved Brunkeberg kirke 7. mai 1732.[11]

Variant 1 har bevart opplysningen om at drapsmannen "Skulde so avrettast med Br.berg kyrkje"(1). Variant 2 forteller rett om utfallet av hendelsene: "For denne Ugjerning blev Knud halshugget paa Gadeholdt i Hvideseid"(2), men retterstedet var jo, som allerede nevnt, Brunkeberg kirke, Kviteseid.

Vi har ingen skildring av selve henrettelsen i de offisielle kildene, så det er uråd å kontrollere tradisjonen på dette punktet. Men likevel kan vi konstatere at det er bare variant 1 som inneholder noe av opplysningsverdi: "Men det som var avretta bura som ein stut. Alle dei som var yvi 14 aar skulde sjaa paa, og mange hadde klivi uppi grantoppine, og suma datt ned, naar dei saag de"(1). Vi vet at det ved de fleste henrettelser var det tvungent frammøte for alle voksne. Hvor aldersgrensen gikk, vet vi ikke. 14 år synes litt lavt. Men mange var det nok tilstede ved Brunkeberg kirke da Knut Verstad måtte bøte med livet.

Denne detaljgjennomgåelsen av de to variantene vil ha vist oss en viss varierende

pålitelighet i tradisjonen. Sett under ett gir sagnene et bra bilde av de faktiske hendelser.

Variatenes kildeverdi som *"opplysning"*

Variant 1 forteller at Knut Verstad og en mann fra Geirsund traff hverandre i et lag på Byggland. Mens de satt ved bordet, kom de opp i en trette, og Knut drepte den andre med en kniv. For dette drapet ble han halshugget ved Brunkeberg kirke.

Opplysningsverdien i den andre sagnvarianten ligger i at Knut Verstad og Ole Geirsund var sammen i et festerøl på Byggland. Utpå kvelden begynte de å trette mens de satt ved bordet. Knut stakk til slutt Ole med en kniv, etter at han hadde sagt at han ville gi ham et bikkjebitt. Det er mulig han ble skumpet til av en annen, så skaden ble større en tilsiktet. Ole døde av stikket, og Knut ble halshugget i Kviteseid til straff for drapet.

De konstituerende konstanter er overleverte i begge varianter, og innholdsvariablene er korrekte. I tillegg har oppskriftene uverifiserbare og gale momenter i fremstillingen som utfyller innholdsvariablene. Disse drag som kommer som supplement underbygger variantenes *"holdning"* til drapsmannen og til den drepte.

Beltespenningen har vi allerede påvist ikke har noen verdi som "opplysning". Trekker vi inn sagnnotisene, vil vi likevel kunne ettervise en historisk kildeverdi i dette motivet.

Variant 1: "Knut Vestad og ein mann paa Geirsund skulde møtast paa Skardsfiten og hoggast V møtte og gjekk att og fram paa vollen og venta men daa laag G. i Geirsundnuten og saag de, men torde kje fram".

Variant 2: "Ole Gjersund og Knud Vestaa i Morgedal vare i sin tid kjendte for drabelige Kjemper og begge vilde være bedst. Engang bleve de forligte om at mødes paa Drangsjordemyren for at sprette Belte. Knud Vestaa mødte og Ole var paa Veien men da han kom op paa Gjersundsnuten og saa at Knud allerede var mødt frem turde han ikke møte, men vendte hjem igjen".

Sagnnotis A: "Dei havde vori i ugreide fyrr au, og havde tenkt paa møtst og sprett belte. Gjersonen hadde gjengi uppaa Gjersonnuten dagen fyri, og vori so rædd for 'n Knud Vestod, at han kom kje".

Sagnnotis C: "Knut Verstad og Olav Gjerson kom i ugreie i grannelage. Dei skulde møtast paa Drangsjorde aa slaast. Dei sette tidlig. Men daa O var frampaa Gjerson-nuten og saag so snudde han".

Det er tydeligvis to ting beltespenningen vil fortelle oss. For det første at de to mennene hadde vært i klammeri før de traff hverandre i festerølet på Byggland. Dette har grunnlag i de faktiske forhold:

> ". . . da nu Ole Ouverssøn var kommen ind i stuen paa Biugland, falt dem nogen Tvist imellem formedelst gammelt Had dennem mellem var, thj Ole Ouvensøn hafde 2 aar tilforn, overfaldet Delinqventen paa Sudbøe, saavelsom paa Schare".[12]
> Da "hørte Vidnet at Knud Svendsøn og Ole O. havde ordstrid med hin anden om det Klammeri dennem hafde tilforn været imellem".[13]

Beltespenningsmotivet reflekterer virkelig en tidligere motsetning. Men i tillegg forteller dette motivet oss noe om miljøets syn på den drepte. I de ovenfor siterte tradisjonsoppskrifter bortfaller i første omgang oppgjøret mellom de to, fordi Gjersonen er feig og redd og uteblir fra kampen av den grunn. I tingboka finner vi opplysninger

som kan forsvare en slik karakteristikk av den drepte. I forhøret av Knut Verstad kom det fram at under et av overfallene Ole hadde gjort på ham, hadde Ole "bidt den eene finger forderv paa den Venstre haand, den hand nu for Retten fremviste og siuntis at være afbidt fremerst paa enden af pegefingeren".[14]

I Magnus Lagabøters Landslov[15] og i Christian IV's lov for Norge[16] er det straff for biting. Disse lovregler har hatt nedslag i miljøet og falt sammen med folks oppfatning av hvordan man skulle slåss. Å slåss var en real sak, men det skulle foregå etter bestemte regler. Det var merra som beit i kamp, karene brukte armene til slag og hendene til hårdrag. Biting var uvanlig og småkarsverk.[17]

> "Med same tak rauk han på han, Targeir Ånisson. Men han var inkje kar fyre han. Då beit han Targeir i pekefingeren. Targeir sleit fingeren or kjeften; han kasta Targeir Ånisson so båe skorna fauk or glaset, og slo so blodet skvatt utyver stoga. Dette var fyrste gongen der var biti i Bygglandsbygdi".[18]

Biting er den underlegnes siste utvei, og brudd på godtatte normer. Tingboka gir på denne måten tradisjonen om Bygglandsdrapet rett i påstanden om Oles underlegenhet overfor Knut, og begge kildekategorier karakteriserer den drepte som feig.

Dette synet blir understøttet når vi ser på tradisjonsbæreren til sagnnotis B. Denne tradisjonsoppskriften har ikke med beltespenningsmotivet, men skildrer ellers drapet korrekt. Berges informant til denne nedtegnelsen var Halvor Nuten.

Halvor Olavsson fra Drangstveit, Kviteseid, ble i 1856 gift for annen gang med Tone Guttormsdatter. Han døde 1866. Faren til Tone var bonde på Gjersund, og het Guttorm Halvorsson.[19] Omrking 1860 ryddet Halvor og Tone plassen Nuten, som ble lagt inn under Gjersund.[20] Plassfolkene på Nuten hadde en sønn, Halvor, født 1859.[21] Han emigrerte til Amerika. Det er uråd å slå fast om det er denne Halvor Nuten som er Berges informant. Men det vesentlige for oss er å slå fast at Nuten lå under Gjersund, og tradisjonen om Bygglandsdrapet slik den levde i den dreptes slekt på gården, må ha influert på Halvor Nuten. Han representerer nok slektstradisjonen på Gjersund.

Dermed blir det forklarlig at alle oppskrifter, unntatt sagnnotis B, har med det karakteriserende beltespenningsmotivet. Ættetradisjonen og gårdstradisjonen har unnlatt å ta med motiv som var deres avdøde slektning til liten heder. De forskjellige tradisjonslinjer inntar med andre ord forskjellige holdninger til den drepte.

I sammenstillingen mellom sagnvariantene og de offentlige kildene, så vi at variant 2 antydet at drapet ikke var tilsiktet fra Knuts side, men nærmest var et resultat av at andre kom bort i ham da han ville stikke Ole for å skade ham. Sagnnotis C har også med dette trekket:

> "Men paa Bergland Nidgard raakast dei ei eit lag, og daa tok K. kniven og stakk O. Aigla, kjerringi, vilde avstive hondi hans, men de vart nettupp gali. "Nei, Aigla, hitt gjer du?", sa'n. Eg ha' tenkt paa gjev'n eit bikkjebit i armen, og i sa'n. Men han kom daa til aa sting'n ihel".

Det er ikke mulig å skape klarhet i om den drepte hadde en kone som het Aigla, da vi ikke har kirkebok for Kviteseid før i 1754. Men det som er interessant i vår sammenheng, er at sagnnotis C og sagnvariant 2 har ført videre Knuts forklaring på hvordan drapet gikk til: det var en annen som var indirekte årsak.

Sagnvariant 2, med støtte i sagnnotis C, har godtatt Knuts forklaring. Sagnvari-

anten er med andre ord uttrykk for et visst forsvar for den dømte, og viser oss miljøets holdning til selve drapet. Dette er ikke ensbetydende med at tradisjoen er av den oppfatning at Knut er uskyldig. Det kommer ikke til syne noen reaksjon mot at han ble henrettet. Det bare antydes i sagnvariantene 1 og 2 at han *nesten* var skyldfri. Utfra denne synsvinkel underbygger skildringene av selve henrettelsen sagnvariantenes "holdning" til Knut, en "holdning" som er preget av en viss sympati.

> "Skulde so avrettast med Br.berg kyrkje. Meistermann fraa Skeen hoggji 3 hogg. (hoggi 1 gong paa oksli). "Mestermand hvad gjør du", sa skrivaren. "Der kommer snart en djævel efter", sa skarprettaren. "Tru du blei blaa før du blir sannspaadd", sa skr. "(1).

> "For denne Ugjerning blev Knud halshugget paa Gadeholdt i Hvideseid. Da Skarpretteren hug det første Hug blev der efter hugget kun lidt rødt om Halsen og da han hug det andet blev Halsen bare blaa. Skarpretteren tog da en Knap af sine Klæder som han med sin Øxe forgjort eller ogsaa er Manden uskyldig, saa hug han tredie Gang, men da blev Hovedet skiltt fra Kroppen"(2).

Det var altså øksen som var forgjort, og mannen var skyldig. Straffen fullbyrdes uten at miljøet reagerer mot henrettelsen; for ugjerninger må det bøtes.

Variant 1 må etter all sannsynlighet være nedskrevet av Berge etter 1900, så oppskriften har i alle fall omlag 170-års traderingstid. Variant 2 har ikke vært muntlig overlevert mer enn 163 år.

7. Kittil Slettemo

Sagnmateriale s. 238

I 1718 drepte Kittil Tollefsen Slettemo Anders Våla i en barnedåp på Ova gård i Lunde, Telemark. Etter å ha blitt dømt til døden, flyktet drapsmannen, men 14 år etter ble han ført tilbake og henrettet i Bø.

Rettssaken finner vi referert i Nedre Telemark tingbok nr. 9, nr. 11 og nr. 13. Henrettelsen er omtalt i kirkebok nr. 2 for Bø.

Den eneste varianten av sagnet om Kittil Slettemo som er kildekritisk forsvarlig å benytte til en analyse, finner vi offentliggjort av H.N. Tvedten i „Fremskridt" 30.10.1889. Eksakt oppskriftsdato mangler, og tradisjonsbærer og oppskriftssted er ukjent. Varianten er trykt opp igjen i Tvedtens „Sagn fra Telemarken", 1891.

Sagnet oppgir tidspunktet for drapet til „Begyndelsen af forrige Aarhundrede", altså tidlig på 1700-tallet, nærmere bestemt „noget ud paa Vaaren". I sitt vitneprov forklarte Nils Rui „at hand nestl. Michelsdags aften var paa Ova i barsel." [1] Den 29. september hendte altså drapet. Det var med andre ord om høsten, og året var 1718. Vi ser at sagnets tidsangivelse er noe gal, men plasseringen av hendelsen til først i det 1800-hundreåret er rett nok.

Anledningen for sammenkomsten var barnedåp, mens sagnet sier det var bryllup.

Hendelsen er i tradisjonen henlagt til „en af Bø-gaardene". Men gården for gjestebudet har vi alt sett var Ova, i Lunde sokn og herred. Nå viser det seg at Bø omfattet inntil 1866 også Lunde, og i tiden 1845 - 1866 i tillegg Ytre Flåbygd.[2] Hvis tradisjonen mener med en av Bø-gårdene en gård i Bø, så er stedsangivelsen rett. Men man må vel regne med at det i sagnet er tenkt på gårdene Bø i Bø sokn og herred; (Bø, Midbø, Nordbø). Sagnets stedsangivelse blir dermed upresis. Gjennom rettsreferatene får vi inntrykk av at dåpsgildet var åpent for alle, men „Skaalegjæstegud" var det ikke. Skålegjestebud var forbeholdt bryllup, noe som faller sammen med tradisjonens oppfatning av ved hvilken anledning Anders Våla ble drept.

Drapsmannen er i tradisjonen „en Handelskar fra Numedal, som hedte Kittil Slettemo". Kittil var etter eget utsagn 20 år gammel og født i Hols anneks under Åls prestegjeld.[3] At sagnet hjemfester Kittil til Numedal er galt, men forklarlig. Det er rett at han var handelskar. Han solgte hester, og dro fra Hallingdal over til Numedal. Fra Numedal kom Kittil til Telemark.[4] Han oppgir ikke hvilken gård han kom fra i Hol. Her viser det seg at tradisjonen er mer pålitelig enn de øvrige kildene. Kirkebok for Bø kaller ham „Slettemark".[5] Tingbok nr. 13, s. 95 nevner ham som „Kittil Slettemona".

Gården Slettemark eller Slettemona finnes ikke i Hol. Det må være en feilskrift eller gale opplysninger som ligger til grunn for disse forvanskete gårdsnavnene. Derimot finner vi det navnet tradisjonen har på mannen som gårdsnavn i Hol: Slettemoen, søndre og nordre.[6] Så når sagnet kaller drapsmannen Kittil Slettemo, så er det korrekt. Nå viser det seg at Slettemoen også er en gård i Svene sokn, Flesberg i Numedal.[7] Når nå Kittil kom til Telemark fra Numedal og det finnes en gård i denne dalen som heter Slettemoen, er det forståelig at Numedal kan bli til Kittils hjemsted i tradisjonen.

Navnet på den drepte er i sagnet Anders Myhre:„...hele sin Kraft støtte han i Brystet paa Anders Myhre, der idetsamme sank død om paa Gulvet." I kirkebok for Bø finner vi Anders Myhre nevnt som død, men datoen er 21.7.1777.[8] Det er ingen anmerkning ved dødsfallet i kirkeboka, og ingen ting nevnt i panteboka som kunne peke mot noe ekstraordinært ved dødsårsaken. Det er med andre ord feil mann sagnet oppgir som offer for Kittil Slettemo, og det er ingen ting ved Myhrebondens død som kan gi forklaring på at han i tradisjonen skulle være sammenblandet med den drepte. Den eneste forklaringen vi kan gi, er at her har det foregått en sammenblanding av navn p.g.a. sammenfall i døpenavn mellom de to personene det gjelder. Det viser seg nemlig „at Anders Hvalen saa ynchelig skal være bleven taget afdage".[9] Den skjebne som tilfalt den historiske Anders Våla er i sagnet tillagt den historiske Anders Myhre.

Tradisjonen forteller at „Da det led paa Morgenen, begyndte Slettemoen at ægle sig ind paa nogen hver". Kittil og følgesvennen hans på handelsferden, Ingebret Knudson, hadde først kommet til Ova, men gått derfra tidlig på kvelden til Bjerven. Herfra vendte de så tilbake til Ova. Ingebret vitnet at „Kommendes saa igien ved Dagset til Ova, bad en Jente dennem ind i Stuen".[10] Tidfestingen for uroen er altså rett i sagnet. Tradisjonen forteller oss at Kittil begynte å egle seg inn på folk, og han ble mer og mer brutal, jaget folk ut av stuen og ramponerte innboet. Han danset så alene på gulvet til slutt. Tilbake var bare to gamle koner. Imens var det sendt bud etter Anders.

Gjennom rettsreferatene er det vanskelig å få fatt på noen klar framstilling av hva som egentlig gikk for seg. Tretthet, alkohol og dårlig belysning har nok svekket iakttagelsesevnen. Men det kommer i alle fall tydelig fram at de to fremmede fikk plass på noen krakker ved sengen, og det var like etter at de var bevertet med øl, at Kittil danset alene. Dette gjorde han altså før bråket kom i stand. Etter å ha drukket litt, fortalte Kittil i rettsmøtet, reiste han seg opp og „dantzede hand Esmal for sig self paa Gulvet, satt sig siden paa Kracken igien, og drack med sin Cammerat".[11] Noen

egentlig egling, som tradisjonen vil ha det til, startet han heller ikke da han så reiste seg på nytt. Men han kom i krangel med en mann fra Drangedal om prisen på en hest.[12] Noe hærverk på inventaret har vi ikke belegg for ble begått, bortsett fra at han „gick paa Gulvet med een Knif i haanden, sambt at hand kastet een Krack paa bordet." [13] Men tradisjonens betegnelse av Kittils oppførsel som berserkergang, er dekkende. Kristine Tygesdatters vitnemål inneholder det viktigste av hva de øvrige prov forteller om hva som hendte like forut for drapet. Hun forteller:

„Som de havde været der een tid lang, kom Gunnild Ova dend eldre med Lars Vraalstad kiendes at ville have ham til Sengs, og som de have ham til Sengs, og som de kom imod Sengen, støtte Gunnild Ova paa Ingebret Knuds. som sad der i Vejen ved Sengen, og bad ham at hand ville fløtte sig, saa Lars Vraalstad kunde faa lagt sig, bemelte Lars Vraalstad støtte og paa Ingebret Knuds. med Albuen samme tid hand gich forbj, derpaa Ingebret støtte baade Lars Vraalstad og Gunnild Ova, som hand begge drog tilbage fra Sengen, om kring paa gulvet med sig. Kom saa Kittil Løfstad frem for at hielpe sin fader Lars Vraalstad, I det samme kom fangen Kittil Tollefs. som havde Knif i haanden, hannem imod og dermed stach til Kittil Løfstad, Saae og at Anders Hvalen kom ind igiennem stuedøren, mens iche lengere frem paa Gulvet end strax ved døren."[14]

I basketaket før Anders Våla kom inn, skadet Kittil Kittil Løfstad og Ingebret Gunnhild Knudsdatter Ova med kniv.[15] Som det framgår av det ovenfor siterte vitneprovet, var det flere mennesker til stede i stua enn de to gamle konene tradisjonen nevner. I tingboka finner vi også som vitne en kvinne ved navn Kari Halvorsdatter Kragerøe.[16] Om hun i dagligtale ble kalt Kari Kråka, er uråd å bringe på det rene.

„..derimod gik de begge i Fællesskab bort å vækkede Andres Myhre som strax var villig til at følge. ...De tre Mænd var enige om at gaa ind og i værste Fald staa en Dyst med Urostifteren." Vi har ingen belegg for at det var to i følge med Anders da han kom inn i stua. Heller ikke kan det verifiseres at folk sendte bud etter ham. Det eneste vi har av oppfordring til Anders om hjelp, var fra søsteren hans, som etter at han kom inn, ba ham ta kniven fra Kittil.[17]

Som vi tidligere har sett av tradisjonssitat, forteller sagnet at Anders ble stukket i brystet med kniv da han kom inn gjennom døra. Kristines vitneprov verifiserer dette. Om selve drapet forteller sagnet:

„Da de skulde stige ind gjennem den lave Dør, stod Slettemoen færdig med en lang Kniv, som han med hele sin Kraft stødte i Brystet paa Anders Myhre, der idetsamme sank død paa Gulvet."

Om drapshandlingen forteller rettsdokumentene følgende:

„4de Prof Ole Luchås gl. 18 Aar, efter aflagde Eed provede, at hand tiener halftieneste paa Ova, og var der Michelsdag aften, da saae hand, at Anders Hvalen kom ind ad Døren (efter at Lars Vraalstad og Gunnild Ova hafde schreget da de laae paa Gulvet med Ingebret Knuds. og spurde, Gud bevares, hvad staar her til, da saae Vidnet, Kittil Tollefs. kom imod hannem med dend venstre haand, og Knifven i Nachen med dend høyre haand, og sagde først, Gaae fra mig Broder, Jeg haver intet udestaaende med dig, og strax igien sagde da Kittil Tollefs., gieng du iche schal dend onde kom i dig, Saa Rettererede Vidtet sig tilbage af Døren, og kom saa Anders Hvalen ind i forstuesvalen, sigende Nu Vansmegter Jeg, og Døde der strax, saa tog Vidnet tillige med andre dend Døde og bar op i Stabursvalen,"[18].

Sagnet har en svært forenklet og konsentrert framstilling av selve drapshandlingen, hvor de korrekte momenter er at Anders ble drept ved døren av et knivstikk i brystet. I domsavsigelsen finner vi at „Anders Hvalen som der var, derover af Kittil Tol-

lefsen med een Tolleknif er stuchen i Brøstet til Døden."[19] Som det framgår av vitnemålet til Ole Lukås, og andres, så døde ikke Anders med det samme, slik sagnet forteller. Men den skadete kom seg ut av stuen, og falt der om etter at han hadde forsøkt å snakke.

„I den Tummel som nu oppstod, anstillede Kittil sig som den uskyldige og forsøgte at vælte Mistanken over paa Manden fra Bø og Øvre-Telemarkingen. Skjønt disse høit og dyrt erklærede, at det ene og alene var Kittil, som var Banemanden, hjalp det ikke; de blev alle tre belagte med Arrest og bragt til Lensmanden, Halvor Haugeland."

Det er rett at Kittil forsøkte å få skylden over på andre, men ikke på de to som er nevnt i sagnet. Den Kittil egentlig ville feste mistanken ved, var Ingebret Knudsen, sambygdingen til Kittil. Men Ingebret vitnet sterkt mot Kittil:

„Kommendes saa ud i gaarden saa sagde Kittil til hannem Du stach Manden, Ingebret svarede Nei, Jeg kom ingen Nær, mens nu har du giort ont og vil schylde paa mig som du plejer at giøre, hvorover Kittil blef vred, og dend anden svevede vech fra hannem, af frøgt for hand schulle slage hannem."[20]

Det er andre vitneprov som støtter Ingebret. Per Bjerven uttalte i retten at

„Saa tog Kittil Tollefs. atkring sig op i Sengen med Armen, og spurde: hvem ligger her, her ligger folch, Loed saa provet laane ham lyset, som hand fich. Saa lysede Kittil Tollefs. med lyset op i Sengen, og tog med den høyre Haand op i Halsen i Hollemodet paa dend døde Anders Hvalen, der efter sagde til Ingebret Knuds. Hand er død, gach nu du fanden i Vold og tag din beste hest, og reis saa langt Jeg aldrig hører eller spør dig meer. Saa svarede Ingebret Knuds.: Gud forlade dig, at du tilraade at vi schulle drage hid, du maatte ladet os voren der vi var. Saa sagde Kittil Tollefs.: Gach nu, gach nu, og rejste Ingebret sig saa op af Stolpeboedørstochen, og med opragte hender sagde,: Gud naade mig Synder arme, og gich saa paa Døren. Saa gich Kittil Tollefs. strax efter, og siden Profet."[21]

Vi har vært inne på tidligere at hendelsesforløpet nok har vært dunkelt for mange av de tilstedeværende. Det Kittil kunne håpe på, var at man ikke riktig hadde sett hvem som stakk ned Anders. Ved en flukt ville Ingebret vise at han hadde noe å flykte fra. Da ville det vært enkelt for Kittil å skyve all skyld og mistanke over på den andre, og dermed selv gå fri. Nå viser det seg at Ingebret ikke flyktet, men derimot overgav seg i arrest:

„der saae hans Kammerat Kittil Tollefs. siddendes at driche med Peder Bierven af hundefaret. Da de viiste hannem fra sig og bannede derved, saa gich hand fra dem, og ind i Stuen, sigendes til de der inde værende Jeg er bange her er scheed een u-løche, og de vil schylde paa mig, hvorfor Jeg giver mig udi Kongens arrest indtil Prof og schiel kand Vidne hvorledis til er gaaet."[22]

Ved selve arrestasjonen var det ikke tre som ble ført til lensmannen, men bare de to hallingdølene. Det er rett som opplyst i sagnet at de ble ført til lensmannsgården Haugland. „..nogen stund efter, kom der nogle folch fra omliggende gaarder og tog dem i arrest."[23] „Siden kom folch og tog dem begge og førte dem til Haugeland."[24] Sagnet mener lensmannen het Halvor Haugeland. Dette verifiseres på side 15 i tingbok 9 for Nedre Telemark, hvor det står at lensmannen Halvor Haugland fremsto med forklaring for en av de skadete, Kittil Løfstad, som selv ikke kunne være til stede i retten.

Tradisjonen hevder at „De eneste Vidner, man havde at støtte sig til, var de tvende gamle Koner, som var inde i Stuen, da Ugjerningen skede." En undersøkelse av

tingbøkene viser at det ble ført tolv forskjellige vitner i de to rettsmøtene som ble holdt før dommen falt. Dette er alle personer som på en eller annen måte hadde vært innblandet i det som hendte.

Sagnet opplyser at „Da Kittil mærkede, at det kom til at gaa galt for ham fik han Anledning til at rømme fra Lensmandsarresten". I tradisjonen rømmer han altså før dommen faller. Dommen falt 19. november 1718, og da var Kittil til stede.[25] Straffen lød på henrettelse.[26] Saken gikk sin gang gjennom de forskjellige instanser, men før endelig kjennelse falt, brøt den dødsdømte seg ut „om Nattetide og bortrømte."[27] Dette var „Paasketider om foraaret 1721."[28]

„De tvende andre, som havde været indviklet i Sagen", ble ifølge sagnet frigitt etter at Kittil ble tatt etter flukten. Det som egentlig skjedde, var at „dens andre [Ingebret] blev syg og derfor blew frigiwen".[29] Dette var i 1721. Frigivelsen av Ingebret falt dermed i tid sammen med Kittils flukt, og ikke sammen med dennes arrestasjon etter flukten.

Belegg for tradisjonens skildring av Kittils første fluktdag har vi ikke.

„Han var borte en god Tid, men tilsidst blev han paagreben i sit Hjem i Numedal."

Det er riktig at det tok lang tid før Kittil ble tatt på nytt. Hele 13 år gikk før den rømte fangen ble pågrepet hjemme i Hallingdal. På et tingmøte i 1732 på Haugeland, ble almuen spurt om de kjente noe til Kittil Slettemo:

„Den tilstedsværende Almue sagde, at de iche mindes rettere end det er 10 a 11 Aars tiid siden Delinqventen Kittil Slettemona af hans Arrest her paa Haugland bortrømte, dog er dem bekiendt, det hand igien til Lensmand gaarden Hougland under Magt andkom netto op *6 uger før Juul afvigte aar 1731* som var een Tirsdag, og kunde der erfahres af hans medbragte pass, det hand var paagreben af Fogden Rødling = 22 Miil oven for Fogdens Boepæl udi Hallingdahl."[30]

Episoden i sagnet med lensmannshesten er uverifiserbar.

Tradisjonen forteller relativt utførlig om hvordan det gikk med Kittil til slutt:

„Kittil Slettemo havde hele Tiden haardnakket nægtet at være Gjerningsmanden. Da han om Morgenen blev transporteret til Retterstedet, var der samlet en stor Masse Mennesker. Da han fik se den store Forsamling, raabte han høit: „Idag er her mange Bøheringar, som er fysen efter Blodpølse." Han havde allerede besteget det for Anledningen opførte Skafot, og han stod der ved Præstens Side færdig til at lægge sig paa Blokken. Da kom der paa ham ligesom en Rid, og han sagde, at det var Synd, at Kari Kraaka skulde vidne Livet af ham, og før nogen kunde hindre ham, sprang han over Hovedet paa de nærmeststaaende og gjennem Folkemængden, der sto „fjætret", indtil han havde faaet et godt Forsprang. Flere af de mest behjertede Karle sprang nu efter ham og de havde neppe indhentet ham den Dag;."

Det opplyses tidligere i sagnet, at Kittil skulle „halshugges paa Bøhaugen i Nærheden av Bø Kirkegaard,". I kildene finner vi ikke noen eksakt henvisning til hvor retterstedet var. Men henrettelsen skjedde utvilsomt i nærheten av Bø kirke, da merknad er gjort i kirkeboken om at den dødsdømte ble ført inn i kirken fra retterstedet før henrettelsen. Så avstanden til kirken fra skafottet kunne ikke være så stor. (Se nedenfor.)

Om menneskemassens størrelse har vi ingen opplysninger i kildene. Men henrettelser trakk folk, sikkert ikke færre den gangen enn ellers. Dessuten var det jo delvis tvungent frammøte ved slike anledninger. Kittils makabre replikk da han så alle de frammøtte, er det uråd å kontrollere riktigheten av.

Som ellers ved henrettelser med sverd eller øks, ble det, som sagnet nevner, benyttet et slags skafott. Videre har tradisjonen bevart det trekket korrekt at drapsmannen benektet å være den skyldige helt til dommen over ham skulle fullbyrdes. I kirkeboka finner vi nemlig at „fangen bekiendet icke denne sin Synd førend hand kom paa retterstedet".[31]

Kittils nye flukt har vi ikke nevnt i kildene, og må ansees som uhistorisk. Det er praktisk umulig for en fange å kunne rømme fra selve skafottet mens han stod under militær vakt og tilskuermassen kranset retterstedet.

„Men saa satte Kittil sig paa en Fjeldnab og raabte til sine Forfølgere, at hvis han maatte faa tale med Præsten alene i Kirken, og at ingen af Folket da var inde eller Kirken nærmere end et Stenkast, saa skulde han godvillig vende tilbage. Dette hans Ønske blev indrømmet, og han og Præsten laaste sig inde i Kirken, hvor de forblev en længere Stund.
Før Kirken blev stængt, havde en Gut, der skulde være en Broder af den bekjendte Stærke Nils's Fader, faaet gjemt sig i Kirken og han hørte, hvad der blev talt. Kittil Slettemo bekjendte for Præsten, at det var ham, der havde stukket Anders Myhre, at foruden denne havde han endda dræbt 5 Mennesker til, før han kom til Bø. Man fortalte, at da de endelig kom ud af Kirken, var der foregaaet en stærk Forandring med Slettemoen, saa man var fristet til at tro, at han ikke længere var det samme Menneske.Han gik med Villighed bort og lagde sit Hoved paa Blokken, og Henrettelsen blev fullbyrdet.
I Syttiaarene blev man nødt til at udvide Bø Kirkegaard. Da man skulde udjævne et større Grushul, kom man ned paa et temmelig godt bevaret Benrad, der syntes at maatte have tilhørt en høi Mand. Man mente, og vistnok med god Grund, at samme havde tilhørt Kittil Slettemo, og hvis saa var, saa hviler Støvet af ham nu i indviet Jord."

Riktig er det at geistlig embetsmann var til stede ved henrettelsen. Det var til og med to prester der, Niels Steenshorn og Erik Tyrholm. Som alt nevnt var det ikke fra en fjellknaus den dødsdømte bad om å få tale med en av prestene; det var på skafottet han tilstod, og derpå „hand i Kirken af Hr. Erich blew absolveret og betient med det Høyverdige Alteres Saceramente."[32] Det er altså korrekt når tradisjonen forteller at Kittil ble ført inn i kirken før henrettelsen. Derimot har vi ikke noen opplysninger i kildene om at samme mann skulle ha drept fem mennesker foruten Anders Våla. På dette punktet har tydeligvis sagnet om Kittil Slettemo trukket til seg tradisjon om drap utført av andre. I Hallingdal finner vi nemlig to brødre, Syver og Knut Bottolfssønner som 29.8.1692 ble dømt til å betale 40 lodd i sølv i bot for drapet på Arne Olsen. Knut Bottolfsen drepte året etter Tollef Olsen Nordre Slettemoen. Han ble lyst fredløs og samtidig dødsdømt, men han kom seg unna ved å flykte. Dette gikk for seg i Ål, og både Syver og Knut var fra Slettemoen.[33] Av farsnavnet ser vi at disse drapsmennene ikke var brødre av Kittil, men at Knut, Syver og Kittil var drapsmenn fra samme gårdsområde og dermed hadde samme gårdsnavn, kan være en forklaring på at tradisjonen om Kittil Slettemo tillegger sin hovedperson flere drap enn han egentlig hadde utført.

Vi får vite i sagnet at alt som hendte i kirken skulle vært overhørt og betraktet av farbror til Sterke-Nils. Sterke-Nils er identisk med Nils Olavsen Langedal.[34] Far til Nils var Olav Nilson. Han hadde én bror, Eivind Nilson Roeid-Haugen, født 1695 og død på Hauger i Kviteseid 1755.[35] Det er selvsagt mulig at denne mannen var i Bø for å se på henrettelsen. Lange reisen hadde han heller ikke, da Kviteseid jo er naboherred til Bø. Men var han der, var han 37 år gammel, for henrettelsen ble foretatt 22.8.1732.[36] Så noen gutt var han ikke. Hadde han reist til Bø for å se på fullbyrdelsen av dødsdommen, er det lite trolig at han gjemte seg bort i kirken. Vi må

heller se på dette trekket i framstillingen som et episk-stilistisk grep som er foretatt for å kunne fortelle hva som hendte i kirken.

At det er onkel til Sterke-Nils som er brukt stilistisk på denne måten, gir oss nok et vitnesbyrd om hvilken sterk dominant Sterke-Nilstradisjonen var.

Sagnet har flere unøyaktigheter i framstillingen av Kittil Slettemo og hans skjebne. Under analysen for å få fatt på sagnets kildeverdi, så vi at direkte gale opplysninger gir tradisjonen når den hevder at drapet ble begått på en av Bø-gårdene i et bryllup om våren, av en kar fra Numedal. Den dreptes etternavn er galt. Videre var det flere til stede og så drapet enn sagnet opplyste, og det var ikke tre som ble arrestert i forbindelse med ugjerningen, men to. Dommen falt før fangen rømte, og noen ny flukt fra retterstedet har ikke funnet sted.

Det er uklarhet i kronologien og usikkerhet i personnavnene som utgjør de påviselig gale trekk i tradisjonen. Motivet med farbror til Sterke-Nils kan vi ikke underkaste historisk kildekritikk, da dette motivet er satt inn med episk funksjon, og ikke er beregnet å være en faktisk opplysning.

Når det gjelder motivene med hestehandelen og lensmannen, flukten fra skafottet, klomsingen av forfølgerne og de fem tidligere drapene, må heller ikke disse deler av sagnet betraktes på like linje med de feil i overleveringen som er påvist og referert til ovenfor. For disse motivene føyer seg inn i et mønster som underbygger miljøets *„holdning"* til Kittil. Vi har her eksemplifisert episke drag med bestemt funksjon. Drapsmannen er tillagt ytterligere fem drap som understreker hans brutalitet og gjør den straffen han får berettiget. I tillegg var han trollkyndig, han var framsynt og kunne klomse folk. Det er med andre ord en hard, trolldomskyndig drapsmann vi presenteres for, som så tilslutt søker syndsforlatelse i kirken.

Motivene som er uverifiserbare er plassert i sagnet med den funksjon å skape en voldsom kontrast mellom den Kittil som er på vei til skafottet fra arresten, og den Kittil som senere er på vei til skafottet fra kirken. Fangens mentalitetsendring og hans botferdighet kommer på dette viset sterkt i forgrunnen. Den harde og trollkyndige bøyer seg endelig inn under tilgivelsen. At han fikk absolusjon, tydeliggjøres helt på slutten av sagnet, der drapsmannen etter en tid i uinnviet jord, ble innlemmet i kirkegården og dermed tatt opp i det kristne fellesskap igjen.

Sagnet blir både en „opplysning" om en beleggbar soning, samt en kilde til studium av en botsholdning hos miljøet som en religiøs realitet. Nøkkelordene for denne tradisjonens „holdning" er bot for ugjerninger gjennom soning og henrettelse.

Ved siden av denne kildeverdien som „holdning", har sagnet følgende *opplysningsverdi* gjennom korrekt overlevering av disse innholdsvariablene:

Tidlig på 1700-tallet drepte Kittil Slettemo i et lag i Nedre Telemark en mann som het Anders til fornavn. Kittil var handelskar.

Anders ble stukket med kniv da han kom inn stuedøren. Før drapet hadde Kittil vært i krangel og uryddet inventaret. Danset alene på gulvet hadde han også gjort. Kittil ville skyve mistanken over på andre. Dette lyktes ikke, og de mistenkte ble arrestert og ført til lensmann Halvor Haugeland. Kittil rømte etter en tid, og ble grepet lenge etter, for så å bli ført til Bø. Dødsdommen over ham ble fullbyrdet ved Bø kirke, etter at Kittil hadde vært i kirken etter eget ønske og fått syndsforlatelse. Før han kom på retterstedet hadde han da bekjent og tilstått alt.

Av denne oversikt vil det framgå at hendelsesforløpet i tradisjonen er stort sett godt bevart, og faller i hovedtrekkene sammen med den saksframstilling vi finner i rettsreferatene.

Sagnet er trykt i 1889. Tradisjonen om Kittil Slettemo har nok vært skapt etter drapet i 1718 og flukten i 1721. Men det må være etter 1732 at tradisjonen har fått det innhold handlingsmessig sett, som vi finner hos Tvedten. Vi vet ikke eksakt når Tvedten skrev ned tradisjonen om drapet på Ova. Tradisjonen om Kittil Slettemo kan ikke være tradert lenger enn 157 år. Sansynligvis har oppskriften levd noe kortere i muntlig overlevering.

8. Angerskleiv

Sagnmateriale s. 240

I 1737 ble Ole Pedersen Ose og Synnøve Naesdatter henrettet for leiermål og barnedrap.

Rettssaken finner vi i tingbok for Hardanger og Voss nr. C 14. I Hardanger Historielags tidsskrift for 1936 nevner Haldor O. Opedal barnedrapet, og legger fram noe av tradisjonen som er blitt skapt omkring dobbelthenrettelsen.[1] Opedals framstilling er en sammenblanding av rettsdokumentene og folketradisjonen. Det er uråd å skille ut hva som er hentet fra de enkelte kildene. I 1908 gjengir O. Olafsen rettssaken i „I gamle Dage. Fortællinger og Skildringer fra Hardanger".[2]

Den eneste tradisjonsoppskriften som dermed er egnet til analyse, finner vi i Th. Haukenæs „Natur, Folkeliv og Folketro i Hardanger", tredje del Ulvik. Trykt i 1885.[3]

Sagnet tar til med tolkingen av stedsnavnet Angerskleiv, som skulle være det stedet hvor Ole og Synnøve vendte om under flukten for å gå tilbake til bygda i den hensikt å ta sin straff. Tradisjonen er dermed i opplegget et opphavssagn. Da det historiske dominerer fullstendig i resten av oppskriften, må denne tradisjonen ubetinget karakteriseres som historisk. Når det gjelder navnet Angerskleiv, ser vi en mer plausibel tolkning i O. Rygh „Norske Gaardnavne":

> „Granvin S. kaldtes i MA *Angrs sokn* (BK. 33 b. 34 b. 78 b. DN I 295, 1364) eller *Angr* (i Angre DN, XII 39, 1314. VI 187, 1343. I 296, 1365. 377, 1389. XII 161, 1427).
>
> *Angr* m. *(Angrs sokn)*, d.e. Fjorden (Indl. S. 41), egentlig Navn paa Eidefjorden eller Granvinfjorden. Hermed er sms. Angerskleiv i Ulvik, en Klev i den gamle Vei, som førte fra Ulvik op forbi Undeland og Lindebrekke til *Angr* eller Granvin.[4]

I sagnet er det faktum at de to snudde under flukten (de angret), satt i forbindelse med et allerede eksisterende stedsnavn. Navnet Angerskleiv har uten tvil vært med på å holde tradisjonen oppe ved ordlikheten angre - Angerskleiv.

Den ugjerningen kvinnen og mannen ble dømt for, gikk for seg sommeren 1736.[5] Sagnet har ingen nærmere tidsangivelse enn „engang". Stedsangivelsen er korrekt. Scenen for dramaet var strøkene mellom Ulvik og Granvin. Sagnet opererer med navneformen Graven, som er en gammel skriftform og uttaleform for Granvin.[6]

Tradisjonen nevner ikke navnet på de to hovedpersonene. Kvinnen er bare angitt som „en Sæterpige". Dette er en gesjeft og et tjenesteforhold som blir dokumentert av tingboka: „ellers forklarede at hun tente hos denne hindes Svoger for bodeie, og

da det leed ind paa Sommeren udi indeværende aar, for hun paa Støllen med Creaturene, kaldet Osse sæter støllen."[7] I tradisjonen er denne seteren kalt Grøndal. Det er først senere på sommeren budeia holdt til på Grøndalsseteren. (Se nedenfor.)

Etter tradisjonen var seterjenta „høist frugtsommelig". I vitneprovet sitt sier Synnøve Naesdatter at det var noe før jul 1735 hun fikk visshet om at hun var med barn, „hvilket hun strax gav Olle Pedersen tilkiende, foregivende det hun meente at være med barn".[8] I sagnet bekjenner jenta for barnefaren på seteren om sommeren at hun snart skal føde: „En Dag kom han til Sæters, og hun bekjendte da sin Tilstand for ham (..)." Men som vi har sett av tingboksitatet, kom denne tilståelsen fra Synnøve noe før jul.

Ole Pedersen, faren til barnet, er ikke oppgitt ved navn i tradisjonen. Han er bare nevnt som „Morbroder". Det virkelige familieforholdet var et annet. Ole var „udj Ægtestand med sin ægte huustrue Maritte Naesdatter som er fuldsøster til horren Synneve Naesdatter."[9] Ole og Synnøve var altså henholdsvis svoger og svigerinne, ikke onkel og niese.

I sagnet er budeia „forført af sin egen Morbroder". Oles rettsforklaring, som ikke ble motsagt av Synnøve, framstiller saken noe annerledes:

> „Dernæst blef Deliqventen Olle Pedersen Osse Examineret, som bekiendte og svarede paa tilspørsel, uden tvang eller trusel, tilstod at have besvangret sin hustrues søster Synneve Naesdatter, og at han mod Alle Helgen A$^{O}_{-}$ 1735 hafde første gang Leegemlig Omgiengelse med hinde, og da hand havde begieret det nogle gange var hindes villie der til uden nogen trusel, tvang eller løffter."[10]

Selve framstillingen i sagnet av fødselen og flukten er sterkt komprimert:

> „En Dag kom han til Sæters, og hun bekjendte da sin Tilstand for ham og sagde, at hun maatte hjem. Manden sagde, at før de vilde lade saa stor Skam og Elendighed komme over sig, vilde de dræbe hinanden eller ogsaa tage Flugten. Dette sidste blev da besluttet, hvorfor de i største Hast lagede sig til at drage over Fjeldene mod Graven. Men førend de var komne synderligt langt, fik Pigen Fødselssmerter og nedkom kort efter med et Barn, som Manden uden videre dræbte. Nu syntes baade Pigen og hendes Forfører, det var bedst, de tog Livet af sig selv med det samme, hvorfor Manden satte sig ned og begyndte at hvæsse sin Kniv men medens han holdt paa hermed, kom der en stor sort Hund løbende forbi, bærende et tændt Lys i Halen; de skjønte straks, hvad for en Hund det var, og opgav sit forfærdelige Forsæt og fortsatte Veien videre. Da de var komne op paa Høiden af Fjeldet mellem Ulvik og Graven, satte de sig paa en skarp Skandse eller Klippe og saa udover Ulviksbygd, som de mente for sidste Gang; mens de sad her, fik Pigen saadan forfærdelig Anger og Ruelse over sin Synd og saadan Længsel hjemad til sit Folk - at hun umuligt var istand at reise længere, men fik overtalt Manden til at vende om og bekjende sin Synd og tage Straffen som forskyldt."

Nå viser det seg ved sammenstilling sagn/tingbok at de to ikke var sammen ved fødselen, som foregik på Osestølen, og ikke under flukten. „da hun fick ont til at føde, da hun var hiemme ved gaarden, og saa gick hun op paa Støllen og der udj marcken gandske allene fødte hun sit foster til verden."[11]

Først „noget lidet effter hun hafde født kom Olle Pedersen til hinde og tog barnet og navlebast fulgte med, og bar det ind i Sællet."[12]
Det bevitnes av moren og understrekes av dommeren at barnet var ilive ved fødselen.[13] Dagen etter „da gick hand [dvs. Ole Pedersen] bort med barnet og var en kort tiid borte , og da hand kom igien til hinde, da spurte hund efter barnet, da hafde hand svaret hinde at hand hafde lagt det bort under en steen."[14]

Som vi har vært inne på tidligere, er det rett at Synnøve oppholdt seg på Grøndalstølen en tid. Men 8 dager etter nedkomsten var hun på Oseseteren, men „der nest var hun udj 3 ugger paa en anden støell kaldet Grøndals-stoelen, som ligger 3 miile fra Olle Pedersens gaard." [15] Det må være denne stølen Ulviksboka mener ligger i Moldodalen ved Myrdal.[16]

Det er altså rett når sagnet vil ha det til at budeia lå på Grøndalstølen. Men hun oppholdt seg her etter fødselen. Her er det en tydelig og naturlig sammenpressing av stoffet i tradisjonen. To stølsopphold blir redusert for oversiktens skyld til ett, som trekker til seg alt som hendte både på Osestølen og Grøndalsseteren.

Etter tingboka er det først en måned etter fødselen Ole Pedersen og hans svigerinne rømte. Da kom Ole opp på seteren „en Søndags afften effter hand hafde vært i Kircken, og sagde til hinde, at de vilde komme bort, som de og giorde, og da de kom paa Fiældet sagde hand til hinde, at han var Reist hiemme fra i tanke at dræbe sig selv, og der paa viste hinde en kniv som hand sagde at have vildet drebe sig med".[17] Dette forsettet fikk så Synnøve ham fra. I tradisjonen er begge to innstilt på selvmord. Og redskapet de hadde tenkt å benytte til dette, er korrekt en kniv. Men årsaken til forpurrelsen av selvmordet, var ikke den sorte hunden med lys i halen, men overtalelser fra Synnøves side. I folketradisjonen åpenbarer stundom djevelen seg i en hunds skikkelse.[18] „Puken tok og ofte paa seg skapnaden aat ein svart hund. Var det ein som heldt paa med ei stygg ugjerning, hadde han gjerne ein slik hund etter seg."[19] Det var djevelen som viste seg for de to rømlingene. Selvmord ble ansett som stor synd og djevelens verk, og selvmordere ble ikke begravd i viet jord. Hunden blir i sagnet en påminnelse om hvilken syndig gjerning de var i ferd med å begå.

Etter møtet med hunden fortsatte de to videre innover fjellet, forteller sagnet. Det er rett at de gikk videre etter at mannen var blitt snakket fra å gjøre selvmord. For i tingboka står det at de tirsdag (søndag var det de hadde diskutert å ta sine egne liv) kom fram til „en mand øster paa Fieldet ved en gaar kaldtes Strandelie".[20] Fra denne gården og hjem til Granvin tok det Ole og Synnøve tre og en halv dag. De var med andre ord langt inne på fjellet, så det kan ikke ha vært synet av hjembygda som fikk piken til å overtale mannen „at vende om og erkjende sin synd og tage straffen som forskyldt". Men det vesentlige i tradisjonen på dette punktet, nemlig at de to snudde frivillig for å la seg straffe, finner vi belagt i rettsreferatet. I virkeligheten var de sammen om å ta beslutningen om å „gaa hiem og lide for deris synder."[21]

> „Da de var komne tilbage til Bygden og havde bekjendt sin Forbrydelse, blev de satte i Arest, og her sad de, indtil de fik sin Dom, som lød paa Livsstraff ved Halshugning."

Dette samsvarer med de faktiske forhold. I tingboka finner vi at de

> „kom saa til deris hiem Løverdags aftenen 11.aug. og om søndagen sente deris Grande effter at hand var blevet vidende om deris gierning, bud til Lensmanden og kun-giorde det, hvorpaa de blev arresterede om mandagen 13. aug. [1736]."[22]

Med hensyn til straffeutmålingen, har sagnet korrekt bevart at dommen

> „lød paa Livsstraff ved Halshugning. (. . .) Efter Henrettelsen blev Hovederne sat paa Stage nogen Tid til Skræk og Advarsel for andre, Legemerne blev derimod begravede paa Snauholmen.

I dommen påpekes det at på grunn av sakens alvorlige karakter „bør Olle Peder-

sen Osse og Synneve Naesdatter at halshugges og begge derris Hoveder at settis hver paa sin Stage, og deris Legemer at kastis i jorden ved Stagen eller Rætter stedet".[23]

Saken gikk til lagtinget, og dom falt 12.1.1737. Den innstevnete underrettsdom ble stadfestet ved at dødsstraffen ble opprettholdt for dem begge, men påbud om begravelse på retterstedet er falt bort.[24]

Det framgår av Norske Missiver at lagtingsdommen skal eksekveres.[25] I følge fogdregnskapene stadfestet kongen lagtingsdommen 26.4.1737.[26]

Kirkebøkene for Granvin mangler for årene 1726 til 1739, men i en spesifikasjonsliste over vedlegg til regnskapet i skriv av 7.9.1738 fra fogd Andreas Heiberg til stiftamtmannen, er eksekusjonsdatoen for dødsdommene oppført som 16.7.1737.[27] Det er ikke nevnt hvor henrettelsen fant sted. Sikkert er det at halshuggingen gikk for seg et eller annet sted i Ulvik. Snauholmen er i følge O. Rygh en holme utenfor gården Holmen i Ulvik.[28] Stedet skulle for såvidt være lagelig for en henrettelse.

Vi har ingen samtidsskildringer av hvorledes henrettelsen forløp. Men vi må anse som sansynlig at „Bygdens Folk havde samlet sig til i talrig Mængde for at se paa det gyselige Skuespil".

Sammenstillingen sagn/offisiell kilde vil ha vist oss at tradisjonen om dobbelthenrettelsen i Ulvik har følgende *kildeverdi som „opplysning"*:

En budeie skal ha barn med en slektning. Barnet som hun føder, tar mannen av dage. Piken var seterjente på Grøndalsstølen, og hendelsene er geografisk bestemt til Ulvik - Granvin - området. Mannen og kvinnen flykter, og selvmord med kniv blir diskutert. Etter en stund snur de, og hjemme i bygda tilstår de hva de har gjort, for å ta sin straff. De ble arrestert og dømt til døden ved halshugging. Hodene ble satt på staker.

Vi ser at det faktiske hendelsesforløpet er relativt godt bevart. Komprimering av fortellerstoffet virker svekkende på kronologien. Dessuten er det angitt et galt slektskapsforhold mellom de to henrettede. Den øvrige divergens sagn/tingbok som i første omgang kan virke som resultat av sviktende pålitelighet i de aktuelle innholdsvariabler, må heller sees som en funksjon av tradisjonens *„holdning"* til begivenhetsrekken. I sagnet er jenta den forførte, hun har ikke vært med på å drepe barnet, hun overtaler mannen til å snu slik at de begge kan få sin straff. Vi har i det foregående sett at piken var like skyldig i ekteskapsbruddet som mannen, hun satte seg ikke imot at barnet skulle drepes, og dessuten „var begge deris Willie at Barnet skulde fødes i Dølsmaal, paa hvilken bekiendelse de gierne vilde gaa i Døden".[29] Det er poengtert i framstillingen at Synnøve var årsaken til overgivelsen og soningen. I alle motiv som kan være med på å karakterisere jenta, er det divergens mellom de to kildekategorier, når realitetene ikke taler til budeias fordel. Mangel på samsvar kildene mellom må skyldes miljøets forsvar av Synnøve. Forsvaret er så gjennomført at vi ikke står overfor en svikt i traderingsprosessen, men en bevisst omforming av stoffet for å fremme en karakteristikk og en oppfatning av personen. Sagnet blir et uttrykk for miljøets „holdning" til de to hovedpersonene: jenta er den uskyldige, mens mannen er satt opp som årsak til hele ulykken.

Når det gjelder den religiøse avslutningen på oppskriften, har vi ikke øyenvitneskildringer som kan gi oss utgangspunkt for refleksjoner om stemningen på retterstedet. Men det er helt på det rene at både tradisjonen og rettsprotokollen bevitner at de to dødsdømte virkelig vendte tilbake for å straffes frivillig. Sagnets avslutning

blir en videreføring av denne beleggbare soning. Tradisjonen har akseptert de skyldiges vilje til å gjøre opp for seg. På samme tid som sagnet er en „opplysning" om soningen, blir oppskriften en kilde („holdning") til kunnskap om miljøets akseptering av de dødsdømtes angrende og botferdige innstilling. Utfra denne synsvinkel blir sagnets skildring av englesangen forståelig og forklarlig, og oppskriften munner nærmest ut i en forkynnende og pedagogisk understreking av at de „henrettede allikevel blev salige trods sin store Synd". De gjorde bot, og for den angrende synder er det alltid tilgivelse og frelse å få.

I denne sammenheng passer salmeverset svært godt. Det er uråd å bringe på det rene hvor dette verset stammer ifra. Norsk Salmeleksikon er gjennomgått uten resultat. Alle vers hos Kingo og Brorson er sett gjennom uten å finne salmeverset fra sagnet om Angerskleiv.[30] Salmeverset er trolig fra 1600 - 1700-tallet, men forfatteren er altså ukjent.

Sagnet Angerskleiv er trykt i 1885. Henrettelsen gikk for seg i 1737. Tidsrommet fra eksekusjonen til utgivelsen av sagntradisjonen blir 148 år. Innsamlingen av tradisjonen til boka om Ulvik må Haukenæs ha gjort før trykkingsåret; når vet vi ikke. Sagnoppskriften har i alle fall ikke blitt tradert lenger enn 148 år, sansynligvis ca. 140 år.

9. Flatåsgutten

Sagnmateriale s. 241

Høsten 1741 drepte Ole Embretsen Flatåsen Tarald Jonsen Halbjerget. Drapet gikk for seg i Kvikne i Østerdalen. Drapsmannen ble dømt til døden og henrettet for ugjerningen.

Rettssaken mot Flatåsgutten finner vi i Solør og Østerdalen tingbok nr. 62. Saken er videre omtalt i Fogderegnskapet Solør - Odalen - Østerdalen for 1743 og 1744, og i Da. Kanc. Norske tegn., Rigsarkivet i København.

Av folketradisjon om hendelsen har vi en sagnoppskrift fra Kvikne av Sigurd Nergaard, trykt i NFL 3.

Sagnet tidfester drapet noe upresist ved bare å opplyse at ugjerningen ble begått „ein gong". En eksakt fiksering av drapet i tid er vanskelig også utfra tingboka. Den tiltalte sier selv at forbrytelsen gikk for seg „een høst nu over et Aar siden",[1] dvs. høsten 1741. Dag eller måned er ikke oppgitt.

Ugjerningsmannen kalles i Nergaards sagnvariant „Flataasguten". „ein gut fraa Flataastonga". Det er vanskelig å forklare denne inkonsekvensen i tradisjonen med hensyn til navnet på drapsmannen. „Flataasguten" er korrekt nok, da hans fulle navn er „Ole Embretsen Fladaasen, der under Arrest paa Lensmands Gaarden Skogstad i Qveckne Præstegield er siddende, til dette ting er Indstevnet, for hans begaaende Mord paa een Persohn af Sundahlens Præstegield i Trundhiems Stift, ved Nafn Taral Joensen Halbierged".[2] Den drepte er ikke navngitt i tradisjonen, han er bare kalt „ein kræmar".

Tarald Jonsen var ikke kremmer, men kom fra „arbeide paa Røraas",[3] og fra kopperverket ville han gå via Kvikne til hjemstedet sitt i Sunndalen.[4]

I tradisjonen treffes Ole og Tarald på Flatåstonga: Der „kom det ein gong innum ein kræmar og kom til aa syna fram han hadde so mange pengar. So gjekk han der-

ifraa til Børli". Rettsdokumentene viser oss at de to møttes „noget Støcke fra Taxgaarden".[5] De gikk så til denne gården og „drak sammen nogle Potter Øhl, det de tilsammen kiøbte."[6] Ikke traff de to hverandre på Flatåstonga, og ikke gikk Tarald innom Børli.[7] Dermed blir samtalen han hadde med kjerringa her uhistorisk og er interessant bare gjennom sin stilistiske funksjon for å skape en viss spenning.

Motivet for drapet er i følge tradisjonen penger. Men Tarald viste ikke fram pengene sine, som sagnet forteller. Under rettssaken opplyser drapsmannen at han fikk kjennskap til at Tarald hadde en del kontanter på seg, da sunndølen „bekiendte det hand har tiendt penge paa Røraas; saa besluttede hand at Reise efter denne Sundøhl for at Dræbe ham og tage Pengene".[8]

Fra Taksgården dro Tarald avsted til Sunndalen. Flatåsgutten kom, men det var ikke „Ei lita rid etter" at „ein gut fraa Flataastonga" kom „Ridande med ei børse over nakken". I følge tingboka gikk det slik for seg:„efter at Tarald Joensen var gaaed fra Taxgaarden, var arrestanden der tilbage mod et par timers tiid, da hand tog sin hest, som hand hafde paa Taxgaarden og reed efter".[9] At Flatåsgutten red etter sunndølen er rett nok i nedskriften. Sagnet forteller videre at ikke svært lenge etter drapsmannen hadde ridd forbi Børli med børsa, så „kom han attende. Kjerringa paa Børli gjekk daa ut og sporde kor langt han hadde vore. „E ha vøre paa Inset," sa han. „Ja, har du vøre paa Inset no, so har ingen god mann følgt de'," sa ho, for ho tok til aa tenkja paa kræmaren."

Men det var ikke kona på Børli Ole Flatåsen talte med da han kom tilbake til Kvikne etter å ha drept Tarald. Ingen av folkene fra Børli ble innkalt som vitner i rettssaken. Derimot vitnet Jakop Andersen Vangen at

> „nogen stund efter at denne Sundøhl var gaaed, sagde Arrestanten at han vilde Rejse til Settre for at selge et sig tilhørende, og der havende Skyd, hvorpaa hand og Reiste fra Taxgaarden ridende paa sit Skyd. Var saa borte en 3 a 4 timer og kom tilbage da Dagen skulde gaae ned, eller og nyelig var gaaed under, da Vidnet spurde ham om var bleven af med sit Skyd, hvortil han svarede Manden paa Setter hafde ingen Penge."[10]

I sagnet opplyste Ole til konen på Børli at han hadde vært på Inset,mens han i tingboka nevner for Jakop Vangen at han hadde reist fram og tilbake til „Settre", „Setter". Det er her tale om gn. 40 i Kvikne herred og sokn, Sæteren utt. sæ'tra.[11]

Etter tradisjonen i Kvikne foregikk drapet et sted nordover mot Inset. Tingboka stedfester åstedet nøyaktig til „Steenvejen mellom Qveckne og Næverdahlen".[12] Nåvårdalen ligger nord for Kvikne, men syd for Inset, ved Orkla. Så stedsangivelsen for drapet er ikke direkte gal i sagnet, men må karakteriseres som noe upresis.

Drapsmannen har i sagnet en børse med seg da han dro etter Tarald. Tradisjonen mener dette geværet var drapsvåpnet. „..det synte seg han [Tarald] hadde vorte skoten." Det medfører riktighet at Tarald ble drept med børsa. Men han ble ikke skutt; derimot var han blitt slått ihjel med geværkolben: „Da Arrestanten var gaaen forbi og hafde Ryggen paa Tarald Joensen, tog hand sit Gevær og slog ham over Nacken bak til, saa hand stubte til Jorden for hans øjene var døed."[13]

Etter sagnet tilstod ugjerningsmannen drapet og gjorde greie for hva han hadde gjort med liket:„Og so stod han likso godt til alt saman med ein gong." Også i tingboka er nevnt Ole Embretsens frivillige tilståelse:„Derpaa Arrestanten Ole Embretsen Fladaasen for Retten giorde efter følgende frivillige bekiendelse."[14] Likeledes er det sammenfall mellom den muntlige og den skriftlige kilden i framstillingen av

hvor Ole gjorde av den døde. Hos Nergaard finner vi at „Han hadde skote kræmaren og kasta han ut i Storfossen," og „Ein tid etter fann dei kræmaren i Orkla". Etter tingboka slepte Flatåsgutten „Tarald Joensens Døede legeme til Elven strax ved Vejen og kastede ham med sine klæder og lær Sech derudi."[15] „Tarald Joensen Halbierged, som skal være funden Døed liggende i Qvechne Elven neden for Stor Fossen."[16] Det er her å merke seg at Kvikneelven er identisk med Orkla.

Etter endt ugjerning red Ole tilbake til Kvikne. „Ei lita rid etter kom ein gut fraa Flataastonga ridande med ei børse over nakken, og ikkje so svært lenge etter kom han attende." I tingboka finner vi dette verifisert: „Da hand denne gierning saaledes hafde fuldført Reiste hand tilbage paa sin hæst til Fladaasstuen hvor hans Fader boer, men sagde icke til nogen denne hans begangne Grove forseelse."[17]

Nå gikk det en tid før liket ble funnet. „So kom det ut at Flataasguten hadde vore nordover med børsa." Rett er det at før ugjerningsmannen ble tatt, kom det rykte opp om hvem som hadde utført drapet. „Men som hand [Tarald] paa sin tilbagevej fra Trundhiem disse tiider et Aar siden fick høre at folk hærmede om, det hand hafde væred den som tog lived af Tarald Joensen."[18]

I sagnet følger nå pågripelsen av Ole Embretsen umiddelbart. „..og lensmannen fekk daa med seg eit par karar, og millom deim han Per Børli, beste kameraten aat Flataasguten. Daa dei kom paa Flataastonga gav guten seg over med ein gong;." Ole ble virkelig anholdt hjemme på gården av lensmannen: „...og saa begaf sig til hiemme, og ankom til Fladaastuen ugefæhr 14 dage fore St. Hans Da sidstafvigte og strax derpaa blef hand paagreben fore St. Hansedag og ført hen til Skogstad lensmandsgaard til Arrest forvahring."[19]

Begge kildekategoriene har altså med arrestasjonen av drapsmannen. Men tidsperspektivet er noe forrykket i sagnet. For vinteren og våren mellom drapet og pågripelsen hadde ugjerningsmannen av frykt for folkesnakket oppholdt seg i Drammen.[20] I tradisjonen er det heller ikke tatt med at fangen rømte fra arresten. Han ble anholdt igjen med det samme.[21]

> „Dei skulde no senda guten ned til Akershus; men det var ikkje mange som var glade i denne turen. Lensmannen fekk daa han Per Børli til aa ta paa seg dette, og dei drog daa i vegen to eina,".

Ifølge dokumenter som ligger i Rigsarkivet i København, var det til Kongsvinger festning Ole ble ført.[22] Vi kjenner ikke til hvem som stod for transporten. Flatåsguttens gode venn Per Børli var verken med på arrestasjonen eller fangetransporten. Ved gjennomgang av kirkeboka og kommunikantlistene for Kvikne 1740-1743 har vi ikke funnet navnet Per/Peder Børli. Bygdeboka for Kvikne gir oss heller ikke noen opplysninger om denne personen.[23] Han er dessuten ikke nevnt i noen skifteprotokoll i Statsarkivet i Hamar. Vi kan trygt slå fast at Per Børli er en fiktiv person.

Skildringen av selve reisen til festningen med besøket hos kjæresten er uverifiserbar og må karakteriseres som uhistorisk som opplysning. Flere enn én har nok vært med for å passe på fangen. Heller ikke har han fått anledning til å foreta besøk underveis. Til å bli innrømmet slike friheter hadde han foretatt for mange fluktforsøk og vellykte rømminger.[24]

Som straff for drapet ble Ole Embretsen i følge sagnet henrettet på Akershus fest-

ning. Tingboka gjengir dommen over Flatåsgutten. Han skulle „have sit lif forbrudt og legemet at legges paa Steigle og hiul".[25]

Saken gikk til lagretten, som skjerpet straffeutmålingen:

> Han ble dømt til å „miste sit Liv til Steigl og Hiul, saaledes: at hands Haand og Hoved bør afhugges med Een Øxe, og Legemet der efter at legges paa Steigl og Hiul, og Hovedet tillige med Haanden at settes paa Een Stage,".[26]

I begge rettsinstanser ble det han måtte ha av gods og eiendom tildømt kongen.[27]

Etter lagtingsdommen ble drapsmannen henrettet, for Højesterets voteringsprotokol 1743-46 inneholder ingenting om Ole Embretsens sak.[28]

I Riksarkivet finner vi i Fogderegnskap 1743, Solør - Odalen - Østerdalen, følgende: „Morderen Ole Embretsen Flataasen af Qvægne prestegield for hans Underholdning og Waretægtsbekostning udi 47 Uger á 72 s osv. For hans henrettelse betalt 23".[29] I fogderegnskapet fra samme sted for 1744 er tingvitne og utpanting nevnt i forbindelse med Ole Embretsen. Men bilagene, som kunne fortelle oss noe om henrettelsesstedet, er kommet bort. Det eneste vi får opplyst, er at det ikke var noe etter fangen som kunne pantsettes.

I Norske Tegnelser, Rigsarkivet i København, finner vi svar på spørsmålet om hvor henrettelsen av Ole Embretsen gikk for seg.[30] Det innløp nemlig en søknad til kongen om å få tillatelse til å henrette den dødsdømte på den festningen han satt arrestert i. Man angav som grunn til dette ønsket frykten for nye fluktforsøk, om fangen skulle føres til Kvikne. Søknaden om å foreta eksekusjonen på Kongsvinger festning ble innvilget av kongen 5. april 1743.[31]

Sammenstillingen mellom den muntlige og den offisielle kilde vil ha vist oss at alle konstanter er bevart i den folkelige framstillingen. Men de enkelte innholdsvariabler har skiftende kildeverdi som *„opplysning"*. Opplysningsverdien ligger i at en kar fra Flatås drepte en mann med et gevær, og kastet ham i Orkla ved Storfossen. Motivet for drapet var penger. Drapsmannen ble sett dra nordover av et vitne. Drapsmannen sa senere til samme person at han hadde vært i den retningen. Folkesnakket avslørte ham. Han ble arrestert og henrettet i en festning på Østlandet.

I hovedlinjene er sagnet pålitelig i saksframstillingen. Hendelsene er steds- og delvis personfestet, motivet er rett, selve drapet er nære på korrekt skildret, og utfallet på det hele har tradisjonen bevart riktig.

Sett under ett preges oppskriften av konsentrering i framstillingen. Flukten er utelatt og arrestasjonen første gang er forrykket i tid med et år. Direkte gale opplysninger gir sagnet når det fortelles at kremmeren var innom Flatåstonga og Børli. Tarald snakket ikke med kona på Børli før han ble drept. På den gården bodde det heller ikke på den tiden en kar som het Per. Drapsmannens samtale med den samme kona er fiktiv, det samme er Flatåsguttens svar. All dialog i oppskriften er med andre ord uhistorisk. Videre er det galt at kremmeren ble skutt.

Med hensyn til skildringen av reisen til Akershus, har vi påvist motivets manglende verdi som „opplysning". Likevel kan vi ikke frakjenne motivet en historisk kildeverdi som *„holdning"*. Primær i tradisjonen må reisen til festningen ha vært. Omkring denne kjernen har det under overføringsprosessen nok utkrystallisert seg en framstilling som kan sies å være episk vellykket, men uten opplysningsverdi og av sekundær karakter. Samtidstradisjonen ville ikke fortalt om en fangetransport hvor en person

som ikke eksisterte tok del. Det som preger all historisk tradisjon, er bindingen til historiske personer. Tradisjonsmiljøet på 1740-tallet ville ikke ha godkjent historisk tradisjon med motiv hvor en av de handlingsbærende personer ikke eksisterte.

De motivene i sagnet hvor Per Børli kommer inn, må dermed betraktes som sekundære trekk med karakteriserende funksjon. Det er nemlig bare ved arrestasjonen og under reisen til festningen sagnet gir oss sitt bilde av Flatåsgutten. Han framstilles som en person som verdsetter vennskap og dessuten er pålitelig og ordholden. Disse egenskapene fører til frivillig overgivelse og han viste ingen motstand mot den henrettelsen han gikk i møte. Den positive „holdning" som oppnås ved at Ole Embretsen karakteriseres ved å settes sammen med en oppdiktet person som representerer sekundærtradisjonen, blir etter dette også sekundær.

Vi har i det foregående sett at Ole Embretsen var alt annet enn lett å få lagt i jern. Vanskelig var han å holde fanget, og noen medgjørlighet fra hans side savnes det belegg for i rettskildene. Det er da nærliggende å tro at motivene med Per Børli med sekundær karakteriserende funksjon, er motiv formet av drapsmannens slekt en gang under overleveringsprosessen. Dette er det ikke mulig å bringe på det rene, da vi i dette tilfellet ikke kjenner Sigurd Nergaards informant.

I denne sammenhengen er det viktig å merke seg at selv om drapsmannen er framstilt i et visst forsonende skjær, går ikke tradisjonen så langt at den ønsker omstøting av dommen. Drapsmann var han, og henrettes skulle han. Men tross dette har senere tradisjonsmiljøer tillagt ham noen gode egenskaper.

Sagnvarianten som har vært gjenstand for analyse, er trykt i „Gard og Grend. Folkeminne fra Østerdalen I", 1921. Henrettelsen av Ole Flatåsen fant sted i 1743. Tradisjonen kan med andre ord ha levd i muntlig overlevering ikke mer enn 178 år. Noe nærmere kan man ikke komme, da årstallet for nedtegnelsen av sagnet er ukjent.

10. Mannefadde

Sagnmateriale s. 241

I 1715 ble Ole Knudsen Geitlestad dømt til døden for drapet på Tollef Nilsen Madland. Først i 1755 ble dommen eksekvert. Hendelsene er lokalisert til Kvås og Lyngdal, Vest-Agder.

Dokumenter angående rettssaken finnes i tingbok nr. 58 for Lister sorenskriveri og i fogderegnskaper, Lister og Mandal, 1755.

Av folketradisjon har vi opptegnet én sagnvariant om drapet. Varianten er skrevet ned av Tore Bergstøl fra smådalene omkring Lindesnes, og er trykt i NFL 22.

Det er svært uvanlig at tradisjon angir en hendelse i nøyaktige årstall. Når slikt forekommer, skyldes det som regel påvirkning fra skriftlige kilder, eller årsaken er den at tradisjonsmiljøet har hatt til rådighet daterte gjenstander som er nær knyttet til hendelsen. Det siste er tilfellet med „Mannefadde". Det fortelles nemlig at

> „Den plassen drapet gjekk fyre seg, kallar dei Mannefadde, og det stend ein stein der, som det er innhogge nokre bokstavar og tal i. Det ser helst ut som det stend: DØD 1751. Aarstalet er svært tydeleg. Det stend nokre andre teikn og som ikkje er saa lett aa skyna kva skal vera. Steinen er 3 fot lang og umlag halvparten stend ned i jorda. Han er 3-4 tumar tykk og 1 for breid, men noko vidare uppe."

Dette minner svært om en gravstøtte. Steinen kan påvises i terrenget, og har den formen og det årstallet tradisjonen oppgir. Som vi skal se, var det i 1751 drapet ble begått, men den drepte ble ikke begravet her, men på kirkegården.[1] Det er ingen som kan gi noen forklaring på hva slags stein det her er tale om. En mulighet er at drapsstedet senere er markert med denne bautaen. I alle fall har nok steinen med årstallet bidratt til å holde sagnet levende i tradisjonsmiljøet.

Den drepte er i sagnet oppgitt å være en kar fra Maddan: „Den som blei drepen, var ifrå Maddan". Madland, gård i Lyngdal, uttales i følge Ryghs norske gårdsnavn ma'ddan.[2] Mannens fornavn er ikke bevart, men gårdsnavnet i tradisjonen samsvarer med opplysninger i kirkeboka. I kirkebok for Lyngdal er notert under dødsfall 21 mai 1751 følgende: „Tollij Nielsen Øfre Madland som blef dræbt og i Hielslagen af Ole Knudsen Gitlestad af Qvasen Sogn og blef funden Død oppe i Wegge Lien".[3] Her framgår også drapsmannens navn. Sagnet kaller Ole Gitlestad Ola Geitlestad. Av „Norske Gaardnavne" ser vi at Gitlestad, gård i Kvås herred, er en eldre navneform av Geitlestad.[4]

Tradisjonen gir oss en bakgrunn for drapet. ..Paa Foss i Lyngdal sat det ein gong nokre karar [navngitt delvis senere i teksten] saman og drakk, og dei drakk og sjaua reint fælt. Til slutt saag dei sjølve jevelen i brennevinstaupet naar dei slo det fult att."

Gården Foss ligger i Kvås herred, ikke i Lyngdal.[5] Bortsett fra det uverifiserbare pedagogiske draget i sagnet med sammenheng brennevin - djevel, er det godt sammenfall sagn/offisiell kilde i framstillingen av hva de to mennene foretok seg før de røk sammen i slagsmål. Tingboka forteller at

> „sistl: 21de May da Comparenten om Natten havde ligget paa Gaarden Wegge, gik hand om Morgenen fra Wegge til Gaarden yttre Foss og Jnd i Tollach Finchelsøn yttre Fosses Huus hvor Hand satte sig need og for betaling drak sig for 2 s Kornbrendeviin og da dette var fortæret kiøbte og drak Hand nogle Glas mere indtil Hand omsider blev meget beskienket; Jmidlertiid var Tollef Nielssøn Madland kommen Jnd i samme Stue som og ligeledes drak der endeel brendeviin."[6]

Selve ugjerningen mener sagnet gikk for slik at „Daa dei var paa heimvegen og var komne eit lite stykke utanfor Veggja, rauk dei ihop og slost. Det skulle vera ei gjenta paa Foss som dei vilde ha baae tvo, og daa veit du det gjekk hardt for seg. Det enda med at Ola Geitlestad treiv ein raunelurk og dreiv til hin so han seig ihop og reiste seg ikkje att".

Det var ikke øyenvitner til drapet, så det hendelsesforløpet tingboka gir, er basert på rettsforklaringen til den tiltalte.

I spørsmålet om hvor de to for alvor kom i klammeri, samsvarer kildene: „og gik derefter opad Baken over gierdet mellem Gaardene Foss og Wegge; Strax derefter kom Tollef Nielssøn atter til Comparenten og paa nye vilde brydes eller favntages samt bad Comparenten at Hand ville skienke Ham af dend Boutelle Brendeviin Comparenten baer med sig i Haanden".[7] Nå fikk Tollef drikke litt av den andres brennevin, men helte en god del på marken „hvorover Comparenten blev fortrydelig".[8] Det hjalp ikke. Den andre tømte hele flasken, og kastet den tilslutt fra seg „mod et Træ eller paa Marken".[9] „Hvorefter Comparenten dog gik fra Tollef Nielsøn og som hand fant eller fornam sig meeget beskienket skar han sig af et hosstaaende Rønne bær Træ Een stok som Hand vilde støtte sig paa eller hielpe sig frem ad Veyen med, og som Tollef Nielsøn da atter kom springende efter Ham med onde og haanlige ord,

spørgende om Hand ey torde bie, med andet deslige, og Comparenten formeente at Tollef Nielsøn atter vilde være i færde med Han for at slages eller brydes, vendte Comparenten sig om og slog med dend forommelte Stok til Tollef Nielsen.....i Hovedet,".[10] Tollef „blev liggende som død paa marken".[11]

Drapsvåpenet er rett i varianten, og stedet for ugjerningen er korrekt lokalisert. Men det motivet sagnet anfører som årsak til ulykken, striden om jenta fra Foss, er ikke belagt i rettsreferatet. Etter dokumentene var drapet utelukkende et resultat av fyll og egling.

Det fortelles at da „Ola skyna ..... kor gale det vilde bli .. saag han seg um etter ein plass der han kunde faa gøymt han som var drepen". Tradisjonen skildrer så det slitet Ola hadde med å finne et sted å skjule den døde.

> „Han velta han burt aat ei tuva, og der tok han han paa ryggen og bar han burt til berget. Men daa han skulde slenga han over jordtorva og ned i gropa, daa hang han fast paa ryggen hans, saa han fekk han ikkje av seg. Det var det same korleis han rista og sleit saa hang han fast, og til slutt heldt han paa aa siga under byrda si. Daa blei han redd, og lova med seg sjølv at han skulde fortelja kva han hadde gjort til den fyrste han trefte. Daa datt hin av med same. (....) Det gjekk daa ein mann ifraa Veggja ned og rodde over etter han, men daa dei var komne litegrand ut paa elva, seig baaten djupare og djupare, saa det saag ut som dei skulde søkkja. „Dette maa tya ekkaa! " sa han ifraa Veggja. Daa vaaga ikkje Ola aa drya lenger, men fortalde kva som var hendt. Daa flaut baaten upp med same".

Det er her tydelige innslag av tillempet tradisjon om utburden, som stilistisk er flettet inn for å framtvinge en tilståelse av drapsmannen. Hadde Ola Geitlestad lykkes i å skjule den døde, ville vedkommende ha blitt liggende i uviet jord. Det er denne mangel på begravelse på kirkegård som danner utgangspunktet for affinitet med sagn om utburden. Det er ikke bare fordi det drepte eller døde barnet er udøpt, at det blir utburd. Like så ofte støter vi på som årsak i tradisjonen at barnet ikke ble lagt i kristen jord.[12] Utburden kunne henge seg på ryggen til folk og gjorde seg da gjerne så tung at man knapt kunne holde seg oppe.

> „Ein mann kom gangande millom Harbakkjen og Røynebuæ ein vinterkveld for mindre enn hundrad aar sidan. Daa kom der eit lite barn imot han, og tok tak i han, og heldt att so sterkt at han maatte ivenda i snøen. Mannen maatte snu heim, han slapp ikkje framum.
> Dagen etter daa dei gjekk same vegen, kunne dei sjaa formi etter han i snøen der han hadde vore i koll.
> Der er ei stor kluft i fjellet ovanfor og ein søkk. Den kallar dei Skrigardalen. Det hendte ofte dei høyrde skriking der. Myrkrædde folk var rædde for aa gaa framum der. Dei trudde reisande folk hadde drepe barnet sitt der, og at det var det som gjekk att og skreik."[13]

> „Paa Blodteigen i Uviks-marki (Avaldsnes) hev det vore ein slik utburd, og han hev skræmt mange. Ein gong kom ein mann vestanfraa og hadde ei kipa med fisk paa ryggen. Daa han naadde Uviksmarki, vart kipo so fælt tung at han mest ikkje orka ho. Han strinta og sleit, men kipo vart tyngre og tyngre. Sistpaa laut han setja seg og kvila; daa hadde han vunne mest til endes paa Uviks-marki. Daa han so reis upp att, var kipo ikkje tyngre enn vanlege. So snart han kom yver Uviks-marki, hadde utburden ingi magt lenger, maa vita. (...)".[14]

Det beste rådet man hadde for å bli kvitt utburden på et sted, var å få barneliket begravet på kirkegården.[15]

Ved å tilstå ville drapsmannen være direkte årsak til at liket ble funnet og gravlagt i viet jord. Først da han avgav løfte om å bekjenne drapet, og senere da bekjennelsen kom, slapp den drepte taket i Ola og lot båten flyte. Som utburd slår den drepte seg til ro ved utsiktene til begravelse på kirkegården.

Det er ingen ting i tingboka som peker mot at drapsmannen forsøkte å skjule liket. Ola tilstod, som sagnet forteller, så snart han kom i kontakt med andre mennesker. Den første som hørte beretningen om drapet som tradisjonen meddeler, var en fra Vegge. Ola Geitlestad forklarte selv at etter at Tollef ble liggende død på marken „gik Comparenten fra Ham hen til Gaarden Wegge og allerførst traf Ole Torgiesøn Stacheland, som førte ham over Elven, for hvem Hand Bekiendte denne ulykkelige tildragelse".[16]

Bortsett fra motivet med gjemmingen av liket, faller sagnet og tingboka sammen i framstillingen av Oles oppførsel etter drapet var begått, med hensyn til hvor han gikk, hvem som skysset ham og hvem han først tilstod for.

Etter denne tilståelsen framstiller tradisjonen det som om ..Ola maatte naa til skogs og gøyma seg saa godt han kunde. (....) Eitt aars tid etterpaa kom lensmannen i Lyngdal uppover paa leiting etter drapsmannen. (....) og da lensmannen kom, reiste han viljugt med han". Som vi alt vet, ble drapet begått i slutten av mai måned 1751. Den 24.juli samme år ble drapsmannen dømt til døden av lagtinget.[17]

I tiden mellom drapet og domsavsigelsen satt Ole i arrest. For etter at Ole hadde fortalt for fergemannen hva han hadde gjort, gikk han

> „derefter Hiem til Gaarden Wegge og fant Gunder Ommundsen Wegge, hvem Hand og tilkiendegav det Passerede for, og omsider gik Comparenten Hiem til sin Moders og Stiffaders Huus paa Gaarden Gitlestad, hvor Hand atter bekiendte og forklarede det samme saasom Hands samvittighet var beængsted over denne ulyksalige tildragelse, og blev Hand derefter samme aften paa Gaarden Gitlestad Arresteret".[18]

Det blir bevitnet av flere at Ole ble arrestert den samme kvelden drapet ble begått. Det er med andre ord galt når sagnoppskriften hevder at Ole rømte før han ble dømt på tinget. På den annen side er det korrekt at drapsmannen flyktet. Men det gjorde han først 17.9.1751.[19] I følge fogderegnskapet for Lister og Mandal 1755 ble han arrestert igjen 22.2.1755.[20] Han hadde da vært på frifot i tre og et halvt år, og ikke i ett, som sagnet opplyser.

Vi har ingen dokumenter som kan verifisere opplysninger som sagnet gir om drapsmannens tid som fredløs rømling.

Om hvordan det så gikk med Ole, forteller sagnet følgende: „Saka hans kome fyre paa tinget i Lyngdal, og han ble dømt til dauen". Det viser seg at det var i et rettsmøte „paa Bergs Tingstue udj Lyngdahl"[21] det ble avsagt denne dommen: „Altsaa Kiender Dommer og meddomsmænd for Rette: at Ole Knudsøn Gitlestad til forsohning for dette sit paa Tollef Nielssøn Madland begangne drab efter lovens 6te Bogs 6 Capt, 1te Art: bør have forbrudt sit liv efter Forordningen af 9de Augustj 1737 miste sit Hoved med Sverdet, hvorefter Kroppen udj stilhed i Kirkegaarden begraves".[22]

Lagtingets dødsdom av 24.7.1751 stadfestet underrettsdommen, og ble befalt eksekvert ved kongelig resolusjon av 24.9. samme år.[23] Grunnet flukten, ble dommen først fullbyrdet 8.7.1755.[24]

Etter sagnet skulle han „halshoggast". Det er rett nok. Om henrettelsen gikk for seg på Prestehaugen, er uråd å verifisere. Men av dommen ser vi at det ikke medfører riktighet at „Han blei gravlagd paa same haugen". Han skulle begraves på kirkegården i all stillhet. Det må være årsaken til at han ikke er innført blandt de døde i kirkebok for Lyngdal 1750-1803.[25] Manglende opplysninger i kirkeboken må ikke tas som

tegn på at dommen er blitt omgjort med hensyn til gravstedet. I de dokumentene dommen er nevnt etter 24.7.1751, stadfestes lagtingsavgjørelsen i ett og alt.

Motivet med bønnen på retterstedet er ikke beleggbart, men like fullt sannsynlig.

Som *„opplysning"* har denne sagnvarianten følgende verdi som kilde:

Ole Geitlestad drepte en kar fra Madland med en rognelurk etter at de hadde sittet og drukket sammen på Foss. Drapet ble begått i nærheten av Vegge gård. Drapsmannen tilstod for fergemannen som satte ham over til Vegge. Ole rømte, ble tatt og stilt for retten i Lyngdal. Dommen lød på henrettelse ved halshugging.

Det er ikke rett at Foss ligger i Lyngdal, og den henrettete ble gravlagt på kirkegården og ikke på retterstedet. Motivet med innslag av utburdtradisjon har stilistisk funksjon for å fremme den verifiserbare tilståelsen.

Når vi ser på det uverifiserbare motivet med fredløsheten, jakten på drapsmannen og arrestasjonen, er det en *„holdning"* til personen, preget av sympati, som kommer til syne i tradisjonen:

> „Ola maatte naa til skogs og gøyma seg saa godt han kunde. Men folk var gilde med han. Dei sette ut mat til han paa trappene um kveldane, saa han skulle sleppa aa lida vondt for mat eller bli nøydd til stela." Så var det „ein løytnant, skulde ein gong til Geitlestad og leita etter Ola. ...Han hadde som ei tru at han var paa Geitlestad, men han vilde helst ikkje finna han. Difor ropa han saa høgt og gav seg rektig god tid og liksom saag seg um til alle kantar før han gjekk fram til husa. Daa veit du Ola fekk rommeleg tid til aa stikka seg avgaarde. - Eit aars tid etterpaa kom lensmannen i Lyngdal uppover paa leiting etter drapsmannen. Det spurdest snart at lensmannen var i vegen, og ein sprang fyre til Geitlestad og sa det til Ola at lensmannen var ventande".

Vi har ikke belegg for folks hjelpsomhet overfor rømlingen. Men tradisjonen avspeiler miljøets sympati med mannen.

Myndighetene var ikke direkte behjelpelig overfor drapsmannen ved å unngå å gripe ham når muligheten var der. Motivet med løytnanten uttrykker noe annet, som er verifiserbart, nemlig embetsmenns medfølelse med drapsmannen og beklagelse over å måtte dømme ham så strengt. I dommen hevdes det „At det ike haver været Ole Knudsøns forsæt virkelig at begaae noget manddrab, men at saa dant alleene er skeed udj Hands dend dag hafte beklagelige drukenskab".[26] Innstillingen til drapsmannen forsterkes ytterligere:

> „Retten haver heller ingen anleedning at troe andet, end Delinqventen Ole Knudsøns bekiendelse i henseende til dette drab ioe i sig selv er oprigtig og Sandfærdig som for gud overeenstemmende med Hands Samvittighed, (...) og Hand desuden fra begyndelsen indtil denne tiid bestandig vedbliver det samme, ja end og i dag Persohnlig for Retten med saa dyb devotion og væmodighed har erkiendt sin forseelse at mand ey har kundet andet end over Ham haft dend allerstørste medliidenhed,".[27]

Hele episoden med fredløsheten er kildemessig en „holdning" om tradisjonsmiljøets og embetsverkets oppfatning og vurdering av Ole Geitlestad.

Oles frivillige overgivelse er ikke beleggbar, og er mer et uttrykk for miljøets ønske. I tidligere analyser har vi sett at en frivillig tilståelse og en arrestasjon uten motstand ble positivt vurdert av tradisjonsmiljøet. Det var enhver skyldiges plikt å la seg straffe for sine overgrep. Også dette sagnet bidrar da til å belyse begrepene forseelse/straff i en eldre samfunnsform. Utfra denne synsvinkel blir motivet kildemessig sett uttrykk for en „holdning".

Sagnet er trykt i NFL 22, 1930. Tradisjonsbæreren er ukjent, og det samme er

tilfellet med tidspunktet for nedtegnelsen. Tradisjonen om „Mannefadde" står i det andre bindet Bergstøl gav ut med tradisjon fra Lindesneskanten. Den første samlingen hans var NFL 14 fra 1926. Utfra forordene til de to bøkene går det fram at stoffet i bindene er samlet i god tid før utgivelsen. Sagnet som ble trykt i 1930, må være samlet noen år før. Tradisjonen om hele hendelsesforløpet vedrørende drapet Ole Geitlestad voldte, kan maksimalt ha hatt en traderingstid opp mot 175 år.

11. Tellei Lund

Sagnmateriale s. 242

I et bryllup i 1768 på gården Åneland i Evje i Aust-Agder, overfalt Tellef Olsøn Åneland Åsmund Gundersøn Galteland og skadet ham med knivstikk. Voldsmannen flyktet, men ble senere stilt for retten og idømt bot for mannsskade.

Hendelsene finner vi utførlig omtalt i Østre Robygdelaget domsbok nr. 13 og i Østre Robygdelaget tingbok nr. 18.

Av tradisjon har vi en brukbar variant, nedskrevet av Johannes Skar.[1] Sagnet har ingen tidfesting av overfallet, og begynner med en presentasjon av en av gjestene som kom til laget. Vedkommende er kalt „Jakop Aasland". Panteregistrene for Evje 1793 er svært mangelfulle, men utfra de opplysninger som likevel foreligger, er det ikke mulig å finne noen Jakop nevnt på Åsland. Mannen er heller ikke omtalt i rettsdokumentene som vitne. Vi har her, som i „Flatåsgutten", eksempel på sekundær tradisjon. Jakop har ikke eksistert, noe samtidsmiljøet omkring 1760/70 selvsagt ville ha visst om. Jakop er en oppdiktet person, plassert i tradisjonen med en stilistisk hensikt. For å antyde hva som vil komme til å hende, lar sagnet ham møte djevelen i en hunds skikkelse (jfr. „Angerskleiv") på trappen. Hele motivet er en senere episk utbrodering med varslende funksjon.

Skars informant spesifiserer ved hvilken anledning overfallet ble begått: „De va Brølløyp paa Åneland". I Østre Robygdelaget domsbok nr. 13 finner vi at „Tellef Olsøn Aaneland er indstevnet til denne Extra Rætt til i dag [10/12 1768] fordie hand udi næst leden Aars Høst i et Bryllup paa Gaarden Aaneland i Evie Sogn, skal have Overfaldet Osmund Gundersøn Galteland".[2] Navnene på overfallsmannen samsvarer i de to kildene. Sagnet kaller mannen som stakk med kniv Tellei Lund, mens domsboka oppgir navnet til Tellef Aaneland. Samsvaret i det som synes som en divergens, ligger i at Lund var et underbruk under Åneland.[3] Skifteprotokollen viser at Tellef hadde gården Åneland[4] og dermed var han også eier av underbruket Lund. Tellef kunne med like rett kalle seg både Åneland og Lund.

Den skadelidende heter i sagnet Åsmund Galteland. Som vi har sett, oppgis navnet på mannen som ble skadet til Osmund Gundersøn Galteland i domsboka.

I sagnvarianten finner vi en skildring av foranledningen til overfallet: „Son ass Tellei Lund fall ut me Aasmund Galteland i Brølløype. Dei sat paa kver si Le av Bore midt imot 'nannan aa ørtest". Domsboka verifiserer denne uoverensstemmelsen mellom overfallsmannens sønn og Galtelandsbonden. Vitnet Hans Olson Hougen erklærte i retten at han før overfallet ikke hadde lagt merke til noen trette mellom Tellef Åneland og Åsmund, „men allene fornam lidt missforstaaelse mel: sagsøgtes Søn og Osmund".[5]

Hva som var direkte årsak til overfallet, får vi ikke rede på gjennom rettsreferatene. Det nettop siterte vitnet nevner bare at „Tellef var vred"[6] da han stakk ned den andre. Sagnet har derimot sin forklaring av motivet bak ugjerningen: „Tellei laag aa sov i Kjøkne. „Du lyt inn aa sjaa koss de gjeng me Son din", sa dei. Tellei stakk'n Tollkniv unde Armen aa reiste inn". Overfallsmannen kom virkelig inn i stuen fra et annet rom, noe som verifiseres av vitnet Akre Olsøn Vigstøl, som ble spurt av forsvareren „Om Vidnet observerede at Tellef Olsøn var forvirred af Drik Natte Ruus og Søvnbetagelse den Tiid hand kom ind til Vidnet og de flere som sadd ved Bordet. - Vidnet svarede hand kom stille ind ad Døren og syntes som at have haft Ruus og da som forbemeldt tog sin Snus".[7] Andre vitnemål gir uttrykk for at det var ikke bare alkohol som fikk overfallsmannen til å virke fortumlet da han kom inn i stuen. Tellef hadde utvilsomt sovet tungt. Etter forsvarerens spørsmål skal Tellef ha blitt hjulpet i seng av Ole Høgtvedt og Hans Hougen.[8]

Når sagnet forteller at Tellef Åneland kom inn i stuen fra et annet rom hvor han hadde ligget og sovet før overfallet, medfører dette riktighet. Men hvor han sov, får vi ikke greie på gjennom rettsreferatene.

De offisielle kildene gir oss ingen opplysninger om et tidligere motsetningsforhold mellom Tellef og Åsmund, som kan forklare det plutselige overfallet. Sagnets resonnement omkring motivet for klammeriet virker logisk og sannsynlig. Tellefs sønn og Åsmund hadde vært litt i tottene på hverandre før på kvelden. Tellef lå da og sov, og andre skulle da ifølge sagnet ha vekket ham og gjort ham oppmerksom på uoverensstemmelsen mellom sønnen og mannen fra Galteland. Alle vitnene gir uttrykk for manglende forståelse av bakgrunnen for overfallet. Det virker som om antastelsen kom uten noe påskudd. Sagnets motiv er i denne sammenheng ikke usannsynlig den reelle beveggrunn for knivstikkingen. Når ingen andre forklaringer foreligger, er det en forståelig og fornuftig konklusjon fra tradisjonsmiljøets side å påpeke en årsakssammenheng mellom sønnens og farens sammenstøt med Åsmund Galteland. Den sansynlige motiveringen i sagnet lar seg ikke bekrefte, da sakens hovedperson og skadevolderen hadde rømt vekk og ikke var tilstede i rettsmøtet. Selv da han var under arrest og ble forhørt, finner vi ikke noe spørsmål fra rettsmyndighetenes side om hvorfor han overfalt Åsmund.

Når det gjelder selve ugjerningen, våpnet som ble benyttet og plasseringen av stikket, er tradisjonen pålitelig. Det fortelles i sagnet at Tellef „rann ti aa rende Kniven i an millom Hørann". Vitnet Hans Olsen Hougen „ sad ved bordet tæt hos Osmund da Tellef kom frem til bordet med en kniv i haanden sigende har det ej bidt før skal det bide nu og i det samme stak over bordet i Ryggen paa Osmund".[9] Akre Vigstøl forklarte at han „gik til og Saae at ud af hans Ryg ved skuldrene sprang Blod ud mod Væggen".[10] Nedstikkingen av Åsmund Galteland er også i tradisjonen ledsaget av en replikk: „No ska Galtelannskjempunn faa de! ". Det skadevolderen sa i gjerningsøyeblikket, er ikke identisk med det sagnet forteller. Hans Hougens vitnemål viser dette, og av flere vitneuttalelser ser vi at det som ble sagt var: „Bider ej andet paa dig skal det bide",[11] „bed ikke andet saa bed dette".[12]

Sagnet forteller hvordan Galtelandsmannen satt i forhold til den døra Tellef kom inn gjennom: „Aasmund sat me Ryggen mot Dynne". Han må ha sittet med ansiktet mot døra, for Tellef måtte, som Hans Hougen vitnet, stikke over bordet og dermed bak ham for å treffe Åsmund i ryggen.

Hvordan gikk det så med den skadete? Sagnet forteller at Åsmund la på dør etter Tellef, „aa sleit Drætte o'n Slee so Boltann sprang, men Tellei slepp av aa reist heim. Aasmund levde kje ko nokle Dagar". Med hensyn til Åsmund er alt det som fortelles om ham i dette sitatet uriktig. Tellef Hougen forklarer at han „Saae Tellef Rygte Kniven af Axlen paa Osmund i Vejret men hørte ikke endten Tellef el: Osmund talede Noged til hverandre da u-lykken skeede, men Osmund blev derefter Hiulpen af Trøjen"[13] og „hans [Åsmund] derefter ved Hielp maatte forføje sig til Sengs".[14]

På dør strøk altså ikke Åsmund. Heller ikke strøk han med. Han kom forholdsvis bra til hektene igjen etter en stunds sykeleie. Så bra ble han at han en tid etter i et gjestebud la en kar i gulvet med én hånd.[15]

Om Tellef Ånelands videre skjebne forteller tradisjonen:

„ ..men Tellei slapp av aa reiste heim. ..Tellei helt seg i Kvennhuse aa va frelaus'e. Kona bar Mat te an. De blei aldri gjort Sak imot han, aa an gjekk fritt som an ha gjort."

Variantens påstand om manglende rettsforfølgelse av Åsmund, medfører ikke riktighet. Som vi har sett, ble det rettssak, og justismyndighetene gav seg ikke før de hadde arrestert ham et års tid senere. Tellef var på sett og vis fredløs, om han ikke var lyst fredløs. Aktor la i avslutningen av det første rettsmøtet ned påstand om konfiskasjon av alt gods som tilhørte Tellef, og „dessuden Andre ildesindede til Exempel Tildømt at Lide paa Kroppen efter Lov og forordninger".[16] Med mulighet for en slik straff hengende over seg, er det forståelig at Tellef holdt seg vekk. Nå gikk Ånelandsbondens forsvarer til kontrastevnemål.[17] Saken ble ført så godt, at da Tellef til slutt ble arrestert og senere dømt, lød dommen på at han burde „bøde efter lovens 6. Bogs 7 Cap. 234-9 og 16de art" 152 lodd sølv.[18]

Som vi ser, ble Tellef så absolutt fulgt av retten. Saksutfallet i tradisjonen er feilaktig og mangelfullt framstilt.

Men varianten har derimot rett i at overfallsmannen rømte. Umiddelbart etter at overfallet hadde funnet sted, ble det sendt bud „efter lensmanden og da han kom var Tellef borte og de søgte efter ham men kunde ike finde ham".[19] Ole Olsøn Høgetved vitnet om det eneste forsøket som ble gjort på å holde Tellef tilbake. Han lå i en seng og så

„Tellef i døren og. ude i Tunet med en blodig kniv i haanden da vidnet var gaaed af Sengen ud og saae tillige Bertaug Aaseland ude i Tuned med en lang stang i haanden hvormed han vilde slaae kniven af haanden paa Tellef da Bruden tog i Enden af Stangen og hindrede det og med samme vigede Tellef fra Sælskabet."[20]

Her fikk overfallsmannen direkte hjelp. De øvrige bryllupsgjestene ville ikke foreta seg noe i den hensikt å gripe Tellef før lensmannen kom.[21] Passiviteten til gjestene gir inntrykk av et ønske om at Tellef skulle slippe vekk.

Sagnet forteller at Tellef holdt seg gjemt i kvernhuset, og fikk mat båret til seg. Dette finner vi ikke direkte belegg for, men den opplysningen at han holdt seg i bygda i nærheten av gården sin, kan verifiseres. Tellef Hougen hadde „seet et meniske et styke fra gaarden og hørt sige det skulde være Tellef".[22] Hans Olsøn Hougen hadde „seet ham hiemme 2 á 3 gange og talt med ham ovenfor gaarden og adskillige folk seet ham ved kyndelsmesse og Paaske tiider dette aar".[23] Kvernhuset som oppholdssted for rømlingen er ikke nevnt noen steder. Med hensyn til maten, måtte han ha noe å leve av. Føde har nok slekten og andre sørget for at han fikk. Om dette tier

rettsreferatene naturlig nok. Ingen ville vel innrømme overfor sorenskriveren at de hjalp en ettersøkt ugjerningsmann.

Folk i Evje hadde både sett og snakket med Tellef, men ingen hadde gjort noen foranstaltninger for å få ham grepet. Dette skjedde på tross av at det var lyst fra alle kirkebakker og gitt beskjed gjennom budstikken, at Tellef skulle anholdes. Mange vitner, som enten selv hadde sett, eller selv hadde snakket med Ånelandsmannen, hadde enten selv hørt eller sett, eller blitt fortalt om proklamasjonene og påbudet om medvirkning til pågripelse av voldsmannen.[24] Den velvillige innstilling sambygdingene må ha hatt til Tellef, og deres passivitet med hensyn til arrestasjonen av den ettersøkte, må ha vært til stor hjelp for Tellef.

Utfra disse fakta er det forståelig at tradisjonen inntar en slik *„holdning„* til Tellef at han blir fri for straff i sagnet. På denne måten slår samtidsmiljøets sympati med ham gjennom i tradisjonen og gjør utgangen på sagnet upålitelig som „opplysning", men verdifull som „holdning". Denne „frikjennelsen" kunne foregå i tradisjonen fordi miljøet som kjente til selve handlingsgangen, og som skapte tradisjonen, hadde kunnskap om at Åsmund kviknet til igjen etter overfallet. Hadde Tellef gjort seg skyldig i drap, som opplyst i Skars sagnvariant, ville drapsmannen blitt henrettet, noe miljøet ville visst. I all den tradisjonen som blir analysert i denne avhandlingen, blir saksutfall i form av henrettelse, bevart. Berøvelse av andres liv blir straffet med døden. Dette er et gjennomgående trekk i hele dette sagnmaterialet, selv om man har hatt sterk medlidenhet med den dødsdømte. I steden for frifinnelse, avspeiler medlidenheten seg i at miljøet tillegger, eller refererer en sonende innstilling hos fangen. Primærtradisjonen om Tellef frigir ham fordi miljøet visste hva han hadde gjort. Hadde han begått drap, ville nok medlidenheten ha slått gjennom som i andre sagn, men ikke som frifinnelse. Nå førte ikke overfallet på Åsmund til en dødelig utgang. Draget med drap blir sekundærtradisjon, satt inn av et tradisjonsmiljø som ikke kjente de faktiske forhold. En primærtradisjon ville utfra det vi har nevnt ovenfor, ikke på samme tid beskyldt Tellef for å være drapsmann og vist en så sterk medlidenhet med ham at man lot ham gå fri. Dette ville stride helt mot miljøets rettsprinsipper.

Dermed vil analysen ha vist at både innledningen på sagnet og deler av avslutningen er preget av senere tradisjonsmiljøer, et resultat av at traderingsprosessen har foregått over så lang tid at en slik omforming har vært mulig uten at miljøet har grepet korrigerende inn. Ved siden av disse sekundære elementer, er det også andre deler av varianten som ikke gir oss rett innblikk i hva som egentlig gikk for seg. Overfallsmannens replikk er galt utformet i forhold til det vitnene refererer ble sagt. Dessuten løp ikke Åsmund etter Tellef. Den førstnevnte satt heller ikke med ryggen til den døra Tellef kom inn av.

Tross dette har „Tellei Lund" en ikke liten grad av verdi som *„opplysning"*: I et bryllup på Åneland stakk Tellef Lund Åsmund Galteland i ryggen med en kniv. Forut for dette hadde det vært en uoverensstemmelse mellom Tellefs sønn og Galtelandsbonden. Overfallsmannen kom inn i stua umiddelbart før overfallet. Han hadde ligget og sovet. Motivet for ugjerningen er muligens tretten sønnen hadde med den mannen han selv skadet med kniv. Knivstikket ble ledsaget av en replikk. Tellef rømte og holdt seg i bygda. Sannsynligvis har slekten og sambygdingene underholdt ham.

Skar skrev opp sagnet om „Tellei Lund" en gang mellom 23.10.1899 og 29.10. 1900. Oppskriftsstedet er ikke nøyaktig angitt, men er et av følgende steder: Åse-

ral, Evje, Bygland, Austad, Hylestad, Valle eller Eikebygd. Sagnet finnes i en oppskriftsbok med tradisjon fra disse stedene. Mest sannsynlig har han fått fatt på sagnet om Ånelandsbonden i Evje. Siste rettsmøte i saken ble holdt senhøstes 1769.[25] Den analyserte varianten har hatt minimum 130 års traderingstid.

12. Jon fangen Sagnmateriale s. 243

I slutten av januar 1771 drepte Jon Olsen enken Aslaug Gunleiksdatter og hennes åtte år gamle datter Turil Tostensdatter i Tinn, Telemark. Drapsmannen ble arrestert og henrettet samme år.

De rettslige hovedkilder finner vi i Nedre Telemark tingbok nr. 25. Rikard Berge har skrevet opp alle de tre sagnvariantene vi har om dobbeltdrapet.

I motsetning til de offisielle kildene, har tradisjonen ingen tidfesting av begivenhetene.

Det fulle navnet på drapsmannen er oppgitt i tingboka til „Jon Olsøn Hocheland".[1] I alle tre variantene kalles han bare „Jon fangen". De drepte har vi allerede innledningsvis nevnt ved navn, slik vi finner dem navngitt i rettsprotokollen. Tradisjonen oppgir ikke navn på Jon Olsens ofre. „Jon fangen myrda kjering og eit barn"(3), „Jon fangen drap kjeringi og ein gjentunge" (1). I variant 2 er de to kalt henholdsvis „ei kone" og „ei liti dotter" (2). Selv om navnene er utelatt, har tradisjonen bevart korrekt at de drepte var mor og barn.

Bare variant 2 gir oss opplysninger om selve drapet. Varianten forteller at Jon „Hadde drepi ei kone heim i huse, hadde dregi a avstad. Ei liti dotter hennar la seg innmed ho, og ho fraus i hel med ho, hadde frosi blemmer paa hand og fot" (2). Det er rett at Aslaog ble drept innendørs, og så slept ut etterpå. „At som han havde nedlagt Moderen Aslaug Gunlichsdotter saa slæbede han hende ud af Huset og uden for paa Marken, og han saa paa hende intet mere Livstegn".[2] Deretter gikk han inn og slo til barnet i hodet flere ganger med knyttet neve. Drapsmannen tilsto „at han ikke havde draget barnet ud af Huuset, og ikke heler saa han hvorledes barnet udkom,men sluttet at det var krøbet ud af Huuset med videre gientagende at som han saa Barnet rullede paa Gulvet, blev han overmaade forskrækket og pakkede sig bort fra de slagne og fra Pladsen".[3] Den lille jenta var altså ikke død da ugjerningsmannen flyktet fra åstedet. Han forlot det sønderslåtte barnet inne i stua, men likefullt ble hun funnet utenfor huset på den måten sagnvarianten beskriver, nemlig inntil morens rygg. Gro Østendatter fra plassen Stuverud, kom til den dreptes hus noen dager etter drapene, og så „Moderen ligge næse-grus mod Jorden et par skrit fra Stuehusets yderste Dør, og Datteren liggende indtil Moderens Ryg nærmest til Døren".[4] Slagene mot barnet har tradisjonen, slik den er nedskrevet, unnlatt å nevne. Om piken døde av mishandling eller frost, er vanskelig å ta stilling til. Men det er flere forhold som støtter tradisjonen i påstanden om at kulden har vært medvirkende dødsårsak. Jon Olsen uttalte i retten at barnet „var barbent" da han slo det.[5] Med bare hender og føtter krøp piken ut til den døde moren, og det er sannsynlig at sagnet har rett når det forteller at hun „hadde frosi blæmmer paa hand og fot"(2). Dette blir understøttet av domspremissene, hvor det framholdes at de drepte lå „paa Marken udenfor Stuehuuset, og Legemene med Sne og Føg overdekte".[6] Når barnet var barbent og lite påkledd ellers og ble liggende ute i snøfokk og kulde, har piken utvilsomt fått forfrysninger på hender og føtter.

Hvor drapet gikk for seg, er ikke nevnt i varianten fra Lårdal (2). „Jon fangen myrda kjering og eit barn i Nusladokk under Rue i Gauset" (3). Det var nøyaktig her dobbeltdrapet ble utført. Den myrdete kona „Brugte Pladsen Nusledochen under samme Rui gaard",[7] „Pladsen Nusledocken hvor Mordet er Skeet".[8] I bygdebok for Tinn er nevnt gården „Rue i Gauset".[9] Derfor har også variant 1 rett når det her fortelles at drapet foregikk „paa ein plass i Gauset-bygdi" (1).

Motivet for ugjerningen er bare omtalt i en av variantene. „De var for aa faa i plassen deira" (3). Dette stemmer overens med det offisielle kildematerialet, fordi våren 1771 skulle Jon Olsen, som hadde flere barn og en ufør kone, forlate Haukeland, hvor han hadde en liten part han brukte. Dette hadde han visst et helt år,[10] men han hadde ikke funnet seg noe nytt bosted eller livsgrunnlag for seg og sin familie. En dag så drar han hjemmefra for å skaffe mat, og til folk han kom i snakk med, forteller han at han kanskje hadde tenkt seg til Kongsberg. Det første han imidlertid gjør, er å dra til konen på Nusledokken. Under rettssaken kom det fram flere ganger i forbindelse med drapsmannens forklaringer, at Jon Olsen tok livet av enken fordi hun ikke ville overlate ham plassen. „Saa erjndrede han sig og, da egentlig at være indfalden ham den Tanke, at naar Enken Asloug Gunlichsdtr. ikke ville tilstaae ham Pladsen Nusledocken, som han agtede at faae af hende til Leije, at ville da giøre af med hende".[11] Drapene kan da i første omgang se ut som en hevnakt, ikke som et forsøk på å få plassen, slik tradisjonen hevder. Men ettersom rettssaken gikk framover, ser vi at drapene var diktert av håpet om å overta Nusledokken når enken var ryddet av veien. På spørsmål fra retten „Om hvorledes han havde betænkt at Pladsen kunde blive rede for ham at komme til, naar han ryddet enken af Weijen. Svarede: Han giorde sig ikke nogen vidløftig Betænkning derom, uden meente at kunde faa Pladsen til Brug, naar Enken Asloug var af Vejen".[12] Dette belegger da variant 3's anførte motiv for drapene.

Samme variant hevder at Jon fangen rømte. I oppskriften ser det ut som om han unnslapp fra arresten, i og med at presten forsikrer vakten om at arrestanten kommer tilbake. Dette har vi ikke funnet noe belegg for. Det er rett at Jon dro til Kongsberg etter dobbeltdrapet, men om vi skal regne denne reisen for flukt, er heller tvilsomt. Han kom tilbake etter tre uker, så vi må mer se Kongsbergsturen som et forsøk på å skaffe seg et alibi. Gjermund Andresen Haukeland vitnet at han hadde vært i samtale med Jon Olsen etter at denne hadde kommet tilbake til bygda, og da „berettede Jon Olsen etter saavidt han blev omspurt, om han havde været udi Hitterdal og over Kongsberg".[13] Det var her han fikk vite av andre at drapene var oppdaget.[14] Etter å ha vært på denne reisen, mente han seg fri for mistanke da han vendte hjem igjen.[15] Så sagnet har rett når det forteller at Jon dro til Kongsberg etter drapene, og at han kom tilbake. Men hjemkomsten skyldtes ikke presten Møglestues svartebokskunster, for han ble ikke prest i Tinn før i oktober 1775.[16] Det var Nils Brønlund Bloch som var prest i Tinn fra 1756 til 1774, og som var i befatning med denne rettssaken. Etter bygdeboka for Tinn skulle presten Møglestue være kjent for noe av hvert, men det var hans forgjenger i embetet som var svartebokspresten. Møglestue har overtatt tradisjon knyttet til

Bloch, og den er satt inn i et sagn om Jon fangen. Dette må være sekundær tradisjon, da miljøet som skapte tradisjonen om dobbeltdrapet, må ha kjent til hva presten het som de hadde i bygda si.

I de offisielle kildene har vi ikke opplysninger som underbygger prestens oppfatning av hva som var Jons største botsverk (v.2).

Da saken mot Jon Olsen ble tatt opp til doms, lød straffeutmålingen på dødsstraff. Dommen i underretten falt 8.april 1771, og hadde følgende ordlyd:

> „I Følge den allernaadigste Forordning af 7de Februarij 1749. At Delinqventen Jon Olsøn for hans forøvede Mord paa Enken Aslaug Gunlichsdtr og hendes datter Thuril Tostensdtr. bør, sig selv til velfortient Straf, og andre ligesindede til Skræk og Afskye, af Skarpretteren at knibes med gloende Tænger, først paa det Stæd eller paa Pladsen Nusledochen, hvor Mordet er begaaet, og siden tvende Gange mellem Gierningsstædet og Retterstædet, og allersidst paa Retterstædet, dernæst bør hans høyere Haand ham levende afhugges med en Øxe og siden Hovedet iliigemaade med en Øxe, samt Legemet af Nattmandens Folk at henføres og legges paa Steijle, og Hovedet tilligemed Haanden at fæstes paa en Stage oven for Legemet. (.....)."[18]

Saken kom inn for lagtinget i Skien, og dommen som falt der 1.juni 1771, var på alle måter en stadfestelse av underrettens kjennelse.[19] Jon Olsen ønsket ikke å appellere, men gav seg inn under kongens nåde.[20] Dette førte ikke til endring av straffen, og amtmann Peder Holm ble 24.august 1771 gitt ordre om doms approbasjon over delinkventen „Jon Olsen Hocheland".[21] Fogderegnskapet for Øvre Telemark 1771 inneholder en oversikt, datert 28.november 1771, som gjør greie for de enkelte utgifter det offentlige var påført i forbindelse med rettssaken mot og avstraffelsen av Jon Olsen. Det nevnes et utlegg til bøddelen Lædel på 45 - 60 Rd. for eksekusjonen med videre.[22] Under „med videre" kommer nok de forskjellige pinsler lagtinget idømte drapsmannen.

„Han vart avretta paa Maareimsflaten nordan Maarvik" (1), „Jon fangen paa Tinn vart avretta paa Maareim" (2), „Han vart avretta paa Maareimsrudmoen, og ein ser enda hol og mur etter der stegle og stolpe stod" (3). – Henrettelsen fant sted 13. november 1771,[23] og av et Pro Memoria fra futen til lensmannen, går det fram at retterplassen var „Marumsrudpladsen".[24] „Norske Gaardnavne" opplyser at gnr. 70 Maaremsrud, ble skrevet Marumsrud i 1723,[25] så Måreimsrud og Marumsrud er samme gårdsnavn. Gården ligger i Atrå sokn.

Variant 3 legger henrettelsen til „Maareimsrudmoen" (3), et sted som må være identisk med „Marumsrudpladsen". Variant 1 kaller retterstedet „Maareimsflaten" (1) og i variant 2 ble Jon Olsen rettet „paa Maareim" (2). „Maarem, nordre og søndre"[26] er nabogård til „Maareimsrud". Begge ligger i Gausetbygda, Atrå sokn, så mye galt geografisk er ikke henrettelsesstedet plassert i disse to variantene.

Sammenstillingen sagntradisjon/offisielle kilder har vist oss at de tre variantene har følgende verdi som *„opplysning"*:

Variant 1: En mann som het Jon drepte en kone og hennes datter på en plass i Gausetbygda. Han ble henrettet i Atrå sokn.

Variant 2: En mann som het Jon drepte en kone i hennes hus, og dro liket ut. Datteren ble funnet død innved henne. Sannsynligvis har frost vært medvirkende dødsårsak, og meget mulig hadde barnet frostskader på hender og føtter, som var bare. Drapsmannen ble henrettet i Atrå sokn.

Variant 3: En mann som het Jon drepte en kone og hennes barn i Nusledokken

under Rue i Gauset. Motivet var et ønske om å overta plassen etter at vedkommende var død. Han dro etter drapene til Kongsberg. Han kom tilbake, og ble avrettet på Måreimsrudmoen.

Direkte gale opplysninger i variant 1 er plasseringen av henrettelsesstedet. Denne feilen har også den andre varianten. Her kommer i tillegg den ubeleggbare uttalelsen til presten. Variant 3 trekker uberettiget presten Møglestue inn, samt fremmer påstanden om at fangen rømte, noe som ikke medfører riktighet.

Ingen av variantene, bortsett fra nr. 2, foretar noen vurdering av hendelsene. Som en kommentar til henrettelsen sier denne varianten at „han fetent det au" (2). Ser vi på tradisjonens oppskriftssteder, finner vi at variant 1 og variant 3 begge er skrevet opp i Tinn 1917, variant 3 etter Olav Luraas, mens variant 2 har Lars Bratterud, Lårdal som tradisjonsbærer, og ble fortalt til Berge en gang i tiden 1903 - 06. Variant 2 er med andre ord utenbygds tradisjon. Det som særlig preger bygdetradisjonen fra Tinn sammenliknet med oppskriften fra Lårdal, er de mer presise stedsangivelser som har sin bakgrunn i større lokalkjennskap.

Det er flere forhold som kunne gi tradisjonsmiljøet anledning til å finne forsonende trekk ved Jon Olsen. Han slet hardt med sykdom i familien og hadde vanskelige levevilkår. Dessuten får han det beste skussmål av alle. Han var karakterisert som „en alltid edruelig, skikkelig og fredelig Mand, og der har ikke været hørt noget ondt om ham".[27] I de tidligere analysene har vi sett eksempler på tradisjonens evne til å ta med trekk som viser en angrende innstilling hos den personen som har voldt andre skade. Enten er denne angrende holdningen tillagt personen, eller den kan verifiseres ved hjelp av kilder av offisiell karakter. I kirkebok for Tinn er det innført et notat om Jons henrettelse. Etter å ha nevnt dommen og bakgrunnen for dødsstraffen, skriver presten at Jon „døde i en velsignet og salig tilstand, og med en Forundringsværdig Frimodighed og Følelse af Guds Naade i sin Siæl".[28]

Vi finner i variantene verken nedslag av sympati med mannen på grunn av forholdene han levet under, eller en angrende holdning hos drapsmannen. Grunnen til at dette ikke er tatt med i tradisjonen, må være miljøets oppfatning av at Jon hadde gjort seg skyldig i en så stor forbrytelse at det ikke fantes forsonende trekk ved ugjerningsmannen. Utelatelsen av Jons angrende innstilling gir oss et inntrykk av at miljøet tok meget sterk avstand fra drapsmannen. Utfra denne synsvinkel har da alle tre variantene kildeverdi som *„holdning"*.

Henrettelsen gikk for seg i 1771. Variantene 1 og 3 ble nedtegnet i 1917, og har da hatt en traderingstid på 146 år, mens variant 2 har levd i tradisjonen mellom 132 og 135 år.

13. De to røverne

Sagnmateriale s. 243

I 1790 ble gårdene Sælseter og Rotsund i Troms hjemsøkt av tyver. Røverne ble tatt, men rømte fra sin arrest på Rotsund, etter at de hadde slått i hjel to av gårdens tjenestepiker. Drapsmennene ble innhentet på nytt, men nok en gang klarte de å flykte, nå over til Sverige. For å komme fri fra fengselet, drepte de tre fangevoktere. Drapsmen-

nene ble satt fast for siste gang, og retten dømte dem til døden. Drapene ble begått i 1791 og dommene fullbyrdet i Skjærvøy, Troms i 1792.

Rettsaken mot voldsmennene finner vi i Senja og Troms justisprotokoll nr. 8 1789-91. Dommen er skrevet inn i justisprotokoll (domkopibok) nr.2 1770-1811 for Senja og Troms sorenskriverembete. Dessuten finnes flere verdifulle opplysninger i kirkebok for Skjervøy i det aktuelle tidsrommet.

Disse dramatiske hendelsene finner vi fortalt om i en sagnoppskrift i J. Qvigstads samlinger. Sagnet er opptegnet i 1893. Tradisjonens tidfesting er pålitelig, da det opplyses at „For næsten hundrede aar siden hjemsøgtes Rotsund af to røvere, Moses og Mikkel, som var komne over til Norge fra Sverige eller Finland". Fornavnene på forbryterne og antydningen om hjemstedet medfører riktighet. Justisprotokollen opplyser nemlig at de tiltalte er „2de fra Sverrig overløbne udi Reisens Fiord paagrebne Kvæner navnf. Moses Samuelsen og Mickel Hansen".[1]

> „Paa den tid boede paa Havnnæs fru Lyng, afdøde proprietær Lyngs hustru. Denne mand eiede store godsbesiddelser baade i Skjærvø og Lyngen og var visstnok en af de rigeste Mænd her nordpaa."

I 1790 bodde enken etter proprietær Johan Hysing på Rotsund. Proprietæren var død i august 1787.[2] Enken etter ham eide ikke bare Rotsund, men også Hamnes. Grunnen til at enken ble kalt fru Lyng i tradisjonen, er lett forståelig, da hun inngikk giftemål med Thomas Lyng i de første årene på 1790-tallet.[3] I fogderegnskapet for 1800 finner vi at Lyng med familie bor på Hamnes.[4]

Det er altså enken etter proprietær Hysing (ikke Lyng som tradisjonen hevder) som bodde på Rotsund (ikke Hamnes som fortalt i sagnet) på den tiden drapene fant sted.

De rikdommene enken var i besittelse av, er på ingen måte overdrevet i sagnet. Hun hadde de to store gårdene Sør-Rotnes og Hamnes, som det bl.a. hørte store skogområder til inn mot Reisa. Som handelssteder var gårdene viktige og sentrale.[5] Den avdøde proprietæren var med sikkerhet „en af de rigeste mænd her nordpaa".

Under rettssaken måtte de to tiltalte komme med erklæringer om sitt tidligere liv og levnet. Her forteller da Moses at han hadde vært i tjeneste hos sin faster en tid, men „fra hende begav han sig i Tieneste hos Sal. Proprietair Johan Hysing hvis efterlevende Enke besørger denne forbrydelse paatalt".[6] Denne uttalelsen blir et belegg for sagnets påstand om at „Først kom Moses til Norge alene, og da fru Lyng trængte en dreng, gav han sig i tjeneste hos hende. Der var han et par års tid, men da han blev uenig om lønnen, blev han nøid at reise derifra". Tidsangivelsen for tjenesten er nære på korrekt: „han forblev i Tieneste i 3 Aar".[7] Det opplyses ikke hvorfor han sluttet. Som vi senere skal se, har uttalelsen til Moses om hevn i forbindelse med uenighet om lønnen, sin forklaring utfra motivet bak drapene.

Etter å ha forlatt tjenesten på Rotsund forteller sagnet at „Derpaa reiste han tilbage til Sverige, hvor han fik fat i sin Kammerat, som het Mikkel". Etter Moses' eget utsagn verifiseres deler av tradisjonen på dette punkt. Arrestanten forteller at „efter dette 3d Aars forløb [dvs. etter at han hadde sluttet på Rotsund] oppholdt han sig Sommeren over i Hammervigen og drog derpaa tilbage til Sverrig hvor han oppholdt sig i 2de Aar og kom derpaa tilbage igien fra Sverrig udi dette Foraar til Astafiorden hvor han opholdt sig hos Guldsmeden Augustinus Røgh paa Sælsætter".[8] Til Astafjorden kom han sammen med Mikkel.[9]

På Sælseter gjorde de to sammen et stort innbrudd. Tyvene kom seg bort, etter også å ha stjålet på Rotsund. De ble senere pågrepet på en øy i Reisenfjorden. De ble derfra transportert til Rotsund, og satt i arrest på gården.

Grunnen til tyveritoktet til Rotsund forklarer Moses slik: Under flukten etter tyveriet hos gullsmeden søkte han til sin faster sammen med Mikkel,

> „for viidere at fortsætte Rejsen til Sverrig bad hun tilligemed hendes Mand at de skulle rejse til Rotsund til Mad^me^ Hysing og hævne den uretten hun skulle have giort dem henseende 30 tylter Tømmer som de ingen Betaling skulle have faaet for, ved at sætte Ind paa Mad^me^ Hysings Gaard og borttage fra hende alt han kunde komme over, samt om det var mueligt og de kunde komme til dermed da at tage livet af Mad^me^ Hysing."[10]

For å føye sin faster og hennes mann, tok de to kvenene seg over til Rotsund. Fru Hysing hadde nettopp forlatt gården, og Moses og Mikkel innskrenket seg til bare å foreta tyverier. De ble senere tatt, som alt nevnt, i Reisenfjorden og satt i arrest på Rotsund.

At fasteren og mannen hennes skulle ha oppfordret Moses og Mikkel til tyveri og mordbrann, benekter de selv meget sterkt.[11] Her står påstand mot påstand, og det er ikke lite sannsynlig at Moses prøver å skyve skylden over på sine slektninger. Men likevel kan dette bidra til å forklare noe av den begrunnelse for drap og overfall tradisjonen anfører. Sagnet nevner jo at uenighet om lønn var bakgrunn for misgjerningene. Det samme hevder de offisielle kildene ved forklaringen til Moses. Men det er ikke her snakk om hans egen lønn.

Hele episoden med tyveriene på de to gårdene, flukten og tilfangetakelsen er ikke nevnt i tradisjonen. Det er tydeligvis drapene sagnet vil fortelle om, og alt det foregående blir skåret vekk. Bare den omtalte motiveringen er tilbake. Sagnet går rett på drapene på tjenestejentene. Det fortelles i den forbindelse at Moses og Mikkel „begav sig derpaa i fællesskab tilbage til Norge og kom sent en kveld til Havnnæs Der blev de godt modtagne og beværtede paa det beste." Tradisjonen begynner sin framstilling midt inne i en begivenhetsrekke. Dette er vel forklaringen på den uriktige innledningen på sagnets omtale av de to første drapene. Vi har jo allerede sett at Moses og Mikkel hadde besøkt Rotsund som tyver. Da de kom tilbake dit senere, var det som fanger. De ble nok ikke mottatt og bevertet på det beste. Umiddelbart før det brutale dobbeltdrapet satt de to fengslet på Rotsund.[12] Fra nå av går tradisjonens framstilling av begivenhetene parallelt med det handlingsforløp vi kan lese ut av rettskildene.

Om natten brøt de to fangene seg ut av arresten mens vaktene var fraværende.[13] Dette med tidspunktet for drapene finner vi også i sagnet: „Saa kom natten. Oppe paa loftet laa to piger, over disse vilde da Moses først udøse sin hævn. Efter at de andre havde lagt sig (.....)." - Først gikk fangene ut for å skaffe seg noe mat, som de tok med tilbake til arresten og spiste der. Deretter „de igien gik ud af Arrest-Huuset op i Gaarden og ind i Borgerstuen"[14] for å få tak i klær. Det var da de begynte å snakke om å ta livet av alle på gården,[15] „hvorpaa han (Moses) tilligemed Michel Hansen gik fra Borgerstuen op igiennem en Trappe som gik derfra til be^te^ Loftkammer..".[16] Tradisjonen forteller ganske rett at „Oppe paa loftet laa to piger, og over disse vilde da Moses først udøse sin hævn". I tradisjonen er det med andre ord Moses som er den som tar initiativet til drapene. I sin forklaring i retten framholder Moses derimot at „førend Michel gik ind på Kammeret, sagde Michel til ham at han nu vilde slaae de folk ihiel som laa paa Kammeret".[17] I sin forklaring framholder Mikkel at

,,da de nu hørte folk tale paa nestforbem[te] Loft, bad Moses Samuelsen han at han skulle gaae ind paa Loftet og slaae Folk ihiel som var der derpaa gik han efter Moses Tilskyndelse ind paa Loftet....".[18] Her står påstand mot påstand, og tradisjonen forfekter en oppfatning som faller i tråd med Mikkels utsagn.

Det fortelles i sagnet om selve drapene at ,,Efter at de andre havde lagt sig, sneg de begge sig op; Mikkel kastede sig paa sengen og holdt pigerne, og derpaa tog Moses en stor øks og hug hovedet af dem begge". Rettsreferatene verifiserer sagnet med hensyn til ofrenes kjønn: ,,begagne Mord paa Quindemenneskene Asel Aanetsdatter og Karen Larsdatter".[19] Men drapene ble ikke utført på den måten tradisjonen forteller:

> ,,...der paa slog han sc: Michel Hansen med en Jern foed bolt først til Aasel Aanetzdtr og siden strax derpaa til det andet i Sængen liggende Fruentimmer, den gang gav han hver af dem et slag, og strax derpaa gav han Aasel nok et slag."[26]

Det var altså Mikkel som slo de to ihjel i sengen. Men det er ikke galt når Moses blir karakterisert som drapsmann i tradisjonen, for etter at Mikkel hadde slått de to kvinnene, ,,kom Moses ind af Dørren og uden at tale det mindste gik til Sengen og slog paa de tvænde i Sengen liggende Fruentimmer med en Jern foed bolt som han selv havde med sig".[21] Drapsvåpenet var en bolt, ikke øks, og det var ingen av de to som holdt bena til ofrene.

Motivet bak drapene oppgir de begge var at de frøs i arresten og led vondt.[22] Nok en gang støter vi på hevn som drivkraften bak de ugjerninger de to gjorde seg skyldige i.

Sagnet forteller så at drapsmennene ,,Derpaa strøg over fjeldet til Reisen og videre til Sverige". Men denne gangen ble de ikke grepet i Sverige, men derimot i Mallangen.[23] At de ,,blev satte i fængsel i Rotsund". medfører riktighet. Moses ble ,,tilligemed Michel .... ført til Gaarden Søer Rotsund igien hvor de atter blev fængslet og arresteret".[24] Tradisjonen forteller feilaktig at drapene på tjenestejentene ble utført på Havnnes. Men riktig er det når sagnet hevder at de tre neste drapene foregikk på Rotsund. Siden det var samme eier på begge gårdene og dermed samme eiers tjenerskap det gikk utover, er det forståelig at tradisjonen foretar visse sammenblandinger i denne svært innfløkte saken.

Om drapene på Rotsund fortelles det i oppskriften fra Troms at ,,Der blev sat to mand som skulde passe dem saa de ikke skulde faa rømme, men fangerne bar sig noksaa pent ad for det første, og de lovede dem, at de skulle ikke rømme. Men en kveld havde de slukt lyset, og de to vaktmænd skulde da ind og se til dem; da tog Moses en øks, som den ene af vagten havde og dræbte dem begge paa stedet. En tredje mand, som kom løbende til for at hjælpe, blev ogsaa nedhugget, med det samme".

Ingen offisiell kilde kan belegge tradisjonens påstand om fangenes gode oppførsel. Men det er rett som tradisjonen forteller, at det var tre drepte, og bare to av dem var vaktmenn. På rettsmøtet 21. juni 1791 avla Moses for retten ,,Bekiendelse henseende det andet udøvede Mord paa Vagtmænderne Anders Thorsen fra Reisen og Thomas Hendrichsen Rotsundelven, samt Mad[me] Hysings Tieneste dreng Jens Pedersen".[25] Videre er sagnets tidsangivelse for drapene, drapsvåpenet og detaljen med den slukte lampen samsvarende med det de tiltalte selv forklarer:

> ,,paa bem[te] Tiid af Natten, da de mærkede at al Ting var roelig og stille i Huuset, trækkede han [Moses] tilligemed Michel Hansen Jernene af sig over Hovedet og slukkede han sc: Moses en i deres Arrest hængende og tænt Lamp, efter at han saaledes havde slugt Lampen toeg Michel en under Bordet i Arresten liggende Øxe, hvilken Øxe Michel leverede til ham, og selv tog sc: Michel en Øxe som laae under samme bord hvor han tog den første,".[26]

Det er ikke Moses som dreper begge vaktene, slik det er framstilt i tradisjonen. Det viser seg at ,,han sc: Michel slog til ham sc: Anders Thorsen med sin Øxe i Hovedet saa han strax falt til Jorden uden derpaa at give nogen lyd fra sig".[27]

> ,,..da nu Michel Hansen havde slaged bem[te] Anders Thorsen Ihiel, gik han sc: Moses Samuelsen hen til den bænk som var i Arresten hvorpaa den 2de Vagtmand Thomas Hendrichsen laa og sov og huggede med det skarpe af sin Øxe nogle gange hvor mange erindre han ikke."[28]

I sagnet kommer en tredje mann løpende til, og også han blir hugget ned, underforstått av Moses. Men den tredje som ble slått ihjel kom ikke utenfra. Han lå og sov i arresthuset, og det var Moses som også drepte denne tjenestegutten til fru Hysing:

> ,,Derpaa gik Moses Samuelsen hen til een i Arresten staaende Sæng hvor Mad[me] Hysings Tieneste Dræng Jens Pedersen laae og sov og hug nogle gange ..... med det skarpe af sin Øxe."[29]

Etter tradisjonen sprang nå Moses ut, og ,,den anden blev siddende igjen inde. - Udenfor døren traf han konen til en af de dræbte mænd. Hun bar et barn paa armen". Under rettsmøtene fortalte både Moses og Mikkel at umiddelbart etter at ugjerningene var utført, hørte de begge lyd av mennesker. Mikkel forteller at ,,der gik Folk ud af Borgerstue Loftet hvorpaa han strax lukkede Borgerstue Dørren op og gik ud og Moses kom strax bagefter".[30] Ingen av de to drapsmennene ble tilbake i huset, slik tradisjonen hevder. Da han kom ut, forteller Moses, så han der to kvinner. Av ,,disse 2de Quinde Mennesker kiendte han siden det da var blevet lidet lyst, hvilke han angav at være den af ham Ihielslagne Thomas Hendrichsens koene navnl. Mette Sørensdtr".[31] Ytterligere belegg for sagnets framstilling av hvem Moses møtte finner vi i Mette Sørensdatters vitnemål. Hun forklarte i et av de mange rettsmøtene at ,,i det hun lukkede Loft Dørren op saa hun at Moses Samuelsen stoed noget oppe i Trappen og Michel staae nedenfor Trappen bag ved Moses. Vidnet havde et lidet Barn paa armen".[32]

Møtet mellom kvinnen med barnet og drapsmannen finner vi omtalt i begge kildene, både justisprotokoll og sagn. Hos Qvigstad fortelles det følgende:

> ,,Da hun saa Moses, blodig og vild som han var, raabte hun: Voi, Voi, Moses, hvad har du gjort! Men han raabte blot bistert til hende: ,,Tak du din Gud, at du havde den lille paa armen. Du ellers skulde faa ha faret den samme vei som de andre! ."

Det kan vel ikke herske noen tvil om at Moses både så vill og blodig ut etter drapene. Men Mette Sørensdatter forteller ikke noe i retten som gir oss grunn til å tro at hun snakket til Moses, men derimot er det verifiserbart at drapsmannen snakket til henne. Men innholdet i den replikken sagnet gjengir stemmer ikke riktig med de ord som egentlig falt ved dette møtet. For Moses ,,gik op af Trappen imod hende, og truede hende sigende: Tie stille og vær vakker inde saa skal jeg ikke giøre eder noget, men hvis hun ikke ville gaae ind saa skulde han slaae hende og alle paa Loftet ihiel".[33] Det egentlige innholdet i replikken understøttes også av andres forklaringer.[34]

I tradisjonen tilkaltes flere mennesker av kvinnens rop: ,,Paa hendes skrig kom flere ilende til. Røverne blev paany tat til fange". Det er riktig at Mikkel og Moses ble fanget. Men det skjedde ikke før etter en lang flukt. Drapsmennene rømte nemlig inn

til Lyngen og videre til et sted som heter Larsberg. Derfra tok de til fjells.[35] Mikkel forklarte at de fortsatte

„deres Reise til Sverrig over Land og imidlertid reiste forbi nogle Lappe Gammer paa Svendsk Grund, til de kom til et sted i Sverrig ved navn Naimakke hvor de traf Folk og laae en Nat. Morgenen derpaa, som var Løverdagen før Paaske d.a., reiste de viidere frem, efter at de der havde lejed sig nogle Reen, samme Dag ved middags Tiider kom de til en Gaard kaldt Maono 1/4 Wej fra Enotekke, hvor neml. paa Maono bleve paagrebne af Lensmanden der paa Stædet og nogle Mænd."[36]

Herfra ble „de den paafølgende Søndag ... transporteret til deres forrige Arrest paa gaarden Rotsund,".[37]

Det er tydelig at tradisjonen har hatt vansker med å holde de forskjellige rømminger og fluktmål fra hverandre. Etter drapene på vokterne rømte drapsmennene til Sverige. De ble ikke tatt med det samme, slik sagnet forteller. Etter drapene på tjenestejentene noe tidligere, rømte drapsmennene til Malangen og ble tatt der. Ved denne anledningen forteller sagnet at de to

„strøg over fjeldet til Reisen og videre til Sverige. Imidlertid var mordet opdaget og to mand satte efter dem. De naaede dem igjen paa gården Naimakka, som ligger strax paa den anden side af grænsen. Der tog de dem fast og førte dem med meget bal og bry over til Norge, hvor de blev satte i fængsel i Rotsund."

Vi ser at den første flukten etter drapene på tjenestejentene i sagnet for det meste stemmer over ens med den fluktbeskrivelsen rettsprotokollen gir av rømmingen etter trippeldrapet: det er sammenfall i at flukten gikk til Sverige, rømlingene var innom Naimakka i begge kildene. Dessuten forteller både sagnet og protokollen at flyktningene ble grepet i Sverige, ført over til Norge og satt i fengsel på Rotsund. Vi står nok her overfor en kronologiforskyvning i tradisjonen. - Som vi har sett samsvarer begge kildene våre i at etter drapene på tjenestegutten og de to vokterne, ble Moses og Mikkel satt i arrest på nytt.

Tradisjonen gir en beskrivelse av arresten: „Røverne blev paany tat tilfange, og sat ind i en jordkjælder, som til sikkerhed blev forsynt med sterke jernkjettinger". Vi har ingen kilde som direkte kan verifisere disse opplysningene. Men de faktiske forhold gjør at en slik forvaring av fangene ikke er utenkelig. Etter at drapsmennene nå var grepet for tredje gang og etter å ha brutt seg ut av arresten på Rotsund to ganger, fikk proprietærenken beskjed fra futen om å passe på på det strengeste så ikke forbryterne unnslapp nok en gang. Fullmektigen til fru Hysing, Hans Klæbo, henstilte til proprietær Wasmuth på Karnes om å få utlånt noen fangejern. Dette ønsket ble ikke innvilget, og saken ble anket til fogd Holmbo.[38]

Hadde man på Rotsund ikke jern gode nok til at man var sikker på å holde på fangene, er det meget sannsynlig, enn si innlysende, at man etter fogdens strenge påbud så seg om etter en forvaringsmåte for fangene som var tryggere. En jordkjeller med sterke kjettinger på døren mente man skulle holde. Det er en logisk løsning, og det er ingen grunn til å tvile på tradisjonens pålitelighet i dette tilfellet. Den solide forvaringen av de to gjør at man må stille seg avvisende til det faktiske sannhetsinnholdet i følgende episode i sagnet:

„Alligevel slap Moses fri endnu en gang og rømte til Hammervind, hvor han vilde lure sig ind i en bod for at stjæle. For at komme ind måtte han gaa gjennem en stor glugge. Men manden, som saa dette lurte sig ind gjennem døren og hug Moses i hovedet med en øks, saa panden nær klovnede. Derpaa gik han tilbage ind igjen men Moses kom dog, trods det forfærdelige saar han havde faaet, tilbage til Rotsund samme natten og gik ind i fængslet og der døde han nogle timer efter."

Hammervind i sagnoppskriften må nok være feilskriving for Hammervik, Hammervig i Lyngen, Troms.[39]

På bakgrunn av det strenge vaktholdet er flukten til Moses utenkelig, og ingen av de kildene vi har til disposisjon kan gi oss noe belegg for at et slikt utbrudd av fengselet har funnet sted. Vi må heller se denne episoden som en forklaring på det faktum denne delen av sagnet munner ut i, nemlig at Moses døde i arresten. I kirkeboka for Skjervøy under året 1791 finner vi en opplysning som bekrefter tradisjonen: „NB Moses Abrahamsen (sic) døde i Aresten førend Dommen over ham var fældet,".[40] Som vi nedenfor vil se, er sagnet klar over både det påviste faktum at den ene av drapsmennene døde i arresten, og at dødsfallet inntraff før dommen var falt.

Under rettsforhandlingene i 1790 opplyser Moses at han da var 25 år.[41] Han døde da 26 år gammel. Hans unge alder er nok også en faktor som taler for at tradisjonen søker en forklaring på dødsfallet. Det var ikke normalt at en mann i hans alder døde. Vi har ingen kildeopplysninger som kan fortelle oss dødsårsaken.

„Nu var der kommet dom over dem, og dommen lød paa, at de skulde halshugges og steiles" forteller sagnet. I domkopiboka finner vi dommen over drapsmennene. Der står det at de to skulle, etter å ha blitt knepet med glødende tenger 3 ganger på vei til retterstedet,

„dernæst deres høyre Haand levende afhugges med en Øxe og siden Hovedet jliigemaade med en Øxe, hvorpaa deres Legeme legges paa Stejle og Hovedet tilligemed Haanden fæstes paa en Stage oven over Legemet."[42]

Saken gikk til Høyesterett, som mildnet straffen noe:

„Moses Samuelsen og Michel Hansen bør have deres Liv forbrudt og lægges paa Stegle og Hjul, saa bør de og have deres Hovedlod forbrudt og Jord til Kongen, om de nogen eije."[43]

Denne straffeutmålingen ble approbert, og dannet grunnlaget for eksekusjonen.

Hos Qvigstad får vi høre at „Derpaa blev den gjenlevende, Mikkel, og Moses, som allerede var død, ført ud paa Skogholmen, en liden ø i Rotsund, hvor man skulde fyldbyrde dommen".

Hittil har man antatt at retterstedet var Spåkeneset.[44] Men et notat i kirkebok for Lyngen forteller oss noe annet:

„ - - - * da jeg var med Delinqventen (Michel Hans)søn ** fra Sverrig, som d.29de hujus (blev henrettet) paa Lille Skovholmen ved Rotsund".[45]

Henrettelsesstedet er rett bevart i sagnet, og det samme er tilfelle med at det var kirkelig representasjon tilstede: „Det var mange prester tilstede og en mængde mennesker". Tilskuere var det sikkert også ved denne henrettelsen mengdevis av. Men blant de tilstedeværende var det nok ikke mange prester. Det var bare én, og det var soknepresten i Lyngen. Det er notert i kirkeboka for Skjervøy at

„Den 29 Decbr. 1792 blev Fangen Michel i Rotsund henrettet, og S:T: Hr Henning Junghans fulgte ham til Retterstedet."[46]

* - - - kan ikke utledes av sammenhengen.

** () kan utledes av sammenhengen.

Sagnet meddeler at „Mikkel var endnu en ungdom - han var ikke konfirmeret enda". Under rettsforhandlingene som gikk forut for domsavsigelsen, opplyste Mikkel på rettens spørsmål „at han endnu var uconfirmeret".[47] Alderen oppgir han til 20 år.[48] I Skjærvøy kirkebok har soknepresten skrevet inn:

„Den 9, 10 og 11 October [1792] var jeg [d.e. soknepresten Ole Meldal Angell] i Rotsund og Læste for Fangen Michel Hansen."[49]

Mikkel står ikke oppført i konfirmantlistene. Dette kan tale for at han ikke ble konfirmert av presten en av de nevnte dagene. Men på den annen side er det lite trolig at presten lot en ung gutt som han hadde undervist, bli henrettet ukonfirmert, når vi tenker på i hvor sterk grad man i de dager var opptatt av å ha de formelle kirkelige handlinger i orden. Det er nærmest utenkelig at soknepresten skulle la den dødsdømte bli skilt med livet uten å få anledning til å skrifte og bekjenne, noe fangen ikke kunne gjøre om han var ukonfirmert. Det var først etter konfirmasjon folk fikk gå til alters. Fra liknende saker som er behandlet i avhandlingen ser vi, der kildene er fyldige nok, at den dødsdømte får alterets sakrament før bøddelen overtar. Dette er helt i pakt med „Anden Bog. Om Religionen og Geistligheden" i Christian V's Norske Lov:

„7 Art. Præsterne skulle ofte besøge Misdædere, som for deris Misgierninger paa deris Liv side i Fængsel,[1] at de kunde undervise dennem til deris Synders Vederkiendelse og Guds Naadis Tilflugt, at de retteligen kunde bereedis til Naderens Sacramentis Annammelse, som dennem, om de det begære, een eller to Dage, førend de rettis, skal meddeelis.

[1] Jfr. lov 12 des 1903 § 14.

8 Art. De skulle og følge dennem til Retterstædet,[1] og intet efterlade af den Undervisning og Formaning, som dem til deris Salighed kan givis, og ej overgive dennem før end de blive henrettede.

[1] Se strprl. § 476. [50]

Mikkel ble uten tvil konfirmert før henrettelsen. Grunnen til at han ikke er ført opp som konfirmert de dagene presten leste med ham, kan skyldes at det ikke var vanlig å føre inn konfirmasjon av dødsdømte fanger i kirkeboka. Mangel på kildeopplysning i de aktuelle dagene kan ha sin årsak i at den dødsdømte ikke ble konfirmert før på retterstedet. Dette resonnementet underbygger at „Han blev konfirmert der paa øen, og derpaa la han sig paa blokken og lod sit liv".

Som vi har sett av tradisjonssitat ovenfor, mener tradisjonen at liket til Moses ble ført ut på holmen. Sagnet forteller jo: „Derpaa blev deres hoder sat paa store stager og deres legeme lagt paa steile". Dette samsvarer helt med dommen som var felt. Det medfører riktighet at også Moses ble ført ut på holmen. Kirkebok for Lyngen forteller at „(Moses Samuel)ss: døde i Fængslet 1791 og ligger be(graven) paa samme Holme".[51]

Noen direkte kildeopplysning har vi ikke om at også Moses ble halshugget, på tross av at han allerede var død. Men vanlig rettspraksis verifiserer sagntradisjonen på dette punktet. Dommen skulle fullbyrdes selv om den dødsdømte var død før eksekusjonen. Da henrettet man liket av fangen.[52]

Når vi samlet ser på de historiske fakta tradisjonen har bevart som *„opplysning"*, får vi inntrykk av å ha å gjøre med en pålitelig sagnoppskrift. Tradisjonen oppgir året for begivenhetene til omkring 1790, og to røvere fra Sverige, kalt Moses og Mikkel er hovedpersonene i begivenhetene. Moses kom først til Norge, og tok seg tjeneste hos en proprietærenke. Han var der et par års tid, reiste så derfra til Sverige, hvorfra han

vendte tilbake til Norge sammen med Mikkel. På en av gårdene til enken drepte de to tjenestejenter, og rømte vekk. De ble tatt, og satt i fengsel på Rotsund. To voktere, pluss en tredjemann, tok de livet av med øks, etter at arrestrommet var mørklagt ved at fangene hadde slukket lampen. Utenfor rommet traff Moses konen til en av de drepte. Hun hadde et barn på armen, og Moses snakket til henne. På nytt ble drapsmennene tatt til fange, og satt i forvaring på Rotsund, meget mulig i den jordkjelleren tradisjonen omtaler. Moses døde i fengselet. Etter dette dødsfallet falt dommen som gikk ut på halshugging og stegling av begge fangene. Mikkel og liket av Moses ble ført ut på Skogholmen, hvor de begge ble halshugget og steglet. Kirken var representert på retterstedet, og sikkert var også mange tilskuere møtt fram. Før han ble tatt til fange, var ikke Mikkel konfirmert, og mye taler for at denne kirkelige handlingen ble utført før henrettelsen ble fullbyrdet, sannsynlig på selve retterstedet.

Tradisjonen forteller nesten i detalj korrekt hva som gikk for seg på Skjærvøy i årene 1790 - 92: drapsmennene (navn, hvor de kom fra) - hva galt de gjorde (i to etapper) - hvordan det gikk med dem. Innenfor denne handlingsrammen av korrekte innholdsvariabler, finner vi også gale opplysninger. Det er forvirring med hensyn til proprietærenkens navn og oppholdssted. Det er rett at hun ble hetende fru Lyng til slutt og at hun bodde på Hamnes en del av sitt liv, men ikke på den tid disse hendelsene utspant seg. Dessuten har tradisjonen glemt foranledningen til de første drapene, og de forskjellige fluktmålene er kronologisk plassert galt. Dessuten tillegges Moses flere drap enn de han utførte. Mikkel var også drapsmann, i sagnet er han nærmest framstilt som uskyldig. Dette må skyldes den oppfatningen at Moses hadde hovedskylden for hva som hendte.

Ved jamføring med rettsreferatene er det tydelig at sagnet komprimerer og forenkler de episodene som er uvesentlige i helheten. Tradisjonen vil fortelle om drapene og følgen av disse. I denne sammenheng er det ikke nødvendig med omtale av de forutgående tyveriene. At slike lovbrudd er begått av de to personene i tradisjonen, får sagnet fram med tittelen „De to røverne".

Man presenterer et hendelsesforløp man er enig om utfallet av. Den nøkterne framstillingsformen er et resultat av en akseptering av det endelige utfallet. Noen vurdering av begivenhetene gir tradisjonen seg ikke ut på. Om personene ikke tydelig karakteriseres i tradisjonen, så kommer det likevel en bevisst oppfatning til syne i form av en bestemt vurdering av skyldspørsmål og skyldfordeling. Moses er framstilt som hovedmannen, og man ønsker å forklare hvorfor han døde i arresten. Han blir direkte offer for sitt forbryterske sinnelag. I motsetning til Moses står på mange måter Mikkel som soner på retterstedet. Dette faktum at den yngste av drapsmennene fikk syndsforlatelse har nok vært med på å prege oppfatningen av personen. Med enkle stilistiske og episke midler får man fram en oppfatning av og et perspektiv over hendelsene ved å sette dødsmåten til de to hovedpersonene opp mot hverandre. På dette viset glir sagnet som *„boldning"* inn i rekken av annen 1700-talls-tradisjon hvor problematikken omkring soning av brudd på normer i bunn og grunn er det funksjonelt bærende i tradisjonen.

Opplysninger om tradisjonsbæreren kan fortelle oss noe om hvorfor dette sagnet har holdt seg såvidt pålitelig i muntlig overlevering. Oppskriften er skrevet ned av lærer Rasmus Dyrkoren, født 1869. Han var lærer i Lyngen fra 1891 - 1897. I 1893

skrev han opp sagnet om drapene i Rotsund etter Johan Peder Grundvåg, som døde i 1896. Denne tradisjonsbæreren var da 70 år gammel, født i Lyngen i 1826. Folketellingen av 1875 viser at fisker og husmann Johan Peder Eriksen med kone og fem barn bodde på Grundvåg. Både hos Dyrkoren (hvor det står *lap*) og i folketellingen, får vi vite at Johan var same.

Johan Eriksen var født noen og tredve år etter at dødsdommene var eksekverte på Skogholmen. Han levde hele sitt liv i de strøk drapene ble begått. Vi må regne med at Johan Eriksen utgjør andre overleveringsleddet etter 1792. Dessuten var han av samme etniske herkomst som de dødsdømte, som forøvrig de fleste i Lyngenmiljøet på den tid,[53] og dette kan ha bidratt til å gjøre tradisjonen stabil. Vi har med andre ord å gjøre med bygdetradisjon fra Lyngen, overført i to ledd og med en traderingstid på 100 år.

14. Mordet på Klemma

Sagnmateriale s. 244

I 1795 drepte Arne Nilsen Klemma Ole Ulrichsen. Ugjerningen er lokalisert til Holum herred, Vest-Agder. Den dreptes hustru var medskyldig i drapet. Hun fikk tukthus på livstid, mens Arne Nilsen ble henrettet.

Rettssaken mot de to finner vi i tingbok nr.33 for Mandal sorenskriveri, Kristiansands lagdømme tingbok nr.7. Dessuten er saken omtalt i dokument fra pakke 23, Kristiansand lagdømme.

De offisielle kildene er fyldige, men av tradisjon har vi bare én sagnoppskrift, nedtegnet av Peder Lunde i 1919, Søgne i Vest-Agder.

„I 1830-aari var det ein tenestgut som drap husbonden sin i Klemma". Sagnets tidfesting av ugjerningen har en feilmargin på 30-40 år. I kirkebok for Holum, Vest-Agder er det nevnt under døde i 1795: „19. Juny Ole Ulrichsen Klemmen. Mand skudt ihiel af Arne Nielsen Klemmen".[1]

I tradisjonen er verken drapsmannen eller den drepte navngitt. Som det framgår av kirkeboka, var den drepte bosatt på Klemma gård. Det er her å merke seg at Klemmen, tidligere også kalt lille Suvatne, er nåværende 59 Suvand br.nr. 3 Klemma, tidligere løpenr. 374 i Holum. Dette er av verdi å vite, fordi ugjerningsmannens far „samme Aar tilkiøbte ..... sig det 1/2 Gaardebrug i Gaarden Lille Suvatne af nu afdøde Ole Ulrichsen".[2] Det medfører dermed riktighet når sagnet opplyser at den drepte var bonde på Klemma gård.

Drapsmannen var rett nok tjenestegutt, men ikke på Klemma. Under rettssaken „forklarer Delinqventen, at da han forlod Tolder Hagerups Tieneste første Gang".[3] Han begynte hos tolleren igjen senere, og „indtil 3 á 4 Uger førend Misgierningen skeede da Delinqventen havde forladt sin Tieneste hos Tolderen og indgivet sig for Daglønn hos Dreieren Bent Biesring".[4] - Arne Nilsen var altså i tjeneste hos flere, men ikke hos Ole Ulriksen.

Under traderingsprosessen må det ha kommet inn en feil med hensyn til hvem drapsmannen egentlig var. Arne var faktisk fra Klemma gård, fra den delen av gårdsbruket faren hadde kjøpt av Ole Ulriksen. Tjenesteforholdet må i tradisjonen være å betrakte som innført for å skape en forutsetning for det umoralske forholdet, en forutsetning som ble skapt ved at konen og gutten bodde slik til at ekteskapsbruddet

kunne komme i stand. - Det er opplyst i tradisjonsoppskriften at „Han [dvs. drapsmannen] hadde lege i dask med matmori [dvs. den dreptes hustru] ". Etter Aasens ordbok betyr „daska = 2/lefle eller bole med nogen. Oftere „liggja i Dask".[5]

Går vi til rettsdokumentene, vil vi se at karakteristikken i sagnet av forholdet mellom de to langt fra er overdrevet. I tingboka finner vi mange og avslørende eksempler på den umoralske levemåte Oles hustru og Arne Nilsen førte: „Videre bekiender Delinqventen at fra den Tiid havde de søgt Leilighed til at have Omgang med hverandre saa ofte samme kunde gives".[6] „Saaledis vedblev de et syndigt Levnet".[7] „ ..dei var samde um ugjerningi", forteller sagnet, noe som dokumenteres av tingboka:

> „Men neste Søndag derefter, efter Deponentens beste Erindring, reiste han atter op fra Mandahl til Suvatne, hvor Delinqventen fant Magnhild Torgiersdatter i Skougen hvor hun vogtede Creaturene og der fortalte han hende at han ikke havde Løst at gaae til Søs, men var kommen i hans Tanker at rydde Manden af Veien."[7]

Både i Arnes og Magnilds forklaringer kommer det fram at det var Arne Nilsen som gikk hardest på for å drepe Ole. Konen på Klemma stilte seg tvilende til tanken om drap, men tok ikke så sterkt til motmæle at hun frarådet ham kraftig nok å gjøre noe slikt. Vi får godt inntrykk av hennes innstilling til ugjerningsplanene i drapsmannens forklaring:

> „Men du ved jeg har et Giever hvor med det var lættest at faae ham neml: Manden af Dage, og til dette tiede Magnild og loe dertil uden enten at samtykke eller bejae samme."[8]

Magnild sa selv under forhøret „at da Arne giorde Forslag at faa hendes Mand Ole af Dage med sit Giever, svarede Magnild at det maatte han ikke giøre det var en stor Synd".[9] Av verdi er her det konen legger i „en stor Synd". Hun vek tilbake for tanken om drap, for om mannen ble drept og Arne arrestert som gjerningsmannen, ble hun alene tilbake.[10] Advarselen til Arne Nilsen er dermed diktert av egoistiske hensyn, og ikke av medlidenhet med mannen eller moralske betenkeligheter. Da drapet først var begått, gjorde Magnild alt for å skjule ugjerningen, og hun ble dermed medskyldig. Hun gjemte bort den dødes klær og tiet med det hele til avsløringen kom.[11] Utfra disse kjennsgjerninger er det ikke bare vitneavhøringene som belegger dette punktet i tradisjonen. Rettsvesnet var av samme oppfatning:

> „Og den sidste, nemlig Magnild Torgiesdatter, som den der paa en middelbar Maade har giort sig skyldig udi det paa Ole Ulriksen, hendes Mand, begaaende Drab."[12]

Drapsvåpenet i sagnet er et gevær: „Byrsa han hadde skote mannen med..". I kirkeboka har vi funnet belegg for at drapet ble utført med et slikt våpen (se ovenfor s. 96). Dette verifiseres da også av tingboka:

> „tilspurgte Dommeren Delinqventen i Forhaand om han vedbliver sin Bekiendelse at have ihielskudt Ole Ulrikssen Lille Suvatne, hvilket Arne Nielsen nu med et tydelig Ja for Retten tilstod."[13]

Utfallet på saken er i følge tradisjonen at „Gutten vart avretta og kona kom paa tukthuset i Kristiansand".

I tingboka for Mandal sorenskriveri finner vi dommen over de to.

„ ..Arne Nielsen for sit begangne Mandrab paa Ole Ulrichsen bør bøde Liv for Liv, og Executionen paa ham at fuldbyrdes.., og dernæst hvad angaae Hustruen Magnild TorgiesDatter, ... har hun dog paa adskielelige Maader.. medvirket og lagt Grund dertil..., Kiendes for Ret: at Magnild TorgiesDatter bør ...hensættes for Lives Tiid i saadant Tugthuus hvor hun med strængt Arbeide bør afsone denne hendes Misgiærning.."[14]

Men saken kom opp for en ekstra lagtingsrett 22.10.1795, og her ble følgende dom avsagt:

„Arne Nielsen bør have sit Liv forbrudt; Hovedet afhugges med Øxe som sættes paa en Stage, og Legemet begraves paa Retterstedet..., Ligeledes bør Magnild TorgiesDatter... have forbrudt hendes Liv...".[15]

Dødsdommen over Magnild ble omgjort av Høyesterett, for i fangelistene for Kristiansand tukthus for årene 1796, 1800 og 1801 finnes oppført „Magnild Torjesdotter, Enke, indkom 11te Marts 1796 - Livstid - Medvider i Mandens Drab ....Efter Høyeste Retts Dom og Rescript".[16]

Høyesterett opprettholdt dødsstraffen for drapsmannen, men påbudet om gravlegging av den henrettede på retterstedet, er bortfalt:

„Løwerdagen d: 2. Januarij 1796. Arne Nielsen bør miste sin hals og hans hoved at settes paa en stage, saa bør han og have sin hovedlod forbrudt og jord til Kongen, om han nogen er ejende. Magnild Torgiersdatter bør hensettes til arbejde i nærmeste tugthus hendes livstid."[17]

Etter kirkeboka ble Arne Nilsen henrettet på retterstedet ved Klemma 4.5.1796.[18]

Sammenstillingen av kildene viser oss sammenfall i straffeutmålingen i dokumentariske kilder og tradisjon.

Drapsvåpenet, forteller sagnet, „vart seld paa auksjon etterpaa, og daa var det mange som gjerne vilde hava henne. Der var noko sers kraft i eit vaapen som dei hadde drepe eit menneskje med".

Det er en kjent forestilling at drapsvåpen var manaladete. En drapskniv var f.eks. en god legekniv. En slik kraft var det neppe i våpnet til Arne Nilsen. Geværet er nevnt flere ganger i tingboka. I de forberedende forhørene har det nok kommet fram hvordan geværløpet så ut etter skuddet mot Ole, for den siktede blir spurt

„7) Om det var af den svære Ladning At gieverpiben revnede og Træværket gik i Stykker? Svarede Ja han havde overladet Gieværet med Krud og desuden lagde 2de Kugler for."[19]

Geværet var det tydeligvis ikke mye igjen av, men enda mindre skulle det bli. I samme forhør kom det fram at

„alt dette tillige med Kæderne Giever Piben og den brækkede Stok til Gieveret leverede han Hustruen Magnild, Men Laasen til Gieveret kastede han bort blant nogle Uhrer i Skoven at den ei skulde findes."[20]

Etter at dette ble kjent,

„gav Hr. Fogden tilkiende at i Anledning af Delinqventernes Forklaring om den udi et Vand utkastede Børsepibe, hvor med han beordret Lensmanden og medtagne Mænd derom at giøre Undersøgning for om mueligt at bringe til stæde for Rætten at vedkiendes af Delinqventerne, men efter Lensmandens Indberetning har samme ei været muelig at finde da Vandet der hvor den skal være udkastet baade befantes dybt og mudret."[21]

Det er således ikke mye tilbake å selge på auksjon.

Avstanden i tid fra drapet til oppskrivingen er 123 år. I denne traderingstiden er følgende trekk ved handlingsgangen bevart som *„opplysning"* i tradisjonen:

Husbonden på Klemma ble skutt til døde av en kar, som hadde et forhold til konen hans. Både den avdødes hustru og gutten var delaktige i drapet. Gutten ble henrettet, mens hun kom på tukthuset i Kristiansand. Tidsangivelsen i sagnet medfører ikke riktighet. Gal er også Arne Nilsens tilknytningsform til gården Klemma. Drapsvåpnet ble ikke auksjonert bort.

Det er å merke seg at sagnet ikke gir noen vurdering av hendelsene eller personene. Tradisjonens framstilling er preget av en refererende holdning. Den mangel på engasjement kan kanskje forklares ved at oppskriften representerer utenbygdstradisjonen. Sagnet har ingen kildeverdi som *„holdning"*, bortsett fra at i en akseptering av dommen ligger et manglende forsvar av de dømte.

Sagnet har levd 123 år i den muntlige overleveringen.

15. Sigurd Sordal

Sagnmateriale s. 244

I 1798 drepte Sigurd Evensen Sordal Rannej Olsdatter. Hendelsen er lokalisert til Austad sokn, Bygland herred i Aust-Agder. Drapsmannen ble dømt til døden og henrettet tre kvart år senere.

Sigurd var innrullert landvernsoldat. Dermed blir saksdokumentene mange og spredd på forskjellige arkiv. De viktigste rettskildene finner vi i tingbok nr. 10 for Setesdal sorenskriveri, eksekusjonsprotokoll nr. 4 for Råbyggjelagets fogderi, samt Generalauditøren, General Auditoriatet VII A, Justisprotokoll 23 1794 - 1803.

I folketradisjonen er hendelsen bevart i to sagnvarianter. Johannes Skar har i „Gamalt or Sætesdal"[1] en oppskrift som i første omgang kan synes akseptabel som analyseobjekt. Men går vi til originalopptegnelsene hans, finner vi at den trykte varianten er en sammenstøping av flere korte sagnnotiser.[2] Dermed bortfaller grunnlaget for en analyse av „Sigurd Evensen" i „Gamalt or Sætesdal".

Som sagnvariant 2 bruker vi en trykt tekst i Syn og Segn 1902. Denne oppskriften er nedtegnet av Hallvard Ryssdal. Oppskriftssted og tradisjonsbærer er ukjent.

I Bidrag til Agders Historie er en del av saksdokumentene angående denne drapssaken offentliggjort av Chr. Benneche i 1916.[3]

Utfra de retningslinjer vi har skissert i avhandlingens første kapitel, skulle alle oppskrifter som ble foretatt etter offentliggjøring av en variant eller trykking av dokumenter vedrørende rettssaken, automatisk bortfalle som kilde for våre undersøkelser. Likevel vil vi her ta med en sagnvariant som er skrevet opp 27/8 1921. Tradisjonsbæreren er Gyro Austegard, Åseral i Aust-Agder, faster til oppskriveren professor Knut Liestøl. Gyro Austegard var selv en framstående tradisjonsbærer og slekten hennes står sentralt i bl.a. overføringen av den store Skraddarsoga. Hun var en del av et fortellermiljø med sans for historie og respekt for det overleverte. Dette taler for at hun ikke lot sitt repertoar bli påvirket av lesing. Som vitenskapsmann med sterk interesse for personalhistoriske sagn og ættesoger ville ikke Knut Liestøl benyttet som informant en person han visste var påvirket i sin tradisjon av skriftlige kilder. At Liestøl er innsamleren av det vi har benevnt variant 1 av sagnet om Sigurd Sordal, er garanti god nok for at vi har med rent folkelig fortellerstoff å gjøre. Kjennskapet

til tradisjonsbæreren og oppskriveren betinger dette avviket fra våre generelle retningslinjer for kildekritikk.

Drapet ble begått 4.2. 1798.[4] I tradisjonen er det bare variant 2 som fikserer hendelsen i tid, til „mellom 1790 - 1800".

Den dreptes navn er ikke bevart i sagnet. Hun omtales bare som en jente. Av kildene finner vi at den drepte var fra Hægland gård i Austad sokn, Bygland, og het Rannej Olsdatter, datter av Ole Torkildsen Hægland.[5] Hægland ligger like ved Sordalsgårdene.[6]

Hovedpersonen i sagnet navngis i begge variantene. Etter rettsprotokollene het drapsmannen Sigurd Evensen, og han var fra Sordal gård i Austad sokn.[7] Både variant 1 og 2 kaller ham korrekt Sigurd Sordal. Både variant 1 og variant 2 hevder med rette at Sigurd tok livet av jenta med kniv. Dette verifiseres av dokumentene. Rannej ble nemlig funnet død på Sordal med en kniv i hånden. Kniven var uten tvil drapsvåpenet, og hele scenen var arrangert for å gi inntrykk av selvmord. Obduksjonen, som ble foretatt av bataljonskirurg Heckel,[8] viste at piken var tildelt så mange dødelige sår med kniven at hun umulig kunne ha tatt seg selv av dage. Politiforhør og senere rettssaken utpekte Sigurd som den skyldige.

De to variantene faller sammen i spørsmålet om hvor på gården jenta ble drept. „Han narra med seg ei gjenta han silla ha uti floren", (1) „Ein kveld ho sat i fjoset og mjølka, gjekk han inn til henne og stakk henne i hel". (2) De offisielle kildene gir tradisjonen medhold i dette. „Liget fandtes paa Gulvet i Kostalden",[9] „Om morgenen da Pigen var funden død i Fiøset".[10]

Etter tingboka er det ingen ting som tyder på at Sigurd narret Rannej med seg ut i fjøset. (1) Heller ikke lar det seg belegge at jenta satt i fjøset og melket like før hun ble stukket ned. (2) Rannej var ikke tjenestejente på Sordal, så det var ingen grunn for henne til å utføre fjøsstell på nabogården.

Det eneste dokumentene forteller om hva som gikk for seg i fjøset før drapet ble utført, er de opplysninger Sigurds mor, Joran Hansdatter, kom med under vitneavhøringen. Hun fortale at

> „Efter en Dags Forløb, spurgde Vidnet atter hendes ulykkelige Søn Sigurd, hvorledes tilgik, og da tilstod han, at han den omhandlende Aften, var med den dræbte Rannei Olsdatter i Biørns Fiøs, og hun bad ham, komme op paa Trævet til sig, men han bad hende komme ned til ham, og i det samme han vilde stige, eller klyve op, tog for seg paa Simsen /. Den Aas eller Stok, som ligger Langs over Baasene i Fiøset :/ kom Kniven ham i Haanden – meere sagde han ike."[11]

Om vi antar at drapsmannen har støttet seg på samme bjelken da han ville ta seg ned fra trevet igjen, har det konsekvenser for hva variant 1 forteller: „Dei hadde set at der va tekje mæ bloute finga uppå bjelkan i floren". Sigurd var uten tvil tilsølt med blod på hendene, som nok har smittet av da drapsmannen tok seg for. Her har nok et reelt merke aktualisert vandremotivet om blodhånden etter den døendes håndslag mot vegg eller dør, et merke som i tradisjonen gjerne ble stående for all tid som et vitnesbyrd om drapet og en anklage mot skadevolderen.

Når variant 1 nevner at Sigurds skjorte var blodflekkete („So såg dei ein bloflekk på skjurtå håsses"), lar det seg verifisere at plagget var flekkete av den dødes blod:

> „. . noget efter kom han ind i Stuen, og klædte af sig, samt byttede en Skiorte paa sig i Stuen, men gik saa paa Loftet, og tog Klæder paa sig, og lagde de aftagne Klæder, som kun var noget, men ei meget blodige, i en Sæng i Stuen."[12]

Tradisjonen gir oss et motiv for drapet gjennom variant 2: „Det var „gale" med henne". (2) Dette medfører riktighet. Under vitneavhøringen opplyste Even Iversen Søndre Sordal at sønnen Sigurd hadde tilstått for ham „at Pigen den omhandlede Aften, førstegang havde tilstaaet for ham at hun ved ham var frugtsommelig".[13]

Både i variant 1 og 2 blir ugjerningen begått mens det var en dansetilstelning på Sordal. Vi finner ikke noe støtte for dette i de dokumentariske kildene. Alt peker derimot mot at det var en ganske vanlig kveld på Sordal da Rannej ble drept.

Sagnene gir en skildring av Sigurds oppførsel etter drapet. Han viser ingen anger eller depresjon over drapet, men danser og kveder. Noen slått eller dans er ikke nevnt i noen av rettsreferatene i forbindelse med drapet. Både slåtten og stevet må vi regne for sekundær tradisjon, som er skapt på grunnlag av hendelsene på Sordal i 1798. Men begge elementene har nok bidratt til å holde tradisjonen om drapet oppe. Variant 1 nevner en replikkveksling mellom bestemoren til tradisjonsbæreren og søsteren til Sigurd. Noen slik samtale finner vi ikke belagt som historisk realitet i noen av de øvrige kildene.

Som før opplyst ble drapet begått 4. februar. Den 23. samme måned ble det holdt politiforhør.[14] I vitneprovet til Sigurds far får vi vite når den skyldige kom seg unna. Det „var næste Mandag efter afholdet præliminair Forhør".[15] Begge variantene har med at drapsmannen rømte, men ingen gir opplysninger om når. Målet for flukten er det fortalt om i begge oppskriftene: „Her er dei som segjer han reiste langt nordpaa; andre meiner han var i Sverike. Ingen vissom veit det", (2) „Han rymde til Sverik". (1) Gjennom saksdokumentene, slik de foreligger fra generalauditøren, får vi bekreftet at Sigurd Evensen søkte tilflukt i Sverige: „Wished om hans Opholdssted erholdtes snart, da han fra Sverige i Nærheden af Friedrichshald tilskrev Oberst von Tobiesen".[16] Om oppholdet på den andre siden av grensen foreligger det selvsagt ingen dokumenter som kan være oss til hjelp i forsøket på å danne oss et bilde av hvordan Sigurd tedde seg og gi oss opplysninger om hvordan han hadde det. Men hvordan han livnærte seg, får vi rede på gjennom generalauditørens relasjon av 8. september 1798. Her opplyses det:
„Den svendske Bonde hos hvem han havde taget Tienste",[17] som er et belegg på variant 2 på følgende punkt: „Den tid han var burte tente han for sitt brød". (2)

I sagnet er det nevnt at „han arbeidde ærlegt og trutt, og vart vel likt". (2) Denne påstanden kan ikke verifiseres, men den medfører sannsynligvis riktighet. Den svenske bonden må ha kommet godt overens med Sigurd, for som vi senere skal se, fikk Sigurd hjelp av svensken. Slik hjelp hadde vel ikke blitt ytet om Sigurd hadde vært umulig å ha med å gjøre.

Når det gjelder hvordan Sigurd kom tilbake til Norge, forteller sagnet følgende:

> „Men han kom atte å melde seg sjav." (1)

> „So var det ein dag i vaarvinna, han gjekk ut-paa aakeren og pløgde, at han fortalde til husbonden sin koss til stod med honom. Lenge vilde ikkje husbonden tru det; men daa Sigurd sa at han vilde reisa heim so fort som han kunde – faa sin dom og lida, og so attaat bad han um han kunde faa med seg nokre karar til „vakt" etter vegen, daa tottest han skyna at Sigurd tala sant. Og tri karar fylgde honom til vakt alt heim." (2)

Den nevnte relasjon fra generalauditøren verifiserer tradisjonens påstand om Sigurds frivillige tilbakevending. Her er det fortalt at Sigurd „den 5te Junii sistledende frivillig kom tilbage over Grændsen til Friedrichshald".[18] Ingen svensker fulgte

Sigurd hjem til Austad. (2) Det var nok andre som stod for vaktholdet når han kom over grensen. For med en gang han ankom Fredrikshall ,,blev han arresteret og underkastet garnisonsforhør".[19]

Utgangen på denne drapssaken er det fortalt om i begge variantene. ,,Då han sille avrettast", (1) ,,Og um hausten, i lauvfallstidi, kom domen, dødsdomen". (2) Dette bekreftes i dokumentene. Etter eksekvert dødsdom sendte oberst Tobiesen inn til generalauditøren attest på at henrettelsen hadde funnet sted. Sigurd Sordal ble, som fortalt i variant 2, ført til retterstedet om høsten. I skrivet fra obersten oppgis datoen til 6.11. 1798.[20]

Hallvard Ryssdals oppskrift forteller at folk så ,,kor haaret flaska i vinden, der hovudet laag paa steglet". (2) Belegg for dette finner vi i rapporten fra Tobiesen, hvor det opplyses at hode og hånd ble hugget av den dødsdømte, og det sønderlemmete legemet ble lagt på stegle og hjul.[21]

I et Pro memoria fra Robygdelagets fogd Carl F. Pind til ,,Høivelbaarne Herr Kammerherre og Stiftamtmand Levetzow"[22] får vi kjennskap til hvor henrettelsen foregikk. Fogden skriver

> ,,At jeg i Følge Deres Høivelbaarnheds Skrivelse af 15de d m har ved Lehnsmand Ole Gieruldsen Bakke ladet udvise en formeenende beqvem Plads paa Gaarden Søndre Sorredals Grund i Oustad Sogn, som med Stokke indhegnes, hvor Executionen over Landværn Soldat Sigurd Evensen kan skee, nemlig paa en Slætte paa østre Side af Gaardens Fiøs-Bygning, skulle ieg herved underdanig indberette."[23]

Brevet er datert 20.10.1798. 16 dager etter ble dødsdommen eksekvert på dette stedet. Variant 2's opplysninger om at henrettelsen fant sted ,,Paa ,,stegleflotti" inne i skogen eit stykke utanfor Sordalsgarden", hvor de laget ,,eit ,,stegl" dei kalla, ein slags rettarstad", medfører altså ikke riktighet.

I samme variant omtales et varp som ble laget på retterstedet til minne om hendelsen. Varp var opphavlig anlagt som vegmerker, så farende folk ikke skulle gå seg vill i skog og mark. Merkene lå oftest på steder der man lett kunne ta feil av veien, spesielt der to stier møttest. I andre tilfeller kunne faktisk varpet angi farlige punkter på veien. På slike steder måtte man være ekstra varsom. Nettopp på slike plasser hvilte folk seg ofte; her møtte man gjerne andre. Ved vegkryss hvor farende folk traff hverandre, har vi flere eksempler på at drap og ran ble begått, og sagn om disse hendelsene har blitt knyttet til varpet. Varpet var der med andre ord før ugjerningen ble utført, og ble ikke anlagt som et minne om drapet eller overfallet. Varp knyttet til drapssegner har vi særlig i Agder.[24]

Henrettelsen av Sigurd Sordal foregikk, som omtalt ovenfor, inne på gårdsområdet, så det skulle ikke være grunnlag for å legge opp et varp verken som vegmerke eller varsel om farlig vegstykke. Tradisjon om varp har knyttet seg sekundært til Sordalsagnet. Det er tydelig at tradisjonsmiljøet som holdt sagnet om Sigurd Sordal oppe i minnet, har kjent til drapssagn knyttet til varp. Sagnet om drapet på Sordal har trukket til seg motivet med varpet fra andre drapssagn. Selve drapet har vært det likhetspunktet i de to sagngruppene som har dannet utgangspunktet for affiniteten.

Variant 2's opplysning om det store frammøte kan ikke kontrolleres, men sannsynligheten taler for at en større samling folk hadde møtt opp som tilskuere.

Et vanskelig punkt å bringe klarhet i om er ,,opplysning" eller sekundært vandregods, er det sagnvariantene meddeler om Sigurds muligheter til å bli fri på retterstedet:

> ,,Då han sill avrettast, va der ei gjenta som hadde villa hatt han, å då kunne han ha sluppe – men han ville inkje. De va so mangje som kleiv å upp i treæ å ville sjå. So sat ho au upp i treæ den som ville ha hatt han. So hua ho so høgt då dei hogde." (1)
>
> ,,Skarprettaren og øvrigheiti var alt fyre paa rettarstaden daa Sigurd kom. Etter at domen var upplesen, ropar domaren upp, at etter lovi kunde Sigurd endaa verta fri, dersom det var nokor gjenta som vilde segja seg viljug til aa gifta seg med honom. Daa steig ei ung, raudleitt gjente fram, Bergit Spræle heitte ho, og ropar: ,,eg vil gifta meg med Sigurd! "
> ,,Men eg vil døy! " svara Sigurd med same." (2)

Det er ingen offisielle lover eller forordninger opp gjennom århundrene som gav muligheter for den dødsdømte til å bli fri på retterstedet når først dommen var falt. Ikke desto mindre er frigivelse av en dødsdømt fange på selve skafottet ikke noe ukjent fenomen rettshistorisk. Mislyktes henrettelsen, kunne den dømte gå fri.[25] Dødsdømte kunne dessuten bli tilbudt skarpretterembete på henrettelsesplassen. Vi har flere opplysninger om at mennesker heller gikk i døden enn inn i yrket som bøddel.[26] Ukjent i inn- og utland er heller ikke fenomenet at folk med hell gikk i forbønn for en som stod i ferd med å bli halshugget eller hengt.

> ,,Inför medeltidens domstolar visade sig den samlade menighetens interesse gjenom förböner icke blott för qvinnor, utan äfven för män, och de förböner, till hvilka domaren lyssnade, uttalades ofta af qvinnorna, som således i detta afseende förmådde utöfva ett offentligt inflytande. Dessa förböner synas oss med skäl i många fall ganska egendomliga. I Arboga fick år 1466 en karl, som utan minsta anledning brutit sig in till en annan och slagit honom blodsår, behålla lifvet ,,för dandeqvinnors böns skuld". I Stockholm tiggde en piga år 1524 om nåd för en oxtjuf ,,sig til bonde" – d.v.s. för att gifta sig med honom, men då hon ej kunde försvärja byn med honom, dömdes han till stupan och drefs ut ur staden."[27]

Vi har eksempler på liknende rettspraksis også i Norge. Mikel Hofnagel forteller fra Bergen 8.11. 1630, at da

> ,,blev der fundet et barn paa Jonsvoll. Moderen blev strax sat fast og skulde henrettes den 15de paa Spitalet[1] og blev bragt derhen, men de kunde ikke raade med henne. Der var ogsaa en Frisisk baadsmand, som vilde bede henne løs, men det blev ikke tilladt, og det varede længe. Derefter førte de henne igjen ind i byen i et hus, indtil hun 20 November om morgenen klokken 5 blev henrettet bag Raadstuen."[28]

Ved denne anledningen ble forbønnen avslått, men sitatet viser at en folkelig rettsoppfatning om frigivelse på retterstedet var levende. I Troms finner vi tidlig på 1700-tallet en parallell tildragelse.

Kapellanen til Karlsøy, Mikkel Heggelund ble suspendert fra sitt embete da han på retterstedet forlovet seg med barnemordersken Anne Lauritsdatter, og førte henne med seg hjem i live.[29] Fra 1702/03 levde kvinnen i en stadig usikkerhet om presten skulle lykkes i å redde hennes liv. I 1715 kom avgjørelsen. Da ble hun henrettet.[30] Allerede i 1707, 23.8., opplyser kildene at Mikkel Heggelund er frifunnet av retten for sin oppførsel på retterstedet, og han har fått tilbake sitt embete.[31]

Utfallet av saken er av mindre interesse i vår sammenheng. Interessant er det belegget rettskildene gir av at det nyttet, i alle fall på kortere sikt, å be en dødsdømt fri ved å tilby seg å ekte vedkommende.

Spørsmålet er da om noe slikt har funnet sted på Sordal da Sigurd Evensen skulle bøte for drapet på Rannej Olsdatter.

Med hensyn til den unge piken som ifølge variant 2 skulle ha bedt for Sigurd og tilbudt seg å ekte ham, er det uråd å bringe hennes identitet på det rene. Navnet

Spræle finner vi ikke som noe gårds- eller stedsnavn. Derimot oppgis Sprælen av Stadnamnsarkivet å være en husmannsplass eller stove under gården Nedre Langeid i Austad sokn.

Statsarkivet i Kristiansand har ingen opplysninger om en Birgit på Sprælen, og heller ikke folketellingen i 1801 gir oss noen holdepunkter i spørsmålet om pikens eksistens.[32] Men det avgjørende kriterium for at noen friing ikke har forekommet på retterstedet med den hensikt å redde Sigurd fra bøddelen, er det faktum at vi har ingen kildeopplysninger som støtter variantene 1 og 2 i deres framstilling av dette. Om et frieri hadde funnet sted, ville det vært noe så ekstraordinært at vi ville ha funnet nedslag av hendelsen i et eller annet dokument.

Den eldre rettspraksisen som kunne gi den dødsdømte frihet på retterstedet ved forbønn av en tilstedeværende, må tydeligvis vært kjent av tradisjonsmiljøet og føyd til den opphavlige tradisjonen som et sekundært motiv. Når dette sekundære innslaget har kommet til, er det uråd å bringe klarhet i. Men i årene umiddelbart etter henrettelsen, da begivenhetene var i friskt minne for de fleste i miljøet, er det utfra det man ellers vet om tradisjonsmiljøers selektive og korrigerende virksomhet, lite sannsynlig at et episk vandremotiv uten historisk tilknytning til realitetene kan ha kommet inn. Ekteskapstilbudet til Sigurd er et resultat av en episk utvikling som følge av en traderingsprosess i et miljø som i tid har fjernet seg så langt fra hendelsene i 1798 at motivet har glidd inn som en naturlig del av helheten uten å støte ved sin manglende referanse til de faktiske forhold.

Dette motivet, som vi skal se nedenfor, er avgjørende i spørsmålet om hvilken holdning miljøet har hatt til hovedpersonen i sagnet.

Variant 2 har i tillegg til det omtalte motiv en skildring av publikums oppførsel under henrettelsen:

> „Øksi fall, og hovudet trille langt burtyver marki. Daa sprang mange sjuke kvende fram og – drakk av blodet. Det var slike som hadde nedfallssjuken; de trudde dei skulde frisknast"(2).

Vi har flere opplysninger om at blodet i folkelige forestillinger skulle kunne helbrede epilepsi:

> „Blodet taa ein som var retta, var svært mot fang og slikt, naar ein drakk det."[33]

> „Blodet taa ein som vart retta, var svært kraftugt. Kring 100 aar sidan var det retta tvo menn, Haakaa og Hans, paa Hovdmoen i Aamot. Dei hadde slegi ihel ein vesskyt (vestgøte) paa isen utpaa elva lyse dagen midt i tjukke bygda. Daa dei vart retta, møtte det upp sjuke fraa alle kantar og var fram og fekk blodet. Ho Kristi Olbergsvea i Sørskogbygda var berre ei lita smaagjente daa. Ho hadde slikt fang. Mor hennar drog dit med henne, og let henne drikka blod, og sidan hadde ho aldri fang meir."[34]

I følge I. Reichborn-Kjennerud har like til nyere tid

> „henrettede forbryderes blod vært drukket som råd mot epilepsi, en sykdom som allerede de gamle grekere trodde kom av trollskap. Kuren omtales i det første kristelige århundre av Aretaios fra Kappadokien. Eventyrdikteren H.C. Andersen så under en henrettelse i Skelskør 1823 at en epileptiker drakk av blodet,"[35]

Troen på blodets legende kraft på visse sykdommer går altså langt tilbake i tiden, og har nedslag i vårt hjemlige sagnmateriale. Men ikke bare der. Forestillingene om blodets virkning på epileptikere var så levende at flere av motivene i sagn om folk som drikker av de henrettedes blod, må grunne seg på virkelige tildragelser.

Den nederlandske sjøoffiseren Cornelius de Jong, som reiste rundt i Norge like før forrige århundreskiftet, var også tilstede ved en henrettelse i Olsvika, Borgund på Møre, i 1796. I skildringen av eksekusjonen forteller han om flere mennesker som drakk blodet av den halshogde.[36]

Selv om det finnes belegg for at syke drakk henrettedes blod, kan det nok bare være unntaksvis slikt forekom. Det skyldes den måten avrettingen gikk for seg på. Selv om eksemplet i tid ligger 60-70 år lenger fram enn de hendelser vi har sitert fra Møre, gir nok likevel Morgenbladets omtale av en henrettelse i 1864 et visst bilde av eksekusjon med øks:

> „Ved Priess's Ankomst til Etterstad var kun den ene Side af den Karree der skulde omgive Skafottet, opmarscheret, hvorfor den ulykkelige Forbryter maatte køre omkring paa Marken, medens Militæret søgte at indtage sin Plads. Denne Mangel ved Ceremonien gjorde et ubehageligt Indtryk paa de Tilstedeværende. Da Alt var i Orden, kjørte Vognen hen til Skafottet. Dette bestod af en firkantet Tribune, bestrøet med Granbar og placeret ved Foden af den østlige Skraaning af Exercerspladsen; ved dens ene Hjørne var Blokken, nogle faa Tommer høi og bred samt en Alen lang, fra hver Ende af Blokken gik et Træstykke ind ad paa Tribunen, det var forsynet med nogle Huller til at anbringe Reb i, om Forbryderne skulle ville gjøre Modstand.
> Med Ro og Anstand traadte Priess, ledsaget af sin Præst, op paa Tribunen. Hans kraftige Bygning og gode Holdning forblev uforandret; han saa godt ud, hilste venlig til de faa, der vare paa Tribunen, og syntes med christelig Hengivenhed at gaa sin Død imøde. Efter at den forrettende Foged i Aker, Hr. Eger, havde oplæst Dommen, henvendte Præsten Møhne sig i en vakker Tale over „Syndens Sold er Døden" til det omkringstaaende Folk. Derpaa knælede Priess sammen med Præsten og bad en kort Bøn, medens der rundt omkring herskede en dyb Stilhed. Priess var rørt, men fattet, han vendte oftere sit Blik mod Himlen og hans Aasyn var mildt og behageligt. Da han reiste sig op, omfavnede han sin Sjælesørger, kyssede ham og takkede ham til Afsked, hvorefter han uden Hjælp af Skarpretteren afførte sig Frakke og Vest, og gik med rolig Sikkerhed hen mod Blokken. Medens han knælede, blev hans Lommetørklæde bundet for hans Øine. Han indtog nu en liggende Stilling, og lagde Hænderne paa Ryggen. Præsten knælede i Bøn. Folket blottede sit Hoved. Medens Præsten høit og tydeligt læste Fadervor, bad ogsaa Pries halvsagte en Bøn. Skarpretteren stod med løftet Øxe.
> En uhyggelig Stilhed herskede rundt omkring. Da Ordene „Forlad os vor Skyld, som og vi forlade vore Skyldnere" lød, faldt Dødshugget. Hovedet lagdes ved Siden af Kroppen. Straffen var fuldbyrdet.
> Efterat nogle af de tilstedeværende Læger havde iagtaget Liget, der viste de almindelige Muskeltrækninger og Bevægelser i de øverste Respirationsorganer, nedlagdes Kroppen og Hovedet i en almindelig simpel Ligkiste og kjørtes bort.
> Den af Blod besudlede Blok blev ombyttet med en reen, Blodet tørredes bort fra Tribunen og frisk Granbar og Sand strøedes udover: der gjordes Forberedelser til Simonsens Henrettelse."[37]

Henrettelsen av Simonsen hadde samme forløpet. Morgenbladet opplyser i sin reportasje, at publikum som særlig kom fra de lavere lag av folket, utgjorde en menneskemasse på omkring 5000. 350 infanterister og en del kavaleri holdt publikum på en passende avstand fra tribunen. Denne rystende skildringen kan være oss til hjelp i vurderingen av sagnmotivets evne til å reflektere historiske forhold. De fleste henrettelser må ha gått for seg på dette viset. Er det sannsynlig at bloddrikking har foregått umiddelbart etter henrettelsen av Sigurd Sordal? Det er ingenting opplyst i de offentlige kildene, eller i andre skildringer som kan støtte sagnet på dette punktet, så vi er overlatt til sannsynlighetsvurderinger av motivets verdi som „opplysning".

Vi har ovenfor sett i et brev fra Pind (se s. 102) at eksekusjonsstedet ble inngjer-

det. Sigurd var landvernsoldat og har derfor blitt ført til retterstedet under mer militær eskorte enn vanlig var. Selve opplegget for henrettelsen av Sigurd Sordal ser dermed ut til å ha fulgt samme retningslinjer som avrettingen på Etterstad i 1864: Inngjerding av retterstedet og en krans av soldater rundt. Dermed bortfaller mulighetene for epileptikere til å få fatt på blodet av den halshogde. For å nå bort til blokken måtte de syke trenge gjennom innhegningen av de militære mannskaper. Disse forhold medfører at vi må anse motivet med bloddrikkingen i variant 2 som sekundær tradisjon uten kildeverdi som „opplysning".

I den endelige dommen lyder straffeutmålingen på halshogging med øks, og kroppen skulle legges på steile og hodet settes på stake. Slik ble også straffen eksekvert.[38] Dette er belegg for avslutningen på variant 2:

„Dei bar honom ikkje aat kyrkjegarden, og ikkje grov dei honom ned heller. Skjorer og kraakor skrata og skvakka og - slost um liket. Ifraa Neset, ein husmannsplass paa hi sida aat elvi, saag dei kor haaret flaksa i vinden, der hovudet laag paa steglet."(2).

Dette motivet mangler i variant 1, men denne oppskriften har i stedet en opplysning om at „Då Gunvor Bestemor sil vitna då sat ho på fangje te sjukfar sin Aslak Soredal" (1). Dette lar seg belegge, for i tingboka finner vi „5te Vidne Gunvor Targiesdatter 8te Aar".[39]

Som fjerde vitne i rettssaken er oppført „Svollaug Torgiesdatter Aslach Sorredahls Huustroe".[40] I kirkebok for Bygland står innført Gunvor født 28.mars, døpt 2. mai 1789. Foreldre var „Targej Olsen" og „Svaalou Torjusdtr. Aaneberg".[41]

Jenta Gunvor hadde med andre ord Aslak Sordal til stefar, og også tradisjonens påstand om at hun vitnet i saken mot Sigurd Sordal, medfører riktighet.

Sammenstillingen sagn/skriftlig kilde vil ha vist oss tradisjonsoppskriftenes kildeverdi som *„opplysning"*:

Variant 1:
Sigurd Sordal drepte en jente med kniv i fjøset. Han gikk inn i våningshuset etterpå, og da var skjorta blodig. Drapsmannen rømte til Sverige, men kom tilbake senere og meldte seg. Han ble henrettet. Et av vitnene i saken var piken Gunvor. Sannsynligvis har det vært et blodhåndmerke på bjelken i fjøset.

Samtalen med moren medfører ikke riktighet, og drapet gikk ikke for seg under en dansetilstelning.

Variant 2:
Sigurd Sordal drepte en jente med kniv i fjøset en kveld. Han skulle ha barn med piken. Drapsmannen rømte til Sverige, og tok tjeneste hos en svensk bonde. Han meldte seg senere i Norge, og ble henrettet ut på høsten hjemme i dalen. Hodet ble satt opp til framsyning.

Galt er det når denne varianten henlegger drapet til en dansetilstelning.

Hva så med de øvrige drag og motiv som ikke har kildeverdi som „opplysning"? Det vil vise seg at disse delene av tradisjonen karakteriserer drapsmannen og gir oss miljøets innstilling til ham. Gjennom dette kommer *holdningsaspektet* fram.

Sagnet skildrer Sigurd som en hard og følelsesløs drapsmann. Han dreper den fruktsommelige jenta med kaldt blod, og etter ugjerningen kommer han „Gangande burt yver tunet, trallande paa ein slaatt, som spelemennerne i dalen spelar endaa" (2), „Då

Sigurd kom innatt i dansestrokje dansa han so fælt å so tralla han på ein slått som dei alle hadde høyrt førr" (1). - Det er ingen angrende drapsmann vi her møter, ingen fortvilet og forvirret ung mann som har drept et annet menneske. Det er den kyniske og kalde drapsmannen vi presenteres for i sagnet. Vitneutsagnene om Sigurds oppførsel like etter ugjerningen gir oss det samme bildet. Like etter drapet tilstod Sigurd åpent og ærlig for hele sin familie hva som hadde foregått:

„Da de kort efter kom alle [faren, søsteren og broren] tilbage, sagde de, at hendes [søsteren Rannej Evensdatter] Broder Sigurd havde tilstaat for dem, at have dræbt R.O. i Fiøset."[42]

Etter drapet gikk Sigurd opp på loftet, og „noget efter kom Gierningsmanden Sigurd ind, og havde skiftet Klæder".[43] Før drapsmannen skiftet klær, hadde han som tidligere omtalt, arrangert scenen i fjøset, slik at det skulle se ut som selvmord. I tillegg til dette søkte drapsmannen å skaffe seg alibi:

„Den omhandlede Søndag havde Vidnet [Salve Ommundsen] om Eftermiddagen været i Sælskab med Angieldende Sigurd, indtil det begyndte at mørkne, da Vidnet gik hen i Broderen Gunders Fiøs, og ei siden saae ham, forend silde Aften, da Vidnet hos Enken Ingeborg/: 15de :/ sad og spilte kort da han kom og sad sig bag ved Vidnet at see paa dem - Vidnet gav da ei agt paa ham, eller bemærkede han var omklædet - de fulgtes siden silde Aften til Søndre Soredal, hvor Vidnet kom at ligge om Natten i sin Faders Huus med Angieldende, og derom forklarede sig overeenstemmende med Faderens /: 14de Vidnes :/ Forklaring herom i Præliminair-Forhøret - Vidnet talede ike med Angieldende om Natten og sov strax ind, saa det ike vidste om Sigurd sov eller ike - om Morgenen da Pigen var funden død i Fiøset, sagde Sigurd til Vidnet, efterat de /: Sigurd og Vidnet :/ havde fulgt den dræbtes Forældre til Hegland „Gud skee Tak at jeg laae hos dig i Nat, saae kan de da ikke tænke noget om mig."[44]

Sigurd holdt seg i bygda i tiden like etter drapet. En flukt ville ha avslørt ham. Han rømte ikke før de innledende forhør hadde utpekt ham som gjerningsmannen.

Grunnen til at det tok en tid å identifisere drapsmannen, skyldtes falske vitneutsagn fra Sigurds nære slekt. Forsøket på å dekke ham ble oppdaget.

De falske vitneforklaringene blir i et brev fra W. Koren til kammerherre Levetzow karakterisert som et „Beviis paa Dette Folkes Treiskhed".[45] Vi benytter i denne gjennomgåelsen ikke noen av de innledende forhørene som kilder, og vitneutsagnene senere fra Sigurds slektninger må vi kunne lite på, da de er avgitt under eds ansvar og etter streng formaning fra kammerherren.

Framstillingen av Sigurd som bevisst drapsmann skildres i sagnet med motiv som ikke lar seg belegge direkte, men det disse delene av sagnet gir uttrykk for av karakteristikk, lar seg altså verifisere. Den viser først sin verdi som historisk kilde ved en samlet vurdering av sagnoppskriftene.

Hva så med Sigurds mentale utvikling fra å være en kald, rolig forbryter til å bli den personen som vender hjem for å la seg henrette. Finnes det belegg i de offentlige dokumentene for denne forandringen som foregår i sagnet?

I variant 1 omtales ikke selve den sjelelige forandringer av Sigurd. I variant 2 skjer endringen i Sigurds innstilling til det han har gjort under oppholdet i Sverige:

„Den tid han var burte, tente han for sitt brød. Arbeidde ærlegt og trutt, og var vel likt. Men det lenger det leid, til stillare vart han. Mange gonger reint stur. Tala lite og heldt seg helst for seg sjølv, aaleine. Um sundagarne, og elles naar han hadde ei fristund, las han i biblen; vart religiøs. Naar ungdomen samlast til leik og dans, daa gjekk Sigurd inn i soverommet sitt og las og bad. Men um han fekk fred - ja, det visste berre han og Gud."

I saksdokumentene kan vi spore en forandring hos drapsmannen allerede før han flyktet. Etter hvert som tiden går fra drapet til flukten, er det mulig at vi kan ettervise en utvikling hos Sigurd i vitneforklaringene. Rannej Evensdatter vitnet at:

„han [Sigurd] om Aftenen reiste bort, efterat have taget Afsked med dem alle, og afbedet sin Synd, og hans Forældre og alles Tilgivelse for hans begangne Forbrydelse."[46]

Sigurds far vitnet at Sigurd

„reiste, som Vidnet nøye erindrer, var næste Mandag efter afholdt præliminair Forhør, var høylig bedrøvet og ofte, baade da og forhen bad om sine Forældres Tilgivelse."[47]

Drapsmannens mor beklaget seg for Targeir Gundersdatter „hvorledes hendes Søn jamrede sig, og var elendig for hans begangne Misgierning og Synd imod Gud".[48]

Innholdet i disse utsagnene som karakteriserer Sigurd som nedbrutt, blir styrket når vi ser på frekvensen av denne karakteristikken. Halvor Rolfsen, som var gift med ugjerningsmannens søster Anna,[49] fortalte at Sigurd hadde utbrudt da de var sammen:

„ja! Gud hielpe mig, og styre mig paa rette Vei - disse vare hans eeneste Ord, som han i en fortvivlelsesfuld Bedrøvelse bestandig udraabte."[50]

Det er tydelig drapsmannen mer og mer kommer til erkjennelse av hva han har gjort. Utviklingen mot et ønske om å sone har utvilsomt fortsatt i Sverige. Denne utviklingsgangen med Sigurd, som er verifiserbar, men i sagnet kommer til uttrykk gjennom ubeleggbare motiv, har en utpreget karakteriserende funksjon som fører fram til skildringen av henrettelsen som i konsentrert form gir sagnets *„holdning"*. På retterstedet kuliminerer utviklingen i et ønske hos den dødsdømte om å få dø og dermed sone for sin ugjerning. Dette kommer tilsyne i et motiv som vi tidligere har påvist er episk vandregods og sekundært i tradisjonen. Men motivet avspeiler likevel en innstilling hos delinkventen som er primær og verifiserbar.

Vi vet jo at Sigurd var i trygg forvaring på den svenske siden av grensen. En mann som åpenbart er skyldig til døden, og som vet det, lar seg bare ta hvis han enten er så pint av samvittighetskvaler at han bare ønsker å få sonet sin brøde, eller så overgir han seg fordi han har grunn til å tro at han vil slippe med mildere straff. I det siste tilfellet er å merke seg at vedkommende har muligheten til fortsatt frihet i et annet land. Så villigheten til å sitte fengslet i noen år må skrive seg fra følelse av at han da ville få det bedre med samvittigheten.

I tilfellet med Sigurd Sordal ser det ut til at vi har hatt med den siste muligheten å gjøre. Sigurd skrev nemlig et brev til oberst von Tobiesen „og ansøgte om Pardon, samt Tilladelse mod en lempelig Straf at komme tilbage".[51] Den svensken nordmannen tjente hos, hadde tatt kontakt med den norske garnisonen i Fredrikshald ved auditør Tambs. På grunnlag av denne kontakten skrev Sigurd sitt brev, og resultatet vet vi allerede: Sigurd gikk den 6. juni 1798 frivillig over grensen til Norge, fordi den svenske bonden „Efter Overlæg med Auditeur Tambs, gav ham haab om Pardon naar han selv indfandt sig".[52] Like etter at Sigurd hadde sendt sitt første brev om benådning og nedsettelse av straffen, berettet Tobiesen dette „til det Norske Generalitets og Kommisariits Kolegium, hvorfra General Major von Mansback som nærmeste militaire Jurisdictions Cheff blev opgivet at foranstalte det medbørlige til Inquisitens Hæftelse."[53]

Etter de omlag tre månedene Sigurd oppholdt seg i Sverige, må han ha fått en

sterk trang til å vende hjem. Avskjeden med foreldrene og nær slekt i februar ser ut til å være en avskjed for all tid. Da han så skrev til de norske myndighetene fra Sverige, visste han at han ikke ville slippe straff, men dødsstraff håpet han nok å unngå. Sigurd var villig til å sone for det han hadde gjort. Men om han hadde meldt seg om han med sikkerhet hadde visst at det var døden han gikk i møte, er det uråd å si noe om. Slik materialet ligger til rette, kan vi bare slå fast at Sigurd visste han ville bli straffet, men likevel meldte han seg.

Motivet med jenta som frir på retterstedet inneholder dermed en historisk sannhet: Sigurds ønske om å sone. Dette sekundære tradisjonsmotivet blir dermed bærer av en historisk realitet som er primær i sammenhengen.

På den annen side er det sekundære vandremotivet knyttet til sagnoppskriftene for å gi uttrykk for miljøets *„holdning"* til personen. Den historiske realitet at Sigurd frivillig har ønsket å ta straff for drapet, danner bakgrunnen for en episk utbrodering av primærtradisjonen for å få fram miljøets syn på brudd på normer og lov. Spesielt i variant 2 er det nærmest en patetisk skildring av den dødsdømte, en framstilling som nesten grenser opp til sympati. Og det skyldes ikke noen akseptering av drapet, snarere er det uttrykk for en godkjenning av personen som gjør opp for sine synder. Begge variantene understreker det frivillige i soningen, og „holdningen" ligger i miljøets avstandstagen fra drap og positive syn på drapsmannen som frivillig soner sin ugjerning. Skyld og synd blir slettet ut ved straff og soning. I variant 2 har denne „holdningen" ført til en så sympatisk innstilling til Sigurd at oppskriften forsøker å framstille det slik at han som drapsmann var et redskap for andre.

Begge variantene er i sin utforming preget av tradisjonsmiljøets innstilling til Sigurd. „Holdningen" virker med andre ord inn på „opplysningen". Og „holdningen" er igjen formet av den historiske realitet som ligger i at Sigurd frivillig tok sin straff.

Variantene har hatt følgende traderingstid: variant 1 123 år, variant 2 103 år.

16. Mordet på Syftestad

Sagnmateriale s. 246

I 1803 drepte Gjermund Tingstod etter oppdrag fra Talleiv Syftestad dennes kone Kari. Drapsmannen ble henrettet, og den dreptes mann fikk tukthus på livstid som straff for medvirkning i drapet. Ugjerningen gikk for seg i Nissedal i Telemark.

Den langvarige rettssaken er referert i Øvre Telemark vestfjelske, tingbok nr. 42 og nr. 43. Videre er en del av hendelsene omtalt i kirkebok I, 4 for Kviteseid.

Tradisjonen om begivenhetene i Nissedal er rik, men består for det meste av sagnnotiser. Vi har to sagnvarianter om drapet, den ene (1) er skrevet opp av Tvedten, og den andre (2) av Berge. Rikard Berge har foretatt en sammensmelting av hele tradisjonen om Syftestadmordet i „Norsk folkekultur" for 1923.[1] Dette sammendraget av tradisjon er uegnet som analyseobjekt, da det ikke viser hvordan tradisjonen levde i miljøet, og må nærmest betraktes som et forsøk på å skape en idealvariant.

Ingen av variantene tidfester drapet, men drapsmannen personbestemmes i begge oppskriftene. Variant 2 navngir ugjerningsmannen Geirmund Tingstod. Presten i

Kviteseid gjorde et notat i kirkeboka om drapet og henrettelsen, og dette verifiserer tradisjonens benevnelse på drapsmannen.[2] I variant 1 er forbryteren omtalt som ,,en Husmand fra Tingstod under Bakka" (1). I Geirmunds tilståelse opplyses det han ,,forhen har opholdt seg paa Pladsen Tingstaad i Nissedahl, hvis Bruger han har været".[3] Da Tingstod er plass under Bakka i Nissedal, gir varianten gode opplysninger om hvem ugjerningsmannen var, men han navngis ikke med døpenavn.

Oppskrift 1 opplyser at oppdragsgiveren for drapsmannen var ,,Manden fra Syftestad". (1) Variant 2 presiserer det nærmere, ved å kalle ham Torleiv Syftestad. I følge kirkeboka finner vi at mannen som leide drapsmannen var husbonden på Syftestad, og han het Talleiv til fornavn.[4]

For ugjerningen skulle Geirmund få 1 tønne korn og 40 riksdaler.[5] Variant 1 nevner ikke noe om denne betalingen, mens Berges oppskrift bare delvis har bevart lønnens størrelse: ,,Geirmund Tingstod, tunne korn for arbeide". (2)

Den drepte var Kari Torjusdatter, gift med Talleiv Olsen Syftestad.[6] Av sammenhengen i variant 2 framgår det at den drepte var kone på Syftestad. Den drepte er heller ikke nevnt ved navn i Tvedtens oppskrift, mer her framgår det tydelig, som korrekt er, at den drepte var husmor på Syftestad: ,,Paa Gaarden Syftestad boede en Mand som fik en Husmand fra Tingstod under Bakka til at dræbe sin Kone". (1) Gjennom rettsreferatene får vi et godt inntrykk av bakgrunnen for tragedien. Geirmund lot seg hyre da han hadde trykkende gjeld og trengte penger.[7] Årsakene til at Geirmund tok på seg å utføre ugjerningen er ikke omtalt i sagnvariantene. Heller ikke er det opplyst hvorfor Talleiv ønsket livet av konen sin. Det egentlige motivet for drapet var ønsket hos Syftestadmannen om å få leve uforstyrret med en kvinne han hadde som elskerinne, uten at konen skulle få fortsette å gjøre dette forholdet vanskelig for ham ved sin økende sjalusi.[8] Før Geirmund kom inn i bildet som leiemorder, hadde Talleiv gjort flere forsøk på å drepe sin kone selv. Dette finner vi en opplysning om i variant 2: ,,Torleiv Syftestad prøva ein sundagsmorgon aa gjeva ho gift i ein dram, ho kjende de drog etter sprang nedi fjøse og drakk mjølk". (2)

Dette finner vi belegg for i tingboka:

> ,,Hvor ofte angieldende Tallev Olsen har giort Anvendelse paa hans afdøde Hustroe Kari af den i østre Riisøer indkiøbte Forgift veed Giermund Kittelsen egentligen ikke uden efter Tallefs Egen Fortælling derom, og i Følge denne skal Tallef kun en gang have givet sin Hustroe deraf, nemlig ved sidst afvigte paasketider en Søndags Morgen, da de begge havde agtet sig til Kirken, udi en Dram Brændeviin, som Kari ogsaa Uddrak, og blef deraf meget syg, saa at hun, ligesom af 1te Vidne Halvor Ansteensen derom er forklaret, baade vomerede og purgerede; Men Tallev Olsen har videre fortalt Giermund Kittelsen at Kari Torjusdatter, strax efterat have bemerket sin Upasselighed, efter den uddrukne Dram, samt paa Grund af at hun strax faldt paa den sande Aarsag til hendes Onde havde faaet søed Melk at drikke, og hvormed Tallev befrygtede at hun havde forhindret eller tilintetgiort Giftens Virkning,".[9]

Det eneste som ikke kan verifiseres i sagnets omtale av drapsforsøket, er hvor Kari fikk tak i den melken som reddet henne.

Stedet for drapet er beskrevet i begge variantene:
,, . . . til at dræbe sin Kone som var paa Veien til Sæteren", (1) ,,G.munn etter ho reid paa støyle". (2)

Det medfører riktighet at Kari Syftestad ble drept mens hun var på vei til seteren. Drapsmannen forklarer selv at Kari ,,havde bestemt sig til Morgenen efter ved Dugersmaals tid at reise til Stølen".[10]

Gjermund så ,,fra sit hjem Tingstaad, at man paa Gaarden Søftestad tillavede Hæsten, hvormed angieldende Tallev Olsens Hustroe Kari skulle reise til Stuels".[11] ,,Da Denne nogle Minutter derefter kom Ridende ad Vejen . .".[12] Det er samsvar mellom de to kildekategorier i spørsmålet om hvor drapet fant sted.

Forut for drapet foregår det i tradisjonen en samtale mellom Geirmund og Kari. Det er bare variant 2 som nevner replikkvekslingen mellom husmannen fra Tingstod og Syftestadkonen: ,,Du æ ute aa gjenge du au, Gj." sa 'o. ,,Ja 'n var daa de". (2)

Drapsmannen forteller under rettssaken at da Kari

> ,,kom Ridende ad Vejen og imod Smiden hvor Giermund Kittilsen sad, reiste han sig og hilste en god Dag, hvorpaa Kari igien spurgte ham hvor han skulle hen, hvortil Dennes svar var, til Aarhuus, en Plads som ligger omtrent en 1/2 Fierding eller endnu noget kortere fra Gaarden Søftestad. Giermund Kittelsen fulgte derpaa med Kari Torjusdatter et Stykke og ad Vejen fra Smiden omtrent 30 Skridt, hvor han med den klubbe han fremdeeles havde i Haanden, gav Kari Torjusdatter et drøyt Slag i Baghovedet, som hun deraf faldt død need af Hæsten."[13]

Replikkene i variant 2 er ikke rett gjengitt, og ingen av sagnoppskriftene gir noen beskrivelse av drapsvåpenet, som var en klubbe av ener.[14] Men det fremgår av den ene varianten at Kari Syftestad ble slått ihjel: ,,Snudde ho seg og saag seg framyvir hesten, slo til 'o". (2) Variant 1 skildrer ikke selve drapet, og heller ikke hva drapsmannen gjorde med liket. Variant 2 derimot, forteller hva Gjermund foretok seg med den døde Kari: ,,La 'o paa ein stein". (2) Dette lar seg verifisere. Husmannen fra Tingstod forklarte i retten at han tok liket i

> ,,Axlene og trak det saaledes nogle Skridt længre ned ad Vejen tilbage igien mod gaarden Søftestad, hvor han udfandt en rund flat Steen, paa hvilken han lagde hendes Hoved, paa det, naar hun blev funde, man skulde falde paa den Tanke, at hun ved hændelsesviis at falde af Hæsten havde slaget sig ihiel mod denne Steen,"[14]

Variant 2 gir en korrekt opplysning når det her nevnes at det ble ,,Sidan forhøyr". (2)

Ettersom det ble klart for de tiltalte Talleiv og Gjermund, hvorledes rettssaken ville løpe av, så de sitt snitt til å rømme. Talleivs flukt er ikke nevnt i tradisjonen. Den var da også ganske kortvarig. At Gjermund slapp unna, er omtalt i de muntlige kildene. Han holdt seg lenge på frifot, men ble til slutt fanget på en helt annen kant av landet. Begge variantene nevner flukten til Gjermund:

> ,,Mens han sad i Arest fik han Anledning til at rømme, men han blev atter paagreben i Sirendal." (1)

Det medfører riktighet at det var fra arresten han rømte: ,,Gjermund Kittelsøn Tingstaad, m.v: hvorved denne har funden Leilighed at undvige sin Arrest hos Lensmand Rasmus Nielsen Borrestad".[15] Det er dessuten belegg for pågripelsen av rømlingen i Sirdal:

> ,,at under 4. denne Maaned havde om tiltalede Lensmand Rasmus Nilsøn Borrestad, tilmeldt Hr. Justitsraad og Foged Cloumann, at han hc. Lensmand Rasmus Nielsøn, havde under 30 f.m. paagrebet Morderen, unddragne Gjermund Kittilson Tingstaad, paa et Sted beliggende nogle og forgetyve Miile herfra kaldet Sirdalen i Gjedderen og Dalenes Fogderie under Stavanger Amt."[16]

Det er fortalt om flukten også i variant 2. Her står det at han satt hos lensmannen etter ferda til Setesdal (,,Sat hjaa R. Bakka, ferdi til Setesdal fyrst". (2) Her er det flere ting som ikke er pålitelige. Gjermund satt i arrest hos lensmann Rasmus

Nilsen også før han flyktet. Omkring 1803/1804 bodde lensmannen på Borrestad. Gården Bakka fikk han først noen tid etter at denne saken var over. I 1838 ble det reist sak mot lensmann Rasmus Nilsen Bakka for visse misligheter i embetsførselen.[17] Lensmann Rasmus Nilsen var eier av Bakka, men på et senere tidspunkt enn det variant 2 oppgir. Stedet hvor rømlingen ble tatt, er galt i denne varianten.

Begge variantene forteller om straffeutmålingen. Med hensyn til Talleiv, fortelles det at „T. fekk slavedom", (2) „Manden fra Syftestad kom paa Slaveriet og der skulde han tilsidst faaet Anledning til at forkorte sit liv". (1) I kirkeboka for Kviteseid opplyser presten hvilken straff Talleiv fikk. Det var slaveri på livstid.[18] I skifteprotokoll for Øvre Telemark vestfjelske er det oppført skifte etter Talleiv Olsen Søftestad 19. juli 1810. Kilden gjør oppmerksom på at Talleiv hadde avgått ved døden på Akershus festning noe tidligere samme år.[19] Det er ikke opplyst noe om han døde for egen hånd etter disse år i fangenskap. Samvittighetskvaler og fortvilelse over dommens lengde kan naturligvis ha drevet Syftestadmannen inn i selvmordet som variant 1 mener. Men noe belegg finner vi ikke for dette.

Gjermund ble dømt til døden for drapet, og begge variantene skildrer henrettelsen av ham:

> „Husmanden blev halshugget og hans Hoved stod paa Stegle i lang Tid, det skulde være uhyggeligt at se hans lange Haar som flagrede for Vinden." (1)

> „Præsten var hjaa'n heile notti fyri rettardagen. Hitte folk so mange som tolte sjå de, heilt fraa Kvitseid. Vart avretta paa Tingstod. „Her æ mange i min likfærd i dag" sa'n. Tunga blagra i halsen etter 'n var avhoggin. Hausen sett paa stake ut for stugudøri paa tinden." (2)

I kirkeboka finner vi at henrettelsen gikk for seg 9. september 1806 på en haug mellom kirken og Syftestadbakken.[20] I 1810 ble Nissedal skilt ut fra Kviteseid, som eget sokn. Når henrettelsen er innført i kirkebok for Kviteseid, vil dette si at henrettelsen teoretisk kunne ha gått for seg ved Nissedal kirke. Men i dette tilfellet er det poengtert at plassen for avrettingen var mellom Syftestadbakken og kirken, og dermed er det Kviteseid kirke det dreier seg om. Variant 2's lokalisering av henrettelsen medfører dermed ikke riktighet. Men kirkeboka gir både Bergers og Tvedtens oppskrifter rett når det hevdes i disse variantene at den dødes hode og legeme ble satt henholdsvis på pæl og lagt på stegle.[21]

Det var uten tvil mange mennesker til stede (2), men replikken den dødsdømte avleverer før hugget faller, er uverifiserbar.

Samme variants fortelling om at presten var hos den dødsdømte siste natten før henrettelsen er ikke direkte verifiserbar. Kirkeboka gir oss ingen kunnskap om en slik våkenatt, men sannsynligheten taler for at presten søkte kontakt med fangen natten før dødsdommen skulle eksekveres. Som vi har sett i en tidligere analyse, var dette i pakt med det gjeldende lovverk.[22]

Denne sammenstillingen av de offisielle kildene med tradisjonen, vil ha vist oss de to sagnvarianters kildeverdi som „*opplysning*". Variant 1 har ingen gale informasjoner om drapet i Nissedal. Innholdsvariablene i variant 2 inneholder bare få unøyaktigheter:
Syftestadmannen het Talleiv, ikke Torleiv, og henrettelsen gikk for seg ved Kviteseid kirke og ikke på drapsmannens hjemsted.

Dessuten satt drapsmannen i arrest hos Rasmus Nilsen også før han flyktet til Sir-

dal (ikke Setesdal som varianten oppgir), som han gjorde det etter at han ble fanget på nytt.

Ser vi på disse to sagnvariantene som er analysert, faller pånytt tradisjonens evne og trang til systematikk en i øynene. Denne ordningen av materialet viser seg i en forenkling av hendelsesforløpet og en konsentrering av framstillingen omkring det som for miljøet ser ut til å være det vesentlige: handlende person – handling – utfall på handlingen for offer og handlende person.

En rettssak over flere år med et vell av opplysninger i vitneavhør, korrespondanse og undersøkelser, skjæres i tradisjonen ned til et kort handlingsmettet sagn, som i sak uttrykker nære på det samme som de offisielle rettsdokumentene. Den samme forståelse av begivenhetene gir ikke tradisjonen sammenliknet med f.eks. tingboka, men det gis en orientering i sagnoppskriftene om de faktiske begivenheter som i kildeverdi som „opplysning" langt på veg i sin formidling av fakta er fullt pålitelig.

Tradisjonen om drapet på Syftestad gir på den annen side ingen tydelig vurdering av begivenhetene. Det kommer ikke til syne noen sterke antipatier eller sympatier i sagnene. Uhyggelige begivenheter som fikk en dramatisk, men rettferdig utgang, er det kanskje ikke behov for å utbrodere nærmere, når tradisjonsmiljøet og tradisjonsbæreren kanskje ikke var sterkt personlig engasjert. Men likevel gir den drastiske skildringen i begge variantene av henrettelsen og utstillingen av det sønderlemmete liket, uttrykk for en „*holdning*" til drap. Dette aspektet ved kildebegrepet viser i sitt innhold en akseptering i tradisjonen og dermed i miljøet av domsutfallet, samtidig som man med den nærmest makabre skildringen i sagnet gir denne tradisjonen en tilsiktet sterk pedagogisk funksjon.

Oppskrift 1 er samlet inn av H.N. Tvedten i 1894. Tiden fra henrettelsen til fikseringen av denne sagnvarianten utgjør 88 år. Oppskriftssted og tradisjonsbærer er ukjent. Det gjelder også for variant 2, hvor vi heller ikke har eksakte opplysninger om årstallet Rikard Berge skrev denne varianten ned. Men en gang etter 1900 må det ha vært.

Traderingstiden ligger da på over 94 år.

17. Mordet ved Søbak

Sagnmateriale s. 246

I 1813 drepte Jon Mortensen Pernille Hågensdatter i Osen i Åmot herred, Hedmark. Drapsmannen ble idømt straffarbeid på livstid. Rettssaken er referert i Østerdalens ekstraprotokoll nr. 4. Saksutfallet omtales i Sikt- og sakefallsliste 1813, bilag nr. 61, Revisions-Departementet Contributionsregnskab for Østerdalen 1812-1813.

Oppskrevet tradisjon om dette drapet begrenser seg til en sagnvariant skrevet ned i Osen sommeren 1930 av Olav Nilsen.

Drapsmannens navn oppgis i tradisjonen til Jo Mortensen Osvolden. I rettsprotokollen er navnet på den tiltalte „Jon Mortensen".[1] Osvold nordre og søndre, er gårder i Nordre Osen sokn, Åmot herred.[2] Dette gårdsnavnet er ikke i hele rettssaken nevnt i samband med ugjerningsmannen. Det viser seg at Jon Mortensen var født på gården Undset i Rendalen,[3] og giftet seg med Margrete Pedersdatter, „og boede han

derefter med sin Hustrue hos forskjellige Personer i Osens Annex udi 15 Aar.".[4] Konen døde i 1806.[5] – Det er uråd å få brakt på det rene om Jon Mortensen i løpet av de nevnte 15 årene i noen tid var bosatt på en av Osvoldgårdene. Men uansett er det uberettiget å kalle mannen ved Osvoldnavnet, da han verken var født der, eller inngiftet i slekten som hadde gården. Heller ikke var han eier eller bruker av dette gårdsbruket.

Den drepte navngis i sagnet Pernille Bakken. Dette samsvarer med opplysninger i de offisielle dokumentene. Den drepte er omtalt i dommen som „Pigen Pernille Haagensdt. Ottershagen, som samme tid havde Tilhold udi Pladsen Bakken ved Osen".[6]

I motsetning til majoriteten av den sagntradisjonen som blir analysert i denne avhandlingen, tidfester sagnet om drapet ved Søbak begivenheten nøyaktig: „Et eneste mord er begått i Osen det folk kjenner til. Det skjedde i 1813 ved husmannsplassen Søbak, et stykke vestkring gården Bakken". Den eksakte datoen for drapet er i følge dokumentene 9. august 1813.[7]

Om årstallet er rett i sagnet, medfører ikke tradisjonens stedfesting av begivenhetene riktighet. I ekstraprotokollen får man ikke bestemt oppgitt hvor drapet fant sted, men man sitter igjen med inntrykket av at drapet gikk for seg ved plassen Bakken. Navnet Søbak er ikke nevnt i dokumentene vedrørende denne saken. Søbak er ikke husmannsplassen drapet ble begått ved. Det har nok i sagnet foregått en sammenblanding av navn på plasser og gårder som er årsaken til den unøyaktige stedsangivelse.

Pernille var „fruktsommelig med Jo", i følge tradisjonen. Dette er det ikke belegg for i rettskildene. Det nevnes dessuten i varianten at „Pernille hadde også før en sønn med Jo. Denne ble opfostret hos Mikkel Weflingstad i Stange, og døde som gammel mann i Amerika". Det er rett at Pernille og Jon hadde et barn sammen: „Af tiltalte Jon Mortensens under Sagen den 8de sidst afgivne Forklaring, erfares det at han med Pigen Pernille Haagensdt. har avlet et Drengebarn"[9] „som nu er noget over et halvt Aar gl."[10] Det er bevart minne om barnets eksistens i tradisjonen, men det har aldri vært bortsatt på Veflingstad i Stange.[11] Det opplyses nemlig i rettsprotokollen, at Jon Mortensen „vilde tage og anvende samme [d.e. mat og penger i en sekk] til Fordel for hans med Pernille Haagensdt. avlede Drængebarn, hvilket Barn ved samme Tid ud i Bachen hos Peder Olsen og Marit Haagensd".[12] Heller ikke senere ble gutten satt bort til folkene på Veflingstad. Formynderrullen for Stange 1823-1840 i Statsarkivet i Hamar nevner ikke barnet. Noe som gjør sagnets påstand om oppfostringen på Stange helt usannsynlig, er det faktum at Even Larsen eide Veflingstad fra 1810 til 1827, og Lars Evensen 1827-1838 og Mikkel Evensen, født 1818, eide gården i perioden 1838-1877.[13]

Det er uråd å verifisere tradisjonens opplysning om at Pernilles sønn med Jon Mortensen skulle ha emigrert til Amerika. Disse opplysningene om barnet i tradisjonen må være av sekundær karakter.

Pernille ville ikke ha Jon, forteller sagnet, da han hadde brokk og var en dårlig arbeidskar. Jon Mortensens brokk, som i tradisjonen sees som årsak at han senere ble fanget („Da han skulde hoppe over et myrhull ved Rishaugen, et stykke østkring gården Landet, røk brokkbindet og da kom han ikke lenger"), har vi ikke belegg for i de dokumentariske kildene. Presteattesten, som ble lagt fram i rettssaken,[14] var

krass og lite smigrende for tiltalte, men omtaler ikke ugjerningsmannen som dårlig arbeidskar. Så heller ikke dette trekket i tradisjonen lar seg verifisere. Dermed bortfaller grunnlaget for sagnets påstand om hvorfor Pernille ikke ville ha Jon. Noen bestemt årsak til Pernilles vaklende syn på Jon finner vi ikke i noen av rettskildene. Flere vitner fortalte til støtte for tiltalte at Pernille hadde vært svært vankelmodig i sitt forhold til drapsmannen.[15] Tiltalte forklarte selv,

> „at han med hende har havt Hensigt at indlade sig i Ægteskab, hvortil og bemelte Pige efter hans Udsagn undertiden skal have viist sig villig, men til andre Tider været uvillig."[16]

Så en dag sa hun endelig nei, at hun ikke ville ha ham:

> „og da han for hende fremsatte Anmodning om deres Ægteskabs Fuldbyrdelse, hvilken Pernille Haagensdt. bestemt afslog. . . ."[17]

Dette belegger sagnets opplysning at Pernille ikke vilde „vite noe mere av ham," Dette sees da som motivet for drapet i tradisjonen, og det samsvarer med det motivet Jon Mortensen selv oppgir: „Jon Mortensen forklarede videre at han ei vilde at Pernille Haagensdt. skulde komme i Ægteskab med nogen anden".[18] Han fryktet tydeligvis at Pernille skulle inngå ekteskap med en annen når hun nå hadde brutt med ham tilslutt. Avslaget var dermed direkte årsak til drapet. Om selve ugjerningen forteller tradisjonen:

> „Pernille skulde den dag lokke krøtøra bort i skogen, og Jo gikk efter og slo henne i hodet med en sten under en stor furu."

Som vi tidligere har sett, forteller ekstraprotokollen om Pernilles vakling i synet på Jon som ektemann, „indtil hun Mandag Morgen den 9de August dette år [1813] da tiltalte Jon Mortensen antraf hende, som efter at have drevet en deel Kreature ud i Marken, gik tilbage til Pladsen Backen,"[19] hvor hun definitivt avslo å ekte ham, og da „tog Tiltalte en Steen, hvormed han i Hovede gav hende Slag, som han har forklaret, foraarsaget hendes Død".[20]

I de sysler Pernille var opptatt med den skjebnesvangre dagen, i selve drapsvåpnet og i beskrivelsen av hvordan drapet ble utført, samsvarer de offisielle og de muntlige kilder. I rettsprotokollen finner vi ikke belegg for at drapet ble utført under en furu.

„Etter mordet gikk han fram på Bakken og fortalte det til gardkjerringa, Marit, som var hennes søster," forteller sagnet. Dette medfører i ett og alt riktighet, verifisert av tiltaltes egen forklaring: Så „tog han den Beslutning at bekiende hvad han havde foretaget og i saa Henseende gik til Pladsen Bachen, hvor han antraf den dræbtes Søster, Peder Olsens Hustrue, Marit Haagensdt".[21]

Men før drapsmannen oppsøkte den dreptes søster, skal han etter ekstraprotokollen ha forsøkt å ta sitt eget liv ved å henge seg i beltet til Pernille. Men forsøket mislyktes.[22] Etter dette gikk så Jon fram til husmannsplassen Bakken. Tradisjonen har omtale av Jons forsøk på selvmord: „Da Jo så karene som kom efter, forsøkte han å skjære strupen over på sig. Men det mislyktes". Selvmordsmotivet er kronologisk sett plassert galt i tradisjonen, da det framgår av sagnet at selvmordet ble forsøkt da Jon oppdaget at forfølgerne var rett etter ham. Som vi senere skal se, forsøkte den ettersøkte ikke å ta sitt liv da han ble arrestert. Måten hvorpå selvmordet ble forsøkt, er dessuten gal i sagnet.

Etter å ha oppsøkt den dreptes søster, forteller tradisjonen, „rømte han østover for å slippe inn i Sverige, men han hadde snart forfølgerne etter seg". Det er rett at

drapsmannen flyktet, for vi finner opplysninger i rettskildene om at Jon Mortensen måtte bli forhørt ekstra, da han „senere end Forhørets Dato er paagreben af Retten".[23] Om flukten forteller samme kilde følgende:

„Deponenten opholdt sig derpaa i 8 Dage ud i Skoven i Nærheden af Pladsen Backen og undertiden om Natten infandt han ligepaa det Sted hvor han havde dræbt Pernille Haagensdt. og levede han i disse 8 Dage allene af Bær som han fandt i Marken. Da han derefter var hungrig gik han for at faae Føde til Huusfloden ud i Reendalen hvor han blev paagreben og bragt i Arrest hen til Lensmand Carlsen."[24]

Noen flukt mot Sverige er det altså ikke tale om. Noe selvmordforsøk er heller ikke nevnt da han ble pågrepet. Arrestasjonen foregikk i sagnet ved gården Landet. Landet er etter O. Rygh en gård i Stor-Elvdalen herred.[25] Rettsprotokollen stedfester pågripelsen av den ettersøkte til Rendalen.

„Karene tok han og gikk til gården Stener med han." Om arrestanten ble ført til Stener gård, som ligger i Nordre Osen sokn,[26] er uråd å vite noe om. Kanskje Jon ble ført innom denne gården på veg til fengselet hos lensmann Carlsen, som bodde på gården Åmot.[27]

Når det gjelder utfallet av rettssaken, meddeler tradisjonen dette: „Jon Mortensen blev ikke henrettet, antagelig av formildende omstendigheter". Den opprinnelige kjennelse over drapsmannen lød på dødsdom: „Jon Mortensen bør at bøde Liv for Liv".[28]

Saken gikk til øvre rettsinstanser. Overkriminalretten stadfestet ved sin kjennelse 5.1. 1814 stiftsoverrettens og dermed også underrettens dødsdom.[29] Men i en forestilling datert 11.1. 1814 til stattholderen, anbefalte Overkriminalretten benådning av Jon Mortensen til livsvarig festningsarbeid.[30] I sin anbefaling om lemping av straffen la Overkriminalretten vekt på at den dømte hadde handlet i en fortvilet sinnstemning framkalt ved skinnsyke, noe som hindret ham fra å handle med kaldt overlegg. Handlingen regnet man med var begått i en slags villelse. Som formildende omstendighet kom i tillegg til dette at Jon Mortensen hadde angret slik på sin gjerning at han forsøkte å skille seg med livet, som uten hans elskede var han til byrde. På dette grunnlag henstilte Overkriminalretten til Christian Frederik å benåde Jon Mortensen, og la ham hensette til festningsarbeid på livstid. Benådningen ble resolvert av Christian Frederik 13.1. 1814.[31]

Sagnvarianten oppgir visse formildende årsaker som grunn til domsendringen. De forhold som kunne føre til mildning av straffeutmålingen hevder tradisjonen å være „At Pernille for annen gang var frugtsommelig med morderen, men likevel vægret sig ved å gifte sig med ham .(. .). Selvmordforsøket gjorde kanskje også sitt". De premisser rettsmyndighetene la til grunn for endring av straffeutmålingen, finner vi delvis bevart i sagnet. Tradisjonsmiljøet må til en viss grad ha vært klar over hvilke årsaker som lå bak benådningen.

Dette sagnet inneholder alle konstanter et sagn av denne typen kan ha, og de konstituerende konstanters innholdsvariabler er langt på veg korrekte som „*opplysning*". Det gis rette opplysninger om den dreptes navn og delvis korrekt angivelse av hva drapsmannen het. Tidspunktet er korrekt, det samme med motivet, drapsvåpenet og drapsmåten. Videre er det korrekt gjengitt i sagnet at ugjerningsmannen sa fra til den dreptes søster som holdt til på Bakken, at han utsatte seg selv for et mislykket selvmordforsøk, samt at han rømte og ble tatt kort tid etter. Jon ble ikke henrettet for drapet.

Uklar er sagnets fremstilling av hvor drapet ble begått, og uvederheftighet preger deler av det navn tradisjonen setter på ugjerningsmannen. Gale opplysninger gir sagnet om hvordan flukten artet seg, hvordan og hvor han ble tatt. Gale opplysninger gis med hensyn til barnet Jon og Pernille skulle ha hatt sammen.

Tradisjonen styrker sin framstilling ved å henvise til visse kriteriumsmotiv som steinen drapet ble begått med, kniven drapsmannen forsøkte å ta sitt eget liv med, og furua hvor drapet ble begått ved. Disse kriteriumsmotivene kan muligens ha hatt en viss verdi for tradisjonsmiljøet i styrkingen av sagnets sannhetsinnhold, men har ingen verdi for oss i påvisning av hva som er „opplysning" eller ikke i det traderte.

Sagnet har ingen bestemt „*holdning*" til hendelsene. Tradisjonen er passivt refererende, uten å foreta noen vurdering, eller innta noen stilling til begivenhetene. Forklaringene som gis på hvorfor Pernille ikke ville ha Jon, hvorfor drapsmannen ble fanget og senere fri for dødsstraff, er ikke diktert utfra en helhetsoppfatning av drapet fra miljøets side. Men denne nøkterne innstillingen til drapet i Osen i 1813 viser likevel at miljøet må ha akseptert det endelige saksutfallet, og ikke har hatt noe å innvende mot hendelsens utgang. Ved dette inntar likevel sagnet en „holdning", ved å godta benådningen og anføre de ovenfor nevnte formildende omstendigheter som utslagsgivende for den endelige straffeutmålingen. Det er en mildere holdning til drapsmannen vi støter på her både fra miljøets som fra samfunnets side, enn tilfellet var på 1700-tallet. I denne avspeilingen av liberaliseringen ligger sagnets verdi som „holdning".

„Mordet ved Søbak" er bygdetradisjon, fortalt til Nilsen av en person vi nå ikke kjenner navnet på. Sagnet, som ble nedtegnet i 1930 og som omtaler en begivenhet fra 1813, har hatt en overleveringstid i tradisjonen på 117 år.

18. Bratterudmordet

Sagnmateriale s. 247

Den 25. oktober 1815 drepte Ole Johnsen Folahefte i samråd med Signe Halvorsdatter Bratterud dennes mann Tarjei Olsen Bratterud. Begge ble idømt strenge straffer; Folahefte ble henrettet og kvinnen fikk tukthus på livstid. Drapet foregikk i Eidsborg, Lårdal i Telemark.

Saken mot soldat Ole Johnsen ble behandlet både ved militære og sivile domstoler. Avhør av begge og dom over Signe finner vi Øvre Telemark vestfjelske tingbok nr. 43. Den endelige dom over Folahefte ble avsagt i Høyesterett og stadfestet etter anke i Statsråd. Disse saksdokumentene finnes i Regjeringens Indstillinger 1816 nr. 1539.

Tradisjonen omkring drapet er rik. Vi har både viser[1] og sagn og sagnnotiser[2] om denne ugjerningen. Av oppskrifter som fyller våre krav med hensyn til konstituerende konstanter, har vi bare en som kan karakteriseres som sagnvariant. Varianten er skrevet opp av Rikard Berge i 1905 etter Eivind Gøytil, som visstnok hadde sagnet etter Gunnhild Paradis.

Når det gjelder tidfesting av drapet på Bratterudbonden, oppgir varianten ikke noe årstall. Det opplyses bare at drapsmannen kom til „Bratterud om somaren". Tingboka forteller det samme: „I Begyndelsen af August Maaned afvigte Aar [dvs.

1815] ankom Ole Faalehæfte i Dagarbeide hos den myrdede Tarje Bratterud".[3] Også årstidsangivelsen for drapet er rett i Berges oppskrift: „Det var myrkt haustdags". Nøyaktig dato er 25. oktober 1815.[4]

Den drepte kalles i tradisjonen Targjei Bratterud. I tingboka oppgis navnet til Tarjei Olsen Bratterud.[5] Konen hans har navnet Signe i varianten. Etter rettsdokumentene er hennes fulle navn Signe Halvorsdatter.[6] Sagnvarianten karakteriserer Signe som „medgjeti ven". Dette er helt i tråd med samtidsmiljøets oppfatning av henne. Under vitneavhøringen uttalte Gunder Poulsen Omdal at han alltid hadde ansett konen på Bratterud „for et ualmindeligt smukt Fruentimmer".[7] I dette ble vitnet støttet av flere.

Tarjei og Signe hadde fem barn, men bare fire av dem vokste opp. I panteregisteret for Øvre Telemark vestfjelske er disse barna nevnt ved navn.[8] I kirkebok for Lårdal finner vi dåpsdagen for samtlige fire: Hæge døpt 11/1 1807,[9] Ole, døpt 9/3 1809,[10] Gunhild, døpt 30/6 1811[11] og Halvor, døpt 8/5 1814.[12]

„Ungane hadde Targjei havt til Turtedalen, so nær som den mindste, som laag i vogga." Det er rett at ikke alle barna var hjemme på Bratterud drapskvelden. Tarjei „fører 3 af Børnene hen til Pladsen Turtedahlen".[13] Bare spedbarnet, Halvor, var igjen hos moren,[14] som opplyst i varianten.

Barna ble flyttet fordi faren mente moren kunne skade dem.[15] Dette må sees som bakgrunn for draget i sagnvarianten der Signe vil drepe dette minste barnet:

„Signe vilde luka og drepa de minste barne òg, ho, naar dei havde drepi faren. Men daa sa F: „Eg tenkjer me hev gjort nok no."

Det er naturlig at tradisjonen markerer Signes trusel mot barna på dette viset. Noe overgrep forekom ikke på Halvor, og ikke kan vi belegge med tingboka at Signe ville drepe minstebarnet.

Når det gjelder navnet på drapsmannen, benevnes han i folketradisjonen Folaheften. Ugjerningsmannens fulle navn var Ole Johnsen Folahefte.[16] Folahefte var en plass under Søndre Dalen, gnr. 60, bnr. 5, Dalane i Kviteseid.[17] Drapsmannen kalles i sagnvarianten bare med plassnavnet, men oppskriften nevner dessuten også hvor mannen kom fra: „Folahevten fraa Dalane". Som vi ser medfører dette riktighet.

Variantens opplysning om Folaheftens besøk på Turtedalen lar seg ikke verifisere.

Bakgrunnen for drapet kommer tydelig fram i begge kildegruppene.

„Signe fortalde paa avhøyringi, at ho og Folaheften hadde legi saman daa hadde der runni ein orm yvi fydda."
„Heldt seg med Sige."

Tingboka forteller, at da Folaheften kom til Bratterud, gikk det ikke mange ukene før han hadde innledet et forhold til husbondens kone:

„Efter et Ophold paa Bratterud af omtrent 4 a 5 Uger havde Angieldende bragt sit Venskab med Konen Signe Halvorsdatter saavidt, at Han fra den Tid af flere Gange nød sit Ønske med Hende opfyldt."[18]

Dette fikk mannen mistanke om, og

„den 25de October efterat Tarje, Signe og Ole havde drukket sig en Ruus af en Pot Brændeviin, som Ole have medbragt fra Nabosognet Nesland, yttret Tarje atter sin Fortrydelse mod Signe formedelst Bruddet af Ægteskabspligten."[19]

Forholdet mellom gårdsarbeideren og konen på Bratterud var kjent av andre. Noen dager før drapet var ektefolkene på Bratterud på besøk hos Tarjei Olsens søster på gården Bjåen. Under oppholdet her ble det et kraftig sammenstøt mellom Signe og Tarjei om Signes forhold til Folaheften.[20]

Forholdet mellom de tre på Bratterud var spent i lang tid før drapet ble begått.

I omtalen av den direkte foranledning til drapet er det samsvar mellom dokumentarisk kilde og sagntradisjonen.

„Men daa ulivnaden varde, vilde han melde deim. Han hadde sala hesten sin og vilde yvi til Groven i Eidsborg til lensmannen Petter Mandt."

Det er riktig at Tarjei ville ri av sted den kvelden, for han „bidsler og binder sin Hæst udenfor Døren".[21] Han ville „reise til Laurdahl for at indklage Signe til Forligeskommisjonen i Hensigt at søge Skilsmisse med hende".[22]

Varianten har ikke reisens mål korrekt når den forteller at Tarjei skulle til Eidsborg. Det var til Lårdal hovedsokn han ville dra. Dessuten var ikke Petter Mandt lensmann i Eidsborg i 1815. Det var derimot Ole Rasmussen Mandt. Ole Rasmussen fikk gården Groven i 1812, og først i 1820 er Petter Mandt nevnt i panteregisteret som eier av gården.[23] Petter Mandt var senere enn 1815 lensmann i Lårdal,[24] så vi har nok her å gjøre med et innslag av sekundær tradisjon, og en sammenblanding av de forskjellige Mandt'er som var lensmenn i samme distrikt.

Hensikten med Tarjeis reise medfører ikke riktighet i sagnvarianten. Ekteskapsbrudd falt ikke under lensmannens jurisdiksjon. Men meningen med reisen, slik sagnet forteller det, var å få slutt på forholdet mellom konen og Folaheften, og det er som vi ser korrekt nok.

Som nevnt innledningsvis foregikk drapet en oktoberkveld, så det var nok mørkt kveldstid:

„Det var myrkt haustdags – og han vilde hava skunde [skunde=fakkel].[25] Folahheften og Signe var rædde – og fælte for hva erendi var – og med han lygde seg og vilde tende skunda . . ."

Vi har ingen direkte vitnesbyrd i tingboka om at Tarjei tente seg en fakkel da han skulle ri avsted. Men indirekte har vi nok belegg for denne opplysningen i sagnvarianten. Tingboka forteller oss nemlig at etter å ha bundet hesten ved døra, gikk han „ind i Stuen, hvor han sætter sig paa en Krak foran Skorstenen".[26] Det er ikke usannsynlig at han gjorde dette for å skaffe seg lys når han skulle ut å ri.

Det var her ved peisen han ble slått ihjel. Det nevnes ikke i sagnet at Tarjei satt ved peisen da han ble drept, men det går fram av helhetssammenhengen, fordi han var inne for å hente seg en fakkel. Denne fikk han jo bare tent i peisen. Om selve drapet forteller sagnet følgende:

„Og med han lygde seg og vilde tende skunda, slog Folaheften honom med ei øks i hovude. Han raaka ikkje godt, so T. raadde med og tok F. og la honom paa borde og heldt honom der. For T. var sterk. „Kom no aa hjelp meg Signe!" sa T. Ho kom og rók ein kniv millom herbladi hans – og daa tok dei paa honom. Han bad for live sitt og sa han skulde reise so langt, at dei aldri saag honom meir. Dei slepte honom og han raga burtaat døri, fann henne

seint um sidan; men dei saag, at han var so medtekin, at han var ikkje god for koma burt. Drap honom i forstogo. (. . .) (T. sa i forstogo fyri han slokna: „I kvell vi' eg ver' mæ Abram aa Isak aa Jakop i Guss rikje.")

Det er rett at Tarjei ble tatt av dage med en øks:

„Efterat Angieldende som før forklaret i nys oplæste Justitsforhør, havde givet Tarje Olsen Bratterud det stærke Slag i Baghovedet af Øx-Hammeren medens denne sad paa krakken for Skorsteenen."[27]

Som vi ser av tradisjonssitatet, er sagnet klar over at Bratterudbonden ikke døde med det samme:

„og efterat Tarje Olsen deraf var falden til Gulvet, samt i anledning af at denne enda gav Livstegn fra sig og der hørte en lyd af Hans Hals, tog Angieldende atter Øxen, holdt i sammes Blad og med dens Skaftende gav Tarje Olsen et vældigt Stød for Brystet, hvorefter Han ikke saae eller hørde Tegn mere til Liv hos Ham."[28]

I framstillingen av drapet avviker altså sagnvarianten noe fra rettskildene. Tarjei kom seg ikke opp av gulvet etter slaget i hodet, han fikk ikke anledning verken til å be for livet eller si noe annet. Han ble drept i stua og ikke i forstua. Nådestøtet fikk Tarjei av skaftet på øksa, og ikke av en kniv, som påstått i varianten. Signe var tilskuer, og ikke aktiv deltaker i drapet. Av tingboka fremgår det på den annen side at Signe ble ansett som medskyldig i drapet på mannen: Signe vitnet selv „at Hun ligesaa var beskiænket den Aften Mordet paa Hendes Mand skeede, saavelsom de Gange Hun tilskyndte Ole Johnsen at begaa drabet paa Hendes Mand, samt bebreidede Ham at det ikke allerede var skeed."[29]

Sagnet forteller om hva som ble gjort med liket etterpå:

„Lagde honom paa hesten, men fekk ikkje den av flekken anten med vondt eller godt. So laut dei draga like i eit tjeld, for dei var ikkje kar til bera de. Dei sloa de ned gjorde og kasta honom ut-yvi ein berghamar og beint paa aai."

Vi får inntrykk av at bortføringen av liket fant sted umiddelbart etter drapet. Dette er ikke riktig, for etter at drapet var utført, gikk Folaheften „i sin Bedrøvelse hen og lagde sig i Sængen med konen Signe Halvorsdatter, som før forklaret."[30] — Også den måten liket ble transportert på, er gal i tradisjonen. Først

„Den følgende Morgen, i Daggryet tog Ole den myrdede Tarjes Legeme, Lagde samme paa en Hæst og førte det hen paa Pynten af Bratterud-Fieldet, ud over hvilket han rullede samme, lige i Stor-Aaen [= Tokke]."[31]

Det er samsvar i kildene med hensyn til hvor liket ble gjemt bort. I sagnet ble Folaheften og Signe sett da de førte liket til elva:

„Dei hadde bruka skunda ned-aat aai — og paa Nesland saag korleis lysa stod still av og til."

Det er ikke noe i rettsdokumentene som verifiserer dette. Noen fakkelbæring hadde ingen av vitnene som ble avhørt i saken sett.

„Hadde lesst honom med stein, so han sokk med ein gong, og de fann aldri ævar av honom."

Om Tarjeis døde kropp var tynget ned av stein, lar seg ikke verifisere, men må heller sees som en forklaring på den beleggbare påstanden at den drepte aldri ble funnet igjen. Det ble soknet etter liket, og det var „atter skeed Undersøgelse af eendel

af Eidsborg Almue efter den afdøde Tarje Olsens Legeme, men alle Bestrebelser for Sammes Gienfindelse var ogsaa denne Gang frugtesløs".[32]

Elven „indeholder mange dybe saakaldte Hyler, og er paa flere Steder saaledes situeret, at det døde Legeme vil kan have fæstet sig der, uden nogensinde at gjenfindes, og hvilket formodentlig her er tilfældet".[33]

Tarjei ble aldri funnet igjen.

Forsøket på å skjule hva som hadde hendt på Bratterud denne oktoberkvelden, førte til avsløring av drapsmannen. Dette er skildret på følgende måte i sagnet:

„Dei skura aldri golv og vaska sjeldan daa. Men no laut dei til skrapa og skure og faa burt blodmerki. Nokre dagar etterpaa kom Gunnar Bratterud (budde ikkje der daa, men kom til Targjeis Bratterud). Han vilde raake Targjei. Men han var reist til Eidsborg, sa Signe; ho gret og jamra seg og sa, at ho visste aldri kor de kunde hava seg — dei hadde aldri høyrt meir gjeti honom. G. totte de var rart, og serleg totte han de var so rart at de var so skura og pussa. De drog honom meir og meir etter, og han melde de."

Flere trekk i denne delen av sagnet lar seg verifisere, bl.a. forsøkene på å skjule spor: Folaheften hadde på Bratterud

„med en Lime affeiede Gulvet Blodet efter den myrdete Tarje, ligesom han seenere om Morgenen efter 23de Forhørs Deponentindes Forklaring med en gammel Strieskiorte afvaskede Stuedøren det Blod, som ved den myrdedes Bortførelse derigjennem var kommen paa samme."[34]

I sagnvarianten får man det inntrykket at de to medsammensvorne var sammen om vaskingen, mens Ole Johnsen i virkeligheten var alene om den. Men alt blodet ble ikke fjernet, og dette førte til at den mannen som både etter tradisjonen og rettsdokumentene kom på besøk, fikk mistanke om hva som hadde gått for seg. Gunder Poulsen Omdal vitnet

„at ved dets [d.e. vitnets] og de Fleres Hiemkomst fra Forhøret over begge de Angieldende, som afholdt her paa Triseth i sidst afvigte Aars December Maaned, foretog de sig at eftersee Stuen paa Bratterud, hvor endda fandtes Mærker af Blod paa forskiellige Steder, baade paa Vægger og Gulvet."[35]

Men før denne åstedsbefaringen hadde Gunder, som i tradisjonen, kommet til Bratterud alene, og da var det han fattet mistanke. Søndag etter drapet (som ble begått på onsdag), kom han

„til Bratterud for at efterhøre om Hendes bortblevne Mand var hiemkommen, anmodede Vidnet om at maatte følge samme til Hans Hiem Omdahl, som hun yttrede megen Lyst til; og at Signe, da Vidnet afslog dette Hendes Begiær, med Tilføiende: at hun maatte være hiemme ved sit Huus for at trøste sin Mand, i Tilfælde af denne kom vred eller sørgmodig tilbage, svarede Vidnet: O nei! Tarje kommer nok ikke tilbage, thi jeg tænker Han ligger i Storaaen."[36]

Tradisjonen avviker fra rettsdokumentene med hensyn til Signes uttalelse om hvor hun mente mannen var.

Selve avsløringen av drapet er sterkt forenklet i sagnet og knyttet til den ene mannens ene besøk. Men det er rett at Gunder Poulsen kom til Bratterud like etter drapet, og at han ikke da, men senere, var bosatt på denne gården. I 1823 er han nevnt første gang som eier av Bratterud.[37]

Forhøret over Signe Halvorsdatter og Ole Johnsen er i sagnet lagt til Groven. Dette medfører ikke riktighet:

„Aar 1816 den 2den April blev ExtraRet sat og fremholdt paa Tingstedet Triseth i Laurdahls Prestegield og betient af Sorenskriver Juell."[38]

Selve rettsmøtet omtales i tradisjonen:

„Der fyllte skrivaren upp Signe, sa de var ikkje faarleg aa stande til for ho fekk ikkje noko straff ho – de kom paa F. de. Jau, so stod ho alt til. Og fortalde um live sitt og F. – og um heile greida. Daa F. kom inn, skyna han, at ho hadde stadi til, og stod likso godt til han og-so."

Det lar seg belegge at de to tilslutt tilstod.[39]

Det kan gis to forklaringer på innholdet i denne episoden hvor de tiltalte lures til å vedstå seg drapet. Ut fra den ene synsvinkel vil vi legge vekt på det uregelmenterte som legges fram i tradisjonen med hensyn til dommerens oppførsel. Èn slik framgangsmåte han benyttet seg av, var selvfølgelig langt fra juridisk praksis, og lar seg ikke belegge. Men utfra sorenskriverens praksis i andre saker kan episodens utforming forklares. Sorenskriver Juel er i flere tradisjonsoppskrifter framstilt som en embetsmann med klanderverdig embetsførsel.[40] Dette avspeiler faktiske forhold, som i sin tid førte til at mannen ble suspendert fra stillingen sin. Ole Juel ble 6.2. 1801 sorenskriver i Øvre Telemark østfjelske, og 1.9.1829 ble han satt under tiltale for falsk notarialattestasjon, underslag av statskassens intrader, ulovlig sportulering m.v. Han ble som nevnt suspendert fra sin stilling, og døde 1.5. 1832 under suspensjonen. Ved Høyesteretts dom av 17.7. 1829 ble han ilagt en bot på 60 lodd sølv, samt dømt for uvitenhet i loven, som medførte en bot på 1. spes. 3 ort.[41]

Episoden i sagnet om Bratterudmordet kan sees på denne bakgrunnen, og episoden i rettsmøtet med alkohol som lokkemiddel for å narre fram en tilståelse, gir da et glimt av en juridisk tjenestemann som beveger seg utenfor lovens rammer.

En annen mulighet til forklaring av episoden, finner vi muligens i den kjensgjerning at de to tiltalte var svært gjenstridige og uvillige til å vedgå hva de hadde gjort:

„Seenere, og i Anledning af at Mistanken faldt paa Ole og Signe om at være Tarjes Banemænd, overlagde de flere Gange med hinanden og besluttede trodsigen at nægte alt, hvis de skulde vorde førte for Retten."[42]

Det sagnet vil uttrykke, er hva man måtte benytte seg av for å få fram en tilståelse. Tilståelsen kom tross stivsinnet, og det måtte ha sin forklaring. Forklaringen fant de da i Signes trang til brennevin. I Gunder Poulsen Omdals vitneutsagn finner vi en karakteristikk av Signe som faller i tråd med variantens opplysninger om Signes villighet til å la seg beskjenke:

„Naar undtages den Forbrydelse, hvorfor hun i nærværende Sag tiltales, hendes Stivsind, Løsagtighed og Henfaldenhed til Drukkenskab, viides intet Ondt om Hende."[43]

Hvilken av disse løsninger som er mest sannsynlig, får stå ubesvart. I alle fall uttrykker episoden, når vi har kjennskap til andre både skriftlige og muntlige kilder, forhold og tilstander som er historisk beleggbare.

Domsavsigelsen over de to tiltalte gjengis korrekt i den muntlige kilden: „Signe fekk livsvarigt tugthus."

I tingboka for Øvre Telemark vestfjelske finner vi dommen over kona på Bratterud:

„Tiltalte Signe Halvorsdatter Bratterud bør hensættes til Arbeide udi Stiftes Tugthus sin Liivstiid og betale alle af Actionen lovlig flydende Omkostninger."[44]

„Folaheften vart avretta ut-med byane." – Som vi nevnte innledningsvis, ble saken mot Ole Johnsen behandlet både av en sivil og en militær domstol. Det var militærdomsstolen som avsa dommen over ham. Han fikk livstidsstraff som Signe, men straffeutmålingen ble anket til Høyesterett, og omgjort til dødsdom 8. august 1816. I Statsråd den 23. samme måned og år ble benådningssøknaden avslått,[45] og Folaheften ble som følge av dette henrettet 12.10. 1816 i Stavern.[46]

Jamføringen mellom sagnet og de dokumentariske kildene vil ha vist oss et ganske godt samsvar i saksframstillingen i de to kildekategorier, og utfra denne sammenstillingen framgår følgende *„opplysningsverdi"* i sagnet:
Signe var medansvarlig i drapet på mannen sin, Targjei Bratterud. Drapsmannen var Folaheften fra Dalane. Han var på Bratterud om sommeren og høsten, og holdt seg med Signe, som var kjent for å være vakker. En kveld om høsten ble Bratterudmannen så lei dette forholdet, at han ville gå til myndighetene. Ekteparets barn, bortsett fra minstebarnet, var satt bort drapskvelden av Tarjei til Turtedalen. Han salte hesten sin og gikk inn, sannsynligvis for å hente en fakkel i peisen, men ble slått i hodet med en øks av Folaheften. Liket ble kastet utover en berghammer ned i elven, og ble aldri funnet igjen. Etter drapet ble blodet vasket vekk i stuen. Men på grunn av vaskingen, ble en besøkende, Gunnar, som senere ble bonde på Bratterud, mistenksom. Det ble forhør, og begge de tiltalte tilstod. Signe fikk livsvarig tukthus, mens Folaheften ble avrettet.

Alle konstantene, bortsett fra tidsbestemmelse, er bevart, og stort sett er innholdsvariablene pålitelige. Men det er ikke tvil om at det dessuten gis en del gale informasjoner i sagnet blant alt det korrekte. Liket ble ikke trukket til bergknausen på et teppe, og ingen så fra Nesland denne makabre transporten. Det var ikke til Eidsborg til lensmann Petter Mandt på Groven Tarjei skulle reise. Signe stakk ikke mannen sin med kniv i ryggen, og heller ikke tilstod hun under påvirkning av alkohol skriveren hadde budt henne. I selve drapsscenen i sagnet finner vi flere uvederheftige trekk. Tradisjonen angir galt sted for henrettelsen.

I tillegg til de gale og de riktige opplysninger som gis i denne sagnvarianten, finner vi i det traderte materialet om Bratterudmordet en del motiv og episoder som ikke lar seg belegge som „opplysning", men som utfra helheten har en funksjon ved å underbygge sagnets *„holdning"* til det fortalte. Disse delene av tradisjonen blir da for historiske å regne.

Tradisjonen tar avstand fra drapet ved ikke å opponere mot straffeutmålingen. Dette blir sterkt understreket i sagnets karakteristikk av de to dømte personene.

I en uverifiserbar episode i tradisjonen kommer miljøets syn på Folaheften tydelig fram:

„Ungane hadde Targjei havt til Turtedalen, so nær som den mindste, som laag i vogga. Mannen paa T. var fælt rædd, og var budd paa d. verste. Targjei hadde truleg fortalt, at han vilde melde deim. – Ein kveld kom F. gangande til Turted. Dei hadde ikkje tort anna hell læst døri. F. kjende de var læst og banka. Mannen spurde kven de var. De var F. sa han. Kva han vilde? Laane kveik. Mannen svara „Hoss kann du tenkje, at eg hev'e kveik, som inkji hev bryggja sia jolo", sa han. F. bad um inn. Han vart innletin. „Hosse tore du slepp'n inn", sa dei til mannen sidan. „Aa jou, eg ha ein langorve aa ei ladde børse liggjanes i hovdegjaari".

– So var der eit follog som hosta uppaa himlingi. „Kven æ de som ligg'e der", spurde F. „De va Targjei Tronsson kaam her hit i gjerkvell", sa han. T. Tronsson var ein kjempekar. Daa var de som F. miste mode og gjekk sin veg att. Men Turtedalsmannen glodde ut-igjenom glase, og daa saag han F. rugge med bile paa herdi, (Staden han saag F. heiter „Skarp-nor", ei hall, som ligg rett mot nord millom Turtedalen og Bratterud) so de var uvandt vita kva erend han gjekk i."

Karakteristikken av Folaheften som drapsmann kommer selvsagt tydeligere fram ved selve drapet på Bratterudbonden. Men det som det siterte utdraget av sagnet gir av kunnskap om Folaheften i tillegg, blir formidlet gjennom redselen man hadde for mannen. Folaheftens besøk på Turtedalen viser oss oppfatningen i miljøet av en person som ble ansett som farlig og morderisk:
„Han er bekiendt baade for Løsagtighed og Tyveri",[47] „Ole Faalehæfte i den seenere Tid været berygtet baade for Tyverie og Løsagtighed".[48] Folaheften var virkelig en person miljøet hadde grunn til å frykte.

Vi har tidligere sett (se s. 122) at Signes moral ble ansett som tvilsom, noe hele rettssaken vitner om. Disse kjensgjerninger danner nok bakgrunnen for opplysningene om at „Signe fekk livsvarigt tugthus. Ogso der hora ho – for ho var so daarande". Selvsagt kan ikke dette kontrolleres om hun fortsatte sitt løslevnet i tukthuset, men tradisjonen gir ved dette en karakteristikk av Signes moral som var allment kjent i lokalmiljøet.

Vi har tidligere sett at Signe nok ikke hadde til hensikt å drepe sitt yngste barn, men sett på bakgrunn av at mannen måtte flytte de øvrige barna av frykt for moren, gir motivet der drapsmannen Folaheften griper inn og avverger barnedrapet, et bilde av miljøets mening om Signe som menneske.

De deler av sagnet som her er trukket fram til belegg for miljøets oppfatning av de to dømte, viser en sterk negativ holdning til disse personene. De uverifiserte siterte utdragene av tradisjonen avspeiler i sin oppfatning av Signe og Folaheften en karakteristikk av de to som vi finner igjen i tingboka som samtidens mening om dem. Dermed meddeler „Bratterudmordet", gjennom det bildet tradisjonen gir av de dømte, uttrykk for en „holdning" som vi finner igjen hos vitnene referert i tingboka. „Bratterudmordet" er dermed som „holdning" primærkilde til studium av miljøets innstilling til de menneskene som stod bak drapet på Tarjei. Tradisjonen tar gjennom „holdningen" sterkt avstand fra selve ugjerningen og forbryterne.

Drapet gikk som vi vet for seg i 1815, og i 1816 falt den endelige dommen. Tradisjonen slik vi har den med det fullstendige hendelsesforløpet, kan derfor ikke være skapt før etter domsvasigelsen, og siden varianten ble nedtegnet i 1905, er overleveringstiden 89 år. Berges informant var fra gården Gøytil i Eidsborg sokn i Lårdal. Tradisjonen om Bratterudmordet er dermed bygdetradisjon.

19. Sisselsønnene

Sagnmateriale s. 248

I oktober måned 1816 kom Gunleik Bjørnsen Reishus i slåsskamp med Johannes Vetlesen Skarpedale på gården Eiusås i Flatdal, Telemark. To dager etter ble Gunleik Reishus funnet død i et høysæle et stykke fra Eiusås. Rettsak ble reist mot Johannes Skarpedale, og anklagen lød på drap. Saken, som endte med frifinnelse, er referert med vitneavhør og dom i Øvre Telemark vestfjelske tingbok nr. 44.

Dette drapet har folketradisjonen bevart minnet om i en sagntype, hvor fire varianter er skrevet ned, alle i Telemark..

I tillegg til disse variantene trekker vi inn en trykt oppskrift fra 1896.[1] Det er en variant identisk med en av våre andre nedtegnelser, men trykt senere og med en vesentlig endring av avslutningen. Denne trykte varianten har ikke hatt innvirkning på de øvrige oppskriftene, som er samlet inn senere. Det framgår av innhold og utforming i de aktuelle variantene.

Variant 1 forteller om tidfestingen av slåsskampen: „Dette drapet var det siste her i Flatdal, det hende i 1850-årene". (1) Variant 2 nevner ikke noe årstall. Denne oppskriften forteller bare at „Det var i jolehelgi". (2) Noe årstall eller noen årstid oppgis ikke i variant 3, og den fjerde oppskriften henlegger begivenhetene til „engang". (4) Tingboka forteller om saken som ble anlagt „mod Johannes Wetlesen Skarpedale, betræffende Dennes formentlige Drab paa Huusmand Gunlich Bjørnsen Reishus af Fladdals annex".[2] I følge kirkebok for Flatdal døde Gunnleik Bjørnsen Reishus 18.10. 1816 og ble begravet 18.11. samme år.[3] – De variantene som i det hele tatt befatter seg med tidspunktet for hendelsene som førte til Reishusmannens død, opererer både med galt årstall og gal årstid.

Navnet på den drepte er som alt nevnt Gunleik Bj. Reishus, og han var husmann. Variant 1 kaller ham „Olav Reishus eller Sisselsonen (. . .) husmann under Minnsjord, og budde på plassen Reishus". (1) Variantene 2 og 3 gir nøyaktig de samme opplysningene om den døde: „No skal eg fortelja korleis det gjekk med at den andre Sisselsonen blei drepen i slagsmål. Olav heitte han og budde på Reishus, ein plass som høyrde til garden Minnesjord", (2) „Den andre av Sisselsønene, Olav, bygsla plassen Reishus, som då låg til garden Minnesjord, men no høyrer til Ketil Haugen". (3)

Mannen som tradisjonen kaller Ketil Haugen, het egentlig Ketil Haugane, og han hadde Haugane under Minnesjord.[4] – Ved at variant 4 kaller den drepte Halvor, har alle variantene galt fornavn på den drepte. Men variantene 1-3 forteller korrekt hvilken plass husmannen hadde, og Reishus må tidlig være nedlagt etter Olavs død, da den ikke finnes nevnt i bygdeboka, men alt tyder på at plassen lå under Minnesjord. For etter sammenstøtet med Johannes gikk Olav hjemover, og ble senere funnet i et høysæle på Minnesjord. (Se nedenfor.)

Vi får i variant 1-3 skissert opp et slektskapsforhold mellom mannen på Reishus og den Sisselsonen som ble slått ihjel av en person sagnet kaller Einvald Geitåsan:

„Eg vil her fortelja um korleis sønene åt Sissel kom av dage, ein vart drepen på Svartdal av Einvald Geitåsan som eg fyrr hev fortalt. Ein vart drepen i gamle sova på Eddingsås i Flatdal [d.e. Olav Reishus] av ein gut frå Dale." (1)

I variant 2 og 3 knyttes også sagnene om de to drapene sammen ved et påstått slektskap mellom de drepte. For å bringe pålideligheten i denne påstand på det rene og samtidig for å undersøke hva tradisjonen forteller om drapet på den eventuelle broren til Reishusmannen, tar vi for oss tradisjonen om den første av Sisselsønnene. Det vil vise seg at en slik analyse ved siden av sin egenverdi, vil kaste lys over holdningsaspektet i sagnene om slåsskampen på Eiusås i 1816.

Tradisjonen om det drapet Einvald Geitåsan skulle ha forvoldt, finner vi i arkivet

i NFS sammen med sagnene om Olav Reishus. Sagnene om de to Sisselsønnene har dermed samme oppskrivere og oppskrivningssted og -tid. Omtale av dette finnes på s. 138.

Om den første Sisselsønnen fortelles dette:

Variant 1

„Einvald Geitåsan heite ein gut som budde på garden Geitåsan, attfor Bindingsnuten i Flatdal. Han laut tidleg ut og tena sitt brød han svalt og fraus, og gjekk stundom berrføtt når han gjette. Då han vart vaksen var han stor og sterk. Styrken sin bruka han ikkje til skarvestrek og slagsmål, men til arbeid. Han vart tidleg kjent for sin styrkje, men han var ikkje huga på slikt noko. Ein gong var han i eit lag, og der trefte han Knut Bosbøn, ein kjempekar frå Møsstrondi. Knut vilde prøva styrken med Einvald, men han bad seg undan. Men til slutt vart Einvald leid av dette bråket åt Knut å tok og kasta han i golvet so det sokk. Knut sprang uppatt og vilde prøva eingong til, men det gjekk sama vegen. Då sa Knut: „Eg tenkte du hadde ikkje vore so sterk, men so hev du ikkje ete so mange rjomesollar du som meg". Knut Bosbøn hadde det med at han åt den beste mat som fanns, so han skulde verta sterk, men det gjekk som oftast gale.

Einvald var mykje på arbeid i Svartdal, for han hadde skyldningar der. Eingong kom Seljordspresten til Svartdal på kyrkjeerand, og tok inn på ein av Svartdalsgardane. Som vanleg vart det baka gode kaker og bryggja sterkt øl, då slike høge gjester kom til gards! Men ølet byrja snart og virka, so karane vart øre i hovudet. Der var ein av sønene åt Sissel Haugsvoll, som heldt på og eikla seg inn på Einvald. Einvald åtvara han at han skulde fjerna seg, eller so skulde det verta varmt for han. Men han vart berre værre og kalla han ein sæling og husmannsslamp og luseknekt, og det fælaste han kunde finna på. Sinnet koka i Einvald og han langa ut med eit nevadrag, som sende Sisselsonen kontant i dørstokken, so han reiste seg ikkje meir. Presten kom inn og såg at mannen var død som ei sild, og han sende bod på lensmann og fut. Det vart halde forhøyr yver Einvald, men domsmennene fann at han var uskuldig. For han hadde handla i sjølv forsvar."

Orig. manus. NFS T. Eskvam 2,4

Variant 2

„Eivind heitte ein gut som var heime på Geitåsann – ein liten heidgard nordum Bindingsnuten i Flatdal. Foreldri var fatige, og Eivind laut tidleg ut og tene – fyrst som hjuringgut – og då var det ofte at han både svalt og fraus; og som vaksen kar tende han på ymse stader. Han var ovlag stor og sterk; men han bruka ikkje styrken sin til slagsmål og skarvestrek, men til ymse slags arbeid; difor var han vellika i bygdi.

Eingong var Eivind i eit lag og der kom han saman med Knut Bosbøen, ein kjempekar frå Møsstrondi. Knut vilde gjerne prøva krefter med Eivind; men han vreid seg lenge undan. Men seinst på blei Eivind lei dette påhenget – og tok Knut og kasta han i golvet so det sokk i han. Knut spratt uppatt og vilde freista på nytt lag, men det gjekk likeeins då ogso. – Då sa Knut: „Eg tenkte ikkje at du var so sterk; – for du hev visst ikkje so mange rjomesollar du som eg". Knut Bosbøen hadde det mykje til vis at han åt av den beste maten han hadde på garden sin – helst for å bli sterk, trulegvis. Og stor og sterk var han; men Eivind Geitåsann var endå betre.

På garden Haugsvoll i Svartdal budde eingong ei kone som heitte Sissel; men ho blei for det meste kalla Gråtar-Sissel; – for dei seinste åri ho livde gjekk ho mest gråtande. Og no skal de høyra kvifor ho gjorde det: Alle sønene hennar fekk ein udød. Tvo av dei ble ihelslegne i slagsmål, og ein blei drepen av ei snøskride.

No skal eg fortelja litt um dei som blei drepne i slagsmål. Den fyrste blei drepen på ein av Svartdalsgardane, og det gjekk slik for seg: Seljordspresten hadde vore ventande til Svartdal, og der hadde blive både bryggja og baka. Og ølet var gjerne sterkt dei tider. Presten kom, og der var eit lite lag som saman med presten åt og drakk fram yver kvelden, og alt gjekk fint, men so gjekk presten og lagde seg, og nokre karar sat att og drakk; millom dei var ein gut frå Haugvoll, sonen til Gråtar-Sissel, og so kjempekaren Eivind Geitåsann. Karane tok til å bli meir og meir drukne; – og makti – og endå meir modet – auka. Serleg synde det seg med Sisselsonen, han heldt på og eikla seg inn på Eivind Geitåsann – og gjorde narr av han alt han kunde. Eivind bad han taka seg i vare; for um han heldt på slik, skulde han få eit nevaslag midt i skolten for ordi sine. Men han blei berre endå verre, og kalla Eivind for sæling, husmannsslamp, luseknikt – og det styggaste han kunde finna på. Eivind blei då so sinna at han gav Sisselsonen eit nevaslag – so han ikkje reiste seg meir.

Presten hadde høyrt den stygge levni, og han kom inn i drykkjestova og fekk sjå mannen som var ihelslegen, og då sende han bod til lensmannen og futen – og Eivind blei meld som dråpsmann, men då saki hans kom til doms, blei han heilt frikjend. Skuldi låg på Sisselsonen.

Orig. manus. NFS H. Lid 4,22f.

De begivenheter tradisjonen her forteller om, har sin bakgrunn i det drapet grenader Åvald Tostenssønn begikk på soldat Halvor Gunderssønn 2.10. 1736 under et prestebesøk på gården Svartdal i Flatdal i Telemark. Drapsmannen ble stilt for militær domstol, dødsdømt og senere henrettet. Drapet er omtalt i Øvre Telemark vestfjelske tingbok nr. 27. Her har vi vitneavhørene, men selve dommen finner vi i General Auditoriatet VIIA 15.10. 1734 – 6.5. 1737, justisprotokoll nr. 8.

Landstad nevner i boken „Ættesagaer og Sagn fra Telemarken" et drap under et prestebesøk i Svartdal i Flatdal.[5] Prestens navn var i følge Landstad Sporv, og tidspunktet for drapet er oppgitt til 1736. Noen opplysninger utover dette gis ikke, så Landstads bok som utkom posthumt 1924, kan ikke ha virket inn på den tradisjonen om drapet på Sisselsønnene, som vi ønsker å undersøke.

Ingen av variantene tidfester begivenheten.

Den drepte er ikke i en variant nevnt ved navn, bare kalt Sisselsonen, „ein av sønene åt Sissel Haugsvoll", (1) „ein gut fra Haugsvoll, sonen til Gråtar-Sissel". (2)

Etter tingboka het den dreptes mor Sissel. Blant de innkalte til vitneavhøret 3.12. 1736 på Loftsgårdens tingstue i Seljord, er „den Drabtis Moder Zidsell Ols Daatter".[6] Sissel Olsdatter var gift to ganger. Hennes første mann Halvor Nerissønn, døde 22.10. 1703.[7] Han var da i tredveårsalderen, og druknet sammen med Targjer Hanssøn.[8] Sissel fødte i 1704 et barn, som hadde den druknete til far. Gutten ble kalt Halvor.[9] Kirkeboka opplyser at „Citzel Olsdatter oc Gunner Styrckersøn" ble trolovet og gift i 1712.[10] De fikk en sønn 15.11. 1712.[11] Guttens fulle navn ble Halvor Gundersønn, og det var denne personen som ble drept på Svartdal i 1736.

Gunleik Bjørnsen Reishus var da han ble funnet død i 1816, 50 år gammel.[12] Han skulle da være født i 1766, 54 år etter at Halvor Gundersen kom til verden. Denne aldersforskjell skulle tilsi at de ikke kunne ha samme mor, og faren var heller ikke felles for de to. Det framgår jo av deres farsnavn Bjørnsen – Gundersen.

Moren til Halvor Gundersen het nok Sissel, men fra Haugsvoll var hun ikke. Kirkeboka som omtaler giftemålet i 1712, nevner ikke hvilken gård de to kom fra. Dette skulle tilsi at vi her har å gjøre med husmanns- eller tjenestefolk. Men det finnes riktignok en Sissel på Haugsvoll, men hun levde mye senere enn Halvor Gundersen. Bygdeboka for Seljord vet å fortelle om „Hougsvoll" at „I 1790 fær sonen Halvor Jonson skøyte av far sin for 378 dalar. Han og Anne hadde desse bonni: 1. Ingebjørg, g.m. Kjetil Halvorson Midt-Blika. 2. Sissel".[13] Dette er den eneste Sissel vi kjenner til som har holdt til på Haugsvoll. Det er ingen mulighet for at Sissel Halvorsdatter var mor til Gunleik Bjørnsen Reishus. Halvor Jonson døde i 1837, 82 år gammel.[14] Han var da født i 1755, elleve år før Reishusmannen. Hans datter kunne da umulig være mor til Gunleik Bjørnsen.

Av dette vil vi se at Sisselsonen Halvor og Reishusmannen ikke var i slekt, de var ikke brødre med felles mor.

I sagnene om den første Sisselsønnen kalles drapsmannen Einvald Geitåsan (1) og Eivind Geitåsann (2). Det drapet mannen på Geitåsan i tradisjonen er beskyldt for, gikk som nevnt for seg i 1736. I 1650-årene levde det en Eivind på garden.[15] Han begikk ikke noe drap 86 år etter den tid. – Fra omkring 1720 og utover lå Geitåsan under Skarerud, og fra 1722-1748 finner vi i panteregisteret at Geitåsan ble drevet av Engvald Åsmundsson.[16] Han døde i 1748, 65 år gammel.[17] Engvald var med andre ord 53 år gammel da drapet på Svartdal ble øvet. Det er ingen ting spesielt anmerket ved Engvalds dødsfall, ikke noe som kunne peke mot at han hadde vært medskyldig i en annens død. Heller ikke i skiftet etter ham gis det opplysning som kan støtte tradisjonen i påstanden om at Engvald var drapsmann. Går vi til tingboka, ser vi da også at drapsmannens navn er et helt annet enn oppgitt i sagnene.

Mannen som drepte Halvor Gundersen, het Åvald Tostenssønn. Den historiske Engvald, Einvald har pga. navnelikhet med Åvald trukket til seg sagnene om de ugjerninger denne siste hadde begått. Det er ellers ikke noe ved Engvald Geitåsans liv og levnet som utenom navnelikheten med drapsmannen kan forklare sammenblandingen av de to personene. Forvirringen i tradisjonen kunne til en viss grad vært forståelig om nå Åvald Tostenssønn var fra Geitåsan. Men det var han ikke: „Aavald Tostenssøn paa Gaarden Exqam, hvor hans forældre boer og hand sit tilhold haft".[18] Eskvam er en gård i Åmotsdals sokn, Seljord herred.[19] Drapsmannens navn og identitet er med andre ord så ukorrekt som råd er.

Etter tradisjonen ble drapet utført under et prestebesøk på gården Svartdal: „Ein gong kom Seljordspresten til Svartdal på kyrkjeerand og tok inn på ein av Svartdalsgardane", (1) „Seljordspresten hadde vore ventande til Svartdal, og der hadde blive både bryggja og baka. Og ølet var gjerne sterkt dei tider. Presten kom, og der var eit lite lag som saman med presten åt og drakk fram yver kvelden, og alt gjekk fint". (2)

Om dette forteller tingboka følgende:

„1. Jon Olsson som efter aflagde Eed forklarede at natten til d. 2. September paa Gaarden Svartdahl i Fladdals annex udi et Præstehold var grenadier Aavald Tostensøn tilstæde for at schydse Præsten om morgenen til Ommersdals Kirche."[20]

I begge varianter oppgis det rett gård og rett sammenkomst. Av de to variantene, er det bare oppskriften av H. Lid som forteller når uroen i laget oppstod:

„men so gjekk presten og lagde seg, og nokre karar sat att og drakk; millom dei var ein gutt frå Haugsvoll, sonen til Gråtar-Sissel, og so kjempekaren Eivind Geitåsann." (2)

Dette lar seg belegge med tingboka, som forteller:

„Soldat Halvor Gundersen var og kommen der til gaards om aftenen, disse 2 sad hele aftenen og talede sammen i all Venlighed, indtil Præsten hafde lagt sig."[21]

Både tradisjonen og tingboka samsvarer i at drapet ble begått etter at presten var gått for å sove.

Bakgrunnen for drapshandlingen skildrer variantene på følgende måte:

„Men ølet byrja snart og virka, so karane vart øri i hovudet. Der var ein av sønene åt Sissel Haugsvoll, som heldt på å eikla seg inn på Einvald. Einvald åtvara han at han skulde fjerna seg, eller so skulde det verta varmt for han. Men han vart berre værre og kalla han ein sæling og husmanns slamp og luseknekt, og det fælaste han kunde finna på." (1)

„Karane tok til og bli meir og meir drukne; – og makti – og endå meir modet – auka. Serleg synde det seg med Sisselsonen, han heldt på og eikla seg inn på Eivind Geitåsann – og gjorde narr av han alt han kunde. Eivind bad han taka seg i vare; for um han heldt på slik, skulde han få eit nevaslag midt i skolten for ordi sine. Men han blei berre endå verre, og kalla Eivind for sæling, husmannsslamp, luseknikt – og det styggaste han kunne finne på." (2)

Hvordan stemmer denne framstillingen med det faktisk hendte?

Når vi jamfører tradisjonen med tingboka, finner vi en sterk avvikende saksframstilling i de to kildene. Tingboka forteller om Åvald som egler seg inn på den andre; Sisselsonen er den passive som blir trukket med i kranglen:

„een liden stund efter kom Halvor Gunderssøn ud af Stuen eigien med een Kande øll i haanden, sigende til Vidnet: Rejs dig op Jon saa schall du faae driche, derpaa satte Vidnet sig op, og Halvor Gunderssøn satte sig hos paa Høet, strax efter kom Aavald Tostensøn ud af Stuen og sagde til Halvor Gunderssøn: tør du nu slaae til mig saa schall ieg give dig 20 Rd.: Hvor til Halvor Gunderssøn svarede: Ja ieg veed ieg tør slaae til, naar du vil give mig saa meget, derpaa skiød Halvor Gunderssøn til vidne Joen Olssøn og Maren Hans Daatter at Aavald Tostens, bød ham 20 Rd., slog dog iche til; derpaa sprang Aavald ud paa Marchen og manede Halvor Gunderssøn ud til sig: spurde om hand var iche Karl, om hand iche torde gaae til ham, kom saa Aavald Tostens. ind i Svalen igien og manede ligeledes, men Halvor Gunderssøn blev alt siddendis, saa toeg Aavald Tostens. fad udi Vidnes eene Foed og træchede, sagde da Vidnet: Du tager fejl, hvorpaa Aavald slap foden igien; sagde da Vidnets Hustrue Maren Hans Daatter til Aavald Tostensøn: Gud bevar os alt du bær dig, ieg hafde aldrig tænchet at du hafde været saadan Nar: da begynte hand at schielde og bruge een uforschammet Mund paa hende, i det samme kom og den dræbtes Moder og satte sig paa Høet i Svalen, som tillige kom i ordkast med Aavald Tostens saa hun sloeg til ham med Øllkanden, da sagde Halvor Gunderssøn: Vil du narre min gamle Moder og derpaa greb Aavald Tostenssøn i haaret, schilte saa Vidnet og hans hustrue dem fra hinanden."[22]

Etter dette sammenstøtet ute, gikk Åvald og Halvor inn i forstuen. Hva som skjedde der inne i mørket, er det ingen som kan berette om. Men etter en tid kom Halvor, Sisselsonen, alene ut og gikk bort mot vedskjulet. Han falt om to ganger, og „da stoed den dræbtis Moder og Maren HansDaatter hos Halvor Gunderssøn som da var i sin dødsstund af de Knivsting hand hafde faaen."[23]

Tradisjonens fortelling om selve drapet avviker sterkt fra tingbokas: „Sinne koka i Einvald og han langa ut med eit nevadrag, som sende Sisselsonen kontant i dørstokken, so han reiste seg ikkje meir". (1) Etter variant 2 foregikk drapet slik: „Eivind blei då so sinna at han gav Sisselsonen eit nevaslag – so han ikkje reiste seg meir". (2)

Tingboka gir en detaljert skildring av antall knivstikk Halvor var påført og hvor de var plassert på den døde kroppen. Så her er ikke tale om noe neveslag.[24]

Begge varianter har bevart opplysning om presten som tok liket i øyesyn: „Presten hadde høyrt den stygge levni, og han kom inn i drykkjestova og fekk sjå mannen som var ihelslegen, og då sende han bod til lensmannen og fut", (2) „Presten kom inn og såg at mannen var død som ei sild, og han sende bod på lensmann og fut". (1) – Som vi tidligere har sett, falt Halvor død om ute på marken, og ikke ved dørstokken i stua. Men det er rett når det fortelles i tradisjonen om presten som var vekket opp av alt bråket og som kom til for å se hva som gikk for seg:

„3. Vidne Ingebor SvendsDaatter under Eed forklarede at hun iche vidste videre end da Aavald Tostenssøn og Halvor Gunderssøn vilde til at slaads i forstuen kom Vidnet udenfra Gaarden, og gich ind i Stuen, sagde hun til dem; Vill I slaads, saa gaae ud paa Marchen og da

hun var komen ind, hørte hun de larmede i forstuen, spurde saa Præsten om der var nogen som slogest, svarede Vidnet ja, da bad Præsten hænde at puste Varmen op, saa hand kunde see hvem det var,"[25]

Uten at det er nevnt direkte i rettskildene, har presten utvilsomt sett til den døde. Drapet ble begått mens han snakket med Ingeborg Svendsdatter. Meldt fra til lensmann og fut har nok og presten gjort. I dette har tradisjonen utvilsomt rett.

Etter drapet ,,gich Aavald Tostenssøn fra gaarden".[26]

Hvordan gikk det så med drapsmannen? ,,Det vart halde forhøyr yver Einvald, men domsmennene fann at han var uskuldig. For han hadde handla i sjølv forsvar," (1) ,,– og Eivind blei meld som dråpsmann, men då saki hans kom til doms, blei han heilt frikjend. Skuldi låg på Sisselsonen." (2)

Som vi har sett, ble drapsmannen anmeldt og forhør holdt. Saken ble tatt opp for militær domstol, og her ble ikke ugjerningsmannen frikjent fordi han hadde handlet i selvforsvar. Han ble derimot dømt til døden og henrettet godt og vel et år etter drapet, nærmere bestemt 21.10. 1737 ved Stavern.[27]

Selv om det uten tvil er de samme begivenheter både sagnvariantene og rettskildene beskriver, er oppfatningen av hendelsene diamentralt motsatte. Likevel har tradisjonen en viss verdi som ,,*opplysning*": Variantene forteller korrekt om at et drap ble begått på en mann med en mor som het Sissel. Drapet ble utført under et prestebesøk på gården Svartdal.

Alle navn og den øvrige saksframstilling avviker fra de offisielle kildene. De vesentligste avvikende trekkene skyldes tradisjonens ,,*holdning*" til ugjerningen og de implisierte personene.

Sagnene har en meget bestemt oppfatning av drapsmannen, noe som kommer fram allerede i innledningene til de to variantene. Her gis en slags forhåndsomtale av Einvald, (Eivind) hvor han fremstilles som en sterk kjempe fra små og fattige kår. Han misbruker ikke sine krefter til slåsskamp og skarvestreker, men utnytter sin kroppsstyrke i fredlig arbeid. Han betraktes nærmest som et ideal i sammenstøtet med Knut Bosbøen. Ingen Knut er funnet i panteregistret under Bosbøen.[28] Om Knut er en historisk person eller ikke, spiller i og for seg ingen rolle. Slåsskampen kan i alle fall ikke verifiseres, men har funksjon i sagnet som en karakteriserende episode. Karen fra Geitåsan er den fredsæle kjempen, som nødig tar igjen, men slår først når det dreier seg om selvforsvar mot en person som egler seg innpå. På grunn av sin evne til å holde styr på sine krefter og ved sitt gode sinnelag, ,,var han vellika i bygda". (2)

Tradisjonens innledende karakteristikk av drapsmannen leder rett opp til frifinnelsen av ugjerningsmannen. Hele sagnet er formet med det for øye å la drapsmannen gå fri for straff.

Denne noe overraskende ,,holdningen" til et drap må sees i samband med drapet på Olav Reishus. ,,Holdningen" i sagnene om Reishusmannen og gutten fra Geitåsan må sees i sammenheng og forklares utfra et samlet syn tradisjonsmiljøet må ha hatt på disse personene. Utfra denne synsvinkel er sagnvariantene om drapet på Svartdal av verdi for forståelsen av tradisjonens utforming av begivenhetene som førte til at Johannes Skarpedale ble trukket for retten anklaget for drap.

Olav Reishus er altså ikke i slekt med mannen som ble drept under prestebesøket. I Tvedtens variant og hos Lid er den personen som ble slått til døde på Eiusås, en

mann kalt Halvor. Han skulle etter en sagntradisjon som er hektet på variant 4 være en bror til Gunleik og Olaf Espelid. Dette er ikke riktig, og hele denne tradisjonens framstilling av Gunleiks drap på Olaf lar seg ikke finne igjen i de offisielle dokumentene. Denne uhistoriske tradisjonen er brukt som innledning til den trykte utgaven av Tvedtens oppskrift.

Vender vi så tilbake til drapet på Olav Reishus, har vi allerede skapt klarhet i hvem som ble drept, hvor vedkommende holdt til og når drapet gikk for seg. Videre har vi tatt for oss de påståtte slektskapsforhold denne personen skulle ha stått i i forhold til andre menn omtalt i sagntradisjonen. Noen felles mor med navn Sissel har ikke vært mulig å verifisere.

Navnet på karen som kom i klammeri med Reishusmannen, er i følge tingboka ,,Johannes Wetlesen Skarpedale".[29] Variant 1 oppgir ikke noe navn på den personen som er anklaget for drapet på husmannen, men kaller ham bare ,,ein gut frå Dale". (1) I bygdebok for Seljord finner vi gården Skarpedale som en del av Dalsgrenda.[30] Det er mulig tradisjonen vil fortelle at mannen var fra denne bygda. Men mest sannsynlig er tradisjonen i dette å oppfatte som om sagnet vil hevde at Dale[31] var den gården anklagete var fra. Variant 2 har samme feilaktige opplysning. Variant 3 og 4 gir derimot korrekt fornavn på vedkommende, ved å kalle ham ,,Johans Dale", (3) ,,Johannes Dale". (4)

Stedet for sammenstøtet mellom Johannes og Gunleik er etter tingboka ,,Eddingsaas.[32] Samme gårdsnavn har også skrivemåten ,,Eiusaas" med uttaleformen ,,ei'usså s".[33] Gården ligger i Flatdal anneks, Seljord. Stedsbestemmelsen for slåsskampen blir etter dette korrekt i variant 1 når det her fortelles at håndgemenget foregikk ,,på Eddingsås i Flatdal". (1) Men at ,,Eddingsås ligg i Bakkan i Flatdal" (1) er en for unøyaktig geografisk bestemmelse av gården. Dette må tilskrives manglende lokalkunnskap hos tradisjonsbæreren. Men første variants plassering av gården i Minnesjordgrenda er rett nok. I følge variant 2 foregikk slåsskampen på ,,garden Eiusås, som ligger tett ved Minnesjord". Dette er korrekt, det samme er tilfelle når begivenhetene i variant 3 og 4 legges til ,,Eiusås" (3) og ,,Eiusaas i Flatdal". (4) Skal man tro tradisjonen, oppstod uoverensstemmelsen mellom Johannes og Gunleik mens folk var samlet til en spesiell anledning på Eiusås. Om dette forteller tingboka:

,,tiltalte Johannes Skarpedale i et lovligt Ærend kommer til Eddingsaas i Fladdahl, at afdøde Gunlich Reishus ogsaa i Ærende kommer efter ham did."[34]

Det er et tilsynelatende tilfeldig møte på en vanlig dag, et møte som ikke skjer i en organisert samling i form av lag, dans e.l. Det var vanligvis ved slike tilstelninger overfall og drap fant sted. Dette må være forklaringen på den samlete variantmasses oppfatning av den selskapelige bakgrunnen for sammenstøtet:
,,Det vart stelt til dans på Eddingsås, naboerne vart bedne, og der i millom var Olav", (1) ,,Det var i jolehelgi. På garden Eiusås, ligg tett ved Minnesjord, var det dans", (2) ,,Det var eit gjestebud på Eiusås", (3) ,,Halvor var engang i en Dands på Eiusaas i Flatdal". (4) Foranledningen for sammenstøtet skyldes i noen av variantene drukkenskap:

,,Det vart snart for mykje av det gode, og det byrja sviva rundt for karane." (1)
,,Der blei drukke mykkje. Og skrik og skrål høyrdest langt utum garden." (3)

Formuleringene i disse variantene er for generelle, og dermed noe villedende. Ved

møtet på Eiusås mellom Johannes Skarpedale og Gunleik, var Johannes ikke beruset, i motsetning til Reishusmannen: „Afdøde Gunlich Bjørnsen Reishuus bekom, paa Begiær 1/4 Pot Brændeviin paa Eddingsaas den 18de Oktober f.a. [det var dagen for slåsskampen]".[35] Dette brennevinet må han ha nydt, for han blir karakterisert av vitner som „en beruset Mand" da han „forlod Eddingsaas".[36] Variant 2 er den eneste av oppskriftene som ser sammenstøtet som en konsekvens av Reishusmannens alkoholkonsum: „Og på ei slik tid veit du det var stødi av drikkevaru. Olav Reishus var der, og full og kranglevoren var han". (2)

Tradisjonen gir mer inngående kommentar til det som miljøet anså som den umiddelbare årsak til det slagsmålet som på lengre sikt førte til døden for Reishusmannen:

„Olav byrja og kjeglas med ein gut frå Dale, og sinne duka som ordi beit. Det vart snart vilde slagsmålet av det." (1)
„Olav Reishus var der, og full og kranglevoren var han. Han eikla seg inn på ein mann frå Dale." (2)
I variant 3 er kranglingen til Gunleik ikke nevnt, her fortelles bare at „Det blei tretting millom Olav Reishus og ein som heitte Johans Dale, og snart var dei i vilt slagsmål". (3)

Tradisjonen samsvarer helt med rettskildenes framstilling av foranledningen til slagsmålet:

6te hovedvitne i rettssaken, Halvor Grefarsen Eddingsås framholdt at „afdøde Gunlich Reishuus var meget henfalden til Drukkenskab, og i denne berusede Tilstand ligesaa hengiven til Klammeri og Slagsmaal."[37]

Helt i tråd med dette faller dommerens oppsummering:

„at afdøde Gunlich Reishuus (. . .) noget beskiænket, søger at yppe til Klammerie, hvilket han, efter 8 Vidnesbyrde, stedse gjorde naar han havde et Ruus, at tiltalte søger at undgaae ham, og Slagsmaal med ham, deels ved at erklære at han ikke ville kives med nogen, men i Fred og Ro røgte sine Ærinde, og deels ved at forlade det Værelse, hvor de vare, at ligesom Tiltalte begav sig ud paa Gaarden henad Vedskuret."[38]

Gunleiks egling er også omtalt i fjerde variant. Men den øvrige framstillingen av bakgrunnen for kampen i oppskriften, er fullstendig feilaktig:

„der skrytede Halvor af sin Styrke og ægled sig ind paa nogenhver saa ingen fik gaa ifred for ham, da han i Virkelighed var en sterk Mand, turde ingen binde an med han. Saa var der nogle Gutter fra Eiusås som sagde til Johans Dale Du som er saa god Kar kan du tahle længer at en slig rangling skal kunne kunere hele Dandsehuset." (4)

Resultatet av denne oppfordringen ble slåsskampen.

Med hensyn til stedet for slåsskampen, forteller tradisjonen at Gunleik „vart drepen i gamle stova på Eddingsås", (1) „Olav stupa død på Golvet", (2) „Stova der dette dråpet blei gjort". (3) Variant 4 gir oss ingen holdepunkter for lokalisering av ugjerningen.

Av et allerede sitert utdrag av tingboka kom det fram at kampen mellom Gunleik og Johannes gikk for seg utendørs. Gunleik begynte eglingen inne i stua, men begge gikk så ut i gården og stoppet ved vedskjulet (se ovenfor). Så i de tilfeller selve kamplassen er nevnt i variantene, er det gale opplysninger tradisjonen gir.

Om selve sammenstøtet mellom de to, forteller vår første variant:

„Det vart snart vilde slagsmålet av det, dei bruka handdivle. Reishusen ein gardstaur og den andre ein svåll stav (dvs. ein til isa stav)." (1)

De samme slagsvåpen er nevnt i variant 2:

„Snart var dei i vilt slagsmål. Reishusen bruka ein gjerdestaur som handivle og den andre bruka ein stav som var tilklabba med svoll." (2)

Variantene 3 og 4 avviker fra de to første i dette spørsmålet, og har dessuten innbyrdes avvik:

„ . . . og snart var dei i vilt slagsmål. Johans treiv eit vedatre og bruka som handyvle." (3)
„Saa tog Johannes en tyk Askegren og slog Halvor med den." (4)

I tingboka finner vi en utførlig beskrivelse av de slagvåpnene som ble benyttet. Gunleik slo den annen med en

„Stang, som af Retten allerede betragtet og beskrevet, hvormed afdøde Gunlich Bjørnsen tilføiede Angieldende Johannes Wetlesen Slaget over Axlen fremad til Halsen."[39] Denne stangen eller „Støren, den Vidnet nu foreviste, og som Retten befandtes at være gode 4 alen lang, og i dens tykkeste End (. . .) af 3 Tommer i giennemsnit, ligesom i Dens smale Ende af 1 1/2 Tomme i giennemsnit; hvilken Stang Retten ansaae for et fuldkommen morderisk Instrument,"[40]

Beskrivelsen av våpnet til Gunleik ligger nær opp til det variantene 1 og 2 benevner gardstaur. Hva Johannes hadde å slå fra seg med, dekker variantenes uttalelser hele spektret fra svållstav, vedtre til tykke askegrener. Ikke noe av dette er rett:

„Defensor udbad Laugrettets Erklæring og Skiønd modtaget om en saadan Siljekiep som den hvormed tiltalte Johannes Wetlesen efter 5te-6te og 7de Vidnes Forklaring skal have forsvaret sig med" (. . .) „at dømme af Vidnenes forklaring om bemeldte Siljekieps Længde og Tykkelse, ansaae Laugrettet samme endog for et høist maadeligt forsvars Instrument."[41]

Variantene 1 og 2 skildrer en noenlunde jevn kamp hvor begge parter er bevæpnet. I de øvrige variantene er det mannen fra Skarpedale som overfaller en forsvarsløs og slår livet ut av ham. Tradisjonen deler seg her på et vesentlig punkt, og de to første variantene ligger nærmest opp mot tingbokas saksframstilling. Slik gikk det nemlig for seg da Johannes gikk ut av stuen og bort til vedskjulet:

„saaledes fulgte afdøde Gunlich efter ham og, idet Tiltalte bøyer sig, tildeler ham et saa drøyt Slag over Halsen og Armen med den under Thingvitnes Behandling den 16. Desember f. Aar af Retten beskrevne Granstang, hvilken da er skiønnet at være et fuldkommen morderisk Instrument, at Tiltalte efter egen Forklaring, for nogle Øyeblikke mistede sin Bevisthed, ligesom Slaget efterlod synbart Mærke over Haanden efter Angjeldendes Forklaring, der i saa Henseende maa ansees bekræftet med 8de 11te og 16de Vidnes Prov, foruden at det med Vished kan antages, at Slaget havde blevet absolutt dødeligt, hvis det havde truffet Tiltaltes Hoved, som det tilfældigvis traf hans, med et tykt Bundsel omvundne Hals og hans Arm, at Tiltalte derefter i Vedskuret griber en Seljekjepp af omtrent en Ahlens Længde og en Tommes Tykkelse, og med denne tildæler den afdøde tvende kraftfulde Slag i Hovedet, at afdøde Gunlich Reishuus derefter angriber Tiltalte med de blotte Hænder, hvorefter der begynder en Haandskamp mellem dem, i hvilken Tiltalte bliver den seirende, og hvorunder han slaar den Afdøde 2de Slag med sin knyttede Haand i Baghovedet, men som dog intet synbart Mærke efterlod sig,"[42]

I variant 1 avgjøres slagsmålet da „staven til Olav sette seg fast i dørkarmen, og i sama stundi fekk han eit slag av svållstaven, so han seig død um". (1) Også de øvrige variantene lar utfallet bli husmannens plutselige død: „Då Reishusen skulde slå, blei stauren hengande fast – allvisst so mykje at han ikkje råka motmannen sin; men han råka med svollstaven, so Olav stupa død på Golvet", (2) „og han [dvs. Johans Dale]

gav Reishusen slag på slag, so han snart seig ikoll og anda ut", (3) „Saa tog Johannes en tyk Askegren og slog Halvor med den, indtil han laa død paa Pletten". (4)

Det var ikke slik det gikk til. Gunleik Bjørnsen ble ikke drept på stedet. For

„efter 5te, 6te og 7de Vidners Svar til Actors 17de Qvæstion at de kæmpende derefter bleve skildte ad af Sagens 6te og 7de Vidne, at de derefter, Tiltalte strax, og afdøde Gunlich efter at han lagt en Stund paa en Vold, begave sig hver ad sin Vei fra Eddingsaas, at avdøde Gunlich underveis fra Eddingsaas til Høesælet blev truffet og hilset af Sagens 8 Vidne, som han gjenhilsede og som intet usedvanlig bemerkede hos ham, undtagen et Rift over Øyet, som om han havde slaaes."[43]

Som vi senere skal se, var det først to dager etter slåssingen på Eddingsås Gunleik ble funnet død.

Etter at drapet var et faktum, samlet folket i dansesalen „seg um den døde, som låg i ein bloddam. Eit par karar tok liket åt Olav Reishus, og vilde begrava det i ein haug i Minnesjordjordet, men folk gådde det so det vart ingen ting av. Liket vart drassa rundt mange stad, men vart tilslutt gravlagt ved kyrkja i Flatdal". (1)

Det er samsvar mellom offentlig kilde og denne varianten når sagnoppskriften framholder at det tok lang tid før jordfestelsen av Gunleik fant sted. Etter kirkebok for Flatdal fant begravelsen sted ved Flatdal kirke, som opplyst i variant 1, 18.11. 1814, en måned etter slåsskampen.[44] Men i denne måneden ble ikke liket drasset rundt, men var derimot underlagt rettsmedisinsk undersøkelse.[45]

Også de øvrige variantene, bortsett fra oppskrift 2, befatter seg med hvor liket av Reishusmannen ble av:

„Liket blei i all hast drassa ut og løynst i eit høysæl på grannegarden Minnesjord." (3)
„da dette var skeet drog man Liget bort til en Høbod og lagde det ind der." (4)

Det medfører riktighet når det hevdes i variant 3 at liket var å finne i et høysæl på Minnesjord:

„Under 20. October f. Aar er Husmanden Gunlich Bjørnsen Reishuus funden død ude i et Høesæl under Gaarden Mindesjord i Fladdahl."[46]

Etter opplysninger i tingboka ble den døde ikke brakt dit av andre. Gunleik gikk fra Eiusås etter slagsmålet ved egen hjelp: „Vidnet saae grant at Gunlik Bjørnsen tog Veien sydefter til Mindesjord gaard",[47] „at da vidnet den opgivne Dag mødte Gunlich Bjørnsen Reishuus, kom Denne gaaende fra Eddingsaas eller i det mindste fra den kandt hvor samme gaard er beliggende, og var Gunlich Bjørnsen da paa Veien til hans hiem i Pladsen Reishuus".[48]

Gunleik gikk altså fra Eiusås mot Minnesjord etter sammenstøtet med Johannes, og ble funnet død i høysælet to dager etter. Hva som har hendt med Reishusmannen i mellomtiden, er uklart. Tingboka heller til den oppfatning at han har søkt til sælet av seg selv, og så døde av de skadene han pådro seg i slagsmålet.[49]

Av variantene er det bare nr. 4 som beskriver folks oppførsel etter slåsskampen: „Og siden holdt man paa med at dandse hele Natten". (4) Vi har tidligere vist at slagsmålet ikke gikk for seg i noe lag, og det ble heller ikke danset etter slåsskampen. Ingen ting i rettsreferatene tyder på noen dansetilstelning på gården etter sammenstøtet mellom de to. Ut fra vitneavhørene går det dessuten fram at Johannes Vetlesen gikk fra Eiusås samtidig med Gunleik, men han forlot gården i motsatt retning:

„Ja, Angieldende Johannes Wetlesen var riktig i Vidnets Huus [vitnet er Ole Evensen Lien fra Lien i Svartdal] sidst afvigte 18de October ved Middagstid, hvor ogsaa 12te Vidne Halvor Halvorsen Nørsteteig paa samme Tid befandt sig, og med hvem formeldte Angieldende talede om en Hat til en Brendeviins kjedel Han blev anmodet om at forfærdige for 12te Vidne; men angieldende nævte ikke et eneste Ord om Hans forhen samme Dag paa Gaard Eddingsaas havte Slagsmaal med nu afdøde Gunlich Bjørnsen Reishus."[50]

Alle variantene er enige om at dødsfallet som var et resultat av håndgemenget, førte til inngripen fra rettsmyndighetene. Utfallet av rettssaken er følgende i de enkelte sagnoppskriftene:

„Guten frå Dale laut leggja ei stor bot, for drapet på Olav Reishus." (1)
„Dalemannen laut ut med ein stor pengesum i bot for dråpet av Olav Reishus." (2)
„Dråpssaki på Eiusås kom for rette; men dråpsmannen mutil domaren, so han gjekk heilt fri." (3)
„Der blev en langvarig Sag om dette Drab og Johans Dale blev tilsidst frikjendt. Aarsagen til at Sagen fik et saadant Udfald mente man kom deraf at Dommeren i den Tid modtog Stikpenge." (4)

De eneste variantene som ilegger Johannes Vetlesen straff, i form av bot, er oppskriftene 1 og 2. I de øvrige sagnvariantene blir den mannen som omtales som drapsmann frikjent, etter at han har bestukket dommeren. Noe belegg for korrupsjon i denne konkrete saken har ikke vært mulig å finne.

Ingen av variantene refererer utgangen på rettssaken korrekt. For

„Tiltalte Johannes Wetlesen Skarpedale bør for Actors Tiltale i denne Sag aldeles fri at være."[51]

I variantene 2, 3 og 4 fortelles jo at den anklagete gikk fri, men premissene for frigivelsen medfører ikke riktighet.

Bare variant 4 i versjonen fra 1896 har en omtale av hvordan det gikk med Johannes etter sakens avslutning:

„Mod Enden af sit Liv var Johannes meget plaget af Samvittighedsskrupler, og det fortælles, at han tørredes bort."

Vi sitter ikke inne med noen opplysninger om mannens psykiske eller fysiske tilstand som kan verifisere tradisjonens uttalelser i denne forbindelse. Kirkeboka, som kunne vært en kilde i så henseende, nevner uten anmerkninger at gårdbruker Johannes Vetlesen fra Skarpedale i Flatdal døde 20. august 1840, 50 år gammel.[52]

Sammenstillingen sagn/offisiell kilde vil ha vist oss at variantene har følgende kildemessige verdi som „*opplysning*":

Variant 1:
Husmannen på Reishus i Flatdal døde som følge av en slåsskamp med en kar fra samme bygda, en gang disse to traff hverandre på Eiusås. Som følge av fyll eglet husmannen seg inn på den andre. Under sammenstøtet som fulgte, slo Reishusmannen fra seg med en staur, mens den andre brukte et annet handyvle av tre. Den døde ble begravet ved Flatdal kirke.

Variant 2:
Som variant 1. Drapsmannen ble frifunnet.

Variant 3:
Husmannen på Reishus i Flatdal døde som følge av en slåsskamp med en mann som het Johans fra samme bygda. Slagsmålet gikk for seg på Eiusås. Som følge av fyll eg-

let Reishusmannen seg inn på den andre, som brukte et handyvle av tre. Liket av Reishusmannen lå i et høysæle på Minnesjord. Saken kom for retten, og Johans ble frifunnet.

Variant 4:

En kar som eglet seg inn på en mann som het Johannes, døde som følge av denne slåsskampen. Johannes brukte handyvle av tre. Liket lå i et høysæle på Minnesjord. Det ble rettssak, og Johannes ble frifunnet.

En del av de trekk og episoder i variantene som ikke kan karakteriseres som „opplysning", viser seg å bidra vesentlig til underbygging av variantenes „*holdning*".

Ser vi i tingboka på karakteristikken av de to slåsskjempene, framstilles Johannes slik:

„Tiltalte efter alle Vidnesbyrd stedse har vist et godt Forhold i Levnet og Vandel, der saaledes berettiger ham til et fordeelagtig Omdømme."[53]

Sammenholder vi denne karakteristikken med det ettermæle avdøde får i samme kilde, framgår det en tydelig svart/hvitt-tegning i tingboka av de to impliserte personene. Gunleik Reishus oppfattes som

„en allerede aldrende Mand, der i en lang Rekke af Aar har stormet til baade sin psykiske og moralske Fordærvelse, sin timelige Velferds Ødeleggelse og sin Families Bedrøvelse, med umaadelig Brændeviins Drik, med hyppige Slagsmaal og med jevnlig Forsømmelse af sin huuslige dont. Hans Liv har saaledes været elendigt, som hans Død var sørgelig, thi ofte har han havt Fang eller den saakalte Ølqvæse, flere gange er han funden som død paa Allfare Veie, Kiv og Klammeri har forbittret hans Dage, og Nøgen Fattigdom har været hans Families Lod."[54]

Denne karakteristikken av mannen er kommet fram på bakgrunn av vitneutsagn. Det er den samme innstilling til Gunleik her i dommerens oppsummering av vitneprovene om Reishusmannen, som den som kommer fram i variantene 1, 3 og 4. Disse tradisjonsoppskriftene syner en holdning til mannen som er helt i tråd med den siterte karakteristikken av ham. Tradisjonsmiljøet vørte den drepte ikke mer enn at de ville grave ham ned på jordet, som en som ikke var verdig til å få viet jord. Han ble med andre ord betraktet på samme måte som en drapsmann, selvmorder eller annen storforbryter. Først etter lang tid ble han stedt til hvile på kirkegården. (1) Liket ble gjemt bort i et høysæle (2,4) og etter drapet gikk dansen lystig og glad. (4) Ingen sørget over en slik person, og ingen fant grunn til å vise den minste form for pietetsfølelse.

Disse trekkene i tradisjonen har ikke verdi som „opplysning", men gir derimot uttrykk for en oppfatning og en vurdering av mannen som er beleggbar i de offentlige kildene.

Når det derimot gjelder karakteristikken av Johannes Vetlesen i tingboka (se ovenfor), finner vi ikke igjen det samme synet på mannen i tradisjonen. Variantene 1 og 2 inntar en nøytral holdning til skadevolderen. Varianten 3 og 4 framstiller derimot Johannes som en voldsmann som går til angrep på den andre med et våpen som er overdimensjonert i det traderte i forhold til den seljekjeppen vedkommende egentlig nyttet. Gunleik mistet livet på stedet i alle variantene, og Johannes er stemplet som drapsmannen i hele tradisjonen. Det er ikke den stillfarende personen tingboka presenterer oss for som her er på ferde. Så får han det da også vondt senere i livet, og dør av samvittighetsnag.

Tradisjonsmiljøet som vurderer Johannes i sagnvariantene består nok ikke av de samme personer som uttalte seg om tiltalte i rettssaken. Men det er nok ikke bare miljøets syn på Johannes i seg selv som har formet oppfatningen av ham som brutal overfallsmann på forsvarsløs person.

Det faktum at Johannes Skarpedale ble frifunnet, må ha virket sterkt i miljøet, som tydeligvis har vært av den oppfatning at Johannes var direkte skyldig i Reishusmannens død. Noe direkte belegg for denne oppfatningen i tradisjonen finner vi ikke i tingboka. Men vi har opplysninger i rettsreferatene som viser oss forhold som kan ha satt ryktene i sving om hvordan Gunleik egentlig kom av dage. Visse deler av referatene fra rettsforhandlingene virker underlige. På spørsmål om hvordan Gunleik så ut etter slagsmålet, uttalte 6te vite Even Gregarsønn Eddingsås at han

„erindrer ikke rettere end at det var over afdøde Gunlich Bjørnsens Øjenbryne Det bemærkede noget høist ubetydelig Blod efter Slagsmaalet paa Eddingsaas den 18de October, men paa andre Steder af Gunlich Bjørnsens Legeme fornam Vidnet ikke enten Blod eller andre Tegn af anbragt Vold."[55]

Dette vitneutsagnet støttes av andre.[56] Ingen merket noen store skader på ham, bare et rift over det ene øyet. Større skader kunne man heller ikke fått ved slag av en seljekjepp. — Nå viser det seg ved obduksjonen at Gunleik hadde større skader enn som så:

„Men kan Angieldende ikke formode at have enten med den omforklarende Siljekæp eller med de blotte hænder tilføiet Gunlich Bjørnsen Reishus de voldsomme Beskadelser i hovedet, som den nu for Ham oplæste Obductions-Forretning ommelder."[57]

Disse skader mente man ikke var påført den døde ved fall på veien fra Eiusås til høysælet på Minnesjord:

„I Tilfælde af at afdøde Gunlich Bjørnsen har fulgt Veien, som fra Eddingsaas gaaer ad Mindesjord og til Sæhlet i Jordet Sammesteds, synes det ikke at han kan have været udsat for Fald paa denne Vej, som ikke vanskelig at gaae, skiøndt et stykke af samme, særdeles ned til Sæhlet i Mindesjord Jordet, er noget knultret eller ujevn."[58]

Dette viktige punktet om de store skadene på den dødes kropp som ikke ble påført denne i slåsskampen, blir i rettssaken av en merkelig grunn ikke nevnt senere, heller ikke i domspremissene.[59] Her er det åpenbart rom for spekulasjoner. Har kanskje Johannes gått til sælet senere og tatt livet av Reishusmannen ved å fortsette slåsskampen? Ryktene har sikkert svirret og meningene vært mange siden spørsmålet om den egentlige dødsårsaken er så åpent. Som noe bevis på Johannes' uskyld har man tydeligvis ikke oppfattet det faktum at den saksøkte meldte seg frivillig.[60] Deler av miljøet har utvilsomt oppfattet Johannes som drapsmann. Vel var Gunleik en fant, men den andre drepte han og skulle straffes for det. Rettsoppfatningen og rettferdighetssansen har nok blitt støtt hos flere, og tradisjonen er formet som en protest mot saksutfall og saksbehandling. Ved å skildre Johannes Vetlesen som en brutal og kaldblodig drapsmann, stilles frifinnelsen i voldsomt relieff til den utførte handlingen. Holdningen til personen som ugjerningsmann har dermed ført til kompositoriske og stilistiske konsekvenser som tjener til å framheve Skarpedalsmannen som drapsmann. Det er direkte uttalt i alle variantene at Reishusmannen døde som følge av angrepet fra Johannes. En ytterligere aksentuering av skyldspørsmålet ønsker tradisjonsmiljøet på bakgrunn av frifinnelsen.

Etter gjennomlesing av domsdokumentene sitter man igjen med et inntrykk av at retten ville frikjenne tiltalte, og da dommen falt, ble forsvareren sterkt rost av sorenskriveren for sin innsats,[61] noe som var uvanlig praksis. Dette forhold må også samtidsmiljøet ha lagt merke til, og oppfatningen om bestikkelser og korrupsjon må sees som en naturlig konsekvens av miljøets motvilje mot frifinnelsen. Denne holdningen må ha blitt styrket ved at sakens dommer var sorenskriver Juel. Vi har tidligere omtalt denne rettens tjener og hans embetsførsel (se side 122).

Sammenfattende må vi kunne si at variantene med hensyn til skildringene av drapet og domsutfallet, er ukorrekte når det gjelder meddelsen av fakta. Men dette skyldes da en vurdering av personer og begivenheter fra miljøets side. „Holdningen" skjer på bekostning av „opplysningen". Det dokumentariske materialet omkring den dødes forfatning da han ble funnet, mangel på undersøkelse av dette poenget og den sterke sympatien med tiltalte som kom fram i rettssaken fra dommerens side, sammen med kjennskap til Juels vilje til å la seg bestikke, må ha gitt grobunn for spekulasjoner om hvorfor tiltalte slapp så lett fra ugjerningen. Sagnvariantene gir sitt svar på disse åpne spørsmål som denne rettssaken lar stå ubesvart. — Tradisjonen inntar en „holdning" til den drepte, en vurdering av mannen som lar seg belegge. Sagnvariantene har et bestemt syn på mannen som ble trukket for retten, og „holdningen" til denne personen har blitt farget av tradisjonsmiljøets misnøye med saksutfallet. Oppskriftene utgjør da ved sin „holdning" et partsinnlegg i spørsmålet om frifinnelsen var korrekt eller ikke, eller for å si det på en annen måte: tradisjonen mener gjennom sin vurdering av saken, i motsetning til embetsverket, at Johannes Vetlesen Skarpedale var en drapsmann. Utfra denne synsvinkel er det ikke mye i tradisjonen om drapet på husmannen fra Reishus som ikke kan nyttes som kilde. Feilaktige fellestrekk i hele tradisjonen er det påståtte slektskapsforhold, navnene på de impliserte (helt eller delvis gale) samt detaljen angående selve anledningen for slagsmålet.

Tradisjonens traderingstid underbygger påstanden om den bevisste omforming av sagnstoffet for å fremme en holdning til det fortalte. Variant 1, 2 og 3 av sagnene om drapet på Reishusmannen, samt variant 1 og 2 av oppskriftene om Einvald Geitåsan, har blitt fiksert noenlunde samtidig. Variant 1 av „Olav Reishus" og variant 1 av „Einvald Geitåsan"er nedtegnet av T. Eskvam i Telemark, trolig i Seljord.

Variant 1 av drapet på Reishusmannen har høyst sannsynlig hatt Såve Minnsjord til tradisjonsbærer. Oppskriftsstiden for disse to variantene er ikke kjent, men ligger et sted mellom 1910-1930/40. Det var i denne tiden Eskvam skrev ned tradisjon i Telemark. Fikseringen av oppskriftstiden for variant 2 og 3 av „Olav Reishus" og 2 av „Einvald Geitåsan" kan vi beregne litt nærmere. Alle tre oppskriftene er skrevet ned av H. Lid; variantene tilhører samling 4, H. Lid NFS, og plassert i en originalkonvolutt adressert til Norsk Folkeminnesamling, poststemplet 1938. Lids første samling i NFS er datert 1930. Samling 4 ligger da i tid mellom 1930 og 1938.

Traderingstiden for „Einvald Geitåsan" ligger da for variant 1's vedkommende mellom 170/80-200 år, for den andre varianten innpå 200 år.

Sagnene om Olav Reishus er en mye yngre tradisjon. Variant 1 har hatt en traderingstid på mellom 90/100-120/30 år. Variant 2 og 3 har levd i tradisjonen omlag 120 år. Variant 4 har derimot blitt overført i 78/79 år.

„Holdningen" i sagnene om Olav Reishus øker ikke i kildeverdi med traderingstidens lengde. Derimot viser det seg at kortere traderingstid, som variant 4 representerer (+ trykt utgave av denne varianten), er noe sterkere i sin holdning enn de øvrige oppskrifter med vesentlig lengre overleveringstid.

Forklaringen på den utpregete forvirring som har gjort seg gjeldende og ført til at sagn om Espelidbrødrene, Einvald Geitåsan og Olav Reishus har blitt knyttet sammen, må søkes i manglende sans for kronologi. Tradisjonen om brødrene fra Espelid lar seg ikke verifisere, og må betraktes som ren diktning, uten historisk kildeverdi. Denne mangel på kunnskap om det sviktende historiske grunnlag for denne tradisjonen er like påtakelig i tradisjonsmiljøet både på 1890-tallet og 1930-tallet. Affiniteten i dette tilfellet kan utelukkende skyldes brist i kjennskap til de faktiske forhold.

Med hensyn til sammenkopling av de øvrige to sagntyper, stiller saken seg noe annerledes. Her har affiniteten i tillegg vesentlig virkning på utformingen av holdningen i Einvald Geitåsansagnet.

I sagnene om Olav Reishus tar man avstand både fra offeret og gjerningsmannen. Som vi har sett, skjer dette på ulike premisser. I tradisjonen om Eivald Geitåsan snus vesentlige deler av handlingsforløpet på hode med det formål å frikjenne Einvald, drapsmannen, og legge hele skylden og alle dårlige menneskelige egenskaper over på den drepte. Den drepte framstilles i et lite heldig lys.

Det er vurderingen av offeret som er felles for tradisjonen om Olav Reishus og Einvald Geitåsan. Men det er ikke denne fellesfaktor som har dannet grunnlaget for sammenføyningen av de to typer. Fellestrekkene er resultat av den ene types påvirkning på den andre.

Tradisjonsmiljøets kombinasjon av disse to atskilte sagntypene ved å slå fast at ofrene var brødre, og dermed å legge grunnlaget for et slags ættesagn, må ha skjedd en gang mellom 1814 og tiden for nedtegningen. „Slektskapet" er med andre ord sekundært, et utslag av kronologisvekkelse og mangel på kunnskap om personenes levetid og ætt. Tradisjonen om Einvald Geitåsan virker som en tradisjon i oppløsning, der selv navn på handlende person er galt, noe som er sjeldent i historisk sagntradisjon. Primærtradisjonen om Einvald Geitåsan, eller rettere om den personen som virkelig forøvet drapet på Sisselsonen, har uten tvil hatt med omtale av straffen drapsmannen fikk. Som vi senere skal se i et konkluderende kapittel, er den konstanten som inneholder saksutfallet noe av det mest stabile med hensyn til pålitelighet, uavhengig av traderingstiden. Navn kan byttes om, handlingsgangen kan forenkles og delvis forvrenges, men miljøet reagerte alltid på et drap, og aldri er sympatien med drapsmannen så sterk at tradisjonen frikjenner den skyldige helt (jfr. t. eks. Olav Garvik). Synet på Einvald Geitåsan må derfor være formet av senere tradisjonsmiljø. „Opplysningene" i dette sagnet har vært under påvirkning av en „holdning" til hendelsene som er sekundær. Forutsetningen for denne endringen har blitt skapt ved at Sisselsønnen i Einvald Geitåsansagnet av ukjent grunn har blitt ansett som bror til Reishusmannen. Affiniteten kan skyldes selve handlingen, drapet, og felles geografisk tradisjonsmiljø, nemlig Seljord. Det er uten tvil oppløsningstrekk ved både tradisjonen om Reishusmannen og Sisselsønnen som har gjort sammenkoplingen mulig.

Resultatet av sammenføyningen blir at tradisjonsmiljøets holdning til Reishusmannen slår over på og farver det sekundære tradisjonsmiljøets syn på den drepte fra 1736. Antipatien med Olav Reishus var med andre ord så sterk at tradisjon om en påstått bror til denne personen, har ført til et helt endret bilde av saksframstilling

og holdning i sagnet om Eivald Geitåsan. Først i denne sammenheng blir kildeverdien „Einvald Geitåsan" representerer forklaring.

20. Satanskviten

Sagnmateriale s. 249

Gunild Olsdatter, datter av Ole Jensen Østgarden, Flatdal i Seljord, i Telemark, mistet i 1815 et tørkle på gjestgivergården Brohaug. Da hun av Helge Dovredokk var underrettet om at Ole Olsen Bleka hadde dette tørkleet, begav hun seg i følge med Helge Dovredokk og sin far til Ole Olsen den 7. juni 1817. På forlangende kom Blekabonden fram med et tørkle som Gunild gjenkjente som sitt. Deretter ble det en samtale i all vennskapelighet mellom Ole Jensen og Ole Olsen. Tonen ble etter hvert skarpere, og det hele endte i første omgang med at Blekamannen kastet den andre til jorden. Da kom Ole Olsens kone løpende med en kniv, som hun tilføyde Gunilds far 17 stikk med. Ole Olsens sønn Ole kom også til, og han knuste Ole Jensens skulder med en klubbe. Av denne mishandlingen lå Ole Jensen i 14 dager så syk på nabogården, at han ikke kunne komme derfra og hjem. Den 14. februar 1817 inngikk Ole Olsen forlik med Ole Jensen om å betale ham 220 spesidaler for skaden. Justisdepartementet anla så sak mot skadevolderne, da det ikke var enig i at sak pga. forlik kunne bortfalle. Saken gikk gjennom samtlige rettsinstanser, og havnet i 1820 i Høyesterett. Her ble de tre tiltalte, mann, hustru og sønn, dømt til tukthusstraffer.

Saken var meget infløkt, og vitneutsagnene avvek, som vi skal se, svært fra hverandre. Pga. dette er det vanskelig å danne seg noe bilde av det faktiske hendelsesforløpet. Men saksframstillingen ovenfor ligger vel så nær opp til den korrekte beskrivelse som det er råd å komme, da det var slik høyesterettsdommerne gjennom sine vota oppfattet saken.

Om disse begivenheter nedtegnet Rikard Berge et sagn i 1910 i Flatdal, Seljord.

De offentlige saksdokumentene vedrørende overfallet på Bleka finner vi i Høyesteretts ekstraktprotokoll fra sesjonen 1820, og i Høyesteretts voteringsprotokoll fra samme år.

Tyveriet av tørkleet er ikke omtalt i tradisjonen. Sagnet fører oss rett inn i selve konflikten når det forteller om „Olav Ossgaren ... fekk mæ seg ... Hølgje Dovredokk, aa tok honom med seg upp til Blika". Det er riktig at disse to dro til Bleka, men de var i følge med Ole Østgardens datter:

> „Dep [d.e. Gunild Olsdatter Østgarden] gik derfor i følge med sin Fader Ole Jensen og Helge Dovredok til Blækkum for at inquirere om Tørklædet".[1]

Tradisjonen er klar over at besøket gjaldt et bortkommet tørkle: „dotter ti S- skull' ha stole ett silketørklæ av'n Olav". Det var ikke Ole Østgarden som var den bestjålne, men hans datter, Gunild. Hun

> „forkl.: at hun for 2 Aar siden paa Gjestgivergaarden Brohoug mistede et her i Retten værende brunt og rødt roset Bomulds Tørklæde,"[2]

Det var altså ikke noe silketørkle som ble stjålet; bare den ene falden var av grønn silke.[3] Hvem tyven var, ble aldri brakt på det rene, men en av folkene på Bleka måtte det være, siden tørkleet ble funnet på gården.

Gunild, Ole Østgården og Helge Dovredokk gikk til Bleka for å forhøre seg om tørkleet. De traff der Satanskviten, i sagnet også kalt Olav Nor-Blika og senere i oppskriften Olav Olsson Blika. Navnet på hovedpersonen i varianten er rett, i og med at Ole Olsen fikk skjøte på Nordre Bleka i 1815 etter sin far.[4] Den personen på Bleka som i meget sterk grad var med på å gi utfallet av besøket et så dramatisk innhold, er den kvinnen tradisjonsoppskriften kaller „Imjør". Første gang et familieforhold nevnes mellom Satanskviten og Imjør, har oppskriveren først skrevet at Imjør var „kjerringji" hans, men dette er så strøket over, og „mo' honoms" satt inn i stedet. Denne inkonsekvensen må skyldes informanten[5] som har vært i tvil om det egentlige slektskapsforholdet. Senere i oppskriften kalles Imjør „kjerringji" hans. Uansett opererer tradisjonsbæreren med galt navn. Ole Olsens mor het nemlig Margit Larsdatter,[6] og etter kirkeboken giftet Blekabonden seg 25. juli 1795 med piken Ingebor Olsdatter Svartdal.[7] Ole Olsens sønn Ole jr. var også i aller høyeste grad med i det oppgjøret som fulgte, men i likhet med Gunild Østgarden nevnes han ikke i tradisjonen. En økonomisering med handlende personer har ført til en konsentrering om de personene tradisjonsmiljøet var opptatt av. Flere av de menneskene sagnet involverer i begivenhetene, står sentralt også i andre sagntyper.

Da „delegasjonen" ankom Bleka, kom de raskt i prat med Ole Olsen og Ingeborg. Det er ingen ting i dokumentene som støtter tradisjonen i opplysningene om at Satanskviten lå og sov og Ingeborg var beruset da Ole, Helge og Gunild kom til gards.

I sagnet kommer ikke sammenstøtet etter en lengre parlamentering.[8] Tradisjonen går rett på sak, og

> „K. tok ei stor bile aa jaga Hølgje av garde fyri seg lengst ne-ette gjore, aa sa: „Naa hev eg fengje treskofuhole paa flogje", sa 'n. Men H. fekk 'n kje av gare lenger hell 'n kaam att aa sat mæ ein stor konnstour att afe stogo."

Som nevnt tidligere var Gunild Østgarden med til Bleka, og hun var tilskuer til det hele. Hun forklarte i retten at

> „tilsidst begynte Ole Olsen senior uden mindste given Anledning at overfalde hendes Fader (. . .) hvorover Dep. af Forskrækkelse løb ud og formaaede Helge Dovredok til at komme Faderen til Hjælp, (. . .). Dep. og Helge bleve derpaa med Støre og Stene forjagede til gaarden Svartdal, hvis Beboere de formaade til at følge med til Blækum."[9]

Vi støter allerede nå på store divergenser i vitneutsagnene. Helge sier i sitt vitnemål at han ble, sammen med Ole Jensen, drevet fra Bleka til Svartdal. Derfra kom han senere tilbake til Bleka sammen med annet folk, men „Ved Ankomsten mødte Ole Olsen Senior og Junior dem, den første med en stør og den sidste med en Øxe."[10] Bjørn Kittelsens rettsforklaring støtter Helge Dovredokk i hans forklaring: Helge ble jaget avsted med sten og stokker, og mottatt med øks og staur da han kom tilbake.[11]

Dette var den ene parts framstilling av deler av hendelsesforløpet. Men det er tydeligvis også andre oppfatninger av hvordan Helge ble behandlet og hvordan han oppførte seg under besøket på Nordre Bleka.

Ole Olsen jr. var tilstede da Ole Jensen og datteren i følge med Helge kom til Bleka. Ole Olsen sen. ville etter en diskusjon gi tørkleet tilbake, sier han selv i sin forklaring. Men „Da Dep.s søn nægtede Helge at tage Tørklædet blev Helge opbragt og gav denne et dyktig Slag med Næven."[12] Faren kom så sin sønn til hjelp, men hva denne hjelpen bestod i, ville han ikke ut med under rettsmøtene.

Både Ole jr. og Ingeborg støttet husbonden i hans forklaring, men konen til Satanskviten har et tillegg til beskrivelsen av Helges oppførsel:

„Helje dreide Dep. derpaa med en Stang saa at hun besvimede, hvorpaa han skambeed hendes Finger saa at hun frygter den vil afværke."[13]

Den 14. februar 1818 ble det holdt ekstrarett.[14] Her utdypet Ole Olsen Bleka sin forklaring. Han støtter sin kone i hennes påstand om at hun ble slått ned av Helge:

„Angjældende saa ei sin Søn bevæbnet med Klubbe, derimod saae han, at der laae en saadan Klubbe og en afbrudt Stør ude paa Gaarden, som Helge Overdok havde formodentlig bragt med og hvormed denne slog Dep med Famile."[15]

I samme ekstrarett vitnet sønnen Ole. Han

„foregiver hverken at have været bevæbnet med Klubbe eller at have brugt saaden en, hvorimod Helje brugte den og slog saavel Dep som Hans Moder med dette morderiske Vaaben."[16]

7. september 1818 holdtes ny ekstrarett,[17] og kontra-vitne Gunild Kittilsdatter Bakken vitnet at Ingeborg hadde vist henne

„sin Finger, som Ingebor sagde af Helge var sønderbidt og søndertygget, hvilket efter Vidneds Kundskab ei var Tilfældet Dagen før Overfaldet."[18]

Den 10. mars 1820 ble det berammet tingvitne.[19] Såve Sørensdatter Blængsdalen forklarte,

„at Helge Dovredok d. 7 Juni kom ind til Vidnet, da han kom fra Blækkum, og sagde da, at han havde slaaet Ingeborg med en Stør flere gange til Jorden, og at Fanden maatte sidde i hende, thi havde det været et andet Qvindfolk maatte ieg have slaaet hende til døde."[20]

I samme rettsmøte ble Halvor Olsen Åsen forhørt. Han uttalte bl.a.

„at nogle Dage efter Slagsmaalet fortalte Helge til Vidnet, at han havde slaaet Ingeborg Olsdatter forfærdelig under Slagsmaalet, saa at hun derover 3 gange var falden til Jorden."[21]

Ser vi vitnemålene under ett, er det påfallende hvordan utsagnene skiller seg i to med hensyn til Helge Dovredokks medvirkning i slåsskampen. En gruppe vitner ser ham, som sagnet, som en passiv iakttaker som blir jagd av gården med voldelige midler. Den andre gruppen vitneutsagn tillegger Helge en aktiv og brutal rolle i kampen. I sagnet kommer Helge tilbake til Bleka med en staur, men det er her å merke at han setter seg til utendørs, uten å ta del i oppgjøret inne i stuen. I dette virvar av forklaringer, er det uråd å karakterisere sagnets utlegning som pålitelig/upålitelig når det gjelder Helges rolle i overfallet. Den ene forklaring kan være like riktig eller like gal som den andre. Det som er vesentlig for oss, er at tradisjonen tar parti i denne kampen, og slutter seg i sin framstilling til den gruppen vitner som karakteriserer Helge som passiv og likevel skadelidende.

Når det gjelder mishandlingen av Ole Jensen Østgarden, støter vi på den samme tvedeling i det dokumentariske kildematerialet, og den samme partiske innstilling i sagntradisjonen.

Sagnet forteller, at mens Satanskviten jagde Helge fra gården,

„heldt Imjør paa inne mæ Olav Ossgaren, aa ho ha ei snubbe [d.e. liten kniv[22]] som 'o stakk 'n mæ, saa 'n ti slutten lout krup' under sengji. (. . .). Men naar de kaam upp-i tone, daa sat O. Ossg. i tone saa bleik at det va' ulikleg aa daa ha 'n fengji 18 knivstøngjir."

Om Ingeborgs medvirkning i overfallet vitnet Gunild Østgarden:

„hun derpaa bemærkede at Ingeborg Olsdt. sprang ind i Forstuen med en Kniv og Sønnen Ole Olsen med en Klubbe. Dep. saae ike, (Derimod Helge der af og til løb ind i Forstuen) at Ingeborg stak hendes Fader med Kniven. (. . .) Derpaa fandtes ham saa yderlig mishandlet liggende ved Lade Bygningen at man troede ham nær Døden."[22]

7. november 1818 la lege ved Haldens jernverk, dr. Krohn fram en attest etter å ha undersøkt Ole Jensen. Han fant på den skadetes kropp

„17 smaae Knivstik (. . .) Ved nøie Tilsyn og Lægemidler befandtes disse Saar ei sa betydelige, at de kunde befordre hans Død. Tillige befandtes Patientens høire Axelblad sønderslaat. Dette voldsomme Slag kunde i hans høie Alder af 60 Aar, uagtet at anvændt Umage, dog forvolde dødelige Tilfælde, hvis han ikke i Tide havde henvendt sig til en Læge."[23]

Den tilstanden sagnet skildrer Ole Jensen var i, belegges ved Krohns attest. Skadene var påført med liten kniv, men stikkenes antall var 17, ikke 18 som i sagnet. De fleste vitneutsagnene gir Ingeborg skylden for skadene på Ole. Det vitnet som gir det mest drastiske bildet av Ingeborgs medvirkning er Helge Dovredokk:

„Ingeborg stak derpaa Ole Jensen i Ryggen og Benen, ligesom Sønnen mishandlede ham med en Klubbe. Dep: saae derpaa Ingeborg udtage Kniven af Ole Jensens Læg."[24]

Det er således klart hvordan overfallet skjedde.

„Di vill' aller stande ti at de ha' skore, aa sa at 'n hoggje seg sougræaa som di ha' dregje heim i tone fe sønin'."

De tiltalte hevder ikke på noe tidspunkt i rettssaken at Ole Jensen skulle ha påført seg skaden selv. Men tradisjonen har rett i at de saksøkte aldri tilstod. Far og sønn på Bleka påberopte seg hukommelsessvikt da de ble forhørt om maltrakteringen av Østgardsbonden. De husket ikke annet, sa de, enn at Helge og Ole Jensen hadde gått til angrep på dem. Ingeborg derimot, står fram i retten og „forsikkrer hellig ei at have mishandlet Ole Jensen".[25] Dette avviker sterkt fra Ole Jensens egen forklaring. Av selve overfallet husket den skadete ikke mye. Han erindret bare at de tre var over ham, Ole jr. med en klubbe og moren med en kniv.[26]

Helge Dovredokks medvirkning i sammenstøtet var gjenstand for nyanserte oppfatninger i miljøet. Men når det gjelder lemlestingen av Ole Jensen, står Blekafolkenes forklaringer alene mot de andre vitnenes framstilling. Og i dette spørsmålet om hvem som hadde skyld i de skader Ole Østgarden ble funnet med, ble Ingeborgs og hennes manns og sønns forklaringer ikke godtatt av tradisjonsmiljøet. Tradisjonen gir familien på Nord-Bleka all skyld. Det eneste forsvar som finnes for Ole Olsen og hans familie, ble framført av deres forsvarer, da han framla i Høyesterett

„at de formentlig Mishandlede have tilstaaet, at de have begivet sig til de Tiltalte for at foretage en Voldshandling, nemlig at tage det tørklæde igennægtigen som Ole Olsen senior troedes at have stjaalet, og at de saaledes selv ere de Angribende og de Tiltalte altsaa blot have udøvet Nødværge."[27]

En slik tankegang har ikke hatt noen gjennomslagskraft eller noen klangbunn i lokalmiljøet, som hadde kjennskap til slåsskampen og de impliserte.

I sagnvarianten blir folk fra andre gårder tilkalt som hjelp for å avverge en større tragedie:

„Lars, bror ti K han gav seg ot-o dæ mæ sama, han aa tok ut ti Loukereini etter hjelp.
„Kjem du kje naa, saa drep di enan", sa Lars, ti gamle Folkvar Loukereini. Ja, F va' trou, aa inkje toss 'n konn seia nei hell."

Ole Olsen Nord-Bleka hadde en yngre bror som het Lars, og han var gift med Såve Sørensdatter.[28] Det var ikke denne broren som løp etter hjelp, men Blekabondens 15-årige sønn, som også het Lars. Her har tydeligvis sammenfall i navn ført til sammenblanding i slektskapsforholdene. Lars Olsen vitnet selv at han dro etter hjelp på farens oppfordring.[29]

„Halvor Thorsen Mellem Blækkum forklarer i Kraft af sin Eed, at Lars Olsen Blækka og Margit Olsdatter [det er søsteren til Lars] kl. 3 Eftermiddag d. 7 Juni hentede Vidnet til Nordre Blækka, under foregivende at Forældrene vore overfaldne."[30]

Men det var ikke bare Halvor som kom til unnsetning. For „Foltvar Petersen med en Person til af Deponenten og hans 12 aarige Søster blev, efter deres Faderens Anmodning, kaldt til Hjelp."[31]

Den Folkvar som sagnet mener kom til hjelp, må være samme person som er oppført som 9. vitne i rettssaken, Folkvar Petersen. I rettsreferatene er han nevnt som beboer på „Blækka",[32] mens sagnet kaller gården hans Loukereini. Loukereini er en Blekagård, opplyser den nåværende bruker på gården Bleka i Flatdal.[33]

Når sagnet opplyser at Folkvar på Loukereini kommer til hjelp på Nordre Bleka, medfører det riktighet.

„Men naar di kaam upp-i tone daa sat O Ossg. i tone saa bleik at dæ va' ulikleg,"

Som vi tidligere har påpekt, var Ole Østgarden ille tilredt da folk kom til. Man hadde „aldrig seet noget Menske saa skrækkelig mishandlet".[34] De fant ham i tunet, nærmere bestemt „liggende i en skrækkelig Tilstand ved Laden".[35]

Den skadete ble så transportert over til nabogården:

„Di lout bera 'n paa ein stigje bort ti Midt-Blika aa der laag 'n paa sette viko, daa va' dæ so vidt di fekk 'n ne ti Ossg."

I følge Helge Dovredokks vitneutsagn, fant man den skadete liggende ved låveveggen,

„hvorfra han paa en Baare blev borttransporteret."[36]

Det er høyst sannsynlig at det som i dokumentene er betegnet som en båre, i realiteten var en stige, som ble benyttet som båre. Også stedet hvortil man bar Ole Jensen er rett i sagnet. Han ble tatt inn hos „Halvor Thorsen Mellem Blekke, i hvis Huus Ole Jensen efter Mishandlingen blev henbragt".[37] Ole Jensen lå der på gården i 14 dager, og ikke godt og vel 5 uker, slik sagnet framstiller det. Etter dette sykeleiet var Ole Jensen fremdeles så svak, at folk såvidt fikk ham hjem til ham selv. Her er det da samsvar mellom de to kildekategoriene, i og med Gunild Østgardens vitnemål: Etter disse to ukene „bragtes han hjem i en ike synderlig bedre Tilstand".[38]

Etter hjemkomsten „Daa lyste O. Ossg. dei ori at vill'di gjeva 'n tri av dei beste kjyn paa baasen, saa skull' 'n kje saksøkje di". Det er ikke riktig slik saken forholdt seg, selv om meningsinnholdet i tradisjonen gir uttrykk for en realitet – forslag om forlik. Et forlik kom nemlig i stand:

„Den 14. Febr. 1817 indgik Ole Olsen Forlig med Ole Jensen om at betale ham for de tilførede Fordærvelser 220 Specd."[39]

Dette ble gjort „for at undgaae Proces og de dermed forbundne Omkostninger for begge Sider".[40]

I tradisjonen setter Ingeborg seg mot forliket. „Men nei, mente Blikabørsa, førr skulle heile Blika springe, før 'n fekk noko av dei." Ingeborg satte seg virkelig imot forliket som ble inngått. I ekstraretten 14. februar 1818,[41] uttalte hun at „Hun anmodede ei sin Mand om at slutte Forlig med Ole Jensen og blev det indgaaet uden at hun var tilstede og imod hendes Villie".[42]

Men det er galt når sagnet framstiller det slik at det er Ingeborgs holdning som fører til at Ole Østgården gikk til sak. Ole Jensen gikk ikke til sak. Forlik var inngått for å unngå å blande inn rettsmyndighetene. Men så grep Justisdepartementet inn, og „lod derpaa foranstalte Justits Action mod de Tiltalte, da det ike var enig i at Sagen paa Grund af Forliget kunde bortfalde".[43]

Tradisjonen gir en korrekt fremstilling av utgangen på rettssaken:

„K kaam paa slaverie aa kjerringji paa tugthuse i kvor sine 4-5 aar. Di va der like lengje."

Under votering i Høyesterett ble det fremmet påstand om Ole Olsen Bleka skulle arbeide i nærmeste festning i 5 år.[44] Det er det sagnet benevner slaveri. Ingeborg Olsdatter ble dømt til å sone samme antall år, men skulle i den tiden arbeide i tingfengsel. Det er det samme som tradisjonen kaller tukthus. Den endelige straffeutmålingen ble 3 år for mannen og 4 for konen.[45]

Sorenskriver Juel gis av Satanskviten i sagnet skylden for straffen. Vi har i tidligere analyser sett at miljøets reaksjon mot skriveren har vært forklarlig utfra hans embetsførsel. Men i denne saken må Juel frikjennes, da det var Høyesterett som dømte Nord-Bleka-folkene. Utover fengselsstraffene fikk overfallet på Bleka vide konsekvenser for de dømte: „Men heile garen gjekk fe di," Det er rett nok. I 1821 var det eksekusjonsforretning på Nord-Bleka,[46] og forskjellige embetsmenn kjøpte forskjellige deler av gården, men store deler ble igjen overlatt fra de nye eierne til Halvor Olavsen Grave.[47] Først i 1846 ble gården kjøpt opp av en eier, Ånund Halvorsen Gjuve fra Hjartdal.[48]

„Sia torde ingjen koupe Blika, fe di va' rædde K. Endeleg va' dæ ein som hette Bikkje-Tallev som køpte dæ,"

I bygdebok for Seljord er Bikkje-Talleiv fra Bøherad nevnt som eier av Bleka i noen år etter at det gikk ut med Ole Olsen.[49] Men i dette tilfellet er nok både tradisjonen og bygdeboka galt underrettet. Som vi har sett, var det kjøpere nok til Bleka etter 1821, men ingen av de kommende eierne hadde fornavn på Talleiv.[50]

Etter endt soningstid kom Ole Olsen

„att aa bygde seg ei stogu paa Deldeflothougjen nor-i æ'n paa Nord-blika-gjorde, tok seg ti vera der. Men dæ blei gale, di va' rædd 'enan men Tallev kaam aa reiv stogo honoms aa kjørd' 'o heim ti Blika aa sett' 'o upp der aa der stend 'o den dag i dag. Men daa maatte K fløtja upp-i eit plasshol som heiter Bitustoul, aa der dø'n."

En viss historisk realitet ligger i denne delen av sagnet, men direkte belegg er vanskelig å finne for hvor Ole Olsen levde sine siste år. Ingen Talleiv har revet ned stua til Ole, da det ikke var noen mann med det navnet som hadde fullmakt som eier av Bleka til å foreta seg noe slikt. Sagnet påpeker at Satanskviten kom tilbake til sin gamle gård og slo seg ned der på Deldeflothaugen, som er en del av Blekagården.[51] Det er flere indisier som støtter tradisjonen her. I presteattest fra 6. juni 1833 hvor det opplyses at Ole Olsen er avgått ved døden, omtales han fremdeles med Bleka-

navnet,[52] og i panteregisteret for Øvre Telemark østfjelske er han forpliktet til som beboer på Nordre Bleka å huse lensmannen under høsttinget.[53] Så i 1827 bodde Ole Olsen fremdeles på Bleka. I følge sagnet flyttet han over på Bitustoul, hvor han døde. Bitustoul ligger under Heddejord i Flatdal.[54] I panteregisteret er den døde Ole Olsen oppført som forhenværende follaugsmann på Bleka,[55] så han har nok bodd der på gården også på slutten av sitt liv. Som follaugsmann hadde Ole Olsen hjelp til å opprettholde livet, så at han „Paa slutten for (. . .) aa ba seg", har vi ikke belegg for. Oles dødsår er uriktig oppgitt til omkring 1865.

Som vi har sett, og som vi vil komme tilbake til, er dette sagnet en tradisjon preget av sterke antipatier. Men på tross av dette gir sagnvarianten en framstilling av overfallet og følgene av dette på en slik måte at tradisjonen om Satanskviten kan nyttes som *„opplysning"*: Det gir en noenlunde anskuelig framstilling av de hendelser tyveriet av tørkleet førte med seg. Helge Dovredokk og Olav Østgarden oppsøkte Ole Olsen Nord-Bleka og en kvinne på gården angående dette tyveriet. Helge jages fra gården, men kommer senere tilbake. I mellomtiden gir kvinnen Ole Østgarden en rekke stikk med en liten kniv. Den skadete ble senere funnet sterkt såret i tunet. Derfra ble han båret av folk som var budsendt av en som het Lars, til Midt-Bleka, hvor han oppholdt seg en stund. Han ble så flyttet hjem, men fremdeles i dårlig forfatning. Et forlik kom på tale mellom partene, men kvinnen stilte seg avvisende til det. Det ble rettssak, og ekteparet fikk straff, han på festning, hun på tukthus. Da han kom ut, bodde han fremdeles på grunnen til den gamle gården sin, som han nå hadde mistet og som var overtatt av andre.

Som vi vil se nedenfor, gir sagnet omtale av en del personer som var samtidige med Ole Olsen.

Men det er som *„holdning"* „Satanskviten" står sentralt som kilde. Tradisjonen inntar ikke bare en bestemt holdning til selve overfallet og fordeler skyld og straff etter sin oppfatning. Sagnet har i tillegg en meget bestemt oppfatning av flere av de impliserte personene, en oppfatning som avspeiler samtidsmiljøets vurdering av disse menneskene.

Ole Olsen er allerede gjennom sitt tilnavn Satanskviten karakterisert. Han er også kalt bare Kviten. I Ivar Aasens ordbok finner vi adjektivet kvit brukt substantivisk Kviten, Kvita om hvithårete dyr, især om hest eller hoppe.[56] Av tilnavnet må vi regne med at Blekabonden har vært svært lyslett, kanskje albino. Sagnet selv bestyrker dette:

„Han [Ole Olsen] va' saa fint vaksen, ein stabbe saa før, men ikkje mykje høg. Han va' kvithotta aa kvite øynebrunir og kvitøgd."

Satanskviten var mannens hele tilnavn, et navn skapt av miljøets syn på ham. Etter navnet skulle man tro at mannen hadde et dårlig omdømme, men i vitnemålene er han slett ikke så ille omtykt. Prosten Kaurin legger i sin attest vekt på at „manden Ole Olsen har altid hadt et nogenlunde godt Rygte, især forend han af sin mindre fordelagtige bekjendte Hustrue lad sig forlede til et mindre christeligt Levnet."[57] Det er nok klammeriet og slåssingen Ole Olsen rotet seg opp i til stadighet som har gitt miljøet grunn til å gi ham et såvidt lite flatterende tilnavn: Bjørn Kittelsen Bleksdalen forklarte at „Den tiltalte Familie har et meget maadeligt Rygte. Fader og Søn slaaes ofte".[58] Ingen av de slagsmålene sagnet omtaler, og hvor Satanskviten var innblandet, har en slik karakter og en slik utgang at det er mulig å etterspore nedslag av

hendelsene i de offentlige dokumentene. Ingen av sammenstøtene ble tatt opp til rettslig behandling. Vi kan her ikke komme lenger enn å skape klarhet i om de personene Ole Olsen sloss med er historiske eller ikke.

Klammeriet med Bikkje-Talleiv på Bølskvæven har ikke funnet sted, da Satanskvitens slåssbror i dette tilfelle ikke lar seg oppspore i andre kilder. Det er tvilsomt om mannen noensinne har eksistert. Men det er riktig at Halvor satt på denne plassen under Bøle i tiden etter Ole var ferdig med sitt festningsopphold. I kirkebok for Seljord er Halvor Olavsen omtalt som husmann på Bølskvæven i 1832, 1836 og i 1839.[59]

Når det gjelder slåsskampen med Kjetil, Pål og Tallev Sveverli, har vi ikke annet å holde oss til enn at personene har levd. Sveverli var underbruk under Bleka, søndre.[60] Det var Halvor Pålson som hadde denne gården fram til 1825, da han døde 69 år gammel.[61] Han var gift med Ingebjørg Talleivsdatter Primkleiv. De hadde bl.a. disse sønnene: 1/ Talleiv, død 1846, 2/ Pål, som dro til Amerika i 1852 med kone og barn, 3/ Kjetil.[62]

Eivind Midt-Svartdal er likeledes en historisk person. Halvor Torgrimson døde 1803.[63] Etter ham overtok sønnen Halvor gården, men han døde i 1840, 58 år gammel og barnløs.[64] Broren Eivind Halvorson overtok gården Midt-Svartdal.

Når det gjelder klammeriet med Nystogkarene og Olav Himestoul har vi ikke noen holdepunkter for en verifikasjon verken av personene eller episodene.

Slåsskampene kan vi altså ikke belegge, men det vesentlige i disse motivene er den innstillingen til Ole Olsen som kommer fram fra tradisjonens side. Holdningen til mannen er delvis preget av frykt, noe som forklarer tilnavnet langt på vei:

„Di va' rædde K raaka dei 'n ein aa ein", „Han spring fort denne kvite min", sa 'n. Dæ tok 'n gale upp, kasta seg av hesten aa ville smørja paa 'n. Daa blei E aavermann likevæl, han fekk stein aa banka 'n av pure ræddhug", „Han gjekk mæ sabel jamt, denna, dæ va' fælt", „Men K ha' vel stae ti-lyennings, mente Olav, fe saa paa live ha' aller han vore. K. kaam mæ kniven, aa forbanna seg paa 'n skull' skjera 'n i hæl, aa Olav aa gare saa godt føtæn' vill' bera 'n, men dæ va' vondt di vill' dæ ou, sa Himestoulen, „saa rædd va' eg, far" sa 'n."

Satanskviten var mer et skremsel enn en reell fare; aldri skadet han noen alvorlig (bortsett fra overfallet på Ole Jensen og Helge Dovredokk), og selv fikk han flere ganger føle på kroppen hvordan det var å egle seg inn på andre. Tradisjonen straffer Ole Olsen med å la ham alltid tape i sammenstøtene. Men likevel synes det å være en viss posetiv innstilling til mannen, når han selv viser menneskelige trekk, som ved sin sorg over kua døtrene skadet dødelig for ham. Ole hadde fire døtre,[65] en av dem er korrekt kalt Kjersti, men hvordan de tedde seg har vi ingen opplysninger om.

Når det gjelder Ingeborg Olsdatter, karakteriseres hun i sagnet gjennom sin maltraktering av Ole Jensen, og det sies også direkte at hun var „ett fælt menneskje den Imgøri". Det eneste omdømme som gis av Ole Olsens kone finner vi i den allerede delvis siterte presteattest (se s. 146), hvor hun ble omtalt som den „mindre fordelagtige bekjendte Hustrue".

På slutten av sagnet gjør oppskriften rede for søster til Satanskviten. Det nevnes at „Syster ti K va' ei som hette Margjit Blika, ho kaam ti Bringa i Mandal". Her har forskjellige slektskapsforhold vært gjenstand for sammenblanding. Satanskviten hadde virkelig en søster, Margit Olsdatter, som var gift med Tarald Halvorson Rui.[66]

Men det var Ole Olsens datter Margit, som ble gift til Bringa da hun ektet Halvor Guttormson.[67]

En annen kvinne er også omtalt i sagnet: „Imjør Svartdal fekk'n Hallvor Nor-Aakre i Svartdal".

Dette medfører riktighet. Halvor Olsen Lien fikk Nordre Åkre ved kjøp i 1832; han var gift med Ingebjørg Olsdatter Svartdal.[68]

Ingen av disse kvinnene gis det noen vurdering av. Helge Dovredokk er derimot kalt „ett forfængjeleg best". Denne karakteristikken lar seg forklare utfra kjennskap vi har til mannen gjennom andre kilder. Vitnet Halvor Olsen Åsen uttalte at „Helge Dovredok er efter et almindeligt Rygte en Slagsmaalsbroder og en Skarv".[69] Folkvar Petersen Bleka vitnet ved samme anledning at „Helje Dovredok er bekjendt som Stærk Mand og Slagsmaalsbroder".[70]

Tradisjonens vurdering av personen avspeiler tydelig samtidsmiljøets mening om mannen.

Når det gjaldt vitnenes mening om Helges medvirkning i selve slåsskampen, så vi en deling i materialet, hvor den ene part hevdet Helges passivitet slik tradisjonen gjør, mens den annen part betraktet Dovredokkmannen som mer ansvarlig for det stygge utfallet besøket fikk. Noe av dette ambivalente synet kommer da også fram i sagnet, ved at man på den ene side forsvarer Helge i forbindelse med beskyldningene om at han skulle ha slått folk ned, mens sagnvarianten på den annen side, med støtte i vitneprov, kaller ham et best.

Hele tiden ser vi et samspill mellom tradisjonens syn på hendelsene på Bleka i forbindelse med tyveriet av tørkleet, og vurderingen av de impliserte personene. Sympatier og antipatier former framstillingen. For at Ole Jensen Østgarden skal stå fram som det uskyldige offer, på bekostning av andre personers omdømme, ser tradisjonen ut til å underslå annen tradisjon om mannen som har sitt utgangspunkt i reelle forhold:

„Olav Ossgaren i Flatdal fekk kje fre i gravi. Olav Brubakkjen va' paa Ossgaren ti arbess ette mannen va' dø [han døde i 1840],[71] aa laag i laav. Saa va' dæ ein tosdagskvell, daa kaam den doue man'n paa laave brikji, aa ba 'n vill' ressleie dei deildin' 'n ha' flutt paa Dokkemaale, aa dæ lovas' Olav ti. Men saa blei dæ kje noko mæ 'n, aa andre tosdagskv. va' douingjen paa laavebrikji att, aa ba 'n om dæ sama, aa Olav lova daa ou, aa endaa blei dæ kje. Da kaam 'n att trea tosdagskvellen paa brikji, saa varmekonni frast' av 'n aa heilt upp truga 'n ti aa ressleie deldin'. Men daa tor kje Olav ana gjera dæ, aa di sa nok so dæ, at 'n skull' hav vore me 'n aa flutt di, ou denna ma'n. Slik blei Olav saa klen."

(Orig. manus. NFS R. Berge LXXXVIII, 83.)

I folketradisjonen er det vanlig at deildetyven eller merkesteinflytteren får den straffen for sin ugjerning, at han skal vandre hvileløst omkring som gjenganger. „Å bli dømt til å vere attergangar, gast, draug, det at ein ikkje fekk fred i grava, det var ei skræmsle som tradisjonen heldt fram med det føremål å hindre at slike ugjerningar vart gjorde. Attergangarane er i folketrua sett på med stor redsle, og det brotsverk deildegasten hadde utført, var så stygt at folk ikkje fann forsonande drag."[72]

Når vi går gjennom Høyesteretts behandling av saken mot Blekafamilien, finner vi i vitnemålene, blant kontravitnene, uttalelser som viser oss bakgrunnen for framstillingen av Ole Jensen som deildegast:

„Contra Vidne Niels Jensen Gruffa som forklarer nøie at kjende Ole Jensen Østgaarden, men ikke fra nogen ufordelagtig Side hvorimod han veed at Ole Jensen stundom har strid med sine Naboer om sin Eiendoms Grændser, men uden at vide hvo der har Ret."[73]

Allerede omkring 1817 var det kjent for miljøet i Flatdal at Ole Jensen lå i strid med andre om eiendom: „Ole Jensen er noget Stræng om Dit og Mit."[74] Dette er da karaktertrekk som har ført ham opp i situasjoner som var lite likt i miljøet allerede mens han levde, og oppfatninger av mannens forhold til annen persons eiendom gjør ham til deildegast i tradisjonen.

Den sterke avstand folk tok fra mennesker som ranet annen manns jord har likevel ikke influert på sagnets oppfatning av Ole Jensen i hans kamp med Satanskviten om et bomullstørkle. Denne mangel på karakteristikk av den overfalte Østgardsmannen i „Satanskviten" har sin rot i den sterke antipati tradisjonen har mot Blekafolkene. Man skulle tro at tyveri av små klesplagg ikke kunne veie så tungt for miljøet som krangel om jord. Det er nok to faktorer som her har gjort seg gjeldende. For det første har Blekafolkenes behandling av de besøkende ført til en allmenn fordømmelse av deres oppførsel. Dessuten er det sannsynlig at den sympati Ole Jensen har i sagnet slik at deildegasttradisjonen ikke har preget „Satanskviten", skyldes slektsskap med den overfalte blant tradisjonsbærerne. Berge oppgir sin informant å være Åmund Brekka, født 1853, sønn til Knut Skarde.

Noe slektskap med Ole Jensen har det ikke vært mulig å etterspore.

Sagnet om „Satanskviten" kan sammenfattende karakteriseres som et partsinnlegg representativt for visse deler av miljøet, en tradisjon som tar avstand fra visse personer og deres voldsbruk.

Sagnet ble skrevet ned i 1910 i Seljord. Deler av tradisjonen slik vi har den opptegnet, har nok blitt skapt umiddelbart etter selve overfallet. Sagnet har nok blitt supplert etter hvert som saken har utviklet seg. Den siste del har nok kommet til etter Ole Olsens frigivelse fra fengslet og etter hans død i 1832. Deler av sagnet har nok derfor hatt en traderingstid på omkring 90 år, mens andre partier har blitt overført mellom 70 og 80 år.

Sagnet er i utpreget grad bygdetradisjon.

21. Viking Rykke

Sagnmateriale s. 251

I 1841 ble Tormod Olsen Gjerager drept av Viking Olsen Rykke. Drapet gikk for seg på Voss, og rettsaken som ble reist mot ugjerningsmannen, endte med frifinnelse.

Saken er referert i Hardanger og Voss sorenskriveris ekstrarettsprotokoll A, nr. 5.

Tradisjon om disse hendelsene finner vi trykt i Th. S. Haukenæs „Gammelt og nyt fra Voss og Vossestranden" bind XI av „Natur, Folkeliv og Folketro". Boken er utgitt i 1896. I forordet forteller forfatteren at han selv har samlet inn alt det tradisjonsstoffet framstillingen bygger på. Men ingen informant er nevnt i forbindelse med dette sagnet, og tiden og stedet for nedskriften er også ukjent. Men mest sannsynlig

har innsamlingen foregått på Voss, og Haukenæs må ha skrevet tradisjonen om Viking Rykke ned før utgivelsesåret 1896.

Noen nøyaktig tidsangivelse gir ikke tradisjonen av drapet, men det hele skulle ha gått for seg „For omkring 60 år siden". Tar vi utgangspunkt i trykningsåret skulle drapet blitt begått i 1836. Tradisjonens tidsangivelse blir tilnærmet rett, da ekstrarettsprotokollen opplyser at drapet inntraff på Kristi himmelfartsdag 1841.[1]

Ugjerningsmannen kalles i oppskriften til Haukenæs Viking Rykken. Hans korrekte navn er Viking Olsen Rykke.[2] Rykke ligger på Voss,[3] mens Rykken finner vi som gårdsbruk i Vikør herred, Øystese sokn.[4] Drapsmannens døpenavn er med andre ord rett i sagnet. Men Viking var ikke fra den gården sagnoppskriften gir opplysning om.

Den drepte kalles Ole Gjerager i tradisjonen, men omtales i protokollen som Tormod Olsen Gjerager.[5] Her er døpenavnet galt, men gårdsnavnet rett.

Motivet for ugjerningen har tradisjonen klart for seg:

„Begge disse gutter friede til en jente på Vossebygden, en vakker og brav gårdmandsdatter. Viking gikk af med seiren og blev gift med jenten, hvorover Ole Gjerager blev meget fortørnet og svor hevn."

Under forhøret som fulgte etter drapet, vitnet „Britta Isaksdatter Ygre, sagde sig 22 Aar gammel og Enke efter den dræbte Tormo Gjerager".[6] Viking var også gift, med „Brita Nielsdatter Rykke, 26 Aar gl. og angjeldende Wiking Rykkes Hustru".[7] I de offentlige saksdokumenter er det ikke nevnt noe som støtter tradisjonens oppfatning av at det var strid og sjalusi mellom Viking og Tormod i forbindelse med deres giftemål med Britta Ygre og Brita Rykke. Men på den anne side er det en kjerne av sannhet i tradisjonens påstand. Motsetningen og uvennskapet mellom de to skyldtes en jente. Tiltaltes forklaring om dette faller helt i tråd med det andre vitner uttalte:

„Tiltalte forklarede med Hensyn til den Frygt han laae i for Tiltalte, at en Pige, som tjente hos Tiltaltes Fader for 5 a 6 Aar siden blev besvangret og havde nævt paa En som Barnefader, der modsagde det med Hensyn til den Tid han havde havt Omgang med hende, hvorefter hun udlagde nu afdøde Tormod Gjerager som Barnefader, og Tormod indgik omsider paa at betale Opfostringsbidrag. Den som Pigen først opgav som Barnefader, havde som Lægdegut været sammen med Pigen i Tiltaltes Faders Huus, og samme Person sagde til hende med Vidner, førend hun fødte, at da hun ikke allerede havde født, kunde han ikke være Barnefader, men sagde det fra sig. Under 4 Øine beskyldte Tormod Tiltalte for, at han selv (Tiltalte) eller hans Fader havde avlet Barnet, men leiet Lægdegutten til at paatage sig det og givet ham derfor 200 Spd., men vare siden komne paa det Raad at lade Pigen lægge Tormod ud som Barnefader, men hvorledes han kunde have faaet denne Troe, eller ladet sig det indbilde, eller indbildt sig det selv veed Tiltalte ikke, men antager, at dette var Grunden til et Had af ham mod Tiltalte og dennes Fader."[8]

Dette motsetningsforholdet skulle i følge tradisjonen i første omgang ha ført til at

„På bryllupsdagen, medens Viking og hans følge var i kirken, blev tungen skåret af hans store, blå ridehest, og uagtet ingen havde seet, at Ole Gjerager var Gjerningsmanden."

En av hestene på Rykke ble virkelig mishandlet. I følge Vikings forklaring ble hans hoppe

„for omtrent 3 Aar siden beskadet paa Stalden om Vinteren eller Høsten ved at være afklippet Hale, Man og Luv, hvorfor han havde Tormod mistænkt, og spurgte han kort efter

derom under 4 Øine en Søndag, nemlig om det var ham som havde været i hans Stald og gjort Skade, samt om, hvad han var vred paa ham for; men til det første svarede han ei."[9]

Men Tormod øvet etter Vikings mening også andre skadeverk på hesten hans, som ligger nærmere opp til tradisjonens framstilling av dyremishandlingen:
Hoppen begynte „at vantrives og omsider creperede, og der befandtes da under dens Tunge et Saar, som syntes stukket ham med en Kniv. Tiltalte mistænkte Tormod her for, men kan ei bevise det. Men han veed ei nogen anden Uven af sig og veed saaledes ingen Anden, som han kunde tiltro det".[10]

Dette siste overgrepet på hesten skjedde samme vinter, eller høst som det første. Det er uten tvil en sammenheng mellom farskapssaken og dyremishandlingen. Fem á seks år før drapet var diskusjonen om hvem som var far til tjenestejentas barn; to á tre år senere døde Vikings hest som følge av mishandling. Sagnet vil ha det til at hesten ble maltraktert på eierens bryllupsdag.

Som vi alt har nevnt, oppdaget Viking skader på hesten sin tre år før rettsmøtene om drapet ble holdt. Rettssaken var i 1841, og hesten skulle da vært påført de skader vi har hørt om, i 1838. Og nettopp dette året giftet Viking seg med Brita Nilsdatter.[11] Om selve skamfaringen av dyret foregikk på selve vielsesdagen er uråd å verifisere, men plasseringen av dyremishandlingen i forhold til andre hendelser på Rykke, medfører riktighet.

Om opptakten til det sammenstøtet som førte til døden for Tormod, forteller tradisjonen:

„Nogen tid derefter kom Ole en nat i beruset tilstand, med grove ord, trudsler og vilde fagter, ind i stuen til Viking, der han og hans hustru lå i fred på sin seng. Efter endel krangel og kjævl stod Viking op og tog klæderne på sig, hvorefter det bar på dør med dem begge."

Den fyldigste forklaring på hva som gikk for seg, finner vi i Vikings vitnemål. Han støttes i sin framstilling av både sin kone og sin far. Det er med andre ord den ene parts oppfatning av begivenhetene vi finner i ekstrarettsprotokollen. Siden det ikke foreligger andre framstillinger av forspillet til selve drapet, må utsagn fra folkene på Rykke være basis for tradisjonens fortelling om de hendelser som gikk for seg umiddelbart forut for drapet. En jamføring sagn/dokumentarisk kilde blir dermed kildekritisk forsvarlig, da tradisjonen ikke har hatt annet å bygge på, enn Rykkefolkenes forklaring. Sammenstillingen av kildene blir når det gjelder dette motivet, en kontroll av tradisjonens evne til å bevare en partsframstilling av et handlingsforløp.

Etter protokollen forteller sagnet rett når det opplyses at hendelsene gikk for seg om natten mens Viking lå i sengen med sin kone: „Sidst afvigte Christihimmelfartsdagsaften, 20de d.m., Klokken mellom 11 og 12 blev Deponenten vækket af sin sønn ved gjentagne Slag eller Stød paa Væggen og den tillaasede Gangdør."[12]

To stener ble kastet inn av „Vinduet ind i Stuen, og den ene Steen stødte an mod Væggen ved Sengen, der staaer ligeover for Vinduet i den anden Ende af Værelset, og hvor Deponenten med sin Kone og deres 2 Aar gamle Barn laa".[13] Viking, som fryktet at det var Tormod som vekket ham og hans familie på denne måten, forklarte videre at han „sprang nu af Sængen ganske nøgen, oplukkede Døren og kigede ud, men saae Ingen".[14] Etter å ha sett utenfor veggen etter fredsforstyrreren, sprang han „tilbage til Stuen, kastede sin Skjorte over sig".[15]

Sagnet verifiseres i sin påstand om at tiltalte kledde på seg før selve drapet. Over-

fallsmannen blir av vitnene karakterisert som en ,,bekjendt Drikke- og Slagsbroder",[16] men dette gir ikke noe belegg for at han kom beruset til Rykke denne natten, som sagnet vil ha det til.

Sagnets fremstilling av forspillet til drapet har inntil nå vært preget av unøyaktigheter og gale opplysninger. Tormod kom aldri inn i stuen til Rykkefolket, og det var ingen diskusjon mellom Tormod og Viking innendørs. Rettsprotokollen viser oss at Tormod var ute hele tiden, det var Viking som gikk ut til ham. Men før tiltalte løp ut, grep han en kniv.[17]

Også i forsøket på å skape klarhet i hva som foregikk da Tormod ble stukket ned, har vi bare Vikings vitneprov å holde oss til.

Tradisjonen er på dette punktet ganske kortfattet, og forteller bare ,,at Viking tog sin kniv og tildelte sin modstander et snit over maven, så tarmene veltede ut".

I retten tilstår Viking å ha brukt kniven sin på Tormod: ,,Mørket og hans Stilling tillod ham imidlertid aldeles ikke at anvende nogen Varsomhed ved Knivens Brug."[18] Under dette basketaket ble Tormod tildelt flere store sår:

> ,,Torsten Johannesen Winje, sagde sig 54 Aar gl, forklarede, at han var det ene Vidne Lensmanden ved Synsforretningen over Tormo Gjeragers Liig den 21. d.m. og viste det 7 Saar, nemlig et Skaar mellom Panden og Issen, et over den venstre Haandled, et Stik under venstre Albue, et i venstre Side, et paa Høire Arm, et i Maven og et under Hagen."[19]

Det er som vi ser samsvar i kildene med hensyn til stikket i maven. Men om resultatet av dette snittet ble så drastisk som tradisjonen vil ha det til, er uråd å belegge.

> ,,Ole levede kun en kort tid derefter og bekjendte da sine mange og store synder og bad Gud og mennesker om tilgivelse, så folk fikk den tro, at han døde som en botfærdig og angergiven synder."

Sammenstøtet mellom de to førte som fortalt i sagnet ikke til døden for Tormod umiddelbart. Etter slåsskampen tok Tormod seg over til nabogården, og la seg i fjøset.[20] Herfra ble den sårete utpå neste dag båret opp i stuen til Viking, og ,,Klokken omtrent 3 samme dags Eftermiddag døde han af sine Saar".[21]

Når det gjelder den døendes syndsbekjennelse for Gud, kommer vi ikke nærmere et belegg for dette enn at da Tormod lå i Vikings stue, kom presten Wille og så til ham ,,og meddelte ham Sacramentet".[22]

Med hensyn til den skadedes bønn om tilgivelse hos mennesker, oppfordret kapellan Hans Wille Tormod og Viking ,,til at samtale med hinanden om det Passerede og give og bevidne hinanden Hjertenes Tilgivelse".[23] Etter en del nøling ,,greb da Tormod Vikings udstrakte Haand".[24]

Botsmotivet i tradisjonen skulle det med andre ord være belegg for ved at Tormod mottok nattverden og tilgav Viking.

Som vi har sett, så ble ,,Viking sat under tiltale, men retten frifandt ham". Rettsdokumentene verifiserer at sak ble reist.

I dommen ble Viking frifunnet for videre tiltale, mot dekke av saksomkostninger, utlegg til hans arrestopphold og ved å betale et salær til prokuratoren på 30 spesiedaler.[25]

Det er samsvar i de to kildekategorier i omtalen av saksutfallet.

I de maksimalt 55 årene dette sagnet har blitt overført i tradisjonen, har miljøet og tradisjonsbærerne maktet å bevare alle konstantene i saksgangen, men

det er overraskende mange unøyaktigheter å spore i de enkelte innholdsvariablene. Som ,,*opplysning*" har oppskriften denne kildeverdien:

En mann som het Viking, og en annen kar fra gården Gjerager, begge fra Voss, ble bitre uvenner pga. en jente. Da Viking var nygift, skadet mannen fra Gjerager hesten hans i munnen. En natt senere, mens Viking lå i sengen og sov sammen med sin kone, kom karen fra Gjerager til Vikings hus. De to støtte sammen utenfor veggen, og fredsforstyrreren fikk et stikk i magen. Gjeragermannen døde kort tid etter, men søkte før sin død Gud om tilgivelse og tilgav Viking hva han hadde gjort. Viking ble satt under tiltale, men ble frikjent. Denne kildeverdien som opplysning må modifiseres noe. Det var ikke direkte sjalusi som lå bak slåsskampen, men uvennskap pga. gjensidige beskyldninger om hvem som var far til et barn. Skaden i hestens munn er heller ikke slik som framstilt i tradisjonen.

Direkte gale opplysninger gir sagnet med hensyn til deler av navnene på de to impliserte. Tidspunktet for drapet er unøyaktig angitt, men den vesentlige feilen i fortellingen om selve drapet ligger i den feilaktige påstanden fra sagnets side om at Gjeragermannen kom inn i stuen til Viking. Noe direkte belegg har vi heller ikke for at han var beruset.

De divergenser som her er påvist mellom den offisielle kilden og sagntradisjonen, skyldes ikke noen bevisst omforming fra tradisjonsmiljøets og tradisjonsbærerens side for å fremme en oppfatning eller vurdering av hendelsene. Sagnets relative svake verdi som ,,opplysning" skyldes dermed nedbrytende krefter i selve overleveringsprosessen. Den kommentaren som er et uttrykk for miljøets syn på hendelsen, og som kommer tilslutt i oppskriften, blir altså ikke underbygd eller forberedt ved bevisste endringer av opplysningene for å fremme en oppfatning. Like fullt avspeiler avslutningen på sagnoppskriften en innstilling hos miljøet:

> ,,Denne dom blev dog sterkt angrebet både dengang og i den senere tid, da folks retsfølelse oprørtes over, at en åbenbar drabsmand skulde gå ganske fri for straf."

Belegg for motstanden mot dommen finnes ikke.

Men vi må anta at uten at tradisjonsmiljøet på noen måte tar stilling til motsetningene mellom Viking og Tormod, en motsetning som bare refereres og begrunnes, så støtes rettsfølelsen i miljøet ved at en drapsmann gikk fri. Dette skyldes ikke en forsvarsholdning for den drepte, men springer ut av en tanke som vi tidligere har støtt på gjentatte ganger: skyld krever soning og straff. Tradisjonen om dette drapet på Voss formidler som ,,*holdning*" en rettsoppfatning som krever soning for forbrytelser. Annen sagntradisjon fra Voss understøtter dette.[26] Som vi ser av oppskriften ble frikjennelsesdommen sterkt kritisert ,,af bygdens folk, som fandt det uforsvarligt og uriktigt at lade en vitterlig drabsmand gaa fri for enhver straf;" Den drepte viste seg da også for sorenskriveren, som skulle ha frikjent Viking Rykke mot et visst pengebeløp. At den drepte ,,skulde vise sig just for sorenskriveren, mente man, som ovenfor bemerket, skulde være som enslags straf over denne for den uriktige dom, han havde afsagt over gjerakerbondens drabsmand".

I et bryllup på Rude i Seljord i Telemark i 1848, drepte Harald Olsen Klomset Hans Sondresen Rude. For dette drapet ble ugjerningsmannen idømt $4\frac{1}{2}$ års straffearbeid og alle saksomkostninger.

Rettssaken mot Harald Klomset finner vi i Øvre Telemark østfjelske domsprotokoll II,1.

Av folketradisjon om de samme hendelser har Rikard Berge opptegnet i Telemark to sagnvarianter.

Som eneste variant tidfester oppskrift 1 hendelsen til „ikring 1850" (1). Den nøyaktige dato er 4.5.1848. Da giftet Halvor Sondresen Rude seg med Margit Høyesdatter Rude.[1] I deres bryllup var det drapet skjedde.[2] I begge variantene nevnes alt i overskriften til oppskriften at drapet gikk for seg på Rude: „Morde paa Rude" (1), „Draape paa Rude" (2). Det var på denne gården ugjerningen ble begått: „Den 4de Mai dette aar holtes et Bryllup paa Gaarden Rui i Sillejord".[3]

Domsprotokollen gir følgende opplysninger om hvem den drepte var: „i det samme stødte han en kniv i Brystet paa Hans".[4] Hans var „Værten Hans Rui, der var Broder til Brudgommen og Stedfader til Bruden".[5] Variant 1 nevner at „Den drepne var Hans Skararud (eller Rude)", og han hadde etter varianten farsnavnet Sundresson. Dette medfører riktighet. Halvor Eivindson Minnesjord kjøpte Skararud i 1777. Han ble året etter gift med Ragnhild Helgesdotter. Eiendommen ble solgt til Halvor Halvorsen d.y., som kom fra Minnesjord, men han døde 2 år etter. Bror hans, Sondre Eivindson, overtok så gården. Han var gift med Gunhild Hansdotter. Disse hadde mange barn. Det tredje ble døpt Hans, og han ble gift med enke Margit Gunnleiksdotter Minnesjord. Hun var datter av Gunleik Kristofferson Gjuve på Syd-Rude.[6] Han var gift med Gunhild Sveinsdotter, og de hadde ett barn, som altså het Margit. Hun var gift første gang med Helge Knutson.[7] De hadde bl.a. døtrene Margit og Bergit.[8] Helge døde i 1833, og enken giftet seg i 1841 med Hans Sondresen Rude.[9]

Bror til Hans Sondreson var Halvor, gift med Margit Helgesdatter Rude,[10] dvs. med datteren til brorens kone, som hun hadde fra første ekteskap.[11] — Bror til Hans og Halvor var Olav Sondreson, gift med Bergit Helgesdotter Rude,[12] søster til Margit, og altså datter til Hans's kone fra Margit Gunnleiksdatters første ekteskap.[13]

Dette verifiserer følgende opplysning i variant 1:

> „Den drepne var Hans Skararud (eller Rude) som var gift med ei enkje paa Minnesjord, far hennar aatte baade Rude og Minnesjord — Dei flutte til Rude, og Olav (bror til Hans Sondresen Skararud) var gift med dotter til Margit (enkja som Hans fekk) etter fyrste mannen, ho het Gunnhild."(1)

Olavs kone het som alt opplyst Bergit, og ikke Gunnhild. Ellers er det riktig at den drepte Hans Sondresen var bror til brudgommen og stefar til bruden. Hans Sondresen kalles med to gårdsnavn i oppskriften, Skararud og Rude. Notatet i kirkeboka vedrørende brorens giftemål viser at brudgommen var født på Skararud, og bruden på Minnesjord.[14] Hans Sondresen var født på samme gård som sin bror, og hadde senere gården Rude. Tradisjonens opplysninger angående gårdsnavn tilknyttet den døde lar seg altså belegge.

Brudens og brudgommens slektskapsforhold til Hans Sondresen er korrekt,

dette skyldes at de to brødrene giftet seg med hver sin datter av sin tredje brors kone, som hadde vært gift før.

For variant 1 er det i bryllupet til Olav og Bergit at drapet ble begått. Men drapet på Hans Skararud skjedde da broren Halvor giftet seg med Margit.

I variant 2 kalles den drepte feilaktig „brudgomen"(2).

I tradisjonen er drapsvåpnet en kniv:
„Ou at vondi di stakk meg"(1), „. . . og køyrde kniven i brudgomen".(2) Sitatet fra domsboka „og i det samme stødte han en kniv i Brystet paa Hans" verifiserer sagnvariantene på dette punktet.[15]

Av rettsreferatene framgår det hvor drapet ble begått i bryllupsgården:

> „Harald sprang derpaa ud efter ham [Even Sondresen] som imidlertid var kommen ind i Stolpebodsvalen hvor han søgte at stænge Indgangsdøren, men da dette ei vilde lykkes ham sprang han op paa Loftet med sin Sønn, og nu kom Harald stormende efter. Hans Sondresen og Broderen Halvor (Brudgommen — 25 Vidne) gik da ud paa Gangen for at møde Harald."[16]

Den Harald det her er snakk om, er „Tiltalte Harald Olsen Klomsæt".[17]

Variant 1 kaller drapsmannen med samme navn, „Harald Klomset".(1)

I variant 2 er drapsmannens navn delvis galt. Han kalles her „Harald øvre Klomset"(2). Ugjerningsmannen var fra nedre Klomset.[18]

Men når det gjelder selve åstedet, legger begge variantene drapet til samme sted som domsboka, nemlig loftet:
„H kom uppi trappi i loftssvoli, so snudde han ned-att, nedpaa trammen millom stell-stubbane. Men so kom Hans ut paa svoli. „Kom uppatt Haral, skaa du faa ein dram! " sa 'n. Daa snudde H upp-att"(1). Og der oppe skjedde da drapet.

> „Dei var drukne og daa brurfolki skulde hava bruredrammen i loftet, so vilde H hava fyrst. „Ja, berre bruri aa brugaam hev fengje" sa skjenkaren. Men de vart H, vond for og køyrde kniven i brudgommen."(2)

Variant 2 oppgir motiv for drapet: fornærmelse ved å bli tilsidesatt under utskjenkingen av brudedrammen. Det eneste rette i sagnets motiv, er den realitet som ligger i at foranledningen for drapet var fornærmelse. Det hevdes i domsprotokollen at „han [Harald Klomset] sandsynligviis har følt sig fornærmet over at Brødrene nu vilde drikke alene paa Loftet uden at de ville tractere ham".[19] Harald blandet seg med andre ord ikke opp i noen brudeskål.

Også variant 1 mangler det egentlige motivet for drapet. Men også denne oppskriften forsøker å skaffe klarhet i bakgrunnen for ugjerningen ved å sette drapet i samband med visse hendelser i bryllupsgarden:

> „Dei hadde vori til kyrkje, og i skumingi (de var um vaaren), so tumla dei fulle ut paa tune og truga etter brennevin. Harald Klomset (bror til Bufar-Svein) var mykje full, og truga etter brennevin. Daa stod Olav Jonslid (eller Staulen, bror til Svein Jonslid) paa tune og eggja 'n, og sa at Hans hadde forbodi deim aa skjenkje meir. Daa stolpa H aat lofte, so vilde dei etter. Men so laag der ei kubbelaan, og no tok Jonsliden til aa kaste kubbar so dei slapp kje fram. Men O. Homsaas kom fraa hin kanten og gjekk upp-i lofte fyri H. Som H kom uppi trappi i loftssvoli, so snudde han ned-att, ned-paa trammen millom stett-stubbane."(1)

Flere nye personer blir nå trukket inn i sagnet. Olav Jonslid, eller Staulen, var med i laget og holdt seg sammen med Harald Klomset:

„I det hele taget synes en Misstemning at være opstaaet i Selskabet i det bemeldte Ole Evensen og Harald Klomset synes at ville holde sammen og efter nogles Formening med Miner og andet lode forstaae at de agtede at gjøre huset ryddigt. I særdeles hed synes Vertens Brødre at have ventet at de skulde vilde gjøre Angreb paa dem."[20]

Ole Evensen er identisk med Olav Jonslid eller Olav Staulen. Eivind Olavson Austgarden fra Flatdal, var gift med Hilleborg Jørensdotter Åsheim. De hadde plassen Jonslid under Åsheim. Ekteparet hadde fire barn. Eldste sønnen het Svein (om han ble kalt Bufar-Svein som variant 1 hevder lar seg ikke kontrollere), og han var gift med Margit Jonsdotter Tveiten. Tredje barnet var Olav, født på Jonslid og gift med Kjersti Johansdotter Ramberg. De drev plassen Stoulen.[21] Vi finner ingen ting i rettsreferatene som underbygger variantens utsagn om skjenkeforbud. Men sett på bakgrunn av all drikkingen og uroen som oppstod etter hvert, er det ikke usannsynlig at verten forsøkte å bremse på utskeielsene.

Det var ikke kubber drapsmannen kastet:

„Da Even Sondresen (1ste Vidne) havde hentet glasset tog Harald Klomset, i det han forlod stuen, en kubbestol og kastede efter ham, men rammed kun en Skabdør, som gik istykker."[22]

Det hevdes i samme variant at „O. Homsaas kaam fraa hin kanten og gjekk upp-i lofte fyri H". Dette er ikke rett. Ingen fra Homsås er nevnt i vitneprovene. Dessuten var det Even Sondreson som gikk før Harald opp i loftet:

„Harald sprang derpaa ud efter ham [dvs. Even] som imidlertid var kommen ind i Stolpebodssvalen hvor han søgte at stænge Indgangsdøren, men da dette ei vilde lykkes ham, sprang han opp paa loftet med sin Sønn, og nu kom Harald stormende efter."[23]

Det var mens man var samlet her oppe at Harald stakk ned bror til brudgommen. Knivstikket ble i tradisjonen ledsagen av en replikk:

„Kom uppatt Haral, skaa du faa ein dram! " sa 'n. Daa snudde H upp-att. „Eg gjev fan i drammæn dika, eg" sa 'n." (1)

Vi merker oss at replikken i variant 1 er nesten identisk med de ordene som falt umiddelbart før Hans Rude ble stukket ned:

„Og nu kom Harald stormende efter. Hans Sondresen og Broderen Halvor (Brudgommen – 25 Vidne) gik da ut paa Gangen for at møde Harald, der efter flere Vidners prov var i en frygtelig opirret Tilstand. Hans søgte at tale ham tilrette og blandt andet yttrede til tiltalte i det dennes Sønn søgte at drage ham tilbage, at han skulde bie, saa skulde han faae en Dram, men i det Hans nu vendte sig om, yttrede Harald – ifølge 25de Vidnes prov – „Jeg giver Fanden baade i Dig og din Dram" og i det samme stødte han en Kniv i Brystet paa Hans."[24]

Variant 1 gir en utførlig, men gal fremstilling av den skadedes forfatning etter overfallet. Ifølge rettsdokumentene snakket ikke Hans overhode mens han lå og blødde ihjel. Heller ikke er det rett at Hans „valdra ned-att" (1) etter å ha fått dødstikket. Han ble i loftet, og „Hans var" ikke „so han gjikk inn-att, flidde ifraa seg drammeglase". (1) Heller ikke finner vi belegg for at „Bror hans, Hallvord, tok honom i hondi, og daa kjende han han fór til sige. So fekk Hallvord setja seg paa golve og leggja yvi bulen hans i fange sitt". (1) Men Hans lå ved kista alene,[25] og ingen hadde han i fanget, og ingen holdt ham i hånden. Heller ikke ser det ut til at konen til Hans kom inn til mannen sin.

Også i variant 2 tillegges Hans en replikk: „Aa kjære, gjer kje Haral noko". (2) Uttalelsen er uverifiserbar.

Variant 1 mener å påvise en angrende holdning hos ugjerningsmannen:

„Harald tumla atte og fekk høyra koss til hadde gjengi, og so kom han uppaa att og tok honom i hondi. „Æ du sjuk Hans" sa'n. Hans opna augo lite grand, de var de einaste dei saag, men dei skuva Harald ut-att som ei bikkje og let um han hadde gjort nok." (1)

Dette er en feilaktig skildring av Haralds oppførsel etter at han hadde tildelt Hans det morderiske knivstikket. Hans lå ved en kiste en times tid før han døde,[26] og i denne tiden var ikke Harald borte hos ham. Harald foretok seg helt andre ting:

„13de Vidne siger dessuden at da han [dvs. Harald Klomset] kom tilbage fra Stolpeboden (strax efterat Hans var dræbt) slog han et Hallingkast og hen til Ole Evensen, tog ham i hånden og drog ham med sig hen mod Døren."[27]

Begge variantene forteller om hvilken tilstand Harald var i da han ble fengslet dagen etter:
„Um morgonen kom futen til Klomsæt med jern. Daa laag Harald sov." (1)
„Um morgonen kom lensmannen til Klomsæt. „Æ dæ saa naa daa H, at timeglase ditt hev ronne ut?" „Ja, dæ vel saa, men eg minnes kje noko av dæ." (2) Når Harald ble arrestert, vet vi ikke, men det var lensmannen som foretok arrestasjonen, og ikke futen.

Begge variantene gir uttrykk for en oppfatning av at drapsmannen ikke visste hva han hadde gjort kvelden før. Det er ikke så at han var så hardbarket at han sov like godt med et menneskeliv på samvittigheten. Han sov fordi han ikke visste hva han hadde gjort. Han „minnes kje noko av dæ". Harald var virkelig disponibel for hukommelsestap i visse situasjoner:

„Eter 17de og 18de Vidnes prov om Tiltaltes Forhold, da de besøgte ham om Morgenen efter Bryllupet, ere det ikke usandsynligt, at det forholder sig rigtig, at han da ei erindrede hvad han havde gjordt, eller i det mindste at han ei havde nogen Tanke om, at han havde begaaet et Drab. Disse Vidner, saavel-som 21 og 22 Vidne have derfor provet at det er sædvaneligt at Tiltalte efter en nogenlunde stærk Beruselse aldeles taber Erindringen om hvad han i sin berusede Forfatning har foretaget sig."[28]

For Harald ble følgene av det drapet han hadde øvet denne straff:
„Han fekk 6 1/2 aars slaveri"(1), „H. fekk slaveri"(2).
I retten lød dommen på at Harald Klomset skulle

„hensættes til Strafarbeide i 4, fire Aar, og 6 – sex Maaneder. Saa bør han ogsaa betale alle af hans Arrest og denne Sag lovlig flydende Omkostninger."[29]

Variantenes kildeverdi som „*opplysning*" er denne:
Variant 1:
På vårparten drepte Harald Klomset Hans Sondresen Rude, eller Skararud, i et bryllup på Rude, hvor broren til Hans var brudgom og stedatteren brud. Store deler av den slektslisten denne varianten fører opp, er korrekt. Olav Jonslid, Staulen, var i laget sammen med Harald. Han hadde en bror som het Svein. Hans var i loftet, og bad Harald på en dram. Denne avslår med en autentisk kraftreplikk, og stikker Hans ned med kniv. Drapsmannen led av hukommelsestap, og blir straffet med slaveri.

Tidsangivelsen av hendingene er gal i varianten, og en person, som ikke var tilstede, oppføres som gjest (O. Homsås). Brudgommen er oppgitt med galt navn. Det forekom ikke noen kasting med kubber i laget. Skildringen av Hans og Harald etter sam-

menstøtet medfører ikke i noe trekk riktighet. Dessuten er straffeutmålingen gal. Han ble heller ikke arrestert av futen.

Variant 2:

I et bryllup på Rude drepte Harald Klomset en mann med kniv. Ugjerningsmannen ble tatt, men husket ikke noe av det hele. Harald kom på slaveri for drapet.

Det er ikke brudgommen som drepes, som opplyst i denne varianten. Replikker uttalt av den døende medfører ikke riktighet.

Under analysen har vi støtt på replikker som har vært uverifiserbare, men som innholdsmessig er forklarlige utfra domsprotokollen:

„Aa kjære, gjer kje Haral noko." (2)

Dette er en replikk som muligens gir oss et glimt av Hans Rude som tilgiver av og forsvarer for skadevolderen. Kanskje denne replikken skal avspeile en forståelse hos Hans av at knivstikket var et rent uhell, utført i et øyeblikks forvirring:

„At paa den anden Side Handlingen skulde være skeet efter foregaaende Overleg er der ikke grund til at antage, saameget mindre da det er oplyst at der før havde opstaaet et venskabeligt Forhold mellem Tiltalte og den Afdøde."[30]

Noen „*holdning*" utover en viss idealisering av Hans som en som tilgir drapsmannen i dødsøyeblikket, gir ikke replikken.

Når det gjelder variant 1, er det Harald som tillegges en replikk:

„Harald tumla atte og fekk høyra koss til hadde gjengi, og so kom han uppaa att og tok honom i hondi. „Æ du sjuk Hans" sa 'n." (1)

Haralds holdning til det han har gjort gir uttrykk for en mann som uforvarende har kommet til å øve mannsskade, uten selv egentlig å ha villet eller ønsket å ta livet av en annen. Dette er et inntrykk som bestyrkes ved sammenstilling med rettsreferatene:

„Rimeligst synes det at antage at Tiltalte ikke har havt nogen anden bestemt hensigt end nu at tilføie Hans Rui Skade, uden at gjøre nogen Beregning over om denne skulde blive stor eller liden."[31]

Men på tross av denne innstilling til utført handling, har ikke miljøet noen sympati med mannen:

„Hans opna augo lite grand, de var de einaste dei saag, men dei skuva Harald ut-att som ei bikkje og let um han hadde gjort nok." (1)

Varianten tar med dette avstand fra drapsmannen, en avstandstaken som blir markert på bakgrunn av en angrende innstilling hos drapsmannen. Angeren er ubeleggbar, og satt inn i tradisjonen med den funksjon å gi miljøet mulighet til å uttrykke sin „holdning" til mannen.

Utover dette verken vurderer eller forklarer tradisjonen. Variantene er nøkternt refererende, uten å opponere mot straffeutmålingen, som man tydeligvis har funnet rimelig. Tradisjonsmiljøet er med andre ord i sin „holdning" til drapsmannen på like linje med domsmakten: man tar avstand fra personen og handlingen ved å straffe vedkommende.

Det er gradsforskjell i kildeverdi mellom de to oppskriftene. Den ganske omfattende og ved ættelister og gårdhistorie sterkt stedfestede variant 1, er skrevet ned i Sel-

jord. Tradisjonsbæreren er ukjent; varianten ble skrevet opp i 1910, og har dermed hatt en overleveringstid i tradisjonen på 62 år. Variant 2 er tradisjon fra Kviteseid. Traderingstiden er 61 år, da sagnvarianten ble skrevet ned i 1909 etter Gunnar Godlid, Tveitegrend.

23. Drapet på rømlingene

Sagnmateriale s. 252

Sommeren 1850 ble tre fanter som tok inn på en støl i Osdalen i Ytre Rendalen, Hedmark, overfalt av sveiseren på seteren mens de lå og sov. To av de tre ble såret av knivstikkene, den tredje døde umiddelbart av skadene. Overfallsmannen fikk fengselstraff på godt og vel seks år.

Rettssaken mot sveiseren og de overlevende fantene, er referert i Ekstrarettsprotokoll nr. 4 1849-53, Nord-Østerdalen. Domsavsigelsen finner vi i en innstilling fra dommeren i en pakke med rettsreferat fra 1851 for Nord-Østerdalen.

I tradisjonen har vi to oppskrifter om denne hendelsen, begge skrevet opp av Olav Nilsen i Osen i Rendalen. Variant 1 har en etterskrift med en gjetergutt som holdt til på stølen som informant. Denne tradisjonsoppskriften har ikke karakter av sagn, men er i sin form og sitt innhold mer å karakterisere som et personlig minne formet som en sagnnotis etter sterk påvirkning av sagnvariant 2. I så måte har oppskriften interesse i studiet av traderingsprosessen.

Begge sagnvariantene plasserer hendelsene i tid. Overfallet skjedde sommeren 1850[1] slik variant 1 opplyser. Den andre sagnoppskriften legger hendelsene til „Omkring 1836". (2)

Tradisjonen stedfester nøyaktig stølen hvor fantene tok inn:

„På seteren Øvre Storbekken i Osdalen setret dengang gården Stør i Stange. Seteren tilhørte dengang Hallstein Sjøli." (1)

„Oppe i Osdalen i nordre Osen dalføre på grensen av Ytre Rendal ligger en ensom seter som heter Øverbekken." (2)

Det er nevnt i denne oppskriften at på stølen lå det folk

„med endel Kuer som tilhørte en hedmarking." (2)

Stedsplasseringen i begge oppskriftene er korrekt, men bare sagnvariant 1 har bevart rett navn på stølen: „Arrestanten . . . i Sæteren Storbækken i Osdalen formentlig forøvet Manddrab."[2] I variant 2 har vi en sammendraging av navnet Øvre Storbekken til Øverbekken.

I følge variant 1 var det gården Stør i Stange som setret på Storbekken i 1850. I O. Ryghs „Norske Gaardnavne" er gn. 75 Staur gård i Stange, Hedmark.[3] Tiltalte forteller at

„I Forhørets Anledning forklarede Inqv. Omtrent 8 Dage før sidstafvigte St. Hans Tiid ankom Inqv. til Sæteren øvre Storbækken i Reendalen, hvor han som Budeie skulde ligge til Seters med sin Husbonde Mikkel Størs kreaturer."[4]

I spørsmålet om hvem som leide stølen, er det samsvar mellom variant 1 og ekstrarettsprotokollen. I samme sagnvariant opplyses det at eieren av stølen var Hallstein

Sjøli. Det er rett, for i 1846 kjøpte Hallstein Olsen Sjøli plassen, som lå under Sjølistrand helt til 1920.[5]

Det var altså kyrne til en hedmarksbonde som lå på Storbekkstølen, en opplysning som ikke bare samsvarer med variant 1, men også med 2:

„Omkring 1836 hadde en valdris leid seteren og lå der om sommeren med en del kuer som tilhørte en hedmarking." (2)

Sveiserens navn er ikke oppgitt i denne varianten. Det er det derimot i variant 1, hvor det heter at „Sveiseren på Stør het Anders. Han var fra Valdres". (1) Tiltalte forklarte selv i rettsmøtet at

„han er født paa Pladsen Huusvær under Gaarden nedre Solbakken i Valdres af Forældrene Henrik Knudsen og Gunhild Andersdatter."[6]

Begge variantene har bevart opplysningen om at sveiseren var fra Valdres; bare variant 1 navngir ham rett når det gjelder fornavn, da han het Anders Henriksen.[7] Mens Anders lå på stølen, fikk han besøk. Begge oppskriftene setter fantene som kom til Storbekken i samband med svenske rømlinger:

„Sommeren 1850 rømte endel slaver fra et fengsel i Stockholm. Noen av disse tok veien til Norge, og folk gikk og var redde for innbrudd og tyveri. . . En dag kom 3 fremmede karer inn på seteren og bad om mat samt å få hvile litt." (1)

Variant 2 sier mer direkte at fantene var unnslopne straffanger:

„Ved dette lete hadde noen fanger brutt ut av et fengsel inne i Vermeland i Sverige. Tre av disse fantene kom en dag til Øverbekken og gav sig til der." (2)

Tradisjonens opplysning om de tre mennene som kom til seteren for å få hvile og mat mens de gav seg til der, samsvarer med rettskilden:

„Da Inq. holdt sig i Sæteren omkring 6 Uger kom der en Løverdags Aften kl. henimod 12, medens Inq. og 1 Dept. Anders Nøstad enda vare beskjeftigede i Fjøset, 3 fremmede Mands personer, der begiærede at faa Natherberge, samt mad til Kjøbs. De udgav sig for Svensker."[8]

Så langt er det sammenfall mellom kildene. Fantene het, i følge ekstrarettsprotokollen Fredrik Mathisen, Johan Fredrik Stålberg og Nils Nilsen Landmark.[9] De hadde ofte flakket fram og tilbake over grensen mellom Norge og Sverige. Til flere vitner hadde de uttalt at de var svensker,[10] så tradisjonen gjengir rett nok hva fantene selv hevdet var deres hjemland. Men det er ingen opplysninger i de lange rettsforhandlingene som gir oss noe holdpunkt for sagnenes påstand om at de nevnte personene var rømlinger fra Sverige. Muligens har det foregått en rømming fra svenske fengsler på denne tiden, som så miljøet har satt i samband med de tre fantene. Men noen forankring i de faktiske forhold har ikke tradisjonens formening om at de tre var rømte fanger.

De tre som kom til stølen er i begge varianter utstyrt med våpen:
„De hadde hver sitt gevær samt taustumper å slå med", (1) „De hadde gevær." (2)
Anders Halvorsen Nøstad, som var gjetergutt på stølen, støtter tradisjonen med sitt vitnemål:

„De Fremmede havde med sig et Gevær, som de om Aftenen havde hensat i Stuen."[11]

Men på den annen side overdriver tradisjonen når det hevdes at de fremmede var i besittelse av flere gevær. Det er litt uklart hva slags slagvåpen fantene hadde med

til seteren. Tradisjonen ved variant 1 mener det var taustumper. Før fantene kom til Storbekken, hadde de vært innom gården Storbekken i Rendalen, og der hadde gjetergutten Embret Pellesen[12] sett de samme personene, og „han havde seet at Skøierne havde Gever og store Messingbeslagne Taugtampe med sig".[13] Ser vi på Anders Nøstads forklaring, opplyses det her at:

„ligesom en af de Fremmede bar en kort messingbeslagen Stok, hvilken blev ophængt paa Væggen da de kom, og om Morgenen saa Depten, at de i den ligeledes medhavende Striesæk havde en andens ogsaa messing beslagen Stok."[14]

Noen taustumper hadde de ikke med seg til stølen Storbekken, ser det ut til.

I det videre hendelsesforløpet er det en viss divergens mellom de to oppskriftene. Forskjellen i saksframstilling skyldes forskyvning i kronologien. I følge variant 1 skjedde overfallet samme dag fantene kom til seters. Variant 2 ligger nærmere opp til den faktiske begivenhetsrekke ved å hevde at fantene fartet rundt i distriktet omkring stølen noen dager, før sveiseren gikk løs på dem med kniv. Tiltalte forklarte selv, at lørdags kveld kom de tre til Øvre Storbekken og var over til søndag. Så dro de videre, men kom tilbake utpå onsdagen uken etter.[15] Grunnen til omstreifingen i Rendalstraktene oppgav de tre fremmede å være søking etter hester de hadde mistet.[16]

Variant 2 har sin egen forklaring på omflakkingen: „Om dagene streifet de om på fjellet, antagelig for å stjele hester." (2) Det medfører riktighet at fantene var i befatning med andres hester, men de tyvlånte dem bare en kort tid; noe tyveri ble det ikke.

„Den foregaaende Dag havde de været oppe paa et Fjeld der formentlig ligger nordost for Eltedalen og der havde de alle tre faaet fat i hver sin Hest, ogsaa disse Heste red Depten og Kammerater en Stund paa Fjeldet blot for Tidsfordriv."[17]

Variant 1 begrenser fantenes besøk til en dag, en tydelig komprimering av saksforløpet. Variant 2 på sin side utvider besøket til å omfatte flere dager. Fantene flakket om i fjellene med stølen som en slags base, som de kom tilbake til hver kveld:

„Men om kveldene kom de tilbake til seteren. De havde gevær og blev mere og mere frekke og nærgående for hver dag som gikk." (2)

Som vi har sett, var de over bare en natt, og kom senere tilbake bare en gang.

Tidsavgrensingen for oppholdet på seteren er ikke eksakt i noen av variantene. Men i selve framstillingen av overfallet er de to oppskriftene like i sak, og samsvarer godt med det som faktisk gikk for seg:

„Anders satte frem mat til dem. Da de hadde spist, la de sig til å sove i skyggen bak stua. Den ene lå på ryggen og de andre på siden. Sveiseren tok da en lang dolk og hugg fort i karene." (1)

„En dag hørte valdrisen en ytring av den ene av fantene, rettet til de andre to: „Skal vi lægge oss til å kvile litt, før vi gjør noe mere?" Valdrisen forstod dette, og kanskje med god grunn, at de tenkte, ta ham av dage. Så la de sig til å sove i skyggen bak seterstua. (. .). Valdrisen kveste en lang dolk, lurte sig bort til fantene og i en to tre hadde han jaget dolken inn i dem alle." (2)

Da sveiseren var alene på stølen med fantene da han overfalt dem, blir det hans framstilling av handlingsforløpet som er grunnlaget for vårt forsøk på å finne verifisertbart innhold i sagnenes beskrivelse av overfallet. Denne delen av sagnet har med andre ord sveiserens forklaring som utgangspunkt.

Det er riktig som variant 1 meddeler, at de tre ble bespist av Anders „De forlangte

Oppskriften ligger i Norsk Folkeminnesamlings arkiv i en konvolutt hvor ikke noe er opptegnet senere enn 1914 og ikke noe før 1908. Varianten ble m.a.o. skrevet ned mellom disse to årstall, og har da eksistert i muntlig overlevering mellom 58 og 64 år.

III. KONKLUSJON

De ulike sagnoppskrifters kildeverdi som ,,opplysning" og ,,holdning", er vist i de foregående analyser. I hvor stor utstrekning historisk sagnmateriale evner å meddele oss noe som folkloristisk sett er kildemessig verdifullt i studiet av tradisjonen og tradisjonsmiljøet (se spørsmålsstillingene som er formulert i kapitlet ,,Forskningshistorie - metode - hypoteser"s. 33), vil først komme fram når vi ser enkeltanalysenes resultater under ett.

1. ,,Holdning"

Innstillingen vi finner i sagnmaterialet til dommene, slik den kommer til uttrykk gjennom ,,holdningen", viser oss lokalmiljøets syn på vold og voldsbruk. Holdningen til straffene forteller oss om innstillingen til utført handling. Tar tradisjonen gjerningen i forsvar, vil dette avspeile seg i oppfatningen av om dommen over forbryteren er rettferdig eller ikke.

Et viktig moment i denne sammenhengen er å skape klarhet i om forskjellige forbrytelser avføder forskjellige holdninger. Materialet vårt karakteriseres av ulike kategorier lovbrudd, som alle har utgangspunkt i vold. To hovedgrupper skiller seg tydelig ut:

a) overlagt drap eller overfall.
b) en person blir drept i sammenstøt med en annen i en tilsynelatende umotivert og spontan slåsskamp.

Sagn som forteller om rene voldsforbrytelser (punkt a), omfatter vinningsforbrytelser (Ole Mikkelsen, Mikkel Ormberg, Flatåsgutten, Jon Fangen, De to røverne), ønske om å rydde ektefelle eller rival av veien (Vehusmordet, Mordet på Klemma, Gjermund Tingstod, Bratterudmordet), drap som følge av uønsket graviditet (Angerskleiv, Sigurd Sordal), og overfall med sterke skader eller døden som følge (Satanskviten, Mordet på Søbak). - Hver enkelt analyse av disse sagntypene vil ha vist et tilnærmet korrekt sammenfall i straffeutmålingen mellom tradisjon og offentlig kilde. Ingen av ugjerningsmennene eller ugjerningskvinnene blir tatt i forsvar i tradisjonen i den forstand at det virker inn på refereringen av domsutfallet. Tradisjonsoppskriftene reagerer ikke mot den strenge straffeutmålingen som førte til henrettelse eller lange fengselsstraffer. En akseptering av ugjerningene utfra en rettsoppfatning som gikk på tvers av embetsverkets dommer, ville ha ført til en tendensiøs forvrengning av saksutfallet i tradisjonen. En korrekt gjengivelse av straffeutmålingen uten kritiske kommentarer, må betraktes som et resultat av sammenfall i miljøets og embetsverkets oppfatning av at straffene var berettigete.

At miljøet gjennom sagnmaterialet reagerer på og tar avstand fra overlagte drap og mishandlinger, er i og for seg ingen overraskelse. Men analysene har i tillegg vist et miljø som støtter opp om den offisielle domsavgivelse som felles i saker vedrørende drap eller skade begått i slåsskamper hvor vi ikke har de motiv for handlingen som er nevnt i gruppe a. Sagntyper som Drapet på Haukom, Olav Garvik, Ole Mikkelsen (delvis), Mordet på Bygland, Mannefadde, Tellei Lund, Olav Reishus, Viking Rykke og Mordet på Rude, forteller alle om drap eller skade gjort uten påviselig overlegg. Utfallet av disse sammenstøtene kan i de fleste tilfeller karakteriseres som hendelige uhell. Også slike sagntyper tar avstand fra den voldsbruken som kommer til uttrykk ved misbruk av legemskrefter med slike følger som tradisjonen korrekt refererer. Tradisjonen i gruppe b går god for straffeutmålingen ved i det store og hele å gjengi den rett. Vi har bare ett eksempel i denne gruppen på bevisst svekking av straffeutmålingen, med det formål å overføre skylden for ulykken til den lidende part: sagnet om Einvald Geitåsan. Men disse oppskriftene kan ikke ansees som karakteristiske, da vi i dette tilfellet har å gjøre med en tradisjon i sterk oppløsning, hvor holdningen til den drepte er sekundær tradisjon, sterkt influert av variantene om Olav Reishus (se s. 138 ff).

Spørsmålet blir da om det synet på vold tradisjonsmaterialet viser gjennom sin „holdning", er diktert utfra miljøbetraktninger gjort på bakgrunn av begivenhetenes utgang; dvs. tar man avstand fra forbrytelsen fordi resultatet av den er død eller lemlestelse? Eller er holdningen også skapt av en bestemt oppfatning av vold i sin alminnelighet? Vi vet fra tradisjonen ellers at miljøet langt fra satte seg mot bruk av legemskrefter i tvistemålsavgjörelser. Men det er et skille mellom denne form for kraftutfoldelse og den voldsbruken vårt materiale forteller om. Vi vil derfor trekke inn tradisjonsmateriale utover det som er analysert, for å underbygge hypotesen om bestemte normer i lokalsamfunnet som begrenset utfoldelsen av legemlige krefter.

Fra Setesdal fortelles følgende:

„Der var „tovtirus"* i Viki, i Nedstog, og Tor Bjørguvsson fela. Heile sokni var bedi. Dei bryggja 5 tunnor, og alle som ikkje hadde korn, la ei potte brennevin.

Der var *ein* som ikkje vilde vera med i ruset: det var Knut Steinsson Viki, son hans „Gamle Stein" Innistog. Då fekk han eit stev:

„ „Skrylte Knut"
va 'kji mann ti leggje
de tovtirus."

„Tovtirusi i Vikjinn' " er det kaldlegaste tolvterus her hev vore i Valle. Dei såg den vonde ljosbærlege. Dei såg han med han spjatta etter moldpallen. Han musa inni øyro med dei slost. Han sveivde seg i ein svart hund og huska seg upp etter dei og slikka og fibla med rova. Svarte fuglar skeinte uppyver hovudi.**

Dei slost so det var på livet. Heile tunet var blod. Saave Knutsson var på eit otelag som var yver alt: „Fyst eg slapp attum husi å banna, då såg eg alli noken eg va ræd'e," fortalde han.

Bjug Åkre slost so ulenseleg med Bjørn Åneson, og Bjørn beit av han øyra.

Det var *då* Gunnar Bjørguvsson slo Ånond Åkre; - Ånond var bror hans Bjug Åkre og son av Talleiv Åkre og Gro; men Gunnar var bror hans Tor Bjørguvsson.

Ånond og Gunnar heldtst so kaldleg; men Ånond var betre. Då narra Gunnar han attum veggen og slo han med ein lykel. Ånond seig ende ned. Då var det notti.

Birgit Gunnarsdotter kom vryltande heim til Åkre og banna og tumla og slong. „No?" sa Talleiv Åkre. „Den pære putten slo staven denni Gro," bladra ho utor seg, Birgit. Det ruvna i Gro.

Dei kom berande med Ånond og la han på ein krakk. Han var både skoren og slegen. So låg han der blødde som eit slåtra smålog. Blodet rann etter tilet. Dei tenkte han blødde seg i hel. Mor hans illhuva.

Men det var ei kjempe het Eivind Kyrkjeledet, som hadde narra Gunnar til å slå; stod han slaget, Ånond, skulde Eivind hjelpa.

Ånond var våe kar. Fyrst han kom huvande heim or stroki, - det var eit ljod so det kvelja. Men han var god i seg; eg minnest han enno so trått med han leidde mor si, av di ho var halt. Ho heldt so av han! So mang ein gong som ho vakte og venta han heim! Huva han ute, so huva ho inne, - ho var so rædd for han. Det er fælt vera mor og vaka og venta og kovna meste! „Kve veit um 'an moir, den, " sa Gro so trått, fyrst der var ein som var skamførd eller slegen i hel. Gud hjelpe den born skal få som ikkje vil lyda!

Tor Bjørguvsson fela aldri meir. Han var hityver til Nomeland med fela. Då laut han fela *ein* slått, sa han. Han gret og fela. Men han trega det sårt.

Dei spurde han eingong, um det var noko, at han såg den vonde i Viki, han. Men han la so lite til.

„Tovtirusi i Vikjinn" var det siste tolvterus her var i Valle."

Vi merker i tradisjonseksemplet den sterke avstandstaken fra voldsbruk. - Et vink om hvilken ramme man skulle slåss innenfor, gav tradisjonen om Vestadmannen i „Mordet på Bygland" (s. 58 f). I heimeretten i Setesdal er det trukket opp hvilke regler som gjaldt for oppgjør mann og mann i mellom:

* Tolvterusi var samlogrus. Dei bar ihop og bryggja, drengjer og gjentor, gjentone ein nottung til kvar og drengjene tvo nottung, og so „la" dei for dei som dei vilde beda. Tolvtedagskvelden i joli - „den gamli joledagjen" - la dei til å drikka, og drakk og dansa og slost trettandhelgi til endes:

„Den gamle vanen 'an må ti'liggje:
fystund' i joline må me drikke.
Tovti dagjen halle me rus,
tjugandi jage me joli ut."

Dei skrusla seg alle som hadde born, når tolvtedagen kom. I 1816 var det tolvterus på Bø på vestledi, og i Vallebø på austledi. Dei på Nomeland hadde „bore" til Bø. Då dei tok utigjenom, vilde dei plent hava meg med; men eg måtte ikkje for mamma: „Di skamføre båni" sa ho. Og dei bar seg so kaldleg på Bø, at det var øye furdor. Men på austledi var det helvnings verre. Det var då dei trødde Åsmund Steingarden i hel. Tarald Høss-støl tok hityver og vilde glåpa; so fylgde han, Åsmund. På Åkresneset kom tvo gjetords kjempor imot dei og vilde slåast; - dei var so fæle, at dei torde aldri haldast sjølve, so heldt dei andre. Den eine greip Tarald; men Tarald var so, at han aldri var rædd ein. Den andre greip Åsmund. Åsmund var ikkje ko 19 år gamall; han gret og bad for seg og sa at han heldt seg ikkje kar. Men hin vatt han til, og skvette han unyt og trødde han på bringa. Han livde til jonsok. Morsyster hans såg til han med han låg. Han nemnde sin banemann eingong næst fyrr han leid av: „Eg ha tenkt 'an ha kom' å be'e fyre se'," sa han. Ho sa dette med kjempa. „Å lat døy 'an i gorrsottin'! " svara han.

** Det var ei gjente dei kalla „Slodda", som drog djevelen med seg til ruset; ho var nirdogjenom åt „Trebrune" um notti, og då fylgde han etter henne til Viki. Dei var so galne, for ho drog han med seg der sø.

„Trettor vart skilde etter gamle heimlege rettar. Hadde dei drogor um ein teig, då møttest dei på teigen og slost, og den som var betre, måtte hava han. Den som hogg i annars skog „sill' reise de upp 'te trji gongu me grøn'e topp'e" - bøta ut verdet tri gonger. Fyrst dei slost, då hadde dei denne retten: aldri handyvle i greidt slagsmål, og aldri leigekyr; det var vanærlegt å bita og spenna og klora: "Bit'e gjer hesten, spenner gjer merri, klorar gjer katten; men slå å skjote å hårdrage, de gjer karann' ", sa byklaren. Rettane under eitt kalla dei heimeretten." [2]

Tradisjon fra Hallingdal vil støtte våre teorier ytterligere. Vi vil i det følgende gi en kortfattet analyse av et utvalg av det sagnmaterialet som foreligger om Torkjell, Tollaiv og Knut, som alle tilhørte den mektige og tallrike Villandsætten fra de øvre bygdene i Hol i Hallingdal. Både de personene og de begivenhetene sagnene beretter om kan tidfestes til omkring midten av det attende århundret.[3] Tollaiv og Torkjell var helbrødre, og Knut var deres halvbror.[4] Disse tre karene sammen med deres fem brødre, gikk under betegnelsen Villandskjempene.

Tekstene vi nytter til vår analyse, er å finne i J. E. Nielsen „Søgnir frå Hallingdal."[5] Det dokumentariske jamføringsmaterialet finner vi i Lars Reintons avhandling „Villandane."[6]

En oppspalting av de forskjellige sagn i de enkelte episoder, gjør det lettere for oss å finne fram til hva som er det egentlige i dette utvalget av tradisjonen om Villandane.

Tollaiv. a/ En rosverdig framstilling av hans kraftbruk og styrkeutfoldelse overfor folk utenfor ætten.

b/ Han begår overgrep mot sin egen familie ved å øve vold mot stefaren, moren og broren. Ætten reagerer på hans oppførsel og hjelper til med å få ham fengslet. Tollaiv blir satt under lov og dom, og får straffarbeid på livstid.

c/ Tollaiv slipper så ut av festningen, og øver kjempeverk på hjemveien, karstykker som er rosverdig framstilt i tradisjonen.

d/ Tollaiv har lovet å leve rolig når han kommer hjem til Hove. Han holder ord; selv om den gamle kjempen ikke er død i ham, og han ikke løfter hånd mot noen, lar han ikke en sjanse gå fra seg til å vise sin styrke. (Jfr. tømmerstokken, „Mehuskatten" og Hyttin). Tollaiv er ikke den samme etter hjemkomsten som før fengslingen, men han er ikke framstilt i tradisjonen som mindre kar for det, heller motsatt. Som vi ser av denne skjematiske oppstillingen av sagnet om Tollaiv Villand, er det en utvikling å merke i framstillingen av ham, en episk utvikling som nok faller sammen med en mentalitetsforandring hos den historiske Tollaiv. I sagnets begynnelse stilles vi overfor en kjempekar som nok beundres, men som viser seg å være *for* vill, og som begår det feiltrinn at han lar sin legemsstyrke gå utover ættemedlemmer. Ætten korrigerer hans oppførsel, den harde dommen og fengselsoppholdet sliper vekk det verste av kjempens råskap, og i resten av sagnet er alt av krafttak og karsverk som Tollaiv øver, utelukkende positivt oppfattet av tradisjonen. - Vi skimter allerede hvordan miljøet stilte seg til fysisk kraftutfoldelse, og hvilke kriterier som ble lagt til grunn for å kunne gi en mann karakteristikken kjempekar, et forhold de to neste sagnene vil kaste ytterligere lys over.

Torkjell. Det er ikke mye Søgnir har å fortelle om denne klokeste og på mange vis mest framstående av Villandskjempene, men et lite glimt gir da tradisjonen av denne interessante personligheten. Han nevnes som lensmann, sakfører og husbygger ved siden av at sagnet understreker at også han var for kjempekar å regne, selv om han

brukte styrken sin ene og alene når han ble provosert, i den hensikt å opprettholde respekten og selvrespekten. Selv i dette korte sagnet kan vi tydelig merke tradisjonenes syn på Torkjell som et ideal.

Knut Annfinnsæt. a/ Også Knut øver „kjempeverk", men de har sin rot i en nærmest pervers tilbøyelighet til å terrorisere gamle og svake. Han slåss ikke primært med andre kraftkarer, men viser helst sin makt og styrke overfor forsvarsløse. Sagnet inneholder flere episoder som viser dette trekket i hans karakter.

Det er av interesse å merke at sagnet skildrer bl.a. to episoder hvor Knut binder husmannsfolk til hestehalen og nærmest plager livet av dem. Disse episodene kan vise til samme historiske hending, men det er tydelig at tradisjonen har oppfattet dem som to separate og selvstendige hendelser.

b/ Disse „kjempeverkene" fikk konsekvenser for Knut. Først griper Ailiv inn og avtvinger Knut et løfte om bedre oppførsel. Senere blir Knuts atferd korrigert på nytt, denne gang av Elling, som selv var en rå og brutal fyr. At disse to kraftkarene og slåsskjempene Ailiv og Elling griper inn overfor en tredje, Knut, viser hvor langt vekk fra det allment godtatte og opptrukne den sistnevnte hadde beveget seg, et faktum som blir framhevet ved den skildringen av Knuts død som tradisjonen gir. Knuts udød viser at miljøet oppfattet ham som en ond mann, som til slutt måtte lide for de overgrep han hadde gjort seg skyldig i.

Skildringen av Knuts død er det eneste stedet i disse tre sagnene vi støter på noe overnaturlig, som i dette tilfellet er episk nyttet for å understreke tradisjonens oppfatning av ham.

Denne gjennomgangen av sagnene om de tre Villandskjempene, har vist oss tre forskjellige typer kjempekarer, som alle står i et eget forhold til den ideelle norm for utfoldelse av fysisk kraft og styrke, en norm som ligger implisitt i tradisjonen. Selv Villandar kan ikke tillate seg alt. Det er visse grenser man må bevege seg innenfor for at det man gjør får karakter av storverk. Det må være flukt over karstykkene. Slåssing i tide og utide passer seg ikke, men skal en kjempe først slåss, forutsettes det en jevnbyrdig motstander, ikke gamle skrøpelige folk, og heller ikke medlemmer innen samme ætt. Styrken skal nyttes til å opprettholde respekten for ætten og ens egen selvrespekt, når den er truet av utenforstående.

Disse tre sagnene har vist oss at kjempekarene var akseptert og idealisert av miljøet. Selvhevdelse på egne og ættens vegne ved hjelp av kroppsstyrke, innenfor et definert atferdsmønster som et korrigerende miljø hadde trukket opp, er hovedtendensen i den omtalte tradisjonen. Dette blir understøttet ved en sammenstilling sagntradisjon/dokumentarisk kilde.[7]

Jamføring mellom Villandssagn og offisiell kilde vil ha vist oss at Tollaiv utførte handlinger miljøet både i sagn og virkelighet tok sterk avstand fra. Men han bedret seg påviselig, og ble akseptert igjen av tradisjonen. Torkjell ble aldri stevnet for voldsverk, og ble ansett som et ideal. Knut var nærmest for et utskudd å regne. Han er tillagt handlinger som er uverifiserbare og en død som er tvilsom historisk sett. Men han var beviselig en person med et slikt synderegister at det er fullt forklarlig at tradisjonen tok avstand fra ham. Karakteristikken er med andre ord berettiget. Sammenfattende kan vi si at de tre sagnene fra tradisjonen rundt Villandsætten nyttet som „holdning", gir oss et bilde av et bondesamfunn hvor det eksisterte en norm

for adferdsmønster som hadde sin forankring i et spesielt syn på fysisk kraft og kraftutfoldelse. Gjennom de offisielle kildene har vi fått bekreftet riktigheten av, og funnet forklaring på, tradisjonens forskjellige reaksjoner på de ulike personer og deres oppførsel. Ikke alt ble godtatt, gikk man utenfor en opptrukken ramme for adferd, ble sosiale sanksjoner satt i verk av miljøet.

Dette faller helt i tråd med synet på vold og voldsbruk i de sagnene vi har analysert i vår avhandling. Det er tydeligvis en bestemt, allment utbredt oppfatning av voldsbruk som ligger bak miljøets avstandstaken fra de forbrytelser materialet vårt forteller om. Miljøet tar med andre ord avstand fra slagsmål med sterke skader eller dødsfall som følge, utfra en allmenn motvilje mot vold. Motviljen er ved siden av eventuelle moralske og religiøse innstillinger, basert på at voldsbruk er et brudd på utbredte godtatte normer for slagsmålsskikker og bruk av legemskrefter. Det er som før nevnt, ikke resultatet av handlingen som er eneavgjørende for „holdningen". Medbestemmende er bevisstheten hos miljøet om at før det er kommet til kvestelse og drap, har det foregått et brudd på normer. Derfor er det en manglende reaksjon i tradisjonsmiljøet på domsavsigelser som medførte henrettelse, eller lange fengselsstraffer.

Opp mot begynnelsen av forrige århundre, og særlig etter 1814, finner det sted en liberalisering av strafferetten i Norge. Denne liberaliseringen førte til mildere straffer for brotsverk som før ville medført henrettelse. Begivenheter som dekkes av tradisjonen om „Olav Reishus", „Viking Rykke", „Mordet på Rude", „Mordet ved Søbak" og „Drapet på rømlingene", ville medført døden for de skyldige på 1700-tallet. Dødsstraff ble på 1800-tallet mer og mer nyttet utelukkende som straff for rovmord og overlagte drap. Så langt man har oversikt, ble dødsstraff for f.eks. fødsel i dølgsmål ikke eksekvert etter begynnelsen av det 19. århundrede, selv om loven stod ved makt til straffeloven av 20.8.1842.[8] Man regner med at det fra 1830 til 1876 ble utført 20-30 henrettelser her til lands. Ved Kriminalmuseet i Oslo finnes en liste over de personer som ble henrettet av skarpretter Samson Isberg og hans etterfølger. Det dreier seg om 13 personer fra 1844 til 1876, da den siste sivile dødsstraff ble eksekvert i Norge.[9] Disse tretten personene er alle dømt for overlagt drap, mordbrann og røveri i samband med drap.[10]

Tar vi for oss eksekverte dødsdommer i Norge under Kristian VI, i tiden fra 1741 til 1746, ser vi at det bare i dette tidsrommet på 5 år ble felt og fullbyrdet sivil dødsstraff over 20 menn og 11 kvinner, tilsammen 31 mennesker. Det er dødsdommer utferdiget på bakgrunn av drap for vinnings skyld, rene umotiverte drap, barnedrap, crimen bestialitatis, leiermål i dølgsmål og barnefødsler i dølgsmål.[11] Når vi sammenlikner disse to tidsrom, 1844-1876 og 1741-1746, ser vi tydelig en minking i eksekverte dødsdommer, samt en konsentrering på 1800-tallet om visse forbrytelser som ble straffet med døden. Liberaliseringen på 1800-tallet er påfallende.

Interessant for oss er tradisjonens holdning til denne liberaliseringen. Tendensene i lovverket på 1800-tallet følges bare delvis opp av lokalmiljøet, noe som understreker ytterligere miljøets motvilje mot vold, og viser oss en tradisjonell streng rettsoppfatning ute blant folk. Ser vi på overgrepene tradisjonen om Olav Reishus, Satanskviten og Viking Rykke grunner seg på, reageres det i disse sagnene mot de milde straffene. I de to første sagntypene, arter denne reaksjonen seg som en straff tillagt den skyldige av miljøet. Johannes Skarpedale dør i en variant på grunn av samvittighets-

kvaler. Satanskviten lider jevnlig den skjebne han selv pådyttet andre ved stadig å bli slått i slagsmål. I Viking Rykke tar man sterk avstand fra frifinnelser av drapsmannen. - Tradisjonen straffer med andre ord strengere enn domsmyndighetene i visse tilfeller.

Også på 1700-tallet har vi tradisjonseksempler på miljøreaksjon mot domsfellelsen. Det er her ikke snakk om et ønske om mildere straff, men det er personen dommen felles over, som tas i forsvar. Det sagnet det her siktes til, er Vehusdrapet. Man er i tradisjonen innstilt på at drapsmannen skal straffes med døden, men gal mann må ikke avrettes. Sagnet er uttrykk for en naturlig reaksjon på hva man mener var et justismord.

Sammenfattende kan vi si, at de strenge straffene før 1800 ikke avfødte noen negativ reaksjon fra miljøets side. Ved liberaliseringen etter 1800, kommer tradisjonen delvis i utakt med domsmyndighetene i spørsmålet om straffeutmålingen. Dette må sees i sammenheng med et tradisjonelt ønske og krav om streng straff for voldsbruk i alle former.

Generelt sett kan vi på bakgrunn av det vi har funnet ut med hensyn til synet på forbrytelsene, slutte at miljøet også har tatt avstand fra de personer som har utført en straffbar handling.

Men selv om lokalmiljøet går mot voldsbruk, og både forsvarer og ønsker strenge straffer for slike forbrytelser, er det ikke noe selvskrevet sammenfall i tradisjonens syn på forbrytelsen og miljøets syn på forbryteren. Reaksjon på lovbruddet fører ikke uten videre til en fordømmelse av forbryteren.

Miljøets syn på forbryteren er ikke betinget av hvilken gruppe lovbruddet faller inn under: forbrytelser utført med overlegg (gruppe a) eller drap og kvestelser som følge av vanvare (gruppe b). Vesentlig blir å bringe klarhet i hva som betinger miljøets holdning til forbryteren.

Ser vi på sagn som Olav Garvik 1686, Kittil Slettemo 1732, Angerskleiv 1736, Flatåsgutten 1742, De to røverne 1791 og Sigurd Sordal 1798, dreier det seg om 6 sagntyper av 12 tradisjonsomtalte rettsaker fra 1686 til 1798. De nevnte 6 skiller seg ut fra de øvrige, så vi står ikke overfor et generelt avvik for et helt tidsrom.

Som vi tidligere har sett, er disse seks sagn blant de beste oppskrifter vi har med hensyn til „opplysning's" pålitelighet.

Sagnene skildrer kjærestedrap (Sigurd Sordal), rovmord (Flatåsgutten, De to røverne), barnedrap (Angerskleiv) og slåsskamp med dødelig utgang (Olav Garvik, Kittil Slettemo). Altså er det ikke en samling typer av en spesiell kategori, bortsett fra at de skildrer de mest dramatiske og tragiske hendelser vi har tradisjon om. På bakgrunn av det brutale innhold og hendelsenes blodige utfall, er det overraskende å konstatere innslag av bot og soningstanker i disse sagntypene. I de seks sagnene reagerer man meget sterkt på ugjerningene. Men i denne tradisjonen inngår soning ved siden av straffemotivet som et viktig element. Viser den skyldige vilje til å sone, inntar miljøet en forsonende holdning til forbryteren, selv om han er skyldig til døden. Man må stå til rette for sine gjerninger, men lønnes utover det timelige for sin angrende holdning til det som er forbrutt. Det er et kirkelig religiøst motiv som kommer inn. Olav Garvik overgir seg for å stå til rette for det gale han har gjort. Kittil Slettemo mottar syndenes forlatelse i kirken og bekjenner før han går til skafottet. Barnemorderne i „Angerskleiv" vender tilbake til bygda etter først å ha flyktet, for å ta sin straff. Den ene røveren fra Rotsund, han som i hele sagnet er framstilt nærmest

som uskyldig på bekostning av den fordervete kameraten som begår alle drapene og dør usalig, denne ene røveren blir konfirmert før henrettelsen. Flatåsgutten følger frivillig med til festningen og benytter ikke en god anledning til å slippe vekk; også han vil sone sin brøde. Sigurd Sordal vender tilbake fra Sverige og avslår benådning på retterstedet.

I alle disse sagnene går den skyldige frivillig i døden. I Angerskleiv, De to røverne, Kittil Slettemo er det belegg i kildene for den religiøse botshandling som er antydet ovenfor. I Sigurd Sordal har miljøet uten tvil oppfattet tilbakekomsten fra Sverige som uttrykk for ønsket om å sone. I Olav Garvik og Flatåsgutten har vi ikke direkte belegg for den botferdige holdningen i kildene, men også her har tradisjonsmiljøet oppfattet de skyldige som angrende og botferdige. Sagnet om Olav Garvik er slektstradisjon, og dette er nok forklaringen på at man tillegger Olav en slik holdning. Det tjente ætten til ære at den dømte ville gjøre opp for seg og innrømmet bruddet på lov og rett. De to øvrige sagnene går om personer som miljøet muligens utfra slektskapsforhold og/eller sympati har oppfattet som skyldbevisste eller sonende.

Dette religiøse motivet er tydelig betydningsfullt og bevisst for tradisjonsmiljøet. Ser vi på de øvrige sagn i vårt materiale som i tid faller inn mellom Olav Garvik og Sigurd Sordal og i mellom de øvrige av de 6 typene med det omtalte motiv, har vi her en ensidig fordømmelse av den dødsdømte. (Avvik Einvald Geitåsen.)

Mikkel Ormberg og Ole Mikkelsen, drapsmannen på Byggland, mannen i Mannefadde, Jon fangen, tjenestegutten på Klemma: her er ingen løfting av den dødsdømte utover denne verden, ingen salmesang i tradisjonen som i sagnet fra Granvin, ingen altergang og ingen konfirmasjon, ingen frivillig overgivelse og tilståelse. Man kan føle sympati med mannen i Mannefadde og med mannen som drepte på Byggland. Men her er ingen spor av noen religiøs holdning hos dem som er dømt til døden. Går vi nok en gang til de skriftlige kildene i forbindelse med de sagnene som fordømmer forbryteren ser vi at vi ikke har en eneste opplysning om kirkelig påvirkning på den dødsdømte før henrettelsen. Ett unntak er opplysninger i samband med henrettelsen av Jon fangen, hvor delinkventen tydeligvis etter notat i kirkeboka har mottatt syndsforlatelsen. Dette avviket i det mønsteret vi har forsøkt å skissere, må skyldes det usedvanlig råe dobbeltdrapet denne personen hadde gjort seg skyldig i. Særlig drapet av barnet, måten det ble utført på og motiveringen for det, må ha gjort et så sterkt inntrykk i miljøet at det ikke var plass til en forsonende holdning overfor en slik person, tross hans botferdighet.

Når vi skal diskutere de nevnte sagns verdi som „holdning" i denne sammenheng, må vi betrakte det vi kaller sonings-botsmotivet under en referansefunksjonell synsvinkel. Forutsetningen for at et motiv, og hele sagn for den saks skyld, skal traderes korrekt og pålitelig, er at det traderte har en funksjon i miljøet. Tradisjonen må fylle en oppgave, den må dekke et behov. Våre sagn om bot er som alt nevnt av de mest pålitelige vi har som „opplysning". Også botsmotivet er reell virkelighet, og i alle seks tilfellene uttrykk for en holdning fra miljøets side overfor personen. Et slikt motiv kunne ikke oppstå eller bli tradert om det ikke henviste til en tankeverden som fantes allment i miljøet, en kjent forestillingsverden som både forteller og tradisjonsmiljø kunne referere til. Kan vi i tidsrommet fra slutten av ortodoksien til Hans Nielsen Hauge finne åndsstrømninger som våre religiøse motiv kan referere til, eller korrespondere med? Av epokene i kirkehistorien regnes ortodoksien fra 1617

til 1700, pietismen er rådende i tidsrommet 1700 - 1769, mens opplysningstiden faller mellom 1760 og 1800.[12]

I sterkere grad enn noen annen inndeling, representerer den kirkehistoriske ofte et kunstig skille. En religiøs strømning, som andre åndsstrømninger, slutter ikke brått med ett årstall og en ny begynner ikke ved det neste. I religiøse spørsmål er menneskene mer enn vanlig konservative, og det gamle henger igjen lenge etter at en ny retning offisielt har overtatt. Tydelig ser vi dette i overgangen fra katolisisme til lutherdom. Katolske skikker og forestillinger har levet i folket helt opp til vårt århundre, og noe eksisterer vel fremdeles. I trosspørsmål må vi mer enn ellers operere med glidende overganger over lange tidsrom. Tar vi f.eks. pietismen, opphørte den ikke i almuen omkring 1760, for så å gå over i opplysningstiden.

Pietismen hadde makt over sinnene langt utover disse tidsgrensene. De folkelige vekkelsene etter 1800 bekrefter dette.

Bot og soning har alltid stått sentralt i kristen forkynnelse. Men med ortodoksien kommer botstanken sterkere i forgrunnen enn før. Kristian IV (1588-1648) forsøkte ved påbud og forordninger å få fremgang i dobbeltmonarkiet for botsfromhetens idealer.[13] Og dette ble godt mottatt ute blant folket.[14] Folk skulle refses for sine synder og formanes til et bedre liv og levnet.[15] Kirketukt ble innskjerpet, og gjennom gudstjenestene kom menighetene i kontakt med Kingos salmer, hvor understrekningen av den enkeltes fromhet, ansvar og behov for syndsforlatelse ble poengtert.[16] Kingos salmer var i stor utstrekning i bruk opp til 1850-årene, og flere av hans salmer synges den dag i dag.

Ortodoksien førte til at en større vekt ble lagt på troslivets individualisering. Botsfromheten kom på slutten av 1600-tallet mer og mer i forgrunnen gjennom oppbyggelseslitteratur. Tankene ble også godt spredd ved forkynnelse.[17] I denne tiden ble nemlig presteutdanningen omformet og kravene til faglig kvalitet styrket. De gjeldende teologiske retninger ble mere framtredende i den enkelte prests utlegging av teksten. Ortodoksiens krav til enkeltindividet om bevisstgjøring av sitt trosliv gjennom en rett holdning til synd ved anger og soning, ble sterkere aksentuert ved pietismen. Individet kommer mer i forgrunnen enn før, personlig bønn, inderliggjørelse av troslivet og kravet om botsfromhet ble stadig mer sentrale begreper. Gjennom prekener, salmebøker, husandakter og ikke minst gjennom konfirmasjonen ble denne teologi spredd i menighetene og til alle lag av folket. Pietismen fikk et sterkt tak på den enkelte mennesket, og øvde sin innflytelse usvekket selv etter overgangen til opplysningstiden.

Sagnene våre om forbrytere som soner sin synd og lider sin straff frivillig, faller i tid innenfor en åndsepoke hvor kirken har en større og større innflytelse på menighetsmedlemmene, og hvor tanker om bot og forsoning er sterkt framhevet i forkynnelsen.

Tradisjonsbærere som fortalte om disse forbryterne med det nevnte sinnelag, ville finne referanse i tradisjonsmiljøet for de reelle religiøse motiv i sagnene. Tradisjonen avspeiler ikke bare en religiøs holdning hos den enkelte aktuelle lovbryter. Tradisjonen viser oss også et miljø som er preget av og inneforstått med slike tanker. Derfor er Olav Garvik og Flatåsgutten, hvor soningen ikke er verifisert, formet av sympati og medlidenhet utifra de rådende religiøse tankestrømninger.

Utfra denne synsvinkel får våre sagn fra 1686-1798 en spesiell kildeverdi som

„holdning". Vi har sett at soningen og mangel på soning i disse sagnene faller naturlig inn i bildet av den religiøse tilstand i miljøet på denne tiden. Soningsmotivet blir som „holdning" en kilde til forståelse av hvilken innstilling miljøet hadde til forbrytere.

Vi har sett at alle forbrytelser av denne kategori som avhandlingen er opptatt av, har blitt straffet like strengt av miljøet som av domsmaktene. Synet på forbrytelsen er altså konstant, selv om synet på forbryteren variere. Hvordan „holdningen" er til forbryterne i det nevnte tidsrom, har vi altså klarlagt ved å studere bots- og soningsmotivet på bakgrunn i den rådende religiøse strømning på denne tiden. Vi har sett at miljøets holdning til lovbryteren er avhengig av lovbryterens holdning til ugjerningen. Det er visse krav som stilles til forbryteren for at miljøet skal forholde seg positiv til den straffede personen: anger, soning og syndserkjennelse. Oppfylles dette, stiller miljøet seg positivt til personen, men helt i tråd med rettsoppfatningen og tanken om at synder skal straffes, må straffen over den skyldige likevel fullbyrdes, selv om botstanken er framtredende hos den dømte. Sagnene viser oss ved sin „holdning" hvordan man i en gitt periode så på forbrytere, synspunkter som var diktert av forbryterens egen oppfatning av seg selv og sin gjerning.

Vesentlig i denne sammenheng er å påpeke om de senortodokse og pietistiske trekk ved denne tradisjonen er primære eller sekundære. Vi kan i den forbindelse merke oss at alle sagnene det her er tale om, faller innenfor senortodoksien og pietismen og tiden like etter. Her må vi regne med glidende overganger, så det er ingen ting som taler for at ikke pietismen hadde tak på folk like før 1800, selv om opplysningstiden offisielt overtok. På grunn av det tidligere omtalte krav til referansefunksjon for at tradisjon skal overføres og være levende, er det klart at disse sagnene, som har blitt skapt i en tid hvor bot og soning inntok en avgjørende plass i folks kristensyn, har hatt med disse religiøse motivene fra starten av, spesielt fordi motivene i de fleste tilfellene har karakter av „opplysning". (Se nedenfor.)

På 1800-tallets begynnelse og utover mot oppskrivningstiden tidlig på 1900-tallet, var disse teologiske tankene ikke så sterkt aksentuerte. Referansen mangler med andre ord. Man ville derfor ikke satt inn motiv under traderingsprosessen som ikke hadde respons i tradisjonsmiljøet. Noe som støtter dette synet, er at det i tradisjonen før 1686 og etter 1798, ikke er mulig å påvise liknende tanker og motiv. Vi må da kunne anse soningsmotivet og botstanken som primære i tradisjonen. I tradisjonen fra 1686 - 1798 hvor disse motivene forekommer, må de utvilsomt ha hatt en pedagogisk hovedfunksjon. Når det gjelder klargjøring av hvordan slike motiv kan holde seg konstante og pålitelige utover den tid de er åndshistoriske aktuelle, henvises til avsnittet „Opplysning". Vi vil imidlertid se på de momenter som har hatt betydning for utforming og overføring av vårt sagnmateriale.

Tradisjon som i sitt innhold har utgangspunkt eller forankring i miljøet, har et element av normerende og stabiliserende karakter, som er uttrykk for den moralkodeks som var rådende i miljøet. Et hvert verdisystem avføder visse normer, og brudd på normen fører til sanksjon, som gjerne har det formål å gjenopprette status quo. Dette medfører at overtredelser av normer fører til miljøreaksjoner i form av sanksjoner som straff eller trussel om straff. Selv om dette kan eksemplifiseres med en rekke ballader,[18] er dette funksjonelle aspekt ved det muntlig overleverte likevel mest framtredende innen sagngenren.

I tradisjonen om draugen er denne funksjonen sterkt uttalt, samtidig som tradisjonsstoffet angir muligheter til å avverge sanksjoner ved å opprettholde normene:

> „Ein supranormal situasjon vart det også når folk fekk sjølik i reiskapen eller fann sjølik i stranda etter uver. Det finst ei rekkje forteljingar, memorat, om dette, og dei gjer det klårt korleis supranormale førestellingar vart levande i samband med sjølik. Der er alt nemnt at det i fiskarmiljøet var uskriven lov at sjølik skulle førast i land og gravleggjast i kyrkjegarden. Eit brot mot normen ville då kjennast som ein urett mot den døde. Det skapte otte og uro og vondt samvit hos dei som såleis ikkje gjorde si medmenneskelege plikt. I ein slik situasjon ville førestellinga om den døde bli levande. Han hadde lide urett, og dei levande måtte venta at brotet ville bli straffa. Ein måtte altså venta at draugen ville koma. Det er ikkje her tid til å referera frå den rike tradisjonen om dette, det får vera nok å nemna at draugen tok hemn på mange måtar. Folk som av vondt samvit venta på det vonde som kunne koma, vart plaga av dauingar heile livet, dei kunne bli sjuke så dei døydde av det og dei kunne gå frå forstanden."[19]

Også i deildegasttradisjonen finner vi reaksjon på kodeksbruddet: flytting av merkesteiner fører til gjengangertilværelse for gjerningsmannen. Men viser attergangeren vilje og evne til å rette opp skaden ved de midler som foreligger, da oppnås balanse mellom norm og realitet.

> „I folketrotradisjonen er det vanleg at deildetjuven eller merkesteinflyttaren får til straff at han må vandre kvilelaus omkring som attergangar."[20]

> „Det er altså etter tradisjonen mykje om å gjere at steinane kjem tilbake til sin rette plass, og her er det nok ikkje berre tenkt på at gasten skal sleppe å li, men fyrst og fremst på at ikkje urette eigarar skal få kanne til seg annan manns jord og ha nytte av henne for framtida. Når gasten får fred med det same steinen kjem på rett plass, må ein skjøne det slik at no er skadeverknaden av deildeflyttinga borte. Etter den folkelege rettskjensla har ikkje den skuldige lenger noko å stå til ansvars for. At han *religiøst* ikkje er ferdig med brotsverket sitt, er ein annan ting."[21]

Vi finner det samme mønster i tradisjonen igjen i forbindelse med utburden: drepe barnet ved å sette det ut (brudd på normen) - barnet går igjen og plager folk, særlig moren (sanksjon) - dåp og/eller begravelse i viet jord (det kan ikke gi barnet livet tilbake, men man gjenoppretter normen så langt råd er).

Tradisjonen straffer med andre ord overtredelser av normsystemet i miljøet. En helt eller delvis opprettelse av status quo oppnås ved gjenoppretting av normen.

Vårt tradisjonsmateriale om drap og overfall er gjennom „holdningen" sterkt preget av forholdet mellom normbrudd og rettferdig straff. Denne tradisjonen faller ved sin oppbygging og sitt emnevalg inn i et tankemønster hvor verdinormer og sanksjoner utgjør en av de funksjonelle dominanter. Utfra denne siden ved tradisjonen er det naturlig at straffen i sagnene våre poengteres ved den omtalte „holdning" til forbrytelsene. I og med at slike sagn med konstituerende konstanter som går om lovbrudd og straff, faller inn i et verdisystem og i et tenkesett som er dominert ikke bare av et visst syn på vold og voldsbruk, men på normbrudd generelt, har dette betydning for visse innholdsvariablers „opplysning". Denne delen av kildebegrepet blir da å forklare funksjonelt, i den utstrekning „opplysningen" refererer og reflekterer miljøets normer. Dette vil vi komme nærmere inn på nedenfor. (Se s. 189 ff.) Den normerende side ved tradisjonen har med andre ord betydning for sagnenes kildeverdi både som „opplysning" og „holdning".

Tradisjonens reaksjon på brudd på normer som er av verdi for miljøet å opprett-

holde, er som tidligere vist bare en del av det skisserte system. Forsøket på å skape en gjenoppretting av normene eller tilnærmet status quo, lykkes i tradisjonen ved de implisertes hjelp. Et positivt syn blir anlagt på den, (de) berørte person(er), når det søkes å bøte på skaden. Fiskeren som gravla sjøliket, fikk fred. Utburden sluttet å plage folk når man gravla den; deildegasten fikk først ro i graven når merkesteinene ble flyttet tilbake på plass. I tillegg til pietistisk innvirkning, gis det dermed utfra dette normsystemet en supplerende forklaring på tradisjonens syn på forbrytere som søkte soning på retterstedet eller under fangenskapet. De pietistiske dragene er som før nevnt primære i tradisjonen og har referansefunksjon i miljøet. Men samtidig glir da sagnene med soningsmotiv inn i et system tradisjonsmiljøet har om oppfatning av personer som ønsker å skape motvekt mot det bruddet på normer de har voldt, ved å sone. Soningen blir da et reelt uttrykk for ønske om gjenoppretting av normen, et forsøk tradisjonen aksepterer fullt ut. (Jfr. Bø om deildegasten s. 179.)

Dermed blir ikke bare reaksjonen på drap og voldsbruk forståelig, men belyst blir også hvorfor visse forbrytere ble betraktet med en mildere innstilling av miljøet enn andre, til tross for at deres lovbrudd oftest var de største. Tradisjonsmiljøets holdning til forbryteren er m.a.o. ikke avhengig av forbrytelsen, men av hvilken innstilling vedkommende har til sin ugjerning.

„Holdning" til det embetsverket som har avsagt dommene, står nært forbundet med synet på dommene, forbryterne og forbrytelsene. Det er ikke mulig utfra det analyserte materialet å gi støtte til synspunkter som hevder motsetning almue/domsmyndighet. Holdningen til dommene har vist at embetsverket ikke dømte strengere enn miljøet godtok. Snarere tvert om. Der hvor dommen er et resultat av liberalisering, ønsker miljøet en skjerpelse av straffene. Dette har vi blant annet sett av saken mot Johannes Skarpedale, som endte med full frikjennelse. Interessant i denne sammenheng er at tradisjonen anfører grunnen til frifinnelsen å være korrupsjon. I ..Bratterudmordet" og i „Satanskviten" rettes det et visst angrep mot den samme sorenskriveren som dømte drapsmannen til Olav Reishus. Den begrunnete kritikken mot Juel som slår igjennom i de tre nevnte sagntyper, er kritikk rettet mot en bestemt mann p.g.a. hans misligheter og embetsforsømmelser. Beskyldningene i tradisjonen er ikke uttrykk for en motvilje mot embetsstanden generelt. Materialet avspeiler en positiv „holdning" til den delen av embetsverket som stelte med lov og rett i kriminalsaker. Det er ingen reaksjon på dommene som slår tilbake i et negativt syn på dommerne. - Opposisjonen bønder/embetsmenn, bl.a. påvist i Kohts bok „Bondestrid"[22] og enda tydeligere understreket i hans større verk om „Norsk bondereising", er udiskutabel:

> „Just dette er det som er sams for alle desse segnene, frå den fyrste til den siste, at det er bonden som vinn eller i minsto har det åndelege yvertake. Både retten og vete er alltid på hans side. Vi kann vere stø på at soleis gjekk det ikkje alltid i live. Eller snarere tvert imot: jamnast var det bønderne som tapte i stridane. Rimeleg nok, - embetsmennene var då sjølve styringsmakta i lande, og i retten var det dei sjølve som sat til doms; det var berre naturleg at dei helst fann retten på embetssida. Dei rekna seg for dei lovlege herrane i landet, og bønderne hadde den skyldnaden på seg å lyde dei, - motstand var upprør.
> Men so tok bønderne sin mun att i diktinga. Her kunde inga ytre yvermakt ta sigeren ifrå dei. Her kunde ynske og viljen føre fram til den rettferdige endskapen. Og alle dei segnene som føddes av striden, vart difor av seg sjølv til klasse-agitasjon. Dei heldt motsetninga til yverklassene levande i sjelene, dei egga til å sette alle evnene inn i striden, dei nørde sjølvtillita, og dei mana til samhelde. Segnene er difor mykje meir enn berre vitnemål um tanke- og kjensleliv hos bøndrene; dei var levande makter i reisingsstriden deira."[23]

Motsetningen sagnene etter Kohts mening gir uttrykk for, ligger på det politiske planet. I vårt sagnmateriale er det ikke rettssaker mellom bonde og embetsmann som omtales. Hadde det vært tilfelle, ville nok motsetningene mellom de to samfunnsgruppene farvet tradisjonens framstilling i sterk grad. Opposisjonen ville da fått politisk karakter. I kriminalsaker hvor bønder etter sammenstøt med folk fra samme samfunnslag dømmes av embetsmenn til lange fengselsstraffer eller til henrettelse, slår ikke motsetningen til embetsverket gjennom verken i „holdning" til dommen eller dommeren.

Samlet vil denne siden av undersøkelsen som faller inn under analysen av holdningsaspektet ved kildebegrepet, ha gitt oss øket forståelse av og kunnskap om engasjement i tradisjonsmiljøet overfor hendelser, personer og forhold som apellerte til følelser, livsholdning og rettsoppfatning, noe som ytrer seg i sagnene i form av sympatier, antipatier, idealer, normer og oppfatninger.

2. *„Opplysning"*

En sammenholdning av de enkelte sagns kildeverdi som „opplysning" vil gi oss et bilde av traderingstidens innvirkning på de fakta tradisjonen ønsker å meddele, samtidig som vi vil få klarhet i hva det muntlige overleverte har bevart av slike opplysninger. De historiske sagns funksjon vil det være mulig å kartlegge utfra denne sammenfattende analysen. Vi vil i det følgende støtte oss til den statiske framstillingen på neste side.

I en skjematisk oversikt er det uråd å få med hvor innholdsrik en konstant er. Her får vi da vise til de enkelte analysene. Bedre lar det seg måle hvilke konstanters innholdsvariabler som er mindre riktige enn de øvrige. For å vise disse ulike trinnene i oppløsningsprosessen, innfører vi som det framgår av tabellen, overgangsform 1 og 2. I kategorien overgangsform 1 omfattes de tilfeller hvor bare deler av konstantens innholdsvariabel har opplysningsverdi: en viss person dømmes til fengselstraff, men antall år straffen beløper seg til, gis det gal eller ingen opplysning om; deler av motivet for handlingen er rett; fornavnet på en person er bevart korrekt, men etternavnet medfører ikke riktighet. Dette er nevnt for å illustrere hvilke kriterier som legges til grunn for klassifiseringen. - Overgangsform 2 finner vi utelukkende i forbindelse med konstant 2, 3 og 4. Overgangsform 2 rommer innholdsvariabler som er mindre konsise, nærmest generelle i formen, men som likevel lar oss få vite gjennom en spesifisering om handlende eller skadelidte person var mann/kvinne, barn/voksen, eller når det gjelder konstant 4, gis det en viss angivelse av hvor eller ved hvilken anledning begivenheten fant sted.

Av skjemaet på s.182 er det blant flere forhold spesielt ett som er iøynefallende. Av 40 oppskrifter har 29 ingen tidsangivelse overhodet; konstant 1 mangler fullsten-

Tabell I

Konstant	Rett innholds-variabel	Over-gangs-form 1	Over-gangs-form 2	Gal innholds-variabel	Konstant mangler
1.Tidfesting	2	6	0	3	29
2. Handlende person	15	14	2	9	0
3. Lidende person	8	10	13	9	0
4. Hvor det hendte - ved hvilken anledning	18	12	2	6	2
5. Motiv	21	3	0	7 (2 skyldes „holdning")	9
6. Hva som hendte	35	3	0	2	0
7. Utfall	25	9	0	6 (2 skyldes „holdning")	0

dig. Av de 11 oppskrifter som har tidfesting, gir 3 gal tidfiksering av hendelsene,* 6 er representert i overgangsform 1 ved en rund, upresis datering.** Bare to sagnvarianter av førti har en innholdsvariabel i konstant 1 som har opplysningsverdi.***

Tradisjon som i det hele tatt bestemmer hendelsene i tid, rett eller galt, er spredd i tid fra Ole Mikkelsen 1689 til drapet på rømlingene 1850. Det er ikke sagn fra noe tidsrom som peker seg ut som spesielt „villige" til å tidfeste begivenhetene. Vi har en god del sagnoppskrifter også innen vårt materiale fra 1800-tallet som ikke opplyser noe tidspunkt for når hendelsene fant sted. Mangel på tidsfiksering skyldes med andre ord ikke traderingstidens lengde. Det ser heller ut til at sagn med en relativt lang overleveringstid er godt representert i overgangsformen i forhold til sagn

* 14. Mordet på Klemma 123 år i muntlig overlevering, 19. Sisselsønnene v.1 90/100 - 120/30 år, 23. Drapet på rømlingene v.2 58 - 64 år.

** 5. Ole Mikkelsen v.1 ca.200 år, 7. Kittil Slettemo ca. 157 år, 13. De to røverne 100 år, 15. Sigurd Sordal v.2 103 år, 21. Viking Rykke ca. 55 år, 22. Mordet på Rude v.1 62 år.

***17. Mordet ved Søbak 117 år, 23. Drapet på rømlingene v.1 79 år.

med kortere overføringstid. Men for materialet sett under ett, er ikke tidsfikseringen en konstant som miljøet generelt sett la stor vekt på å fylle med en innholdsvariabel. Tidsbestemmelse representerer heller unntaket. Når først tradisjonen gjør forsøk på å datere hendelsene, blir gale opplysninger og overgangsformer tegn på nedbrutt sagntradisjon. Men tradisjon uten tidsbestemmelse er ikke belegg for destruktive krefters virkning i traderingsprosessen. Dette faktum forteller oss heller om trekk ved sagnets uttrykksform.

Som vi ser av skjemaet, er hendelsene forsøkt personfestet i sagnene. Best bevart i så måte er navnet på den person som setter handlingen i gang. 15 oppskrifter har rett konstant, 14 representerer en unøyaktig overgangsform 1, 2 oppskrifter er svært generelle i formuleringen av hvem som handlet (overgangsform 2), men 9 oppskrifter av 40 nevner personen med galt navn. Dette viser oss at sagntradisjonen opphavelig, og også i nedskrivningsøyeblikket, i stor grad prøver å personfeste hovedpersonen i sagnet. For et ættebevisst tradisjonsmiljø blir det derfor ikke nødvendig med en tidfiksering ved hjelp av årstall. Personenes navn og gårdstilknytning er tidfesting god nok for miljøet og tradisjonsbærerne. - Mangel på tidsbestemmelse er ikke tegn på nedbrutt tradisjon, men gir oss derimot, sett på bakgrunn av de øvrige konstantene, en forståelse av at sagngenren ikke er så opptatt at den slags fikseringer, men plasserer hendelsen i tid ved hjelp av personers relasjoner seg i mellom og deres plass i gårdshistorien.

Når vi ser nærmere på de 15 oppskriftene som har rett innholdsvariabel i konstant 2, er alle tidsavsnitt materialet som helhet dekker, representert; de femten oppskriftene har innbyrdes varierende traderingstid.*

14 oppskrifter har delvis rett personbestemmelse (overgangsform 1), dvs. den handlende personen er enten knyttet til rett gård, eller han/hun er navngitt med rett døpenavn. Også her har sagnene ulik traderingstid.**

Overgangsform 2 er bare representert ved to oppskrifter.*** Hittil vil det ha vist seg at traderingstiden ikke er avgjørende for påliteligheten av konstant 2's innholdsvariabel. Det er heller ikke sagn med lengre traderingstid enn andre vi finner i overgangsgruppene.

Ser vi derimot på overleveringstiden for de sagnoppskriftene som har gal innholdsvariabel når det er tale om handlende person, viser forholdet å være et annet. Vi har

* 3. Olav Garvik 221 år, 4. Mikkel Ormberg v.1 200 år og v.2 250 år, 5. Ole Mikkelsen v.1 noe over 200 år, v.2 noe over 200 år, 6. Mordet på Byggland v.1 ca.170 år, v.2 ca.163 år, 7. Kittil Slettemo ca. 157 år, 10. Mannefadde maks. 175 år, 11. Tellei Lund ca. 130 år, 15. Sigurd Sordal v.1 123 år, v.2 103 år, 16. Mordet på Syftestad v.2 ca.94 år, 22. Mordet på Rude v.1 62 år, 23. Drapet på rømlingene v.1 79 år.

** 9. Flatåsgutten maks. 178 år, 12. Jon fangen v.1 146 år, v.2 132 - 135 år, v.3 146 år, 13. De to røverne 100 år, 16. Mordet på Syftestad v.1 88 år, 17. Mordet ved Søbak 117 år, 18. Bratterudmordet 89 år, 19. Sisselsønnene v.3 ca. 120 år, v.4 78 -79 år, 20. Satanskviten 70 - 90 år, 21. Viking Rykke maks. 55 år, 22. Mordet på Rude v.2 61 år, 23. Drapet på rømlingene v.2 58 - 64 år.

*** 2. Drapet på Vehus v.1 ca. 190 år, 8. Angerskleiv ca. 140 år.

å gjøre med 9 varianter.* Det er tydelig eldre sagn som har galt navn på den personen som setter handlingsrekken igang. Det dreier seg om 9 oppskrifter fordelt på 5 typer. Alle har en delvis lang traderingstid bak seg før den skriftlige fikseringen. Disse gale innholdsvariablene utgjør, sammenliknet med hele det materialet som har belagt denne konstanten rett eller med overgangsformer med ulik traderingstid, en relativt liten prosent. Gruppen „gal innholdsvariabel" i konstant 2 er ikke stor nok til å danne grunnlag for slutninger som understøtter hypoteser om at sagnenes kildeverdi avtar proporsjonalt med traderingstiden. Dette ville i så fall indikere at alle sagn med en viss traderingstid bak seg hadde mistet kildeverdi som „opplysning" i visse konstanter.

At lang traderingstid ikke nødvendigvis betyr nedsatt kildeverdi som „opplysning" for konstantene, blir understøttet når vi tar for oss sagnenes evne og vilje til å fortelle navn på den person handlingen går ut over (konstant 3).

Ser vi på navngivningen av den/de personen(e) handlingen er rettet mot, er det 8 oppskrifter hvor innholdsvariablen har karakter av „opplysning." De 8 variantene er fra ulike tidsrom, og heller ikke her ser det ut til at traderingstiden har innvirkning på påliteligheten.** Betrakter vi overgangsform 1, viser en ny tendens seg. Overgangsformen er representert ved 10 oppskrifter.***

Tendensen blir styrket når vi ser på overgangsform 2. 13 oppskrifter faller inn under denne gruppen.****

De direkte gale opplysningene om personen handlinger går utover, er begrenset til 9 oppskrifter fordelt på 6 typer.*****

Når det gjelder kildeverdien som „opplysning" i konstant 3's innholdsvariabel, ser vi noe av det samme som i studiet av konstant 2: tradisjon med lang overleveringstid *kan* være like korrekt som tradisjon med kort overleveringstid. Men muntlig tradert stoff *kan* på den annen side i begge konstanter ha manglende kildeverdi etter 60 - 70 år, selv om disse tilfellene representerer et fåtall av den samlete oppskriftsmasse.

Sammenlikner vi tabellene for konstant 2 med de tall vi finner for konstant 3,

* 1. Drapet på Haukom v.1 243 år, v.2 235 år, 2. Drapet på Vehus v.2 ca.200 år, v.3 205 år, 14. Mordet på Klemma 123 år, 19. Sisselsønnene v.1 90/100 - 120/30 år, v.2 ca. 120 år, Einvald Geitåsan v.1 170/80 - 200 år; v.2 ca. 200 år.

** Olav Garvik 221 år, 6. Mordet på Byggland v.1 ca. 170 år, 8. Angerskleiv 170 - 180 år, 11. Tellei Lund ca. 130 år, 17. Mordet ved Søbak 117 år, 18. Bratterudmordet 89 år, 20. Satanskviten 70 - 90 år, 22. Mordet på Rude v.1 62 år.

*** 2. Drapet på Vehus v.1 ca. 190 år, 6. Mordet på Byggland v.1 ca. 170 år, 10. Mannefadde maks. 175 år, 14. Mordet på Klemma 123 år, 16. Mordet på Syftestad v.1 88 år, v.2 noe over 94 år, 19. Sisselsønnene v.1 90/100 - 120/30 år, v.2 ca. 120 år, v.3 ca. 120 år, 21. Viking Rykke maks. 55 år.

**** Drapet på Haukom v.1 243 år, 9. Flatåsgutten maks. 178 år, 12. Jon fangen v.1 146 år, v.2 132 - 135 år, v.3 146 år, 13. De to røverne 100 år, 15. Sigurd Sordal v.1 123 år, v.2 103 år, 19. Einvald Geitåsan v.1 170/80 - 200 år, v.2 ca. 200 år, 22. Mordet på Rude v.2 61 år, 23. Drapet på rømlingene v.1 79 år, v.2 58 - 64 år.

***** 1. Drapet på Haukom v.2 235 år, 2. Drapet på Vehus v.2 ca. 200 år, v.3 205 år, 4. Mikkel Ormberg v.1 200 år, v.2 250 år, 5. Ole Mikkelsen v.1 ca.200 år, v.2 ca.200 år, 7. Kittil Slettemo ca. 157 år, 19. Sisselsønnene v.4 80 - 81 år.

er det nære på samme tall for overgangsform 1 og gal innholdsvariabel. Det er i rett innholdsvariabel og innen gruppen overgangsform 2 den store divergensen mellom disse to konstantene viser seg. Når det gjelder konstant 3 kommer det som alt antydet inn en ny tendens. Innholdsvariablen i konstant 3 brytes lettere ned enn konstant 2. Generelt sett ser det ut til at sagnoppskrifter med en traderingstid på over 100 år har liten kildeverdi når det gjelder opplysning om den personen en handling er rettet mot (vi ser da gruppene overgangsform 1 og 2 samt gal innholdsvariabel under ett). Traderingstiden spiller, som vi før har vært inne på, ikke noen avgjørende rolle i spørsmålet om en konstants pålitelighet som kilde. Men undersøkelse av konstant 3 i det samlete materialet viser at når en oppskrift blir tradert mellom 100 og 250 år, melder vanskene seg med å meddele rette personnavn. Senere vil vi se at dette henger nøye sammen med tradisjonens funksjon.

Konstant 4 gir oss kunnskap om hvor hendelsen gikk for seg og ved hvilken anledning gjerningen sagnet forteller om, ble utført. 18 av oppskriftene har rett innholdsvariabel.* Det er også her stor spredning i tid oppskriftene imellom.

Majoriteten av oppskrifter som har rett innholdsvariabel i konstant 4, har traderingstid over 100 år.

Overgangsform 1 er representert med 12 ulike varianter,** fordelt på 8 typer. Bare to av variantene har en traderingstid på under 100 år. Vi ser her den samme tendensen som i konstant 3. Visse sagntyper har oppløsningstendenser i visse konstanter når traderingstiden blir mer enn hundre år. Denne hypotese styrkes når vi tar for oss overgangsform 2, som representeres ved 2 oppskrifter.*** Ytterligere støtte for dette finnes når vi betrakter traderingstiden for variantene med gal innholdsvariabel.**** Det er 6 varianter, 4 typer, som alle hører med til materialets eldste sagn, med en traderingstid på over 200 år. Konstant 4 mangler dessuten i 2 varianter,***** begge med relativ lang traderingstid.

Innholdsvariablen i konstant 4 *kan* holde seg pålitelig som „opplysning" uavhengig av traderingstiden. Men det ser ut til at navn, personnavn og stedsnavn, i konstantene 3 og 4, samt anledning for ugjerningen, etter 100 års overleveringstid er inne i en fase hvor de oppløsende krefter virker sterkt inn på denne siden av tradisjonen. At det er personnavn og stedsnavn som først brytes ned etter et visst antall år, understøttes statistisk av det faktum at i de tre siste konstantene, 5, 6 og 7 som går på saks-

* 2. Drapet på Vehus v.1 ca. 190 år, 6. Mordet på Byggland v.2 ca.163 år, 9. Flatåsgutten maks.178 år, 10. Mannefadde maks.175 år, 11. Tellei Lund ca.130 år, 12. Jon fangen v.1 146 år, v.3 146 år, 13. De to røverne 100 år, 16. Mordet på Syftestad v.1 88 år, v.2 ca. 94 år, 18. Bratterudmordet 89 år, 19. Einvald Geitåsan v.1 170/80 - 200 år, v.2 ca.200 år, 20. Satanskviten 70 - 90 år, 21. Viking Rykke ca.55 år, 22. Mordet på Rude v.1 62 år, v.2 61 år, 23. Drapet på rømlingene v.1 79 år.

** 1. Drapet på Haukom v.2 235 år, 3. Olav Garvik 221 år, 6. Mordet på Byggland v.1 ca.170 år, 8. Angerskleiv ca.140 år, 15. Sigurd Sordal v.1 123 år, v.2 103 år, 17. Mordet ved Søbak 117 år, 19. Sisselsønnene v.1 90/100 - 120/30 år, v.2 ca. 120 år, v.3 ca.120 år, v.4 78 - 79 år, 23. Drapet på rømlingene v.2 58 - 64 år.

*** 7. Kittil Slettemo ca. 157 år, 12. Jon fangen v.2 132 - 135 år.

**** 1. Drapet på Haukom v.1 243 år, 2. Drapet på Vehus v.3 205 år, 4. Mikkel Ormberg v.1 200 år, v.2 250 år, 5. Ole Mikkelsen v.1 ca.200 år, v.2 ca.200 år.

***** 2. Drapet på Vehus v.2 ca. 200 år, 14. Mordet på Klemma 123 år.

innholdet, har variantmassen den desidert beste opplysningsverdien. Det er tydelig at det mest pålitelige i den sort tradisjon vi her har behandlet, utgjøres av innholdsvariabler i de konstantene som utgjør handlingsreferatet, og som ikke er preget av tid, sted eller personsfesting.

Når det gjelder konstantene 5 og 6, er det klart at i en skjematisk oversikt som vi forsøker å gi her, blir det ikke plass til gradsforskjeller i evnen til å bevare enkelte detaljer eller enkelte spesielle hendelser korrekt. Det som kreves av innholdsvariablene for å bli klassifisert som riktige, er at de må ha med motivet for handlingen (konstant 5) og hvordan handlingen ble utført (konstant 6). Et handlingsreferat kan innskrenke seg til en setning, eller det kan utgjøre flere trykksider. Gradsforskjellen her er uråd å få inn statistisk. Men viktig for oss er å påvise om det som fortelles, kort eller langt, er rett eller ikke. Når det gjelder hvor utfyllende eller hvor konsentrert en handlingsbeskrivelse kan være, henviser vi til de enkelte sagnanalyser.

Ser vi på konstant 5, foranledningen til gjerningen og motivet for handlingen, finner vi 21 varianter med rett innholdsvariabel av det samlete analysematerialet på 40 oppskrifter.* Rett motiv er bevart tydelig uavhengig av traderingstiden. Overgangsform 2 er ikke belagt, mens overgangsform 1 fylles av 3 yngre oppskrifter.** Den samme spredningen innen materialet med hensyn til traderingstid finner vi ved undersøkelse av gal innholdsvariabel. 7 av oppskriftene, med ulik overleveringstid, har gal innholdsvariabel.*** Her er å si at 2 av oppskriftene (Einvald Geitåsan v.1 og v.2) begge har en motivering for handlingen som er en funksjon av sekundærtradisjonen som har påvirket sagnvariantene.

Konstant 5 mangler i 9 oppskrifter,**** som alle er spredd i tid: Når det gjelder overføringen av motivet for den handling sagnet går om, er det en tydelig tendens til at overføringstiden er underordnet for konstantens kildeverdi som ,,opplysning."

Tendensen blir enda sterkere aksentuert i konstant 6 og 7.

Det er tydelig at selve hendelsen har hatt et sterkt grep på tradisjonsmiljøet i flere generasjoner. 35 varianter av 40 har korrekt konstant 6 (hva som hendte). 3 oppskrifter finner vi i overgangsform 1***** mens 2 varianter har gal innholdsvariabel.******

* 2. Drapet på Vehus v.1 ca. 190 år, v.2 ca. 200 år, v.3 205 år, 3. Olav Garvik 221 år, 6. Mordet på Byggland v.1 ca. 170 år, v.2 ca. 163 år, 7. Kittil Slettemo ca. 157 år, 8. Angerskleiv ca. 140 år, 9. Flatåsgutten maks. 178 år, 12. Jon fangen v.3 146 år, 14. Mordet på Klemma 123 år, 16. Mordet på Syftestad v.1 88 år, v.2 ca. 94 år, 17. Mordet ved Søbak 117 år, 18. Bratterudmordet 89 år, 19. Sisselsønnene v.1 90/100 - 120/30 år, v.2 ca. 120 år, v.3 ca. 120 år, v.4 78 - 79 år, 20. Satanskviten 70 - 90 år, 23. Drapet på rømlingene v.1 79 år.

** 21. Viking Rykke ca. 55 år, 22. Mordet på Rude v.1 62 år, v.2 61 år.

*** 1. Drapet på Haukom v.1 243 år, 4. Mikkel Ormberg v.1 200 år, v.2 250 år, 10. Mannefadde maks. 175 år, 13. De to røverne 100 år, 19. Einvald Geitåsan v.1 170/80 - 200 år, v.2 ca. 200 år.

**** 1. Drapet på Haukom v.2 235 år, 5. Ole Mikkelsen v.1 ca. 200 år, v.2 ca. 200 år, 11. Tellei Lund ca. 130 år, 12. Jon fangen v.1 146 år, v.2 132 - 135 år, 15. Sigurd Sordal v.1 123 år, v.2 103 år, 23. Drapet på rømlingene v.2 58 - 64 år.

***** 11. Tellei Lund ca. 130 år, 23. Drapet på rømlingene v.1 79 år, v.2 58 - 64 år.

****** 4. Mikkel Ormberg v.1 200 år, v.2 250 år.

Ser vi på konstant 7, finner vi den samme dominans av korrekte innholdsvariabler: 25 rette. 9 faller inn under overgangsform 1,* mens 6 har galt utfall på hendelsene.** Av disse skyldes 2 "holdning", som er utslag av påvirkning fra annen sagntype (Olav Reishussagnets innvirkning på fortellingen om Einvald Geitåsan). Traderingstiden har ingen innvirkning på konstant 6 og 7 med hensyn til konstantenes innholdsvariabler og deres kildeverdi som ,,opplysning".

I kapitlet ,,Forskningshistorie - metode - hypoteser" har vi lagt fram forskeres devolusjonistiske oppfatning av hvordan et historisk sagn påvirkes av overføringsprosessen. Fra å være pålitelig samtidstradisjon svekkes sagnets historiske innhold proporsjonalt med traderingstiden. Det er i denne avhandlingen ikke kommet fram synspunkter som støtter denne hypotese. Traderingstiden har ikke avgjørende betydning for sagnenes verdi som ,,opplysning". Med andre ord behøver ikke konstanter med lang traderingstid ha dårligere verdi som ,,opplysning" enn konstanter med relativ kort traderingstid. Den foregående oversikten kan ikke si oss generelt hvor lenge visse motiv i en tradisjon kan holde seg korrekt. Det er uråd å sette opp noen tidsfaktor kontra kildeverdi for hver enkelt konstant. Men det overstående oversyn over påliteligheten av materialets enkelte variabler, vil ha vist oss hva tradisjonen evner å bevare best.

Det som svekkes først, etter noe over 100 år, er person og stedsnavn i forbindelse med konstantene 3 og 4. Det som holder seg best, er navnet på handlende person, delvis motivet for handlingen og i utpreget grad hva som hendte og utfallet av hendelsene.

Med hensyn til straffeutmålingen, må vi her nevne sagnenes manglende evne i visse tilfeller til å bevare nøyaktig selve straffen. Dreier det seg om dødsstraff er saken grei. Minnet om den har man tydeligvis ikke hatt vansker med å bevare. Når det gjelder årsstraff, svikter evnen eller viljen til å huske. Det virker som det viktigste er å få konstatert at vedkommende ble straffet. Dette fører oss over til den andre hovedkonklusjonen analysen av tabellen på s.182 har gitt oss. Det er visse konstanters innhold som har større evne til å holde seg pålitelige over større tidsrom enn andre innholdsvariabler. Dette illustreres ved søylediagram på s.188.

Det er de handlingsbærende elementer tradisjonen har maktet å bevare. En person gjør dette eller hint, der og der utfra de og de motiver. Utfallet av gjerningen er det og det. Utfra denne synsvinkel får vi den før omtalte svikt i konstant 1 og 3's innholdsvariabler, og etter en viss tid følger en svikt også i konstant 4. Tradisjonen sentrerer med andre ord om den handlende person. Det han gjør og utfallet av ugjerningen opptar miljøet. Derfor går de konstanter som ikke går direkte på handlingen og den personen som utfører gjerningen, lettere i oppløsning. Som vi senere skal komme tilbake til, henger disse forhold sammen med på den ene siden ,,holdningen" miljøet har til det fortalte, og på den annen side er dette et utslag av sagnenes funksjon.

* 11. Tellei Lund ca. 130 år, 14. Mordet på Klemma 123 år, 16. Mordet på Syftestad v.2 ca. 94 år, 17. Mordet ved Søbak 117 år, 19. Sisselsønnene v.3 ca. 120 år, v.4 80 - 81 år, 20. Satanskviten 70 - 90 år, 22. Mordet på Rude v.1 62 år, v.2 61 år.

** 19. Sisselsønnene v.1 90/100 - 120/30 år, v.2 ca. 120 år, Einvald Geitåsan v.1 170/80 - 200 år, v.2 ca. 200 år, 23. Drapet på rømlingene v.1 79 år, v.2 58 - 64 år.

NB: De øvrige oppskrifter har rett innholdsvariabel i konstant 6 og 7.

Tabell II

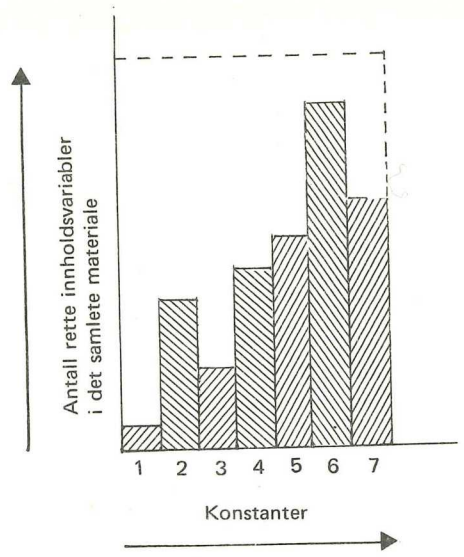

- Dette avsnittet av undersøkelsen omkring opplysningsverdien, har konsentrert seg om de enkelte elementer i de enkelte sagnoppskrifter, traderingstidens innvirkning, hvilke konstanter som svekkes lettest og hvorfor. Vi har på denne måten funnet de bærende, de best bevarte og de konstituerende konstanter, og brakt på det rene hvor uavhengig disse, i motsetning til de øvrige konstanter, er av traderingstiden med hensyn til kildeverdi som „opplysning". Traderingstiden virker ikke svekkende på de handlingsbærende konstanters opplysningsverdi, men på omfanget og fyldigheten av de opplysninger som gis i konstantene 5, 6 og 7. De eldre sagntypene konsentrerer seg om de strengt nødvendige fakta, mens de yngre oppskriftene er mer detaljerte og omstendelige.

Ved nå å se på de enkelte sagnoppskrifters *samlete* opplysningsverdi, vil vi ha mulighet til å få styrket de konklusjoner vi har skissert i det foregående. Hvilke sagntyper skiller seg ut som de mest pålitelige? Skyldes deres kildeverdi traderingstiden, det tidsrommet tradisjonen ble skapt i eller sagnenes funksjon? Er det noen lovmessighet her, som kan forklare oss hvorfor visse sagntyper er mindre egnet som kilde til faktisk kunnskap? Det som kjennetegner et sagn med god opplysningsverdi, er ikke at det forteller godt om et par funksjoner, men at det har en rett og korrekt framstilling av innholdsvariablene i alle de handlingsbærende konstanter.

Vi vil også ved denne gjennomgangen av det samlete materialet støtte oss til et diagram (se side 190).

Ser vi på de ulike oppskrifters samlete opplysningsverdi, vil det framgå med all tydelighet at sagn med ulik traderingstid kan ha like stor eller like liten opplysningsverdi. Samtidig ser vi blant de eldre grupper sagn at det er typene med en sterk uttalt „holdning" som er uttrykk for folkelig rettsoppfatning, som har de fleste konstituerende innholdsvariablene rette. Se s. 175 ff. Diagrammet på s. 188 styrker den foreløpige konklusjonen som ble trukket når det gjaldt hva tradisjonen var opptatt av å bringe videre i miljøet; hva handlende person utførte og hva dette hadde som resultat for ham og de øvrige impliserte. Sagnenes kildeverdi som „opplysning" er dermed avhengig av en spørsmålsstilling som sentrerer om selve handlingen og utfallet av den, samt motiveringen og i en stor grad hvem som satte begivenhetsrekken igang. Har vi dette klart for øyet, viser det seg faktisk at yngre tradisjon kan være mindre pålitelig enn eldre (se tabell III).

Ser vi på tabell II s.188, framgår det hva som gjennomgående ikke bare er bevart av konstanters innholdsvariabler, men også hva som er de mest korrekte innholdsvariabler: motiv - hva som hendte - utfallet. Det er fortellingen om dette som er vesentlig for fortelleren og fortellermiljøet. Innenfor disse oppskriftene har vi da som vi har sett, mange varianter som har utførende persons navn korrekt, og andre som i tillegg har skadelidde persons navn rett. (Se tabell III s. 190.)

Generelt og statistisk sett er de historiske sagns kildeverdi begrenset i sin verdi som „opplysning" til konstantene 5-6-7. Denne avgrensningen er vel og merke ikke å anse som en følge av at tradisjonen er nedbrutt. Tendensen til konsentrering om de tre konstantene er for gjennomført og systematisk til det, og finnes i tradisjon fra alle tider. Også den tradisjonen som har mange av de øvrige innholdsvariablene korrekte, har hovedvekten på de konstantene vi har omtalt som de sentrale. Avgrensingen av interessefeltet skyldes altså ikke nedbryting av det muntlig overleverte, men er et resultat av *funksjonen.* Sagnoppskriftenes opplysningsverdi er avgrenset i de fleste tilfeller for å dekke funksjonen i miljøet. Dermed blir opplysningsverdien som regel begrenset, som følge av behovene i tradisjonsmiljøet. (Om delvis unntak fra denne funksjonsregelen, se avsnittet om forholdet mellom „opplysning" og „holdning", s.194 ff.) Det må være en grunnfunksjon sagnmaterialet som helhet må ha hatt, en funksjon som må ha vært felles. Ser vi på sagnoppskriftene med religiøs funksjon i poengteringen av botstanken, er dette blant de mest pålitelige sagnoppskrifter vi har. Men vi har andre oppskrifter med like stor opplysningsverdi hvor vi ikke finner botstanken, så religiøs funksjon er ikke en forutsetning for stor opplysningsverdi. Men disse sagnene med poengtering av synd og soning må i sitt innhold ha en funksjon som ligger nær det vi har omtalt som materialets grunnfunksjon, ellers ville oppskriftene lett gli over til å bli invarianter når den omtalte referansefunksjon avtok (s.176 - 178).

Det er nøye samsvar mellom funksjon og kildeverdi.

Det er satt opp visse lovbundne regler for tradisjonens stabilitet.[24] Jo mer et tradisjonselement gjengir eller reflekterer allmennmenneskelige problemer, emner og motiv som kan kjennes aktuelle og gjeldende i lange tidsrom, jo større vil stabiliteten være. For historiske sagn innebærer stabilitet kildeverdi. Men dessuten virker det som en lovmessighet at jo mer et tradisjonselement gjengir eller avspeiler en fiksert historisk periode, en historisk hendelse eller et konkret historisk problem, jo svakere blir stabiliteten, og jo sikrere vil elementet dø ut. Som vi har sett av den ganske store opplysningsverdi vårt materiale har, kan vi ikke overføre disse lover direkte på

Tabell III

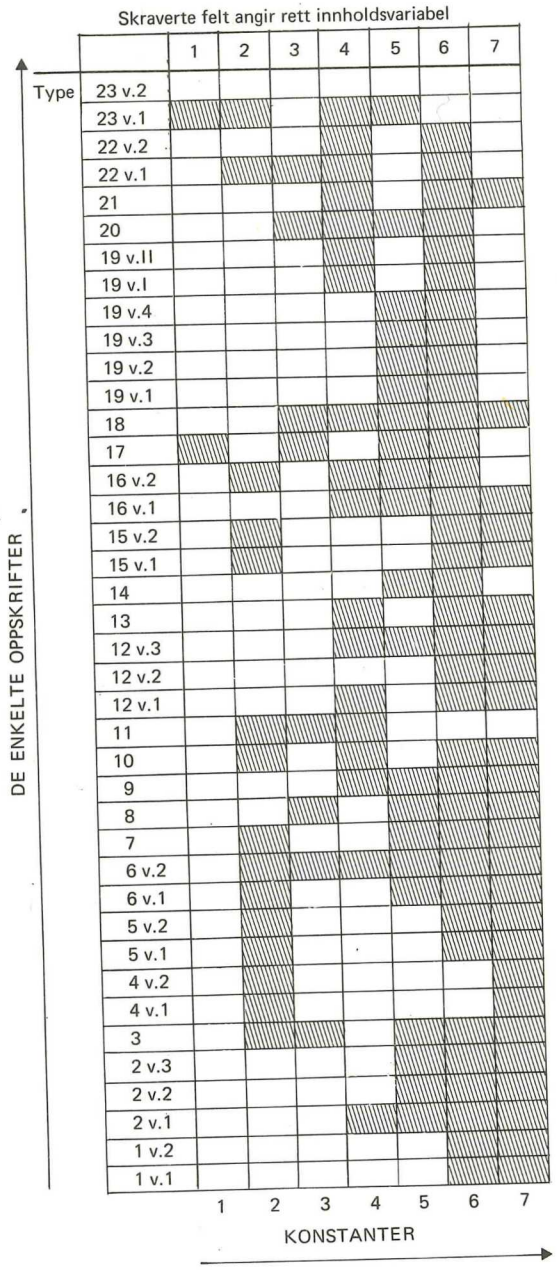

norske historiske sagn. De to lovene må kombineres for å forklare våre historiske sagns stabilitet. Vi kan si det slik at de tre konstantene 5-6-7 uttrykker, er av allmennmenneskelig karakter. Slik må det være siden stabiliteten og dermed kildeverdien er så stor. Når da historiske sagn har en allmenn appell, er den pålitelig som kilde, i og med at tradisjonen er stabil.

Spørsmålet om stabilitet/pålitelighet/kildeverdi kan ordnes inn under et funksjonelt synspunkt. Der stabiliteten er stor, er tradisjonen pålitelig. Og stabiliteten er stor i de tilfellene sagnoppskriften har en funksjon i miljøet. Fortellinger om de hendelsene som er omtalt i denne avhandlingen, må dekke et behov i miljøet,[25] og behovet må sies å være permanent fram til nedtegningen, ellers ville tradisjonen ikke blitt fortalt, og fullstendig gått i oppløsning.

Har tradisjonen med andre ord funksjon, blir den stabil. Dermed er også tradisjonen pålitelig, fordi endringer i påliteligheten fører til funksjonsløshet.[26]

I vårt materiale ser vi som alt nevnt, at funksjonen er knyttet til de tre siste konstantene: motiv - selve handlingen - resultatet av handlingen for de implikserte.

Funksjonsbegrepet er i vårt materiale virksomt på flere plan. Sagnene orienterer oss om bakgrunnen for det blodige overfallet, og selve straffen for lovovertredelsen er ofte sadistisk og brutalt skildret, i alle fall avskrekkende. Funksjonen er pedagogisk, ved en understrekning av årsak til og virkning av normbrudd.

Behovet for understrekning av straffen ved avskrekkende framstillinger, er bundet til et miljø hvor dødsstraff var en realitet. Vi har tidligere vært inne på den liberalisering av strafferetten som gikk for seg særlig på 1800-tallets begynnelse (se s.174 f). Den siste sivile dødsstraff ble eksekvert i 1876. Inntil da hadde vår tradisjon i alle fall en pedagogisk oppgave i miljøet. - All tradisjon som er omhandlet her, ble skrevet ned etter 1876. Det tradisjonsbærerleddet som bar oppe de siste variantene, har ved sin som regel høye alder, lært tradisjonen av personer som levde i et miljø hvor dødsstraff var en realitet. Det er dermed en kontinuitet og et holdepunkt for funksjonen, på tross av lempeligere straffeutmåling. I neste informantgenerasjon, hvis en slik ville ha eksistert, ville tradisjonen ha fjernet seg langt fra det rettssystem den fungerte innenfor rammen av. Underholdningsfunksjonen alene ville ikke ha vært sterk nok til å holde opplysnings- og holdningsverdien oppe.

Den pedagogiske understrekningen av de grufulle konsekvenser et drap trakk med seg før liberaliseringen humaniserte strafferetten, trer enda sterkere fram på bakgrunn av sagnene på 1800-tallet hvor de skyldige straffes med festningsarbeid og slaveri. Framhevelsen av straffeutmålingen er i disse tilfellene underordnet. Man påpeker fortsatt at sanksjoner trer i kraft når normbrudd begås. Men det pedagogiske er ikke lenger i fokus, når følgene av overtredelsen ikke lenger er så definitive og vidtrekkende. Den pedagogiske funksjon er med andre ord ikke så framtredende når utfallet av ugjerningen blir et annet enn henrettelse.

Disse synspunkter kaster lys over tanker vi allerede har utformet i konklusjons form. Var den pedagogiske funksjons oppgave å virke understøttende på et rettssystem som vernet om den enkelte slik at ikke uskyldige led, ville man tro at sagn som omtalte drap og rå overfall var mer opptatt av den ugjerningen gikk utover. Den skadelidtes skjebne er omtalt, men er ikke det sentrale i sagnene. Derfor har da også konstant 3 liten opplysningsverdi. Det er lovbryterens gjerninger som opptar miljøet.

Dermed ønsker tradisjonen å verne om en samfunnsorden der slike lovbrudd ikke skal forekomme. Brudd på lov og norm er det som primært opptar miljøet. Det er selve lovbruddet som støter an mot lokalsamfunnets rettsoppfatning. Derfor understreker man følgene av bruddet for ugjerningsmannen, og derfor kommer omtalen av den lidende parts skjebne i bakgrunnen. Gjennom en understrekning av straff for lovbrudd, gis sagnene ved det pedagogiske tilsnitt som er gitt tradisjonen, en allmennpreventiv funksjon. Her glir den pedagogiske funksjonen over i den normerende funksjonen, som er nøye knyttet til tradisjonens kildeverdi som „holdning".

Sagnenes funksjon er pedagogisk, ved at den lærer om årsaken til og virkninger av normbrudd. Påvisningen av funksjon underbygger påstander om sagnenes holdningsverdi. Det er ved at tradisjonen gir uttrykk for visse normer, forestillinger, motsetninger og/eller trang til forklaring, at den har funksjonell berettigelse i miljøet. Selve den statiske samfunnsstrukturen har bidratt til at „holdningen" har holdt seg under traderingsprosessen, da sagnene i hovedtrekk må antas å ha beholdt sin opprinnelige funksjon. Hadde ikke sagnene hatt holdningsverdi, ville tradisjonen vært funksjonsløs i miljøet, og dermed opphørt å eksistere som kulturelement. Men funksjonen blir ikke bare uttrykk for „holdning" til voldsbruk og forbrytere, men understøtter miljøets normer på dette punkt. Så lenge normene, dvs. den folkelige rettsoppfatning, er funksjonelle i miljøet, så lenge vil tradisjon av denne kategori ha en utpreget grad av opplysningsverdi i konstanter som omhandler motiv - handling - utfall av normbruddet.

Et resultat av denne sentrering om disse konstanter, er tendenser i tradisjonen til konsentrering og forenkling med det formål å presisere faktorene bakgrunn - gjerning - resultat. Denne tendensen er som vi tidligere har vært inne på, sterkere aksentuert i eldre sagn enn i tradisjon med kortere traderingstid. Her er å merke at enkeltanalysene har vist oss at yngre tradisjons detaljrikdom svekker de aktuelle konstanters opplysningsverdi.

Vi har nå sett at innholdsvariablenes opplysningsverdi er funksjonelt betinget. Hva så med enkeltdeler av en konstants innhold, som f.eks. dialoger og replikker? Hvordan passer disse elementer inn i rammen av tradisjonens selektive og komprimerende virksomhet?

Dette er et moment ved den historiske sagnoverleveringen som tidligere forskere har vært sterkt opptatt av. Som vi så innledningsvis i kapitel I (se s.10), har man ment å påvise at de replikker som tradisjonen gjengir, ikke er autentiske. Som vi husker, hadde Reinton et mer differensiert syn på dette (se s.12).

En god del av de samtaler og uttalelser som refereres i sagnoppskriftene, må vi uten videre kunne klassifisere som ren diktning. Men replikkene og dialogene har en funksjon likevel, ved å underbygge en oppfatning av den handlende personen. Olav Garviks innstilling til manndrapet han hadde gjort seg skyldig i, kommer fram ved samtalen med datteren. Gjennom sine uttalelser før han gikk til skrifte i kirken, karakteriseres Kittil Slettemo som en hard og rå forbryter, en personskildring som er med på å sette den angrende Kittil i funksjonell kontrast. Flatåsgutten viser sin pålitelighet gjennom samtaler med sin venn. Replikkene har dermed kildeverdi som ledd i dannelsen av en „holdning". Men det er ofte nærmest uråd å skape klarhet i om tradisjonen er korrekt eller ikke som „opplysning" på dette området. Vi må i denne sammenheng være klar over en ting, nemlig at kontrollmaterialet her er til-

feldig og oftest svært lite. Det som blir referert i rettsdokumentene av replikker som falt i den situasjonen sagnet omtaler, er replikker dommeren har spurt etter, eller uttalelser som vitnene har kommet med, og som de har ansett som vesentlige i oppklaringen av skyldsspørsmålet. Det som er av interesse for sorenskriveren, er i særlig grad motivet, og i samband med dette om det var uvennskap og krangel før overfallet eller drapet hendte. Flere av sagnene våre omtaler begivenheter hvor det ikke var vitner til stede som kunne gjengi en eventuell ordveksling mellom de personene som røk sammen: Men vi har også tilfeller i vårt materiale hvor vitner har kunnet referere hva som ble sagt umiddelbart før de to føk i tottene på hverandre. I sagnet om Tellei Lund er det gjengitt en replikk som overfallsmannen skulle ha kommet med like før han stakk den andre. Denne replikken har vi sett er gal. Derimot er noen av de replikkene som sagnet om drapet på Rude refererer korrekt, det samme gjelder ordveksling i "Mordet på Byggland".

Analysene har vist oss at sagn *kan* bevare replikker korrekt, da særlig replikker med en viss utforming som er lette å huske og særmerkte i sitt innhold. Men videre har vi eksempler på direkte tale som er galt gjengitt, og en mengde replikker som kan være rette, men mest sansynlig er tildiktninger for å gjøre framstillingen levende. På grunn av tilfeldigheter og svikt i det jamførende kildematerialet, er det uråd å sette opp noen lovmessighet for replikkers kildeverdi. Replikkene er unntaksvis vesentlige for tradisjonen som „opplysning". De har ingen verdi i meddelelsen av de fakta som overføres i sagnenes konstituerende konstanter. Dialogens funksjon er uansett kildeverdi som „opplysning" å søke i samband med oppskriftens evne til karakteristikk for å underbygge „holdningen".

Kan den samme funksjonelle synsvinkel på materialet forklare oss historisk sagntradisjons manglende bruk av overnaturlige motiv i framstillingen? At folketroen var levende i miljøet, i alle fall til nære på hele vårt materiale var nedskrevet, hersker det ingen tvil om. Som vi var inne på i kap.I kan denne mangel på supranormale elementer ikke skyldes „utrenskninger" fra oppskriverens side (se s. 33). Siden folketroen var levende i miljøet parallelt med våre historiske sagn, er det ikke tradisjonsbæreren som har skåret vekk disse elementene fordi de var funksjonsløse i fortellermiljøet. Overnaturlige innslag i folketradisjonen ville ha hatt referansefunksjon.

I „Olav Garvik" hadde det supranormale forklarende funksjoner i sagnet, diktert ut fra slektens „holdning" til drapsmannen. Dette er også det eneste sagnet i hele materialet hvor folketroelement inntar en så gjennomført funksjonell plass i helheten. I „Angerskleiv" og „Tellei Lund" har motivet med den svarte hunden varslende funksjon. Mangel på slike element i vårt sagnmateriale forøvrig, må søkes i våre sagns innhold og funksjon.

Sagnene vi har analysert er i liten grad forklarende i formen. Hovedvekten er lagt på det deskriptive, noe som er naturlig ut fra stoffets dramatiske innhold. I meddelelsene av et årsaksforhold som var forståelig og rasjonelt forklarlig for alle, var innføringen av overnaturlige årsakssammenhenger overflødig. Tradisjonen ønsker å gi en framstilling av et saksforhold hvor årsak og virkning er tatt med utfra en pedagogisk og normerende hovedmålsetting. Det å tillegge hendelsesforløpet en årsak utover det normale, måtte sees som en bortforklaring og et forsøk på å ta ansvaret vekk fra den skyldige. Hvis dette var blitt gjort, ville det fullstendig ha brutt med miljøets oppfatning av samspillet mellom utført gjerning og rettferdig avstraffelse.

Mangel på folketroelement er med andre ord å forstå utfra sagntradisjonens karakter og funksjon.

Når det nå har blitt slått fast i hvor stor grad et sagn kan være en god „opplysning", kan det være av interesse å se hvilke faktorer ved siden av de rent funksjonelle som har vært medvirkende til å virke konserverende på oppskriftenes kildeverdi.

Gode tradisjonsbærere og et interessert fortellermiljø danner et nødvendig utgangspunkt. Interessen for hendelsene finner vi først og fremst i det lokalmiljø begivenheten har gått for seg. Det er å bemerke at den overveiende del av oppskriftene er nedskrevet i det bygdelaget den omtalte person utførte den ugjerningen han ble straffet for. Vårt materiale består altså for den altoverveiende del av sentralsagn. Utkantsagnene er så lite representert i avhandlingens sagnmateriale, at det er uråd å støtte eller modifisere de konklusjoner Lars Reinton har kommet til på dette punkt i sin avhandling om Villandane.

Det er dessverre langt nær alle oppskrifter hvor det er opplyst hvem tradisjonsbæreren er, så det er ikke mulig å foreta noen analyse av om ættesammenhengen mellom informanten og handlende eller skadelidte person har hatt innvirkning på kildeverdien. „Holdningen" i Olav Garvik som et resultat av uttrykk for familiens medynk med manndraperen, har vi allerede vært inne på. Men noen konklusjon kan vi ikke trekke på grunnlag av et så lite utvalg av den samlete materialmassen. Det sier seg selv at tradisjon som har levd i slekten om et av slektsmedlemmene, har hatt den best mulige sjanse til å bli bevart korrekt, men også den beste mulighet til å bli formet etter "holdningen".

Et annet forhold som utvilsomt har spilt en stor rolle for bevaringen av „holdningen" og „opplysningen" i innholdsvariablene, er selve den logiske oppbyggingen av disse sagnene, det er en oppbygging som gir seg selv i og med at man ønsker å fortelle om en årsaksrekke og dens utgang. Selve skjelettet for handlingsgangen var det lett å bevare minnet om i tradisjonen. En annen konserverende faktor som her kommer inn, er selve utformingen av stoffet ved hjelp av kunstneriske virkemidler. Det er særlig i de eldste sagntypene vi støter på dette, (Mikkel Ormberg, Olav Garvik og Ole Mikkelsen) hvor man har hatt en historisk kjerne som utgangspunkt, og hvor man episk har utbrodert hendelsesforløpet på en slik måte at dette i seg selv har vært mer enn vanlig interessant å fortelle. Dette kan ha vært med på å bevare den historiske kjernen man har hatt som utgangspunkt. Utenom de tre nevnte sagntyper, er det kunstneriske aspektet svært svakt, om det i det hele tatt er til stede. Tradisjonen om drap og overfall er i sin helhet preget av nøkternhet, og miljøet og tradisjonsbæreren har hatt liten evne og lyst til å utbrodere fortellerstoffet. Dette henger vel sammen med hendelsenes dramatikk og dystre innhold, som lite frister til unødig utmaling.

3 Forholdet mellom „opplysning" og „holdning"

Forholdet mellom „opplysning" og „holdning" er formet av sagnenes uttrykksform og tradisjonens funksjon. Det viktigste i folkelig sagntradisjon av det slaget vi har behandlet er meddelelsen av hva som hendte, motivet bak, samt resultatet av begivenhetene. Tradisjonens sentrering om dette er generelt diktert av innstillingen til vold og voldsbruk. „Holdningen" fremmes ved konsentrering av hendelsesforløpet om de konstanter som er av viktighet for tradisjonsmiljøet. Alle sagnoppskriftene i det framlagte materialet er eksempler på denne behandlingen av de foreliggende historiske fakta. Ved å komprimere handlingsgangen, svekkes den historiske kronologien, sagnet som „opplysning" blir i konstanten om handlingsforløpet noe redusert, mens „holdningen" til hendelsene framheves på denne måten. Særlig tydelig kommer dette til uttrykk i „De to røverne", „Kittil Slettemo" og „Drapet på Vehus". I spesielt ett sagn har vi lagt merke til at motiv og drag av uverifiserbar karakter har fremmet „holdningen". I Olav Garvik kommer slike element i tillegg til den historisk korrekte refererte handlingsgangen, uten å virke forringende inn på tradisjonens kildeverdi som „opplysning". „Holdningen" skapes her ved tillegg til den verifiserbare hendelsesrekken.

Gjennom stilistisk sammenpressing og tillegg til det fortalte for å danne en forklarlig helhetsramme rundt det traderte, ser vi et samspill mellom de to aspekt ved kildebegrepet. Men dette samspillet kan ha sterkere og mer virkningsskapende resultat enn i de sagntyper vi har henvist til ovenfor. Vi har i tradisjonsmaterialet vårt eksempler på sterk forringelse av „opplysningen" som resulterer i at det traderte inntar et klart holdningsstandpunkt. Om denne svekkingen av ett aspekt ved kildebegrepet som medfører øking av kildeverdien av det andre aspekt, er et resultat av traderingsprosessens eventuelle nedbrytende virksomhet, eller om det er utslag av en dynamikk i selve det todelte kildebegrepet, er av vesentlig verdi å skape klarhet i.

Det er klart at skapes det en „holdning" som er beleggbar eller forklarlig utfra de faktisk verifiserbare forhold, er forflytningen av tyngdepunktet av kildeverdien fra „opplysning" til „holdning" ikke resultat av en destruerende traderingsprosess, men en bevisst inngripen i stoffet fra tradisjonsbærerens side, et redaksjonelt inngrep. Innføringen av de elementer av „uhistorisk" karakter i tradisjonen som ved siden av å vri på innholdet i visse konstanter eller utelate visse faktiske opplysninger, gjør en slik transformering mulig, fører ikke til svekking av kildeverdien, da elementene er funksjonelle i helheten, og dermed bidrar til utfylling av det samlete kildebegrep.

Går vi til tradisjonen, finner vi støtte for slike strukturanalytiske teorier. I sagntype 13, „De to røverne", er Mikkel, p.g.a. sin angrende innstilling, nærmest holdt som uskyldig i alle de ugjerninger som ble begått av ham og Moses. Mikkel soner, og får miljøets sympati, Moses soner ikke, og hele skyldsspørsmålet blir skjøvet over på ham. Mikkels innstilling på slutten til det han hadde gjort, smitter over på sagnets helhetsoppfatning av personen, enda Mikkel i rettsaktene viser seg å være like hardkokt og like skyldig som den eldre Moses. I „Angerskleiv" styrkes „holdningen" på bekostning av „opplysningen" ved at all skyld overføres på mannen, mens jenta i tradisjonen er den som ved sin oppførsel får begge til å innse sin brøde.

En tydelig funksjonell betinget „holdning" med sterkt islett av folkelig rettsoppfatning og pietisme fremmes på bekostning av sagnets opplysningsverdi.

„Uhistoriske" tillegg fremmer „holdning", noe som eksemplifiseres ytterligere ved sagnene om Mikkel Ormberg og Ole Mikkelsen. I den siste sagntypen tillegges mannen flere ugjerninger (drap av handelskarer, graving av grøft for å oversvømme gården, drapsforsøk på Karigutten), for å vise for miljøet hvilket umenneske han var.

Sagnets opplysningsverdi svekkes, mens „holdningen" fremmes. Det samme ser vi av tradisjonen om Mikkel Ormberg, som tillegges flere drap, og gjennom sin oppførsel siste natten han levde karakteriseres han som en person som nærmest fortjente den lagnaden han fikk.

I sagnet om drapet på Byggland, kommer beltespenningsmotivet inn i tradisjon utenfor slekten for å karakterisere personen som feig, mens ættetradisjonen, representert ved en sagnnotis, unnlater å ta med dette motivet, da man tydeligvis her ikke hadde samme oppfatning av de impliserte personer som de øvrige oppskriftene.

Selv om det helst er eldre sagnoppskrifter som benytter dette samspillet mellom „opplysning" og „holdning" for spesielt å fremme en oppfatning, støter vi også på fenomenet i „Satanskviten", hvor sagnet stiller seg på de overfaltes side. Dette uttrykkes ved å gi handlingsreferatet den form at man ikke er i tvil om skyldsspørsmålet. „Opplysningen" svekkes mens „holdningen" styrkes.

Vi har dessuten sagnoppskrifter hvor opplysningstrekk blir utelatt og uverifiserbare kvasihistoriske element blir satt inn. Dette skjer i sagn som funksjonelt skiller seg ut fra de øvrige fordi de ikke primært ønsker å fremme en holdning til vold og voldsforbrytere generelt, men går direkte på en partisk utforming av tradisjonen om dette spesielle tilfellet. I sagnet om "Drapet på Haukom" deler ikke tradisjonen rettsmyndighetenes oppfatning av hvem drapsmannen er, og man peker ut sin mann i sagnet som den skyldige. Her er tydelig divergens mellom de to kildekategoriene, som viser sagnets „holdning". I de to sagntypene om Sisselsønnene, ser vi en forvrengning av visse konstanters „opplysning" for å fremme et visst forsvar for dem som foregrep seg på brødrene, samtidig som man ville sette Sisselsønnene i et lite fordelaktig lys. Tydeligst kommer dette fram i sagnet om Einvald Geitåsan.

I disse nevnte sagnene svekkes opplysningsverdien vesentlig, mens tradisjonens „holdning" til personer, forhold og begivenheter sterkt blir fremmet.

Sammenfattende må vi kunne si at det som fortelles i et sagn, som avviker fra det antatt hendte, enten som uverifiserbart tillegg, utelatelse av motiv eller forandring av konstanters innhold, ikke nødvendigvis er resultat av nedbrytende krefter i traderingsprosessen, men uttrykk for miljøets evne og vilje til gjennom sagnene å gjengi hva fortellermiljøet mente hendte. Dette gjelder i den grad endringene fører inn motiv og element som er funksjonelle i sagnet som helhet.

De nevnte elementer og motiv er til stede i tradisjonen for å fremme en „holdning" som da oppnås på bekostning av oppskriftenes verdi som „opplysning". „Holdningen", som skapes ved denne formingen av stoffet, må ha referansefunksjon i miljøet. „Holdningen" er i de aller fleste tilfeller beleggbar med andre kilder. Vi har da å gjøre med „primærholdning". Men primær må også den „holdningen" være som skapes av miljøet på grunnlag av det inntrykk miljøet kan ha av en person eller en hendelse. Slike inntrykk kan vanskelig la seg verifisere som primær på annen måte enn ved at de også har referansefunksjon. „Holdningen" blir dermed opprinnelig i tradisjonen, fordi den så nøye henger sammen med sagnenes øvrige funksjon i miljøet.

Enkeltanalysene har vist oss at overføringsprosessen medfører innslag av sekundærtradisjon med forklarende eller stilistisk funksjon.* Det skapes med dette i sagnene en „holdning" til personer og hendelser som er uttrykk for senere tradisjonsmiljøers

* 4. Mikkel Ormberg, 5. Ole Mikkelsen, 9. Flatåsgutten, 19. Einvald Geitåsan.

oppfatning av det som fortelles. Sagnet blir da en kilde, som „holdning", til belysning av det sekundære tradisjonsmiljøs oppfatning. Det er i eldre tradisjon vi finner dette forholdet. Dette skyldes utvilsomt at tradisjon fra 1800-tallet f.eks. ligger så nær i tid og har levd såvidt kort i muntlig overlevering, at vandremotiv og sekundære drag ville kjennes unaturlige og fremmede i tradisjonen. - Om holdningen er sekundær eller primær, er likegyldig for undersøkelsen av samspillet mellom „opplysning" og „holdning".

Skapingen av „holdning" på bekostning av „opplysning" skjer ikke like sterkt i alle sagn. Fenomenet er ikke så uttrykt i de oppskriftene som har et mer pedagogisk siktemål som kommer til uttrykk gjennom holdningen til forbryteren og forbrytelsen generelt, enn tilfellet er i sagntyper hvor den normerende funksjonen er mer framtredende. Det det her tenkes på, er spesielt de sagnoppskriftene der soningen er framherskende som funksjonelt motiv. Det er gjennom aksentueringen av „holdningen", i de tilfellene som er referert til ovenfor, at det skjer en svekking av „opplysninger" til fordel for „holdningen". Dette forholdet mellom de to deler av kildebegrepet er funksjonelt betinget. Ovenfor har vi sett at „opplysning" og „holdning" er funksjoner av hverandre. I denne forbindelse vil vi legge vekt på to faktorer. For det første er for miljøet „holdningen", diktert av funksjonen, det vesentlige ved tradering av denne kategori historiske sagn. Miljøet forteller med en hensikt.

For den andre fører disse betraktninger til et annet vesentlig resultat. Kildeverdien av et sagn er i sum „opplysning" + „holdning". Mister sagnet historiske fakta på bekostning av øket aksentuering av grunnsynet på begivenhetene („holdningen"), svekkes ikke kildeverdien. Sagnets egenskap som kilde flyttes bare over på andre aspekt ved kildeverdien.

Analysene vil ha vist at tradisjonens framstilling er bygd opp omkring en historisk verifiserbar handlingsgang. Sagnene er episk båret oppe av et utvalg sentrale konstanter som har kildeverdi som „opplysning". I de tilfellene hvor tradisjonen ønsker en understreking av en holdning, tas bare de „opplysninger" med som kan fremme denne holdningen.

Detaljgjennomgåelsene har vist oss at opplysningsverdien i de historiske sagnene kan variere. Dette skyldes i de aller fleste tilfeller ikke at traderingsprosessen har virket nedbrytende på de enkelte sagnoppskrifter det her gjelder, men forholdet har sin årsak i at opplysningen er betinget av det utvalg av historiske fakta tradisjonen trenger for å fremme sitt syn og sin oppfatning. „Opplysningen" er med andre ord en funksjon av kildens verdi som „holdning". Kildeverdien i sum blir utfra det som allerede er nevnt konstant, og kan gi oss kunnskap om hva som hendte og hvordan miljøet oppfattet det som hendte. Tradisjonen blir på dette viset historisk kilde både om miljøet og om hendelsen.

Avgjørende for hvor god kilde historiske sagn kan være, er hvilke problemstillinger vi setter tradisjonen inn i. Nyttiggjøringen av sagn som kilde er derfor avhengig av spørsmålsstillingen. Dette har generell gyldighet for alle kategorier kilder.[27] - Denne avhandlingen vil ha vist tradisjonsbærerens og tradisjonsmiljøets bevisste behandling av det stoffet de hadde til rådighet. Tradisjonen er med overlegg formet etter det formål den skulle innta i miljøet. Derfor nytter det ikke som Liestøl, Nordbø, Reinton og Bondevik å spørre hva som er „objektivt" rett fortalt i en sagnoppskrift. En slik problemstilling kan ikke en sagnoppskrift være en god kilde til å svare på, fordi

historisk tradisjon er ikke formet med det formål å framstille saksforløpet objektivt refererende. Historiske sagn må behandles som folkloristisk kilde til studium av traderingsprosessen og miljøet. Det er utfra denne problemstilling denne avhandlingen er bygd opp, og nytt lys er forhåpentlig kastet over sagnenes evne til som „holdning" og „opplysning" å gi svar på folkloristiske problemstillinger som er historisk orienterte.

En kritisk behandling av offisielt kildemateriale i samband med våre muntlige kilder, har vist oss at historisk sannhet ikke er identisk med dokumentariske fakta. Det er bare i svært få tilfeller vi står overfor noe vi med trygghet kan karakterisere som objektivt sant og rett. Ved å trekke inn oppfatningen av de historiske hendelser ved siden av påvisningen av de konkrete fakta, ser man hele tiden kilden i forhold til noe; man spør hele tiden hvordan kildens opphavsmann og hans innstilling bevisst eller ubevisst former gjengivelsen av tradisjon om den gitte person eller hendelse kilden vil meddele noe om. Når vi derfor spør etter den historiske sannhet, må vi søke svaret utfra standpunktet: for hvem er dette sannhet, og hvorfor er det sannhet for vedkommende. Dette synspunktet er vesentlig i vurderingen av tradisjon som kilde.

Overfører vi disse oppfatningene på de analyserte tradisjonsmaterialet, må vi kunne trekke den slutning, at det som fortelles i miljøet av historiske sagn, er oppfattet som sannhet for miljøet. Derfor kan historisk tradisjon være primærkilde til studium av et bondesamfunns oppfatning av historie, til studium av hva som for et fortellermiljø var historisk sannhet, eller hva de ønsket skulle være sannhet.

Ettersom vi har påvist at funksjonelle dikt- og folkloristiske elementer fremmer kildens karakter som „holdning", er innholdet i historiske sagn ikke lenger å oppfatte enten som historie eller diktning, men som en vurdering av historie utfra hva som oppfattes som sant, formet i og av en folkediktningsgenre.

Dette må medføre at man må tillegge historisk sagnmateriale øket betydning som historisk kilde. I forhold til offisielt kildemateriale vil tradisjon i de fleste tilfeller være sekundærkilder i klargjøring av det faktiske hendelsesforløp, slik det kommer til uttrykk gjennom de offentlige kilders store opplysningsverdi. Men i studiet av miljøet og miljøets oppfatning av personer, forhold og hendelser, er historisk sagntradisjon en verdifull kilde.

NOTER

I. Tidligere forskning – metode – materiale

1. Knut Liestøl „Norske ættesogor", Kra. 1922, s. 9.
2. S. st.
3. S. st. s. 13.
4. S. st. s. 14.
5. S. st. s. 15.
6. S. st.
7. S. st. s. 119ff.
8. S. st. s. 119.
9. S. st. s. 137-141.
10. S. st. s. 145.
11. S. st. s. 146-147.
12. S. st. s. 147 og s. 148.
13. S. st.
14. S. st. s. 150.
15. S. st. s. 150-152.
16. S. st. s. 152-153.
17. S. st. s. 154.
18. S. st. s. 155.
19. S. st. s. 156.
20. S. st. s. 157.
21. S. st. s. 158.
22. S. st. s. 159.
23. S. st. s. 160.
24. S. st. s. 161.
25. S. st. s. 162.
26. S. st.
27. S. st.
28. S. st. s. 153.
29. Halvor Nordbø „Ættesogor frå Telemark", Oslo 1928, s. 7.
30. S. st. s. 335.
31. S. st. s. 336.
32. S. st. s. 337.
33. S. st.
34. S. st. s. 338.
35. S. st.
36. S. st.
37. S. st. s. 339-340.
38. S. st.
39. S. st. s. 340.
40. S. st.
41. S. st.

42. S. st. s. 341.
43. Brynjulf Alver ,,Historiske segner og historisk sanning", Norveg 9, Oslo – Bergen 1962, s. 101.
44. S. st.
45. Lars Reinton ,,Villandane", Oslo 1939, s. 248-249.
46. S. st. s. 67.
47. S. st. s. 176.
48. S. st. s. VII.
49. S. st. s. 177.
50. S. st. s. 188.
51. S. st. s. 189.
52. S. st. s. 192.
53. S. st. s. 193.
54. S. st. s. 188ff.
55. S. st. s. 199.
56. S. st. s. 198.
57. S. st. s. 199.
58. S. st. s. 213.
59. S. st. s. 217.
60. S. st. s. 248.
61. S. st.
62. S. st. s. 217 og s. 239.
63. S. st. s. 217.
64. S. st. s. 218-219.
65. S. st. s. 219.
66. S. st.
67. S. st.
68. S. st.
69. S. st. s. 220.
70. S. st.
71. S. st. s. 220f.
72. S. st. s. 224.
73. S. st. s. 225.
74. S. st. s. 226.
75. S. st. s. 227.
76. S. st. s. 228-229.
77. S. st. s. 229.
78. S. st. s. 239.
79. S. st. s. 229.
80. S. st. s. 240.
81. S. st. s. 242.
82. S. st. s. 241-242.
83. S. st. s. 242.
84. S. st. s. 245.
85. S. st. s. 246.
86. Knut Liestøl ,,Villandane", Heimen bind 5, Oslo 1938-1941, s. 262.
87. S. st. s. 263.
88. S. st.
89. S. st. s. 264.
90. S. st. s. 265.
91. S. st.
92. S. st.
93. S. st.
94. S. st. s. 267.
95. S. st. s. 271.

96. S. st. s. 272.
97. H. Angell ,,Skottetoget – Et 300-Aars Minde", Kra. 1912, s. 58.
98. Kjell Bondevik ,,Studiar i norsk segnhistorie", Oslo 1948, s. 50.
99. Se Bjarne Hodne ,,Slaget ved Kringen", Norveg 15, Oslo – Bergen–Trondheim 1972, s. 115-138.
100. Kjell Bondevik ,,Studiar i norsk segnhistorie", s. 53.
101. S. st. s. 54.
102. Knut Liestøl ,,Herr Sinclar drog over salten hav", Syn og Segn, Oslo 1949, s. 11.
103. Brynjulf Alver ,,Historiske segner og historisk sanning", Norveg 9, s. 89-116.
104. S. st. s. 100.
105. S. st. s. 111 og s. 112.
106. Oscar Albert Johnsen ,,Villandane", Heimen bind 5, Oslo 1938-1941, s. 259.
107. Knut Liestøl ,,Upphavet til den islendske ættesaga", Oslo 1929, s. 170 og s. 229f.
108. Ottar Dahl ,,Innføring i historieforskningens metodelære", Oslo 1965, s. 34.
109. Knut Liestøl ,,Norske ættesogor", s. 9.
110. Knut Liestøl ,,Norsk folkedikting" III, Segner, Oslo 1963, s. 24-25.
111. Laurits Bødker ,,International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore", II, Copenhagen 1965, s. 139-140 og s. 141-142.
112. Brynjulf Alver ,, Et utvalg folkloristiske termini med definisjoner til bruk for grunnfagsstuderende i folkeminnevitskap", Oslo 1969, s. 14.
113. Reidar Th. Christiansens sagnkatalog, Norsk folkeminnesamlings arkiv, Institutt for folkeminnevitskap, Universitetet i Oslo.
114. Ottar Dahl ,,Innføring i historieforskningens metodelære", s. 18.
115. Brynjulf Alver ,,Historiske segner og historisk sanning", Norveg 9, s. 92.
116. Laurits Bødker ,,International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore" II, s. 254.
117. Brynjulf Alver ,,Et utvalg folkloristiske termini med definisjoner til bruk for grunnfagsstuderende i folkeminnevitskap, s. 27.
118. Ottar Dahl ,,Innføring i historieforskningens metodelære", s. 18.
119. Åke Hultkrantz ,,International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore" I, Copenhagen 1960, s. 145.
120. S. st.
121. S. st. s. 146.
122. Alf Kiil ,,Arkivkunnskap. Statsarkiva", Oslo 1969, s.78
123. S. st.
124. S. st. s. 85.
125. S. st.
126. S. st. s. 138.
127. S. st.
128. S. st.
129. S. st.
130. S. st. s. 137.
131. S. st.
132. S. st.
133. S. st. s. 140.
134. S. st.
135. Norges lover 1682-1946, Oslo 1948, s. 69.
136. Fr. Aug. Wessel Berg ,,Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegiale-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813", IV, Chra. 1845, s. 1080-1081.
137. P. Rosenstand-Goiske ,,Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve, den danske Krigsmagt til Lands angaaende" I, 1670-1800, København 1803, s. 341-342.
138. S. st.
139. S. st.
140. ,,Grunnloven vår" utgave for selvstudium ved Tønnes Andenæs, Oslo – Bergen – Tromsø 1964, s. 69.

141. S. st. s. 87.
142. Alf Kiil ,,Arkivkunnskap. Statsarkiva", 1969, s. 15.
143. S. st. s. 78.
144. S. st. s. 22.
145. S. st. s. 39.
146. Lars Reinton ,,Villandane" s. 228.
147. Knut Liestøl ,,Norske ættesogor", s. 14 og s. 161.
148. NFS Rikard Berge CCLXXXI, 5.
149. NFS Rikard Berge CCLX 13-14.
150. NFS Rikard Berge CCLVIII, 25.
151. NFS Rikard Berge DCXVIII, 13.
152. NFS A.B. Larsen jr. 18, 1-2.
153. Andreas Mørch, Norsk Folkeminnelags skrifter nr. 27, s. 63f.
154. NFS Reidar Th. Christiansen I, 54.
155. NFS Ragnvald Mo XVI, 5 ff.
156. Brynjulf Bjørklid ,,Kjærvik-mordet", Håløygminne 1945 - 1948, s.91.
157. Johannes Skar ,,Folk fra bygdom. Gamalt or Sætesdal" V, Kra. 1911, s. 50-51.
158. Gard Vikesdal-sagnet finnes trykt i Rogaland historie og ættesogelag 1950, s. 95-97, Stavanger avis 3.8. 1889, O. Løwold ,,Fra Dalene. Gammelt og nyt", Stavanger 1895, s. 106-107. Tradisjon om Trond Lauperak finnes i NFS Delgobe XVIII, 81, Syn og Segn 1905-1906, Oslo, s. 58-72, Aamund Salveson ,,Trond Lauperak. Segn og soga frå Rogaland", Stavanger 1923. Sagnet om Gammel-Hagen finner vi i Norsk Folkeminnelags skrifter nr. 3, s. 126.

II. Analyser

1. Drapet på Haukom

1. Tingbok Øvre Telemark Østfjelske, rekke I, nr. 8, s. 65b, S.T.A.I.O.
2. S. st. s. 65b.
3. S. st. s. 66b.
4. S. st. s. 68a.
5. S. st. s. 68b.
6. S. st. s. 68a.
7. S. st. s. 68b.
8. S. st. s. 66a.
9. S. st. s. 67a.
10. S. st. s. 67b.
11. S. st. s. 68a.
12. S. st. s. 69a.
13. S. st. s. 68b.
14. Fogderegnskap Øvre og Nedre Telemark 1672-74, sikt- og sakefallsregnskap 1671-72-73, R.A.

2. Drapet på Vehus

1. Øvre Telemark Vestfjelske Tingbok 18, s. 22a, S.T.A.I.O.
2. S. st. s. 22b.
3. S. st. s. 22b.
4. S. st. s. 22b.
5. S. st. s. 23b.
6. S. st. s. 23a.
7. S. st. s. 23b.

8. S. st. s. 23b.
9. S. st. s. 23b.
10. S. st. s. 23a.
11. S. st. s. 23b.
12. S. st. s. 22b.
13. S. st. s. 23b.
14. S. st. s. 22b.
15. S. st. s. 22b.
16. S. st. s. 23b.
17. Rikard Berge ,,Vinje og Rauland" bind II, Stavanger 1944, s. 539.
18. Øvre Telemark Vestfjelske Tingbok 18, s. 24a.
19. Fogderegnskap for Øvre og Nedre Telemark og Bamle 1705 del II, utgiftsvedlegg 18, R.A.
20. S. st.
21. S. st.
22. ,,Nils Vehus maatte kje bli paa kristna jord, anna dei køyrde sand kring blokken fraa Moslid-aai".
Oppskrift av Rikard Berge etter Lars Bratterud, Lårdal. Orig. manus. NFS Berge CLIV 76.

3. Olav Garvik

1. Rikard Berge ,,Norsk sogukunst", Kristiania 1924, s. 1-28.
2. NFS R. Berge LV, 42.
3. Øvre Telemark Østfjelske Tingbok 3, s. 11b ff, S.T.A.I.O.
4. Fogderegnskap Øvre og Nedre Telemark 1686 II, utgiftsvedlegg 15, R.A.
5. S. st.
6. S. st.
7. ,,Det ser me av futen Schweders relasjon frå 1722 der det heiter at ,,Lande veyen Manumstrand kaldet hverken Vinter eller Sommer er brugbar med Slæde eller Kløv" og på Gardviksstranda nemner han ikkje um nokon veg". H. Nordbø ,,Ættesogor frå Telemark", s. 78.
8. Fogderegnskap Øvre og Nedre Telemark 1686 II, utgiftsvedlegg 15.
9. S. st.
10. S. st.
11. ,,Futeregnskap for Telemark 1686 II, ,,De Extraordinarie Udgiffter", R.A. Se Nordbø ,,Ættesogor frå Telemark", s.79.
12. Fogderegnskap Øvre og Nedre Telemark 1686 II, utgiftsvedlegg 17, R.A.

4. Mikkel Ormberg

1. Indre Sogn Tingbook nr. 17, s. 1b, S.T.A.I.B.
2. Bergen Stiftsamt, Rentek. Amtsregnsk. 1688 jr. nr. 88, R.A.
3. O. Rygh ,,Norske Gaardnavne" XII, Kristiania 1919, s. 2.
4. Indre Sogn Tingbok nr. 16, s. 21.
5. Bergen Stiftsamt, Rentekammeret Amtsregnskap 1688, nr. 88, R.A.
6. Bergen Stiftsamt, Rentekammeret Amtsregnskap 1688, Ekstraregnskap, R.A.
7. Bergen Stiftsamt, Rentekammeret Amtsregnskap 1688, nr. 88, R.A.
8. S. st.
9. ,,Forarbeiderne til Kong Christian den Femtes Norske Lov af 15 april 1687", utg. av N. Prebesen og Hj. Smith, Christiania 1887, s. 528-529.

5. Ole Mikkelsen

1. Ytre Sogn Tingbok nr. 29, s. 71b, S.T.A.I.B.
2. Ytre Sogn Tingbok nr. 27, s. 17b, S.T.A.I.B.
3. Anders Ohnstad Aurland bygdebok II, Bergen 1964, s. 164.
4. S. st. s. 113.
5. Ytre Sogn Tingbok 27, s. 17b.
6. S. st. s. 17b.
7. S. st. s. 17b.
8. S. st. s. 17b.
9. S. st. s. 17b.
10. Ytre Sogn Tingbok nr. 29, s. 71b.
11. Lars Reinton „Folk og fortid i Hol" I, Oslo 1938, s. 349-351:

I ferdabrevet i Den 17. mai 6. september 1918 fortel A. Ø. vidare:

Litt sunnanfor Geiteryggen, til høgre for vegen når ein kjem frå Geiteryggen, er Kitilsbunose, og like nedunder i urda, er Kitilsbue. [Forf. skriv Kitilsnosi og Kitilsbui, som ein og ser på kartet, og som ein vanleg høyrer sagt. Men gamle godt lokalkjende folk seier ikkje so, men *Kitilson-nose* og *Kitilsonbue,* ogso i andre stadnamn der i nærleiken finn ein namnet *Kitilson.* Den fredlause som budde her heitte soleis truleg ikkje Kitil, men Kitilson.] A.Ø. held fram: Her budde for ikkje so forferdeleg lenge sia ein mann som heitte Kitil. Hola er graven inn i ein stor stein som ein gong er fallen ned av fjellet. Steinslaget her er svært laust. Når han velte ein stein for inngangen var det ingen som kunde sjå hola. Folk merka at han var der, for det var ikkje fritt anna det vart burte eit og anna frå stølane ikring, men dei kunde ikkje finne hola. Romet er ikkje so radt lite. Høgt uppe på „veggen" er ein glugg, som har gjort tenest som ljore, det er grave ut gjenom steinen det og. Sia har reinsskyttarar halde til i hola hans. – Kitilson var og reinsjeger. Burte i Bakkehellaren budde og ein fredlaus mann, som heitte *Kariguten.* Desse to visste um einannan, og var stundom på vitjing hjå kvarandre; men dei leit ikkje på kvarandre. Ei natt låg Kitil burte hjå Kariguten, men det vart ikkje rart med svemnen. Leid på natta gjekk Kitilson ut. Kariguten ottast ilt, stod upp han og, og tok ei stavkinne som han hadde, og la i senga i staden, under felden. Sjølv gøymde han seg. Litt etter kom Kitilson innat, gjekk burt til senga og køyrde kniven i skinnfelden, men råkte kinna. Med det same sat Kariguten på han, – og snart var det ein fredlaus mindre nordi fjellet.

Denne soga er og nedskriven av andre. Me finn ho hjå Borelly i Norsk Turistforenings Årbok 1927, s. 95. Der heiter det at Kitil (som han der og blir kalla) råka Kariguten, som heitte Knut, ein dag han var ute på reinsjakt, og Kariguten vart med Kitil heim i hytta hans. Her er rollene umsnudde, det var Knut, Kariguten, som gjekk ut, og *Kitil* ana vondt og la kinna i senga. Kariguten kom inn og hogg ei øks i kinna so berre det song i ho, og Kitil kom fram og spurde, kva som var tiss. „Eg fer etter mysa," sa Knut. „Eg skal gje deg mysa, eg," sa Kitil og satte kniven i ryggen på han so han vart liggjande.

N.F.L(eganger) fortel soga soleis: Kitil (*han* kallar han og Kitil) råka Kariguten, ein sogning, på reinsjakt, han stod og flådde ein rein. Kariguten vart med Kitil heim til han. Um kvelden vart Kitil so stille og rar, at sogningen ana uråd, og la ei stavkinne i senga og breidde felden godt over, sjølv gøymde han seg. Um litt kom Kitil inn med ei øks og hogg kinna i stykke. Kariguten kom fram og spurde kva han dreiv på med. „Eg er berre på musejakt," sa Kitil. „Det skal jamenn bli siste gong du går på musejakt," sa Kariguten og stakk han ned.

6. Mordet på Byggland

1. O. Rygh „Norske Gaardnavne" VII, Kristiania 1914, s.362.
2. Øvre Telemark Vestfjelske Tingbok nr. 25, s. 236b, S.T.A.I.O.
3. S. st. s. 237a.

4. Olav Bø „Beltespenning eller beltespretting" i Syn og Segn 1951, s. 214.
5. Olav Bakken Kviteseid Bygdesoge II, Gardsoga, 1962, s. 281ff.
6. Øvre Telemark Vestfjelske Tingbok nr. 25, s. 237a.
7. S. st. s. 237b.
8. S. st. s. 237b.
9. S. st. s. 237b.
10. S. st. s. 238b.
11. Olav Bakken Kviteseid Bygdesoga II, Gardsoga, 1962, s. 276.
12. Øvre Telemark Vestfjelske Tingbok 25, s. 237a.
13. S. st. s. 237b.
14. S. st. s. 237a.
15. Magnus Lagabøters landslov, Oslo-Bergen 1962, s. 57.
16. Kong Christian den Fjerdes Norske Lovbog af 1604, Chra. 1855, s. 54.
17. Johannes Skar „Gamalt or Sætesdal" I, s. 32.
18. Johannes Skar „Gamalt or Sætesdal" I, s. 264.
19. Torjus Loupedalen Kviteseid Bygdesoge I Ættesoga, 1956, s. 148.
20. Olav Bakken Kviteseid Bygdesoge II, Gardsoga, 1962, s. 277.
21. Torjus Loupedalen Kviteseid Bygdesoge I, Ættesoga, 1956, s. 84.

7. Kittil Slettemo

1. Nedre Telemark Tingbok 9, s. 11b, S.T.A.I.O.
2. Statsarkivet i Oslo, Katalog over kirkebøker i Bratsberg amt, A I 6.
3. Nedre Telemark Tingbok nr. 9, s. 12a.
4. S. st. s. 12a.
5. Kirkebok for Bø, nr. 2 22/8 1732, S.T.A.I.O.
6. O. Rygh „Norske Gaardnavne" V, Kristiania 1909, s. 161.
7. S. st. s. 419.
8. Kirkebok for Bø, nr. 4, s. 279, S.T.A.I.O.
9. Nedre Telemark Tingbok nr. 9, s. 12a.
10. S. st. s. 12b.
11. S. st. s. 12b og s. 13b.
12. S. st. s. 12b.
13. S. st. s. 23b.
14. S. st. s. 14b-15a.
15. S. st. s. 12a og 13a.
16. S. st. s. 14a.
17. S. st. s. 23b.
18. S. st. s. 23b.
19. S. st. s. 24a.
20. S. st. s. 13a.
21. S. st. s. 14a.
22. S. st. s. 13a.
23. S. st. s. 14b.
24. S. st. s. 14a.
25. S. st. s. 23b.
26. S. st. s. 24a.
27. Nedre Telemark Tingbok nr. 11, s. 56a, S.T.A.I.O.
28. S. st. s. 56a.
29. S. st. s. 56a.
30. Nedre Telemark Tingbok nr. 13, s. 95a, S.T.A.I.O.
31. Kirkebok for Bø nr. 2 22/8 1732.
32. S. st.

33. Arne Bergsgaard ,,Gammelt fra Hallingdal. Skatte og sagefaldslister samt utdrag av tingbøger for Aal fra 1610 til 1848", Oslo 1925, s. 46.
34. Torjus Loupedalen Kviteseid Bygdesoge I, Ættesoga, 1956, s. 559.
35. S. st. s. 200.
36. Kirkebok for Bø, nr. 2 22/8 1732.

8. Angerskleiv

1. Halldor O. Opedal, ,,Eit tvo hundrad-aars minne" i Hardanger Historielags tidsskrift 1936, s. 71-73.
2. O. Olafsen ,,I gamle Dage. Fortællinger og Skildringer fra Hardanger", Bergen 1908, s. 143ff.
3. Th. Haukenæs „Natur, Folkeliv og Folketro i Hardanger", 3dje del Ulvik, Hardanger 1885, s. 183-184.
4. O. Rygh ,,Norske Gaardnavne" XI, Kristiania 1910, s. 491.
5. Hardanger og Voss Tingbok nr. C 14, s. 200a-200b, S.T.A.I.B.
6. O. Rygh ,,Norske Gaardnavne" XI, Kristiania 1910, s:484.
7. Hardanger og Voss Tingbok nr. C 14, s. 200b.
8. S. st. s. 200b.
9. S. st. s. 200a.
10. S. st. s. 200b.
11. S. st. s. 200b.
12. S. st. s. 200b.
13. S. st. s. 200b og s. 206b.
14. S. st. s. 200b.
15. S. st. s. 201a.
16. O. Olafsen ,,Ulvik i fortid og nutid. En bygdebok" I-II, 1925, s. 43.
17. Hardanger og Voss Tingbok nr. c 14, s. 201a.
18. Joh. Th. Storaker ,,Naturrigerne i den norske folketro", NFL 18, Oslo 1928, s. 136.
19. Sigurd Nergaard ,,Skikk og bruk", NFL 16, Oslo 1927, s. 36.
20. Hardanger og Voss Tingbok nr. C 14, s. 201a.
21. S. st. s. 201a.
22. S. st. s. 201a.
23. S. st. s. 207a.
24. Bergen Lagting, Justisprotokoll nr. 6, 1734-1739, s. 120a, S.T.A.I.B.
25. Norske Missiver 1737 26.4., R.A.
26. Fogderegnskap Sunnhordland og Hardanger 1737, s. 126 og 128, R.A.
27. Spesifikasjonsliste over vedlegg til regnskapet i skriv av 7/9 1738 fra fogd Andreas Heiberg til Stiftamtmannen, pakke 202 ,,brev fra fogden i Sunnhordland og Hardanger" i stiftamtmannsarkivet, S.T.A.I.B.
28. O. Rygh ,,Norske Gaardnavne" XI, Kristiania 1910, s.477.
29. Hardanger og Voss Tingbok nr. C 14, s. 206a.
30. Brev fra biskop Johannes Smemo, 24.11. 1971.

9. Flatåsgutten

1. Olav Tryggve Hagen ,,Kvikne. Ei bygdebok" I, Bygdesoga, Oslo 1952, s. 310.
2. S. st. s. 309.
3. Oplands Lagdømme Tingbok 5, s. 250a, S.T.A.I.H.
4. Olav Tryggve Hagen ,,Kvikne. Ei bygdebok" I, Bygdesoga, s. 310.
5. S. st. s. 310.
6. S. st. s. 310.
7. Gård i Kvikne, Hedmark. Se O. Rygh ,,Norske Gaardnavne" III, Kristiania 1900, s. 431.

8. Olav Tryggve Hagen ,,Kvikne. Ei bygdebok" I, Bygdesoga, Oslo 1952, s. 310.
9. S. st. s. 310.
10. Solør og Østerdalen Tingbok nr. 62, s. 217b, S.T.A.I.H.
11. O. Rygh ,,Norske Gaardnavne" III, Kristiania 1900, s. 431.
12. Olav Tryggve Hagen ,,Kvikne. Ei bygdebok" I, Bygdesoga, Oslo 1952, s. 310.
13. S. st. s. 310.
14. S. st. s. 310.
15. S. st. s. 310.
16. S. st. s. 309.
17. S. st. s. 310.
18. S. st. s. 310.
19. S. st. s. 311.
20. S. st. s. 310-311.
21. S. st. s. 311.
22. Da. Kanc. Norske Tegnelser 1743 nr. 102, Rigsarkivet, København.
23. Olav Tryggve Hagen ,,Kvikne. Ei bygdebok" II, Gardbruk-Koparverk, Oslo 1951, s. 308-314.
24. Da. Kanc. Norske Tegnelser 1743 nr. 102, Rigsarkivet, København.
25. Olav Tryggve Hagen ,,Kvikne. Ei bygdebok" I, Bygdesoga, Oslo 1952, s. 312.
26. Oplands Lagdømme Tingbok 5, s.250a.
27. S. st. og ,,Kvikne. Ei bygdebok" I, s. 312.
28. Højesterets voteringsprotokol 1743-46, Rigsarkivet, København.
29. Fogderegnskap 1743, Solør—Odalen—Østerdalen, Hovedregnskapet, s. 35, R.A.
30. Da. Kanc. Norske Tegnelser 1743 nr. 102, Rigsarkivet, København.
31. S. st.

10. Mannefadde

1. Kirkebok for Lyngdal nr. 2, under datoen 21. mai 1751, s. 2b, S.T.A.I.K.
2. O. Rygh ,,Norske Gaardnavne" IX, Kra. 1912, s. 248.
3. Kirkebok for Lyngdal nr. 2, s. 2b.
4. O. Rygh ,,Norske Gaardnavne" IX, Kra. 1912, s. 253.
5. S. st.
6. Utskrift av tingbok nr. 58 for Lister sorenskriveri, s. 173ff, avskrift s. 2, S.T.A.I.K.
7. S. st.
8. S. st. s. 3.
9. S. st.
10. S. st.
11. S. st.
12. I. Reichborn-Kjennerud ,,Vår gamle trolldomsmedisin" II, Oslo 1933, s. 86.
13. Peter Lunde ,,Kynnehuset. Vestegdske folkeminne", NFL 6, Kra. 1924, s. 113.
14. Torkell Mauland ,,Folkeminne fraa Rogaland" I, NFL 17, Oslo 1928, s. 154.
15. I. Reichborn—Kjennerud ,,Vår gamle trolldomsmedisin" II, Oslo 1933, s. 86.
16. Utskrift av tingbok nr. 58 for Lister sorenskriveri, s. 173ff, avskrift s. 3.
17. Fogderegnskap for Lister og Mandal 1755, vedlegg nr. 192, R.A.
18. Utskrift av tingbok nr. 58 for Lister sorenskriveri, s. 173ff, avskrift s. 3.
19. Fogderegnskap for Lister og Mandal 1752, vedlegg nr. 31, R.A.
20. Fogderegnskap for Lister og Mandal 1755, vedlegg nr. 193.
21. Utskrift av tingbok nr. 58 for Lister sorenskriveri, s. 173ff, avskrift s. 1.
22. S. st. s. 9.
23. Fogderegnskap for Lister og Mandal 1755, vedlegg nr. 191.
24. Fogderegnskap for Lister og Mandal 1755, vedlegg nr. 194.
25. Kirkebok for Lyngdal nr. 2.
26. Utskrift av tingbok nr. 58 for Lister sorenskriveri, s. 173ff, avskrift s. 8.
27. S. st.

11. Tellei Lund

1. Etter N. Rosseland skrev Jon Løyland opp samme sagnet i 1922, NFS J. Løyland II, 158. Denne varianten bortfaller, da Skars originaloppskrift ble trykt med små språklige endringer i 1911.
2. Østre Robygdelaget Domsbok nr. 13, s. 45, S.T.A.I.K.
3. O. Rygh „Norske Gaardnavne" VIII, Kra. 1905, s. 193.
4. Austre Robygdelaget skifteprotokoll nr. 13a, s. 176b, S.T.A.I.K.
5. Østre Robygdelaget Domsbok nr. 13, s. 49a.
6. S. st. s. 49a.
7. S. st. s. 47a.
8. S. st. s. 50a.
9. Østre Robygdelaget Tingbok nr. 18, s. 292, S.T.A.I.K.
10. Østre Robygdelaget Domsbok nr. 13, s. 46a.
11. S. st. s. 46a.
12. S. st. s. 50a.
13. S. st. s. 50a.
14. S. st. s. 52a.
15. S. st. s. 51a.
16. S. st. s. 52a.
17. Østre Robygdelaget Tingbok nr. 18, s. 291b ff.
18. S. st. s. 355a.
19. S. st. s. 292a.
20. S. st. s. 292b-293a.
21. S. st. s. 292b.
22. S. st. s. 293a.
23. S. st. s. 293a.
24. Østre Robygdelaget Domsbok nr. 13, s. 49a, 50a, s.s., 51a, samt Østre Robygdelaget Tingbok nr. 18, s. 292b, 293a, s.s.
25. Østre Robygdelaget Tingbok nr. 18, s. 350b-355b.

12. Jon fangen

1. Nedre Telemark Tingbok nr. 25, s. 345b, S.A.I.O.
2. S. st. s. 349a.
3. S. st. s. 349a.
4. S. st. s. 346b.
5. S. st. s. 349b.
6. S. st. s. 356a.
7. S. st. s. 350b.
8. S. st. s. 346a.
9. H.H. Einung „Tinn Soga" bind II, Rjukan 1942, s. X. Se også O. Rygh „Norske Gaardnavne", Kristiania, 1914, bind VII, s. 471.
10. Nedre Telemark Tingbok nr. 25, s. 347b.
11. S. st. s. 349a.
12. S. st. s. 350a.
13. S. st. s. 347b.
14. S. st. s. 356b.
15. S. st. s. 356a.
16. H.H. Einung „Tinn Soga" bind I, Rjukan 1926, s. 212.
17. S. st. s. 211.
18. Nedre Telemark Tingbok nr. 25, s. 357a.
19. Skiens lagdømme Tingbok 8, s. 37b, S.A.I.O.
20. S. st.

21. Danske Kancelli E 14, 1771-1973 „Norske eller det tredie Departements Missiver", 1771 nr. 146, Rigsarkivet i København.
22. Fogderegnskap Øvre Telemark 1769-1771, bilag 94, R.A.
23. Kirkebok for Tinn I, 2 s. 416, S.T.A.I.O.
24. H.H. Einung „Tinn Soga" bind I, Rjukan 1926, s. 139.
25. O. Rygh „Norske Gaardnavne" VII, Kristiania 1914, s. 266.
26. S. st. s. 266.
27. Nedre Telemark Tingbok nr. 25, s. 356a.
28. Kirkebok for Tinn I, 2 s. 416.

13. De to røverne

1. Senja og Troms justisprotokoll nr. 8, s. 153 1/2, S.T.AK.I.T.
2. Kirkebok for Skjærvøy 1781-1817, s. 265, S.T.AK.I.T.
3. N.A. Ytreberg „Nordlandske handelssteder", Trondheim 1941, s. 291.
4. S. st. s. 292.
5. S. st. s. 290ff.
6. Senja og Troms justisprotokoll nr. 8, s. 154.
7. S. st.
8. S. st.
9. S. st. s. 156 1/2.
10. S. st. s. 154 1/2 – 155.
11. S. st. s. 246.
12. S. st. s. 231.
13. S. st. s. 231 1/2.
14. S. st.
15. S. st.
16. S. st.
17. S. st.
18. S. st. s. 236.
19. S. st. s. 231.
20. S. st. s. 236 1/2.
21. S. st.
22. S. st. s. 237 1/2 og s. 232 1/2.
23. S. st. s. 232 1/2.
24. S. st.
25. S. st. s. 233.
26. S. st. s. 233 – 233 1/2.
27. S. st. s. 233 1/2.
28. S. st.
29. S. st.
30. S. st. s. 238 1/2.
31. S. st. s. 233 1/2.
32. S. st. s. 242.
33. S. st.
34. S. st. s. 242 og s. 233 1/2.
35. S. st. s. 240.
36. S. st.
37. S. st. s. 235.
38. N.A. Ytreberg „Nordlandske handelssteder" Trondheim 1941, s. 291.
39. O. Rygh „Norske Gaardnavne" XVII, Kristiania 1911, s. 151.
40. Kirkebok for Skjærvøy 1781-1817, s. 268-270.
41. Senja og Troms justisprotokoll nr. 8, s. 154.
42. Senja og Tromsø justitsprotokoll (domkopibok) nr. 2, s. 117, S.T.AK.I.T.

43. Norske innlegg 15.6. 1792, R.A.
44. N.A. Ytreberg ,,Nordlandske handelssteder" Trondheim 1941, s. 291.
45. Kirkebok for Lyngen 1785-1821, s. 9, S.T.AK.I.T.
46. Kirkebok for Skjærvøy 1781-1817, s. 268-270.
47. Senja og Troms justisprotokoll nr. 8, s. 156.
48. S. st.
49. Kirkebok for Skjærvøy 1781-1817, s. 97.
50. Norges lover, Oslo 1948, s. 7.
51. Kirkebok for Lyngen 1785-1821, s. 9.
52. Belegg finnes i manus, forfatter ukjent, i Kriminalmuseet Oslo politikammer.
53. O. Rygh ,,Norske Gaardnavne" XVII, Kristiania 1911, s. 151.

14. Mordet på Klemma

1. Kirkebok nr. 9 for Holum, S.T.A.I.K.
2. Tingbok nr. 33 for Mandal sorenskriveri, s. 34ff, avskrift Statsarkivet i Kristiansand, s. 2, S.T.A.I.K.
3. S. st. avskrift s. 2.
4. S. st. avskrift s. 3.
5. Ivar Aasen ,,Norsk Ordbog" annen utgave, Christiania 1873, s. 100, spalte 2.
6. Tingbok nr. 33 for Mandal sorenskriveri, s. 34ff, avskrift Statsarkivet i Kristiansand s. 3.
7. S. st.
8. S. st. avskrift s. 4.
9. S. st. avskrift s. 7.
10. S. st. avskrift s. 4.
11. S. st. avskrift s. 8.
12. Dokument fra pakke 23, Kristiansand Lagdømme, S.T.A.I.K.
13. Tingbok nr. 33 for Mandal sorenskriveri, s. 34ff, avskrift Statsarkivet i Kristiansand s. 1.
14. S. st. avskrift s. 18.
15. Kristiansands lagdømmes Tingbok nr. 7, s. 239b, S.T.A.I.K.
16. Pakke C 220 i Kristiansand bispearkiv, S.T.A.I.K.
17. Høiesteret Indstevnete Norske Saker II 1777-1784, 1789-1800, Avskrifter fra D.R.A. 135, s. 400, R.A.
    Voteringen i denne høyesterettssaken finnes i Voteringsbog 1795, B II, s. 557-561.
18. Kirkebok nr. 10 for Holum 1780-1820, s. 559, S.T.A.I.K.
19. Tingbok 33 for Mandal sorenskriveri s. 34ff, avskrift Statsarkivet i Kristiansand, avskrift s. 6.
20. S. st.
21. S. st. avskrift s. 17.

15. Sigurd Sordal

1. Johannes Skar ,,Gamalt or Sætesdal" V, Kristiania 1911, s. 50-51. Trykt på nytt i ,,Gamalt or Sætesdal" II, Oslo 1961, s. 248-249.
2. NFS Johannes Skar 23,10.
   Denne oppskriften har Skar bygget ut med stevene på s. 196 i utgaven fra 1961 samt avslutningen på s. 249 i samme utgave. Resultatet foreligger i manuskript NFS Johannes Skar 28,19. I originalmanuskriptene til Skar er det ikke mulig å finne hvor han har den omtalte innledning og avslutning fra.
3. Bidrag til Agders Historie III, Kristiansand 1916, s. 84ff.

4. General Auditoriatet VII A, Justisprotokoll 23, s. 243, R.A.
5. Tingbok nr. 10 for Setesdal sorenskriveri, avskrift fra S.T.A.I.K. fra s. 202, avskriftsside 3.
6. O. Rygh ,,Norske Gaardnavne", VIII, Kristiania 1905, s. 198.
7. General Auditoriatet VII A, Justisprotokoll 23, s. 243.
8. S. st.
9. S. st.
10. Tingbok nr. 10 for Setesdal sorenskriveri, avskrift fra S.A.I.K. fra s. 202, avskriftsside 18.
11. S. st. avskriftsside 10.
12. S. st. avskriftsside 14.
13. S. st. avskriftsside 9.
14. S. st. avskriftsside 1.
15. S. st. avskriftsside 9.
16. General Auditoriatet VII A, Justisprotokoll 23, s. 243.
17. S. st. s. 244.
18. S. st. s. 244.
19. S. st. s. 244.
20. S. st. s. 256.
21. S. st. s. 242.
22. Avskrift av dokument i stiftet, brev fra Robygdelaget fogderi, 1798.
23. S. st.
24. Svale Solheim ,,Norsk sætertradisjon", Oslo 1952, s. 57.
25. Kongebrev 22. August 1653.
    N. Nicolaysen ,,Norske Magasin" II, Christiania 1868, Mikel Hofnagels Optegnelser, s. 191.
26. Hugo Mathiessen ,,Bøddel og Galgefugl". København 1910, s. 65f.
27. H. Hildebrand ,,Sveriges Medeltid" I^{II}, Sth. 1879, s. 459.
28. N. Nicolaysen ,,Norske Magasin" II, Chra. 1868, Mikel Hofnagels Optegnelser, s. 194.
29. Justis- og skifteprotokoll 1697-1761, Senja prosti, s. 99, S.T.AK.I.T.
30. Henrettet 1715, Fogderegnskap for Senja og Tromsø 1715-1716, General Extract (hovedregnskap) for 1715, R.A.
31. Justis- og skifteprotokoll 1697-1761, Senja prosti, s. 110.
32. Folketellingen 1. februar 1801 Nedenes amt II, Råbygdelaget og byene, Austad sokn, s. 80-84, R.A.
33. Sigurd Nergaard ,,Skikk og bruk. Folkeminne fraa Østerdalen V", NFL 16, Oslo 1927, s. 100.
34. S. st. s. 78.
35. I. Reichborn-Kjennerud ,,Vår gamle trolldomsmedisin" I, Oslo 1928, s. 24.
36. Cornelius de Jong ,,Reisen" II, Hamburg 1803, s. 193-194.
37. Morgenbladet 20. april 1864, s. 2, spalte 3.
38. General Auditoriatet VII A, Justisprotokoll nr. 23, s. 256.
39. Tingbok nr. 10 for Setesdal sorenskriveri, avskrift fra S.T.A.I.K. fra s. 202, avskrift s. 5.
40. S. st.
41. Kirkebok for Bygland nr. 2, s. 126, S.T.A.I.K.
42. Tingbok nr. 10 for Setesdal sorenskriveri, avskrift fra S.T.A.I.K. fra s. 202, avskrift s. 6.
43. S. st.
44. S. st. avskrift s. 18.
45. Ekstraktavskrift av dokument i stiftet, sorenskriverbrev 1798, S.T.A.I.K.
46. Tingbok nr. 10 for Setesdal sorenskriveri, avskrift fra S.T.A.I.K. fra s. 202, avskrift s. 7.
47. S. st. avskrift s. 9.
48. S. st. avskrift s. 13.
49. S. st. avskrift s. 15.
50. S. st.
51. General Auditoriatet VII A, Justisprotokoll nr. 23, s. 243.
52. S. st. s. 244.
53. S. st. s. 243.

16. Mordet på Syftestad

1. Rikard Berge ,,Norsk Folkekultur" IX, Risør 1923, s. 32-34.
2. Kirkebok for Kviteseid I, 4 s. 160, S.T.A.I.O.
3. Øvre Telemark Vestfjelske tingbok nr. 42, s. 219b, S.T.A.I.O.
   I folketellingen fra 1801, bind 30, Bratsberg amt s. 468a, R.A., finner vi Gjermund Kittilsen nevnt som bruker av plassen Tingstod under Bakka.
4. Kirkebok for Kviteseid I, 4 s. 160.
5. S. st.
6. Øvre Telemark Vestfjelske tingbok nr. 42, s. 212a.
7. S. st. s. 220b.
8. Talleiv Syftestad forklarte under rettssaken: ,,I de første 4 a 5 aar af deres Ægteskab var de fuldkomne eenige og levede i Kiærlighed og Venskab, men derpaa begyndte deres Uenighed, der alt meere og meere tiltog, og saaledes continuered indtil hans Hustroes Dødedag" (Øvre Telemark Vestfjelske tingbok nr. 42, s. 213b.)
   Det fremgår helt tydelig av den lange rettssaken at det dårlige forholdet mellom konen og mannen på Syftestad skyldtes at mannen holdt seg til andre kvinner. Dette kommer fram av tingboka:
   ,,Angieldende Tarjer Aslaksdatter Strand fremstod for Retten og begierede tilført:
   . . . aabenhiertet tilstaae, at hun desværre flere Gange har havt Sammenleje eller legemlig Omgiængelse med Tiltalte Tallev Olsen Søftestad, hvis Overtalelse i saa Henseende, hun længe modsatte sig, men omsidder faldt saa dybt, at hendes Feil ei meere stod til at rette" (Øvre Telemark Vestfjelske tingbok nr. 42, s. 219).
   Dette forholdet var konen Kari kjent med:
   Talleivs og Karis datter vitnet i rettssaken for fortalte ,,at hun almindelig pleiede at være sin afdøde Moders Sengekamerat, og derved erfærede, at angieldende Tallef Olsen en Nat forrige Aar kom ind til sin afdøde Hustroe, og truede Denne med at ville hugge Hovedet af hende, men Depoentinden saae ei den Øxse hendes Fader ved den Leilighed skal have havt i Haanden, fordi det var mørkt; Herover blev afdøde Kari forskrækket og lovede Tallef Dagen efter at nedhente til ham her angieldende Tarjer Aslaksdatter Strand, og med hvilket Løfte hun den Gang tilfredsstillede hannem", (Øvre Telemark Vestfjelske tingbok nr. 42, s. 224).
9. Øvre Telemark Vestfjelske tingbok nr. 42, s. 221b.
10. S. st. s. 220a.
11. S. st.
12. S. st.
13. S. st.
14. S. st. s. 220b.
15. S. st. s. 281a.
16. Øvre Telemark Vestfjelske tingbok 43, s. 19a, S.T.A.I.O.
17. S.T.A.I.O. Rettssaker 24, 1838, Justissag mod lensmand R. Bakka.
18. Kirkebok for Kviteseid I, 4 s. 160.
19. Øvre Telemark Vestfjelske skifteprotokoll 20a, s. 60, S.T.A.I.O.
20. Kirkebok for Kviteseid I, 4 s. 160.
21. S. st.
22. Se ,,De to røverne" s. 118.

17. Mordet ved Søbak.

1. Østerdalens Extraprotokoll nr. 4, s. 10a, S.T.A.I.H.
2. O. Rygh ,,Norske Gaardnavne" III, Kristiania 1900, s. 351.
3. Østerdalen Extraprotokoll nr. 4, s. 10a.
4. S. st.
5. S. st.

6. S. st. s. 12a.
7. S. st.
8. O. Rygh ,,Norske Gaardnavne" III, Kristiania 1900, s. 310.
9. Østerdalens Extraprotokoll nr. 4, s. 12a.
10. S. st. s. 10a.
11. O. Rygh ,,Norske Gaardnavne" III, Kristiania 1900, s. 156.
12. Østerdalens Extraprotokoll nr. 4, s. 10b.
13. M. Veflingstad ,,Stange bygdebok" I, Hamar 1951, s. 319.
14. Østerdalens Extraprotokoll nr. 4, s. 11a.
15. S. st. s. 11b.
16. S. st. s. 12a.
17. S. st.
18. S. st. s. 10b.
19. S. st. s. 12a.
20. S. st.
21. S. st. s. 10b.
22. S. st.
23. S. st. s. 10a.
24. S. st. s. 10b.
25. O. Rygh ,,Norske Gaardnavne" III, Kristiania 1900, s. 356.
26. S. st. s. 351. Gård også i Trysil, se s. st. s. 337.
27. Østerdalens Extraprotokoll nr. 4, s. 10a.
28. S. st. s. 12a.
29. Overkriminalretten, Domsprotocol 18.11. 1807 – 6.6. 1810 og 1.9. 1813 – 28.5. 1817, s. 97b-98a, R.A.
30. Statthaldarskapet 1810-1814 A, Innkomne brev til R.P.A. pk. 9, 1. nr. 7538, R.A.
31. Stattholderskapets Referatprotocol A 7 nr. 7538. Se også Sikt og sakefallsliste 1813, bilag nr. 61, Revisions-Departementet Contributionsregnskab for Østerdalen 1812-1813, R.A.

18. Bratterudmordet

1. Varden 2.2. 1906; NFS R. Berge CIII, 23, NFS R. Berge CLXII, 176F, 206.
2. NFS R. Berge CCCXXII, 21; NFS R. Berge CCCXXXIII, 66-67; NFS R. Berge CLIV, 65; NFS R. Berge XLVI, 37-38; NFS R. Berge CCXLVII, 91-92; NFS R. Berge CLIV, 58.
3. Øvre Telemark Vestfjelske tingbok nr. 43, s. 568b, S.T.A.I.O.
4. S. st. s. 569a.
5. S. st. s. 553b.
6. S. st. s. 568b.
7. S. st. s. 556b.
8. Øvre Telemark vestfjelske panteregister I, 3, s. 1514, S.T.A.I.O.
9. Kirkebok for Lårdal nr. 4, s. 48b, S.T.A.I.O.
10. S. st. s. 60.
11. S. st. s. 70b.
12. S. st. s. 80.
13. Øvre Telemark vestfjelske tingbok nr. 43, s. 569a.
14. S. st.
15. S. st.
16. S. st. s. 553b.
17. Olav Bakken ,,Kviteseid Bygdesoge, II Gardsoga", 1962, s. 256.
18. Øvre Telemark vestfjelske tingbok nr. 43, s. 554b.
19. S. st. s. 569a.
20. S. st. s. 556b-557a.
21. S. st. s. 569a.

22. S. st.
23. Øvre Telemark vestfjelske panteregister I, 3, s. 1439.
24. W. Lassen „Personalhistoriske og genealogiske Samlinger" 28, s. 55a, R.A.
25. Ivar Aasen „Norsk Ordbog", Kristiania 1873, s. 692.
26. Øvre Telemark vestfjelske tingbok nr. 43, s. 569a.
27. S. st. s. 554a.
28. S. st.
29. S. st. s. 554b.
30. S. st. s. 554a.
31. S. st. s. 569a.
32. S. st. s. 567b.
33. S. st. s. 567b.
34. S. st. s. 569a.
35. S. st. s. 556a.
36. S. st.
37. Øvre Telemark vestfjelske panteregister I, 3 s. 1514.
38. Øvre Telemark vestfjelske tingbok nr. 43, s. 553b.
39. S. st. s. 568b.
40. NFS H. Lid 4, 22-23; NFS R. Berge CCIX, 31-33; NFS R. Berge LXIX, 24 og 39.
41. A. Olafsen „Våre sorenskrivere" II, 1814-1927, Oslo 1945, s. 242-243.
42. Øvre Telemark vestfjelske tingbok nr. 43, s. 569a.
43. S. st. s. 556a.
44. S. st. s. 570a.
45. Regjeringens Indstillinger 1816, nr. 1539, R.A.
46. Generalauditoriatet VIII A, Rettssaker nr. 30 1815, 1816, R.A., gjenpart av brev datert 15.10. 1816, i dokumentene i saken mot Ole Johnsen Folahefte.
47. Øvre Telemark vestfjelske tingbok nr. 43, s. 556a.
48. S. st. s. 557b.

19. Sisselsønnene

1. Fremskridt 2.5. 1896.
2. Øvre Telemark vestfjelske tingbok nr. 44, s. 43, S.T.A.I.O.
3. Kirkebok II, 1 for Flatdal, s. 97b, S.T.A.I.O.
4. Tov Flatin „Seljord" II, Oslo 1945, s. 578.
5. M.B. Landstad „Ættesagaer og sagn fra Telemarken", Kristiania 1924, s. 100.
6. Øvre Telemark vestfjelske tingbok nr. 27, s. 179b, S.T.A.I.O.
7. Kirkebok nr. 2 for Seljord, s. 309, S.T.A.I.O.
8. S. st.
9. S. st. s. 132.
10. S. st. s. 395.
11. S. st. s. 233.
12. Kirkebok II, 1 for Flatdal, s. 97b.
13. Tov Flatin „Seljord" II, Oslo 1945, s. 594.
14. S. st.
15. Tov Flatin „Seljord" III, Oslo 1954, s. 61.
16. Øvre Telemark vestfjelske panteregister I, 1 s. 165, S,T.A.I.O.
17. Kirkebok for Seljord I 6 s. 61b, S.T.A.I.O.
18. Øvre Telemark vestfjelske tingbok nr. 27, s. 179b.
19. O. Rygh „Norske Gaardnavne" VII, Kristiania 1914, s. 341.
20. Øvre Telemark vestfjelske tingbok nr. 27, s. 179b-180a.
21. S. st. s. 180a.
22. S. st.
23. S. st. s. 180b.

24. S. st.
25. S. st.
26. S. st.
27. General Auditoriatet VIIA, Justisprotokoll nr. 8, s. 281b, R.A.
28. Øvre Telemark vestfjelske panteregister I, 1 s. 163a.
29. Øvre Telemark vestfjelske tingbok nr. 44, s. 43.
30. Tov Flatin „Seljord" III, Oslo 1054, s. 52 og s. 56.
31. O. Rygh „Norske Gaardnavne" VII, Kristiania 1914, s. 336.
32. Øvre Telemark vestfjelske tingbok nr. 44, s. 43, s. 44, s. 86.
33. O. Rygh „Norske Gaardnavne" VII, Kristiania 1914, s. 333.
34. Øvre Telemark vestfjelske tingbok nr. 44, s. 86.
35. S. st. s. 81.
36. S. st.
37. S. st.
38. S. st. s. 86.
39. S. st. s. 45.
40. S. st. s. 44-45.
41. S. st. s. 47.
42. S. st. s. 86.
43. S. st.
44. Kirkebok II, 1 for Flatdal, s. 97b.
45. Øvre Telemark vestfjelske tingbok nr. 44, s. 86.
46. S. st. s. 85.
47. S. st. s. 45.
48. S. st.
49. S. st. s. 81.
50. S. st. s. 47.
51. S. st. s. 87.
52. Kirkebok II, 1 for Flatdal, s. 97b.
53. Øvre Telemark vestfjelske tingbok nr. 44, s. 87.
54. S. st. s. 86-87.
55. S. st. s. 45.
56. S. st. s. 86.
57. S. st. s. 44.
58. S. st. s. 81.
59. S. st. s. 87.
60. S. st. s. 86.
61. S. st. s. 87.

20. Satanskviten

1. Høiesterett Extrach Protokoll session 1820, s. 220-221, R.A.
2. S. st. s. 220.
3. S. st. s. 226.
4. Tov Flatin „Seljord" II, Oslo 1945, s. 611.
5. Åmund Brekka.
6. Tov Flatin „Seljord" II, Oslo 1945, s. 611.
7. Kirkebok for Seljord nr. 8, s. 93, S.T.A.I.O.
8. Høiesterett Extrach Protokoll session 1820, s. 221.
9. S. st. s. 221.
10. S. st. s. 224.
11. S. st. s. 225.
12. S. st. s. 222.
13. S. st. s. 223.

14. S. st. s. 229.
15. S. st.
16. S. st. s. 230.
17. S. st. s. 234.
18. S. st.
19. S. st. s. 239.
20. S. st.
21. S. st.
22. S. st. s. 221-222.
23. S. st. s. 237.
24. S. st. s. 224.
25. S. st. s. 223.
26. S. st. s. 227-228.
27. S. st. s. 241.
28. Tov Flatin „Seljord" II, Oslo 1945, s. 612.
29. Høiesterett Extrach Protokoll Session 1820, s. 236.
30. S. st. s. 237.
31. S. st. s. 236.
32. S. st.
33. Brev til forfatteren fra Halvor Bleka, Svartdal, datert 10.11.-71.
34. Høiesterett Extrach Protokoll Session 1820, s. 232.
35. S. st. s. 228.
36. S. st. s. 224.
37. S. st. s. 225.
38. S. st. s. 222.
39. Høiesterett Voterings-protokoll Session 1820, s. 86-87, R.A.
40. Høiesterett Extrach Protokoll Session 1820, s. 228.
41. S. st. s. 229.
42. S. st. s. 230.
43. Høiesterett Voteringsprotokoll Session 1820, s. 87.
44. S. st. s. 88.
45. Pantebok I 14 1815-1826, Øvre Telemark, S.T.A.I.O.
46. Panteregister I, 1 for Øvre Telemark østfjelske s. 447, S.T.A.I.O.
47. S. st.
48. S. st.
49. Tov Flatin „Seljord" II, Oslo 1945, s. 612.
50. Panteregister I, 1 for Øvre Telemark østfjelske s. 477.
51. Brev til forfatteren fra Halvor Bleka, Svartdal, datert 10.11-71.
52. Panteregister I, 1 for Øvre Telemark østfjelske s. 477. *NB!* Klokkerbok Seljord II, 2 s. 116b og Seljord kirkebok nr. 11 s. 309b fører ham opp som død 1.1. 1842, alt S.T.A.I.O.
53. Panteregister I, 1 for Øvre Telemark østfjelske s. 477.
54. Tov Flatin „Seljord" III, Oslo 1954, s. 84.
55. Panteregister I, 1 for Øvre Telemark østfjelske s. 477.
56. Ivar Aasen „Norsk Ordbog", Christiania 1873, s. 411.
57. Høiesterett Extrach Protokoll Session 1820, s. 233.
58. S. st. s. 225.
59. Kirkebok for Seljord nr. 11, s. 4, s. 31, s. 56.
60. Tov Flatin „Seljord" II, Oslo 1945, s. 610.
61. S. st.
62. S. st.
63. S. st. s. 600.
64. S. st.
65. S. st. s. 612.
66. S. st.
67. S. st. + „Seljord" III, s. 105.

68. „Seljord" II, s. 630.
69. Høiesterett Extrach Protokoll Session 1820, s. 240.
70. S. st. 239. Ytterligere belegg s. 234.
71. Tov Flatin „Seljord" II, Oslo 1945, s. 551.
72. Olav Bø „Deildegasten" i Norveg 5, Oslo 1955, s. 108.
73. Høiesterett Extrach Protokoll Session 1820, s. 237.
74. S. st. s. 240.

21. Viking Rykke

1. Hardanger og Voss ekstrarettsprotokoll A nr. 5, s. 66, S.T.A.I.B.
2. S. st. s. 74.
3. O. Rygh „Norske Gaardnavne" XI, Kristiania 1910, s. 540.
4. S. st. s. 501.
5. Hardanger og Voss ekstrarettsprotokoll A nr. 5, s. 66.
6. S. st. s. 63.
7. S. st. s. 68.
8. S. st. s. 75. Se også s. 77.
9. S. st. s. 75-76.
10. S. st. s. 76.
11. Lars Kindem „Vossaboki" III, Gardsoga II, Voss 1936, s. 74.
12. Hardanger og Voss ekstrarettsprotokoll A nr. 5, s. 66.
13. S. st. s. 67.
14. S. st.
15. S. st.
16. S. st.
17. S. st.
18. S. st.
19. S. st. s. 62.
20. S. st.
21. S. st.
22. S. st.
23. S. st. s. 76.
24. S. st.
25. S. st. s. 106.
26. Paa gaarden Rykken paa Voss, blev for 50 a 60 aar tilbage begaaet et mord eller drab. Den dræbte var fra gaarden Gjeraker og drabsmanden fra gaarden Rykken. Den sidste blev sat under tiltale for sit forhold, men af sorenskriveren i Hardanger og Voss frikjendt, idet underdommeren gik ud fra, at drabet maatte ansees som forøvet i selvforsvar. Der var ingen tilstede, da ugjerningen blev begaaet, og drabsmandens udsagn blev derfor taget for godt. Frikjendelsesdommen blev imidlertid skarpt kritiseret af bygdens folk, som fandt det uforsvarligt og uriktig at lade en vitterlig drabsmand gaa fri for enhver straf; ja, man begyndte endog saa smaat at ymte om, at der havde fundet bestikkelse sted, idet den velhavende rykkenmand ved hjælp af klingende mynt havde hjulpet til, at hans sag fik et saa heldigt udfald, som den fik. Hvor megen eller hvor liden sandhed, der var i dette rygte vides ei, men at det blev baade sagt og troet af temmeligt mange, er derimod sikkert.

    Det har ogsaa været sagt, at den myrdede mand fra Gjeraker gik igjen, og at hans gjenfærd har vist sig for selve sorenskriveren til skræk og advarsel for en dommer, som bøied retten for penge og lod en mishandlet og myrdet mand ligge uhevnet i sin grav. At sorenskriveren ialfald en gang havde et møde med den dræbte mands gjenfærd, paastod man med absolut sikkerhed, da sorenskriverens egen skydsgut, der selv var med og saa gjenfærdet, har fortalt derom baade til den ene og anden, og da han var en paalidelig og sandfærdig mand, var der ingen, som drog hans udsagn i tvil. Vedkommende skydsgut, der dengang var en ung mand, var fra Granvinssogn, hvor han endnu lever. Han har altid været

anseet for en agtværdig og oplyst mand, der i sin hjembygd har været betroet forskjellige offentlige tillidsværv, blandt andet har han i længere tid været prestens medhjælper.

Denne mand var det altsaa, som ledsagede sorenskriveren den gang, han mødte den myrdede gjerakerbondes gjenfærd. Skriveren vilde til Hardanger i et forretningsanliggende og kjørte fra Vossevangen, hvor han havde sin bopæl, lige før kveldingen. Veien til Hardanger førte dengang opover langs Rundalselvens nordre side, over den saakaldte Baabro og Brynebro, hvor den krydsede elven for siden at fortsætte paa dennes anden side, i samme retning og omtrent paa samme grund, hvor Hardangerveien fremdeles er beliggende. Da de var komne saa langt, som førte ned til Brynebroen, fik de i den halvmørke kveld se en mand komme jagende mod sig i fuld gallop, idet han drev sin ravnsorte hest fremad med pidsken. Manden var iført soldatuniform og havde et gevær liggende over knæerne. Han kjørte lige forbi sorenskriveren, der forfærdet holdt sin hest an for at lade ham slippe forbi. I susende fart sprængte den sorte hest med sin dumdristige kjører henad veien, passerede sorenskriveren i en fodbreds afstand og var snart efter forsvunden bag træklyngerne ved veien. Der fløi gnister fra hestens skarpskoede ben, idet den galloperede forbi og ligedan fra vognhjulene, og en ubehagelig lugt som af brændt svovel fyldte luften, efterat den vilde skyds var passeret forbi. Da vendte sorenskriveren sig mod skydsgutten og sagde med dirrende stemme: ,,Saa du den, du?" hvormed skydsgutten svarede: ,,Ja".

Den almindelige folkemening var, at manden med den sorte hest, som kjørte forbi sorenskriveren ved Brynebroen, ikke var nogen anden end den dræbte gjerakerbondens gjenfærd. Gjerakermanden havde ved drabets udførelse været soldat og havde sin uniform opbevaret hjemme paa gaarden og pleiede at bruge den ved kirkebesøg og forskjellige andre festlige leiligheder. At han skulde vise sig just for sorenskriveren, mente man, som ovenfor bemerket, skulde være som enslags straf over denne for den urigtig dom, han havde afsagt over gjerakerbondens drabsmand.

Trykt manus. Th.Sø Haukenæs: ,,Fædrehjemmet", Bergen 1903, s. 39ff.

22. Mordet på Rude

1. Kirkebok Seljord nr. 11, s. 409, S.T.A.I.O.
2. Øvre Telemark østfjelske domsprotokoll II, 1, s. 224, S.T.A.I.O.
3. S. st.
4. S. st. s. 225.
5. S. st.
6. Tov Flatin ,,Seljord" II, Oslo 1945, s. 581.
7. S. st. s. 278.
8. S. st. s. 576.
9. S. st. s. 576 & s. 278.
10. S. st. s. 581.
11. S. st. s. 576.
12. S. st. s. 581.
13. S. st. s. 576.
14. Kirkebok Seljord nr. 11, s. 409.
15. Øvre Telemark østfjelske domsprotokoll II, 1, s. 225.
16. S. st. s. 224-225.
17. S. st. s. 223.
18. Tov Flatin ,,Seljord" II, Oslo 1945, s. 288.
19. Øvre Telemark østfjelske domsprotokoll II, 1, s. 229.
20. S. st. s. 224.
21. Tov Flatin ,,Seljord" II, Oslo 1945, s. 404.
22. Øvre Telemark østfjelske domsprotokoll II, 1, s. 224.
23. S. st.

24. S. st. s. 224-225.
25. S. st. s. 225.
26. S. st.
27. S. st. s. 228.
28. S. st. s. 227.
29. S. st. s. 231.
30. S. st. s. 229.
31. S. st. s. 230.

23. Drapet på rømlingene

1. Ekstrarettsprotokoll nr. 4 Nord-Østerdalen s. 135a, S.T.A.I.H.
2. S. st. s. 133b.
3. Rygh ,,Norske Gaardnavne" III, Kristiania 1900, s. 157.
4. Ekstrarettsprotokoll nr. 4 Nord-Østerdalen s. 161b.
5. Odd Nytrøen ,,Ytre Rendal, Gard og ætt", Elverum 1970, s. 735.
   Olav Nilsen ,,Osen Bygdebok" Hamar 1950, s. 358, oppgir annen eier, men uten den dokumentariske støtte for påstanden som vi finner hos Nytrøen.
6. Ekstrarettsprotokoll nr. 4 Nord-Østerdalen s. 161b.
7. S. st.
8. S. st., se også s. st. s. 134b f.
9. S. st. s. 134a.
10. S. st. s. 135b, og s. 197a.
11. S. st. s. 134b.
12. S. st. s. 135b.
13. S. st. s. 135b-136a. Se også s. 150a.
14. S. st. s. 134b.
15. S. st. s. 162a f.
16. S. st. s. 162a.
17. S. st. s. 142b.
18. S. st. s. 163a.
19. S. st. s. 163a og 142a.
20. S. st. s. 142a.
21. S. st.
22. S. st. s. 162b.
23. S. st.
24. S. st. s. 164a.
25. S. st. s. 137a. Mannen er omtalt om Tollef Snekker i Olav Nilsen ,,Osen Bygdebok" Hamar 1950, s. 357.
26. S. st. s. 137b.
27. S. st. s. 164a.
28. S. st.
29. S. st. s. 134a.
30. S. st. s. 147a.
31. S. st. s. 142b.
32. S. st. s. 144b.
33. S. st. s. 164b.
34. S. st. s. 265a.
35. Døde pasienter på Rikshospitalet ble vanligvis begravet på sitt hjemsted. Personene i sagnet hadde ingen fast bopæl. Var en av dem døde på Rikshospitalet, var vedkommende ventlig blitt begravet på vår Frelsers gravlund. Verken Fredrik Mathiesen eller Johan Staalberg er innført som døde i Oslo domkirke kirkebok 25, S.T.A.I.O.
36. Ekstrarettsprotokoll nr. 4 Nord-Østerdalen, s. 137a.
37. S. st. s. 139a.

38. S. st. s. 137a.
39. S. st. s. 266b-267a.
40. Innstilling fra dommeren, rettsreferat fra 1851, Nord-Østerdalen, S.T.A.I.H.
41. S. st.
42. Ekstrarettsprotokoll nr. 4 Nord-Østerdalen, s. 134b.
43. S. st. s. 134b f.
44. S. st. s. 135a.

III. KONKLUSJON

1. Johannes Skar ,,Gamalt or Setesdal'' I, Oslo 1961, s. 41ff.
2. S. st. s. 32.
3. Slektskapsforholdet mellom de tre Villandskjempene er følgende: Ragnhild Ellingsdatter Villand (1692-1752) var i 1715 gift med Ola Tolleivsson Uppsata (1668 el. 69 – 1724). De hadde blant andre disse sønnene: Tolleiv (1714-1778) og Torkjell (1719-1776). Ragnhild ble enke, og giftet seg igjen i 1729 med Ola Larsson Fossgarden (1694-1753). De hadde sammen bl.a. Knut (Annfinnsæt) (1741- ca. 1781).
   Lars Reinton ,,Villandane'', Oslo 1939, s. 70, 72, 75, 76, 77, 176.
4. S. st.
5. J.E. Nielsen ,,Søgnir frå Hallingdal'', Oslo 1968, s. 14ff:
   Um Tollaiv
   Tollaiv va tryå alni å två tumma høg å so væl vaksen som nokon kar kunne vera.
   Me'a han va ung men komen te full kar, va han ai gong nord på ai sæter, som aite Rakkstaindalen, på rudna å gjerding.
   Ain dag me'a han sat å kvilte se å tinda riva si, kom de ain ovstor jalkarfant te hono å sa'e: ,,Her ser e ain stor lang fant; ska tru de e nokon dug i hono?'' Tollaiv svara: ,,Å so myki dug e de vel, at e ska grai'e de, langgaglin! ''
   Å derme rende dai over ryggen på korare å te å brjøtast å skuslast att å fram på stølsvølle likesom uxar, so torveflettudn flugo fyr skohælo. Men teslutte fekk Tollaiv jalkarfanten på langape attende å so baklengis ut over ain briskje-uggard å baint unde på ryggen. Derme rangla jalkarfanten sin veg, å Tollaiv tok atte me sino.
   Ain vet va Tollaiv på Kongsberg-martna'e å handla gampa. På martna'e va ait jalkarlag, å tå dai va de ai kjempe.
   Tollaiv bytte gampa me kjempunn, å då dai hadde bytt, flidde kjempa hono ain klenre gamp en den, som han synte fram fyrr dai bytte. Då han Tollaiv inki vilde taka den låke gampen, flaug kjempa på han. Tollaiv tok då kjempa å svarpa ho te på ai kjellarhurd, so ho brast inn.
   Da far åt kjempunn såg de, kom han te dai å sa'e: ,,Slepp sone mino, Tollaiv, du ska få att gampen din, då du e slik kar, at du tok son min, som ha vore frikar på sjau martna'a.''
   Tollaiv å Ola halvbror hass ruko te å slåst aigong. Mor dairre gauv imyljo dai tå di, ho totte illt um han Ola, fyr di han Tollaiv ga hono stryk.
   Ola fekk då smyte se inn i kleven å læst att hurde ette se, å ho Ragnhild sa'e då te Tollaiv: ,,Vil du drepa bror din, so fær du fyst høgge te me; e ha kosta dikka bå'e två like dyrt, e ha sta'e på knjøno fyr dikka bå'e två.''
   Tollaiv høgde øxe i hurde fyr å hebne sin harm, å skuvde mor si baklengis ne over stuguhella, so at mjærme henna gikk or le. Se'a gauv han på stykfar sin me, ette han hadde skuvt te mor sina.
   Detta vart uppgivi fyr øvrehaitenn, å Tollaiv vart tikin å dømd på festningen si leveti.
   Lesmannen som då skulde koma å taka han, va ain liten mann å hadde stor grysk tå hono. Han raiste då på granngarden Nerejorde, å der tøvra han å hadde fyribø te søre Villand, der Tollaiv budde, um kå han då stelte me ell tok se te. Hine sjau brøradn hass Tollaiv voro i samlag me lesmanne å viste um, at han va komen der han va. Dai govo hono nys um, at han va haime, Tollaiv, å sat å skov kubba.

Lesmannen hækte se då te Nerejorde te Villand å kom inn, å alle sjau kjempudn soto umkring huse.
Han Svaidn, som va nemmast Tollaiv i sterklaiki, sette se då tett neme hono å sa'e de uti være: ,,E kan hjølpe de te skava lite.''
Fyrr Tollaiv viste orde tå, va Svaidn illsnøgg å svarpa te hono me kubba over uvle'en, so kniven flaug or høndenn på hono. Derme rende dai på han alle sjau som ain mann å drogo han unde åt golve, toko armadn hass å la'e på mjåryggen å bakbundo han me ait tog. So drog lesmannen han te Hamarsbøen, som ain vill uxe.
Då han hadde vore på festningen noko år, slepte kummedanten han laus haimatte, vel mest tå di, at han kunna bera se fint åt, når han 'ki va full ell rai; men fyrr han slapp, måtte han lava kummedante, at han skulde halde se kurr, når han kom haim, å stelle me garde sino. Han fekk då på se hjå kummedante ai gamal sylatermundering, å då han so ga se i haimveg, trudde folk, at han va ain haimatt forløva jivøren då, me'a han rampa upp igjøno bygdadn.
Då han va komen so langt upp i dalen som te Slabenki, som e ai kvilingstelle i Fløbygden, sat de der ait kortspelarlag å voro drukkin me.
Ain tå dessa, som va ai kjempe, va stupen å tok te å finne åt hono Tollaiv å kalla han ain jivørenslankar, væl fyre di han gikk i sylaterpløgg.
Denne kjempa sat då ovapå borde attåt veggi. Tollaiv gikk fram på golve å bau hono ain krokfing. Denne jålen hekta då i me hono, å me di sama drog Tollaiv me dai aine høndenn både borde å kjempa attåt veggi, helt hono der å slait langefingen hailtupp tå hono å ut or hønden hass.
Solaise va han då rai'ug derifrå, me di han hadde so åtfare.
Se'a kom han inn på ai a'n kvilingstelle, som kallast Mortingsoddin, å der sat de me ait kortspelarlag, som voro fulle, å spelte um brennevin. Tollaiv gikk på golve å skødde på dette.
Ain tå dai tok då te å fru han te å seta se i lagi å spela me. Han trauta lengi imot; men teslutte føngo dai bidda han te seta'se ne te spela.
Men koss spele snudde se, so rauk han Tollaiv å han vart skuldig skillinga. So toko dai te åmaga på han, at han skulde ut me pe'ing, men då de galdt i hølingi, hadde Tollaiv ingen pe'ing.
Dai toko då te lava hono illt, å ain fant skipa se te å vilde taka han. Tollaiv ga hono ain skump, som gjorde hin umhuga te å gå viare på, å derette draiv han alle hine ut or stugunn, so dai toko laupe upp i noko bergskortu tett ovafyre.
Tollaiv drakk upp brennevine, som sto att på borde, å so skipa han se att på vegen nord te ise på Bromunn.
Då han va komen ait stykki framette, skødde han se attende, å då fekk han sjå, at fantadn desse soto upp i fjellskorto å kaga framat me skallo å spronte ette hono, likesom gjaita når dai era ulv-elte. Men dai torde ki la de knuste ti se.
På Tufto i Kvislenn budde då Ola halvbror hass, som han trudde hadde voldt hono slaverie på. Då Tollaiv va komen so langt atte haimars som te Tufto, vilde han ly'e um hjå hono Ola lite.
Då han nådde fram i garden der, hadde han Ola nyle kjøyrt haim på nautetrokken, ain diger rå furustokk. Denne tok då Tollaiv å raiste på endin å sette han tett attåt fjøsmøna å so gikk han inn i stugu te bror sino å kjeringenn hass. Då vorto dai rædde, då dai sågo, at den agaloysa imot all von va komen laus atte.
Då han va komen inn å hadde siti ait bil, tok han te å bi grusele vanskipa tå se i talunn, men bror hass å kjeringi torde ki anna en å fikle å stelle gildt me hono me mat å drikke å høvele ord å i are måte, te han blidka se atte noko. Då han so hadde stelt å tolmo'a se lite, tok broren te å svalle um, at han nyle hadde handla te se ain ovgild gul hest, å denna vilde han då få syne hono Tollaiv.
Dai gingo difyr te hest-stalls å skødde hesten, å dai leto væl um han kor staut han va i alle måta, Tollaiv me fyst-stundes, men sea tok han te å dailde på hesten å let um, at de nok inki va so mæt gamp likevæl.
Då han Ola høyrde de, vilde han syne bror sino de store lasse, hesten nyle hadde drigi

haim, å de va då den råfurustokken, som e nebnt ovafyr. Dai gingo ette di utatte or stalle, fyr å sko'a på denna stokken, men då dai komo ut, va han kvorven burt or garde.

Ola vart tå di raint forgrundig, kor han va åvboren, å derme sa'e han Tollaiv: „Kanski de va denna vesle furupinnen, som e tok å raiste upp attåt fjøsmøna istad, då e kom i garden te de, bror."

Me desse skildest han då ve bror sin.

På ait ting i Ål va Tollaiv i lag me mange are ovkjempu, å då vorto dai drukkin å toko te å espe se på korare.

I stugunn, der dai voro, va de ain uvyrdele stor kubbestol, som dai skoko me å hovo på, men ingin tå dai orka hevja han myki te vers frå golve.

Tollaiv kom då fram å ba hine, um dai vilde tukke på se vesalt, so vil e, sa'e han, giva stole dessa, – de grepa dikka so te me, – ai nevaglekse bak i karre. So graip han stolen i ai hønd å kasta han han lukt i møningsåsen på stugunn.

Hine, som heldo stuken i lagi me hono, vorto rædde tå di gilde grepe han gjorde, å føngo slik ain ovnøgg i se, at de bar te dynns me dai, ikoll å uppatt å attelaups me haile hørgenn.

Tollaiv vart att aisemall innastokkis, denne gongi me, so som han stødt va vane ve, når han kom i flengjand atte me ængor.

De yngste Villands-lage, halvbrøradn hass Tollaiv, hadde drust i ugynster me skotto ell Mehus-karo i Kvislenn, å dai govo på slåst som alleglupast me korare, jamt når dai komo ihop.

Asle Mehus va då komen i uheppe å sat hjå lesmanne. Asle va lågvaxin men ain nauferdig kar.

Ai kjempe i Fossgarde hadde brukt storkytu, um kor sterk han va, å detta va kome atfyr han Tollaiv å han vart grinin fyre desse kytu; men, som de e sagt ovafyr, han torde inki slåst sjøl, ette han va komen haimatte. Han raiste då te lesmanne å tok Asle Mehus me se or arresten, å so kjøyrde desse två te dai kjempunn som sagt e.

Då dai komo dit, va Fossgard-kjempa ill å storordig. Asle å kjempa komo då snart i baskarlag, å kjempa rauk fælt å fekk stryk, so ho vart liggjande att på golve.

Dai fylgde Asle Mehus ut, men då han kom i tune fekk han ølkvaisa, so ingin kunna styre ha, å de heltst me hono fire fem kara fyr å få boygje han ne att i kjøyresleen hass Tollaiv.

Tollaiv høyrde stuken, å skyna, at han laut ut te å stagge han Asle; men fyst hadde han hug te å vise, at han hadde armestål me sjøl. Han gikk burt åt langborde, so nådde veggjann' imyljo i stugunn, rak den aine armen unde midten på borde, hov de i vere, å tverslepte de attimot bordstolo, so stugu skolv.

So fyst gikk han ut te Asle å sa'e te hono: „No fær du stelle de lite, Mehuskatten! å seta de ne i sle'en, no få me att te vegars haimatte."

Ette dai ti'enn då Tollaiv hadde slutta me å slåst sjøl, va han ai gong i ait lag, å der kom son hass Ola, som aitte ette hono Blank-Ola, i fiengjand me ai a'n sterk kjempe. I desse taki gjekk de so imso, dai orka 'ki knuve korare.

Gamle Tollaiv vart då rai, gikk burt imyljo dai, å tok me ai hønd i kor å slait dai ifrå korare. Sonen sin sette han på dydne me desse ordo: „De e best du går haimatt te mor dina å grauta de væl; du ser ut te å vera best skikka te de. Mea e va på din alder, let e me aldri piske." Den are sette han me hina høndenn mot veggi, so blo'e skatt or kjaft å nase, å han saig ne i benken blaik som nåe.

Ain tenestgut hass Tollaiv, som han likte so gjølele, kom i ugynster me ain alkefant som kallast Hyttin.

Dette hende i ai brudavaitsle, å Tollaiv vart tjonve fyre di. Han va då sløg å tok te imse se å slå se full, å derette ba han tenestguten sin snøgge se haimatte ette gampe å jagasle'a hass, for no vilde han snart haim, let han um. Guten gjorde som husbonden ba han, å kom att me hest å grai'u, so snøggt han evlde.

Då Tollaiv såg, at gut å gamp voro attekomen, tok han te be'a væl fara me imse kor tå folki å skipa se te dynns å so ut på tune. Der tok han ve hest å tauma tå gute å sette se i sle'en.

So skødde han ikring se å vart vare Hytta, å derme sa'e han: „Å kom no hit åt me, so fær e be'a væl fara me de me, du Hyttin! "

Hyttin va so fåfaren, at han gikk te hono å flidde hono hønde si. Tollaiv rak kjaiva si te Hytta, klembde åt neva hass, å svarpa i di sama te gampe me svipunn, so de barst or garde i tanende sprang.

Hyttin bar snart i legu, so at han drogst ette sle'a som ain slo'kubbe, å snjøgauven rauk kringum dai, som ain kvirvilvind hadde fare der. So gikk de lengsto ette vegi, fyrr Hyttin fekk hønde si laus atte.

Um Torkjell

Torkjell va den klokaste tå alle åtte brøro. Han va lesmann ne'a skogen å sunna åsen, å kunna so myki, at han førde saki på tingi. Han va gild te byggje hus, å dei krota han sjøl fint ut, som enno syne se på tingstugunn på Sundre, som e uppsett tå hono.

De e sagt un han at han inki kjempast ofto, kan hende fyre di, han vilde halde se på storvis. Men ve ait ting på Sundre ai gong va de ain æling, som vilde vera ovkjempe å som tok te å alke å tjå me hono Torkjell.

Han tok då teslutte vraiski te se å tok atte med hono o ordo fyst å sa'e te hono: „Å vilde e royve me so myki, so vonast e ait godt barkahogg skulde gjera de"; å me di sama svarpa han te hono me kvasskante på høndenn baint på barkakyla, so at fanten fylgde neva på galden å låg å ora..

So sa'e Torkjell: „No såg du de gikk som e sa'e de fyriåt."

Den are hugast då inki mair.

Um Knut Annfinnssæt

Imyljo dai åtte guto på søre Villand va de som fyrr e fortalt ain som aitte Knut. Han budde sea på Annfinnssæt i Hove å va ain ill mann å umgå. Han kunna inki koma i noko samvære, uta han måtte alke å tjå me hine fyr å koma te å slåst, å folk sea, at han va den allåverste tå brøro.

Annfinnssæten, som han vart kalla, hadde aigong te go'e hjå ai fatik huskjering i Skardsætli'enn. Han kom då dit å sa'e, at han vilde hava kjeringi te skjera den dagen, men ho svara: „E kan 'ki koma fyrr imorgo um du so vil ta live tå me."

Han graip te henne å drog ho ne åt å'nn, å der batt han ho i hesterova. So sette han se sjøl upp å hesten å slo på me ain dugele lurk, so at kjeringi stundo va på føto, å stundo grog han ho ette skalla, fyrdi raipe va sett som rennesnar over halsen. Solaise drog han hona me se på åkren hjå se sjøl.

So lang veg som de e or Skardsætli'enn å haim i Hove, so kunna ain tenkje, at han måtte ha drepe ho, då rennesnare va um halsen, men hår han hoyrde, at de va kome so vidt, at de berre høste i henne, so ottast han sjøl, at ho snart va kvitt, å då helt han atte å let ho sleppe på føtadn.

Ai gong hadde han vore i Skardsætli'enn ette ain fatik husmann, som aitte Airik, å som han hadde te go'o hjå. Denne vilde han truge te å koma te se å lauve sama dagen, men mannen orsaka se me di, at han inki hadde stundi te koma fyrr um morgonen.

Han graip han då å førde han me se ne åt å'nn, te han kom te heste. No vart han me som kjeringi sett i hesterova, å solaise vart han førd radt åt Larsgard.

Då han kom der me hono, batt han hesten uta dydn me manne i rovunn, å gikk inn sjøl.

Mannen der, som aitte Ailiv å va ain gobainkin mann, tok vel imot Annfinnssæte, ba han sita på bordkrakki, å gikk te kjellars ette ai ølskål å bau hono drikke.

Annfinnssæten let um, at han inki fekk fordrygje se ve å sita der å drikke „for e har ain grabukk ute i hesterovunn," sa'e han, „å han kunna slite se."

Ailiv tvelte at de måtte vera noko i desse, å gikk ut å fann husmannen bunden i rova. Han tok upp kniven, skar av bande å let stakkaren ta foten te vare.

Då ølbollin hadde vorte tom, vilde Annfinnssæten sjå ut te heste å bukki i rovunn, å han fann nok hesten men bukken va kvorven burt, so han tvelte, at Ailiv hadde gjort hono ai praine.

Då han kom inn att, gikk Ailiv ne i kjellaren ette ain bolle te me øl åt hono, å då han sende hono ølbollin, sa'e han: „Dette ska du få fyr bukken din, som du hadde i hesterovunn, å vil du ha mair, når du ha drukki, ska du få tå desse," å derme helt han fram neven.

Ailiv va ain stor sterk kar, å Annfinnssæten tok te å ottast, at han kunna gripe te hono, å vilde te å orsaka se fyre di, han hadde fare so uvitugt åt me hino manne.

Ailiv let han vita, at dersom han inki ifrå den ti'e vilde fara arelaine åt, so skulde dai no gjera det av der, å då han inki fekk noko svar, graip han te hono, å snudde upp ne på hono so at føtadn svara imot møningsåsi å skallin imot golve.

Då tok Annfinnssæten te å be'a fyre se.

Ailiv svara: „Ant'ell ska du idag gjera ait ølvorele love på at du inki vil fara so fram mair, ell å ska e lata de veta, at du inki ska vera nokon kungi i Hove, men at ængon ska tora taka att me de;" å me di sama graip han te hono, å sette han baint imot paishellunn, so at Annfinnsæten trudde, at ryggen va broten.

Der låg han på golve, te Ailiv lyfte han upp, å bar han ut å sette han på hesten. Se'a fylgde Ailiv han te Annfinnssæt å der skildest dai.

På Øvrestøle vesta Villand helt de te ai kjering, som aitte Guri Narvesdotte, å hona vilde Annfinnssæten have te å skjera fyr se aigong han va i bait fyr skurukjering. Han kom burt på stølen å va ill, å vilde truge ho te fylgje se.

Ho tok då te å skjølve tå ræddhug, å sa'e, at ho inki va hono noko skuldig å difyr inki vilde hefte se me å fylgje.

So fata han ho i hædna å drog ho ette fletto ne åt å'nn; der batt han ait raip umkring live på henne, å festa de i bukgjurdsle på heste. Han sette se uppå me sin svolk i høndenn å skrappa på hesten, som måtte va over den store åne å draga kjeringi ette i fosso; stundo va ho upp å vatne å stundo ne i. Åne va over ain målsvegg brai, der han let ho dragast.

Då han kom upp te Villand, skreppte han tå se sjøl å sa'e at han hadde gjort ait karsstykki å drigi ain timbrestokk over åne. Elling bror hass gikk ut, å då sto hesten uta dydn me kjeringenn i rovunn.

Elling va ain likeso ill mann i are måte, men han kløkk tå dessa syne. Me'a Annfinnssæten sat inne å drakk øl, skar Elling åv taumadn, so ho va bunden me, å tok hona inn å lasta bror sin fyr åtferde hass.

Knut tjaka på me hono, å Elling let då um, at slikt illmenne, som han va, vist måtte få ain udaue. Knut svara, at de fekk gå som det vilde; å me de skildest dai.

Trast ette va han Elling nord i Nedstegard å møtte der Annfinnssæte, som han helsa vinle te, men hin sette ait skrukkutt enne. Då Elling spurde, um han hadde noko imot hono, svara han: „Nai inki viare, men um ait bil sku me talast ve."

I Megarde budde den ti ai gamal kjering som aitte Gunhild, korkjering i Hallstaingard hjå hono Embrik, å dit komo ain lurdagskveld Elling å Knut å sette se på paiskrakken å samtalast; dai totte uvandt me henne gamle Gunhild.

Ait lite bil ette høyrde noko umaga som sto'o uti dydne, at han Elling sa'e: „Du vil væl inki drepa me, bror?" å at Annfinnssæten svara: „Du burde ha de, men e har ki hjarte te." Trast ette vart de slik stuk inne, at dai tvelte, den aine drap den are tå karo, å ho Gunhild kom då ut å ba folk koma inn, „for desse jåladn hadde då vore ihop mange gøngu."

Brøradn slo'ost, te dai vorto vel trøytt, å sea raiste dai haimatt kor te se, å vorto liggjand halvdau i flaire daga; slikt hadde dai skrappa på korare. Elling hadde fått flaire knivstyngi, so at dai måtte bera han i ain karm sø att te Villand.

Dai, som boro, bo'o han so vænt, um dai føngo lov te å sjå såre, styngidn å slagi, men han svara: „De e tidsnok å sjå dai, når de svaipe me."

Men han levde mange år derette å ette at Annfinnssæten va dau.

Annfinnssæten fekk ain låk avfardag. Ain haust hadde han å noko are handelskara raist te Kongsberg me fe å hesta, å då dai hadde ytt de dai hadde, laga dai se te på haimvegen. Sama dagen som dai toko ut, vart Annfinnssæten sjuk, men hine toko han då me se å komo me hono radt åt Sigdal. Dit komo dai ain kveld te ain gard som aite Grasvik.

Dette va sainhøystes, å folki der på garde kvokko, då dai sågo, at de kom so mange hallinga, å inki hadde dai nokostane te leggje dai. Dai måtte då lata te sjølve setustugo so

myki, at dai som komo, kunna få vera unde tak. Desse føngo då finne se i å liggje i benkjo å på krakko.

Annfinnssæten tok te å bi klenar å klenar; hine rådde han te å leggje se i benken imyljo paise å sængenn, å då han inki hadde noko unde huvu'e tok ain tå kamerato ai skreppe å la'e unde huvu.

No soto hine å svalla, men då dai minst tenkte på slikt, vorto dai vare, at han vart gripin likesom av ai usynle ånd å førd på eldsmæle, so at han snudde me ryggi på dai kvite troyunn sina midt inni djupaste paisen; der brann de so, at elden gekk rundt umkring han.

Dai fata han då att å la'e han ne att i benken å sa'e de: „Me maine du gjere de galen, når du vil då rett brenne de upp."

Han svara inki, å de såg ut te han fekk dorme. Mea dai soto å tenkte, at han snart måtte vera såla, viste dai ki orde tå, fyrr han are gongi vart sett innatt i elden.

Ain tå kamerato fata han att tå elde, å drog han burt i benken å sa'e: ‚Tek du de so te, so vilja me alle raise, å so ska du få liggje att som ait krytyr ette uss."

Knut svara: „Kvifyr tok du me atte tå verma, e ska so brenne kor so va, å se e de sama når de tik te."

Denne kameraten sat ne med benki å mainhelt hono, so lengi te han sålast. Derette toko dai han å boro han ne på låvin å la'e han der vi'open på ain krakk i alle pløggo.

Tå desse hadde dai fått slik nøgg i se, at dai inki voro go te leggje se te sova.

Me'a dai då soto å svalla, kom de inn ain fatikmann å ba ette hus, men kjeringi sa'e: „E har nok me desse, som era, dai taka burt både benki å krakka i huse."

Fatikmannen sa'e, at de va væl, når han berre fekk vera unde tak, å ba um løv te å gå ne på låvin å liggje der.

„De kan du gjedne få," svara kjeringi, „men de står ait lik på låvegolve, å då vil du vist inki liggje der."

„Like gjere då 'ki me noko," mainte mannen.

„Ja, når du vil det," svara kjeringi, „so finn du lite for i ai tå røno på låva, som du kan leggje de i."

Me di gikk mannen på låvin. Han fann fore i ai ron, la'e se der å va gla ve å vera komen unde tak.

Då han hadde liggi ait bil, tok de te å ljøsne på låva, so han kunne godt rekna kor tro,skia i taki; detta kom han te å undrast på å ottast, um di inki skulde koma noko verre.

Me'a han låg å såg på ljøskin, syntest de koma inn ait liknils tå ain mann igjøno dydne, å denne drog se burtåt krakki, der like låg. So graip han de i hædna å rykkte de på golve, å der toko dai te å hædnedragast. Snart va like på knjøno å snart hitt liknilse, å solaise gingo dai fram å attende over golve.

Mannen vilde gjedne hava sloppe ut, men han kunna inki; når han prøvde på ai le åt låveveggi, so møtte hine som hædnedrogust, å prøvde han på ai a'n le, so voro dai der me.

Men då de såg ut te, at båe voro utarme, drogo dai se burt åt krakki, å den ljote, som mannen hughailt mainte de va, hjølpte like te å koma upp att på krakken.

Like snudde se då solaise, at de hengde rauve inn på krakkskanten men kunna 'ki mair; so vart de vi'are hjølpt tå hino, å han såg skile, at den ljote tok de å bainka de te, so de fyrr hadde liggi både me henda å føta.

Då fyst slapp mannen ut tå låva å kom inn i stugu.

Folki toko då te å undrast å tenkte, muntru han ha set noko; ette di som hadde hendt der um kvelden, tvelte dai fyre, at den vonde hadde tiki lekome, so som dai vist trudde, at han hadde tiki sjæle. Dai spurde mannen, kå som va ti's me hono, me di han kom innatt midt på nottenn.

Han såg vanskipa ut å kunna naule svara, tå di han va so gryskile uppskræmd. Då han hadde stelt se, sa'e han dai tå alt, som va tegingi.

Hallingadn viste då 'ki anna te gjera ell å få Annfinnssæten negraven, å de gjorde dai um morgonen. Då dai komo åt kyrkjegarde me liki, gingo dai te preste, å spurde, um han vilde kaste jord på han, men presten naikka de.

Dai føngo då uppkasta greft, å sette like ne i å jarda de sjølve der.

De fyste dette vart spurt haime høvde solaise, at ai gamal målug kjering kom inn i ain plass, å der råka ho på ho Ågåt Annfinnssæt, kjeringi hass Knut. Ågåt å kjeringi i huse vorto usamd, å Ågåt tok te å lava illt å let um, at han Knut skulde graie dai, når han kom haim.

Den gamle kjeringi, som fyst kom inn, sat der å togg på si tobaktugge, å ho vart rai på Ågåt fyr detta å sa'e: „Du tar 'ki sita her å lava so illt du Ågåt; nyst ain dagen tok den ljøte han Knut ut på Grasvik i Sigdal."

Ågåt fekk hugillt ve dette, men endå vilde ho inki tru, at de va sannt, at han hadde doytt, men ho gikk å lydde å spurde te handelskaradn komo; då fekk ho vita de fyr ølvøru, å umframt de, at dai hughailt trudde, at den ljøte hadde tiki han me bain å bunu.

6. Se spesifiserte anvisninger under note 7.

7. 1/ Tollaiv. Fortellingene om at Tollaiv brøts med fanten i Raggsteindalen og kjempa på marknaden i Kongsberg, har vi ikke muligheter til å få undersøkt riktigheten av („Villandane" s. 90). Det er likevel ikke usannsynlig at disse hendelsene har funnet sted. Men selv om sagnet her er uhistorisk i den forstand at episodene er fri dikting, så er i alle fall det *bildet* sagnet gir av Tollaiv korrekt nok. For at Tollaiv var en kraftkar og slåsskjempe utenom det vanlige, kan det ikke være tvil om. Tollaiv ble bl.a. i yngre år trukket til rettslig ansvar for slåssingen med Sjugurd Mørk i 1738 og med Ola Hermanson Nedrejord i 1751 („Villandane" s. 90). – Ettersom Tollaiv bevislig var en slik kjempekar, er det lite trolig at sagnet skulle søke til fri fabulering for å gi bevis på styrken til kjempen, da det fantes flere konkrete og faktiske hendelser å henvise til. – Sagnet forteller at Tollaiv gjøv løs på bror sin Ola, på moren og stefaren, noe som førte til rettssak mot ham. Etter vitners besiktigelse av den gamle moren, ble det rettslig slått fast at Tollaiv hadde påført Ragnhild store skader. Også når det gjaldt overgrepet på stefaren, fant retten Tollaiv skyldig. Det var videre flere under rettssaken som kunne fortelle om slåssing mellom de to halvbrødrene („Villandane" s. 94). „Det er då , etter alt som me no har høyrt, rett at Tollaiv ikkje berre for ille med mor si, men og gauv på stykfaren sin, og slost med Ola, bror sin" („Villandane" s. 95). Reinton viser at Tollaiv var „i kast med alle desse tre same gongen, like før han vart arrestert og sett på festninga. Er det ikkje her ei samandraging av fleire einskildtilfelle, som gjekk for seg til ymse tider?" („Villandane" s. 95). Etter en nøye undersøkelse av kronologien, kommer Reinton fram til at „Søgnir har rett til å seie at det var same gongen" („Villandane" s. 95), dvs. at de tre overfallene falt sammen i tid. Sagnet har altså rett når det forteller at Tollaiv gjorde voldelige overgrep mot nære slektninger, og både tidspunktet for hendelsene, hendelsenes art og utfall stemmer overens med det de offisielle kildene beretter. For det viser seg at når det gjelder arrestasjonen av Tollaiv, så „tykkjest Søgnir å vera noko so nær heilt påliteleg" („Villandane" s. 96), og det går videre fram av Reintons undersøkelser at sagnet har rett når det antyder at Tollaiv mente at det var Ola, halvbroren, som hadde hovedskylden for at han ble fengslet („Villandane" s. 95). – Det faktiske sannshetsinnholdet i Tollaivs brutalitet overfor sine nærmeste slektninger, blir ytterligere belagt ved rettsdokumentene, der vi ser at det kom fram flere vitnemål som slo fast at Tollaiv hadde fart ille fram mot konen sin („Villandane" s. 92). – Selve rettssaken mot Tollaiv og dommen over ham, har tradisjonen naturlig nok forenklet, da sakskomplekset etter hvert ble svært innfløkt med mange anklagepunkter, kontrastevninger, appeller, domsendringer og forflytninger av domfelte. Sagnet har utelatt bl.a. at Tollaiv ble dømt fra livet, men tradisjonen har bevart, korrekt, at han fikk dom som lød på livsvarig fengsel („Villandane" s. 100). Sagnet nevner heller ikke at han ble gjort til soldat før han kom hjem, og det gir *sin* forklaring på hvorfor han kom tilbake til Hovet i soldatmundering. At han hadde hærklær på seg ved hjemkomsten er meget sannsynlig. De tulmulter Tollaiv kom opp i på veien hjem fra Akershus, er uverifiserbare, og vi må vel nærmest anse dem som lite pålitelige historisk sett. Vi står nok her overfor fri diktning, og vi må regne med at hans eventyrlige lagnad med dødsdom, frigivelse og soldattjeneste har hatt følelsesmessig sterk appell og skapt sagn på fritt grunnlag. Villandskjempen vender faktisk tilbake til bygda i en slags triumf, og denne delen av sagnet viser oss i alle fall ættens byrgskap og nedlatende holdning til folk utenbygds. Men ellers er det historiske sannhetsinnholdet lite i denne delen av tadisjonen om Tollaiv. „Etter heimkoma er ikkje namnet hans nemnt ein einaste gong i tingbøkene for noko gale. Han „levde kurr' og „stelte med garden" („Villandane s. 102). Mer vet vi ikke. Det er uråd å få brakt på det rene om Tollaiv virkelig løftet furustokken på gården til Ola. Den samme usikkerhet rår når det gjelder hans forhold til Hyttin og sønnens slåsskamp, mens det foreligger mer indirekte bevis for at Tollaiv virkelig tok Asle Mehus ut av arresten („Villandane" s. 102-103). – Vi kan samlet slå fast at det som er historisk korrekt i dette sagnet, er overfallet på slektningene og at disse hjalp til ved arrestasjonen. Videre er det riktig med festningsoppholdet og dommen på livstid, frigivelsen og det faktum at Tollaiv *før* fengslingen var innblandet i slåsskamper, og at han *etter* oppholdet på Akershus holdt seg i ro. På den annen side må vi regne med at i de andre episodene i sagnet har vi en blanding av historisk rette opplysninger og fri dikting, smeltet sammen for å gi en framstilling som svarte til miljøets oppfatning av ham.

2/ Torkjell. „Torkjell va den klokaste taa alle aatte Brøro på Villand. Han va Lensmann ne'a Skogen aa sunna Aasen, aa kunna so myki, at han førde Saki paa Tingi. Han va gild te byggje Hus, aa dai krota han sjøl fint ut, som enno syne se paa Tingstugunn paa Sundre, som e uppsett taa hono(. . .)". I dette sitatet fra Søgnir har vi i konsentrert form de mest framtredende egenskapene til Torkjell, egenskaper flesteparten av de øvrige varianter er belegg for, og felles for denne samlete tradisjonen om ham er, at den gir et korrekt bilde av den historiske Torkjell på dette området. Søgnir har utvilsomt rett når Torkjell karakteriseres som den klokeste av alle åtte brødrene på Villand, og vi er nok på den sikre siden når vi tilføyer at han nok raget intellektuelt og kunnskapsmessig over de aller fleste av sine sambygdinger, noe som bevises av det faktum at han bl.a. var lensmann og sakfører. Tillitsmann for bøndene ble han i 1755 („Villandane" s. 116). Før denne tid, alt i 1740-årene, hadde han stadig ført saker for slektninger („Villandane" s. 115), og et halvt år etter at han ble bondelensmann, sendte han inn søknad til amtmannen om å bli autorisert prokurator („Villandane" s. 117). Vi ser av tingbøkene at Torkjell var mye nyttet som prokurator, og både som innehaver av en slik stilling og som lensmann var han „sers vyrd av folk og hadde stor tillit" („Villandane" s. 118). „Han va gild te byggje hus (. .)" forteller sagnet, og viser til Tingstuen på Sundre som bevis på hans dyktighet som treskjærer og byggmester. Vi vet han satte opp flere bygninger, og „at Torkjell var flink til å byggje hus og krota dei sjølve fint ut, treng ikkje nærare påvising. Byggverka er sjølve prov for det" („Villandane" s. 122). Det dokumentariske kildematerialet om Torkjell Villand er rikt, og viser oss til overmål at vi her har å gjøre med en mann med store juridiske kunnskaper og imponerende rettslig innsikt, ved siden av at han, når det gjelder arkitektur og treskjæring, nærmest må karakteriseres som kunstner. – Som vi ser, gir sagnet om Torkjell så langt et helt korrekt bilde av ham, og tradisjonen er hittil svært pålitelig historisk sett. „Det e sagt um han at han inki kjempast ofto (. .)". Det er ikke mulig å finne i rettsprotokollene at han en eneste gang var innblandet i slagsmål eller at han noen gang øvet voldsverk. Men dette er et for spinkelt grunnlag å dra de slutninger av, at Torkjell ikke har gitt kjempen på Sundretinget „ait godt Barkahogg". Det er derimot meget sannsynlig at en eller annen kjempekar har villet forsøke krefter med denne Villandskjempen, og særlig med *ham,* som både var lensmann og prokurator, og dessuten „vilde halde se paa Storvis" og unngå slåssing. At Torkjell maktet å slå kjempen ned når han først ble provosert og nærmest tvunget til å bruke fysisk makt, er ikke utenkelig, siden kildene gir oss opplysninger om at han var svært høy og kraftig, selv i forhold til brødrene sine. Torkjell var uten tvil litt av en kraftkar („Villandane" s. 114). At vi ikke har opplysninger i de offisielle dokumenter om sammenstøtet mellom Torkjell og kjempen, er alt annet enn bevis for at begivenhetene ikke har funnet sted. Forutsetningene for et eventuelt nedslag i det dokumentariske kildematerialet, er at saken ble underkastet rettslig behandling. Vi må i denne forbindelse huske på at slike sammenstøt var alt annet enn uvanlig på denne tiden, og ingen ville tenke på å reise søksmål mot en mann som nærmest i selvforsvar slo ned en annen, som i tillegg kom fra det, må vi tro, uten skade av noe slag. En slik bagatell uleiliget man ikke det juridiske rettsapparatet med. Dessuten er det lite trolig at noen ville forsøke å trekke Torkjell Villand, med hans posisjon i bygda, til ansvar for en slik sak, da et forsøk av den art var dømt til å mislykkes, ikke minst når vi tar i betraktning Torkjells dyktighet som

sakfører. Episoden er muligens historisk, mens dialogen nok må ansees som fri dikting. Sammenfattende kan vi si at tradisjonen om Torkjell er for en overveiende del å regne for historisk korrekt.

3/ Knut Olson Villand på Annfinnsæt. Av sagnene ser vi at Knut er framstilt som en mann med onde og sadistiske tilbøyligheter, som gir seg utslag i en oppførsel som sagnet tar sterkt avstand fra. „Ofrene" hans hørte til en sosial gruppe som liten mulighet hadde til å få fremmet sin sak mot Knut ved å gå rettens veg, og vi må ta dette med i betraktningen når vi skal bedømme det historiske sannhetsinnholdet i sagnet målt utfra hva vi finner i dokumentene, da ikke noen av de episodene tradisjonen om ham beretter om, naturlig nok, har nedslag i, eller kan gjenfinnes i det offisielle kildematerialet („Villandane" s. 172). – Navnene på de menneskene sagnet forteller Knut plaget, i tillegg til navnene på dem som grep inn overfor ham, er funnet i tingbøker og skifteprotokoller som navn på sambygdinger til Knut.

Skikken med å binde folk i hestehalen, mener Reinton å ha påvist er utbredt i Hallingdal, og det er dermed „snautt tvilsamt" „at Knut Villand tok folk i hesterova" („Villandane" s. 173).

Dette er alt vi har av direkte materiale å holde oss til når vi skal måle sannhetsinnholdet i Knuts overgrep på småkårsfolk. Men på den annen side „finst elles i tingbøkene nok av soger som viser at den karakteristikken som Søgnir gjev av Knut Villand, er rett" („Villandane" s. 173). Alt som 21-åring var han tre ganger for retten for slagsmålshistorier, og også ved flere senere anledninger kom hans villskap tydelig til uttrykk („Villandane" s. 173).

Knut hadde altså en slik karakter at han var troendes til å gjøre det tradisjonen tillegger ham. Om de episodene som er skildret i sagnet er faktiske eller ikke, må vi i alle fall gi tradisjonen rett i dens karakteristikk av den historiske Knut Villand.

At han var en stygging på alle vis, ikke bare i tradisjonen, men i enda større mon i virkeligheten, gir en forklaring på hvorfor sagnet gir en så uhyggelig skildring av hans død. Det eneste som historisk kan slås fast i denne sammenhengen, er at Knut ikke er innført i kirkeboka i Hol eller Ål („Villandane" s. 175). Siden han døde utenbygds og er begravet der, er det ikke usannsynlig at sagnet har rett når det nevner at han døde på veien hjem fra Kongsberg. Videre viser de offisielle kildene at tradisjonen har bevart konens, Ågots, navn korrekt („Villandane" s. 176).

Sagnet om Knut Villand har gitt et historisk rett bilde av ham, og denne mannen hadde en slik karakter at alle de „bedrifter" han er tillagt, er det fullt mulig han har utført.

8. Alf Kiil „Arkivkunnskap. Statsarkiva", 1969, s. 80.
9. S. st.
10. „Fortegnelse over dødsdømte personer som efter foreliggende oplysninger antages at være blevne henrettede med den det offentlige tilhørende skarpretterøxe", Kriminalmuseet, Oslo.
11. Johan Scharffenberg „Virker dødsstraffen avskrekkende?", Arbeiderbladet nr. 333 for 7.12. 1929 og s. st. nr. 340 14.12. 1929.
12. Andreas Aarflot „Norsk kirkehistorie" II, Oslo 1967, s. 13, s. 96, s. 193.
13. S. st. s. 13.
14. S. st.
15. S. st. s. 26-27.
16. S. st. s. 31.
17. S. st. s. 52 og s. 56.
18. Den utrue egtemann Utsyn 137, Fru Mettelils utroskab Utsyn 133, Ebbe Skammelsøn Utsyn 145, Arne og den utrue bruri hans Utsyn 150, Albret bortfører Bruden Utsyn 112. Stolt Ellenborg Utsyn 87, Fortvivlelsen Utsyn 143, Palle Bosøns død Utsyn 126, Gjødalin sting herre Per Utsyn 85, Rosellille Mø Utsyn 84, Knut av Borg Utsyn 82, Svend i Rosengaard Utsyn 154, De hurtige svar Utsyn 148, Herr Erlands Vold og Straf Utsyn 107, Nilus og Hillelil Utsyn 152, Konge som drep si eigi dotter Utsyn 151, Liden Engel Utsyn 147, Døtre hevner Fader Utsyn 79, Kong Valdemar og hans Søster, Utsyn 191, Mori som gjev sine søner eiter Utsyn 155, Utro festemø vil forgive sin festermann Utsyn 156.

19. Svale Solheim „Tradisjonen om sjødraugen", Norveg nr. 15, Oslo Bergen, Trondheim, 1972, s. 52.
20. Olav Bø „Deildegasten", Norveg nr. 5, Oslo 1955, s. 108.
21. S. st. s. 118.
22. Halvdan Koht „Bondestrid", Kristiania 1906.
23. Halvdan Koht „Norsk bondereising", Oslo 1926, s. 259-260.
24. G. Ortutay „Principles of Oral Transmission in Folk Culture", Acta Ethnographiea 8, 1959, s. 175-221.
25. Bronislaw Malinowski „A scientific theory of culture and other essays", New York 1960.
26. Bjarne Hodne „Tradisjonens pålitelighet", Tidsskrift for Teologi og Kirke, Oslo 1972, nr. 2, s. 136-138.
27. Ottar Dahl „Innføring i historieforskningens metodelære", Oslo 1965, s. 34.

SAGNMATERIALE

1. Drapet på Haukom

Variant 1

Oppskrift av Rikard Berge fra Kviteseid, Seljord i 1915.

Draap på Haukom. Der var ein dugning og var snygja drykk. Dei bar seg fælt. Dei hadde eit morro dag, som dei kalla skjefte hattar dvs de slo dei lange hattane paa kolien so ho smatt ned paa herdane. De gjorde fall vond. So var deim som aldri fekk vera i fred, sette so kniven sin upp i hatten og der kom ein og slo. Men han slo kje upp att. Velle Haukom sløkte ljose, stakk i hel ein mann og bytte knivar med ein het Andres Nordgarden. Denne var dømd til døden og avretta på Bleikebakken. Han bad at de maatte synast teikna til at han var uskyldig, og dei seger at beingrundi hans var like heil og fast. De var teikne. (Haa-vere noko lengi sidan.)

Orig. manus NFS R. Berge CCV 63.

Variant 2

Oppskrift av Rikard Berge fra Dalane, Kviteseid, 1907.

Torgeir Haukom. I eit brudlaup paa Haukom vart ein drepin med kniv, drapsmannen sette kniven i slire paa ein annan ein, som leid uskuldig. ,,Eg vi døy fe mine synder, men aller før'n Torgeir Haukom", sa denne som leid uskuldig. Ljose vart sløkt, og naar dei i tende ljose att, saag dei den blodeste kniven i sliri paa denne. Knut avretta paa Stanlan.
Fyrste hoggi raud, andre hoggi blaa paa halsen, tridje fall hovude.

Orig. manus. NFS R. Berge CII 29.

2. Drapet på Vehus

Variant 1

Oppskrift av H. N. Tvedten fra Bø, 1894.

Paa Gaarden Vehuus i Vinje var en Gut som blev gift med en rig Pige. Samme Pige havde værey forlaavet med en anden som nu blev bedragen. Saa var det engang som den nygifte Mand paa Wehuus sad ude i Tunet og stelte med nogle Vidier at hans Kones gamle Kjæreste kom og uden videre skjød Vehuusmanden saa han blev liggende død paa Stedet. Morderen blev greben og dømt til at halshugges og hans Hoved sættes paa Stegle, han blev henrettet paa Steglebakken i Næsland ved Bratrud Bro. Næst før hans Død bad han om at faa en Grøutehakke og derfor fikk Stedet Navn af Groutekaup.

Orig.manus. NFS R. Berge CCLVIII, 133.

Variant 2

Oppskrift av Rikard Berge etter Lars Bratterud, Lårdal, 1903 - 06.

Nils Vehus. Han og ein til fridde til same gjenta (paa Vehus?), daa de gjekk betre for hin, stakk'n han ihel, vart fredlaus. Rymde ,,nor i fjødde", heldt seg der i 10 aar i ein heller, hadde byrsur, ljaa og veidegogn elles. Der livde han i skugg og skjul, men tilslutt vart det so smaatt um mat, at han vaaga seg heim i bygdi (paa Rauland) heldt seg ein heil maanad paa fjoshjelln og livde av aa suge kyrne. Men so tok dei honom paa fjoshjellen ein gong med han sov. Vart avretta paa Grautenapp innmed Tonna, og sett paa stegl nedmed aai, kallast enno Steglebakken.

Orig. manus. NFS R. Berge CLIV, 65.

Variant 3

Oppskrift av Rikard Berge oktober 1910.

Nils Vehus aa ein fraa Tonna va' gla i sama gjenta, aa so sat Tonna'n heime i stoga aa vei viur. Daa kaam Nils, aainn i stoga aa stakk'n i hel. Den ti va' Gøytil lensmannsgar'e aa N sat der arrestera. So rømd' 'n aa va kaamen alt att - paa Gjøytilsmyrane. Men so va' der ei ong'e gjente paa Gjøytil som het Sissel, som va' so skjømeleg o sterk'e. Ho sprang ett'n aa tok 'n atte. Nils blei avretta aa hovue sett paa steggel paa Steglebakkjen. Dei saag stypen sto der fe ei 2 - 3 mannsaldrar sia, aa spikerar, men inkje noko hovu.

Orig. manus NFS R. Berge CXXII, 57.

3. Olav Garvik

Variant 1

Oppskrift av Lavrants Rui etter Olav Tjønnstaul. Trykt i ,,Den 17de Mai" nr. 43 og 44 1907.

På Garvik utpå Seljordsstrândi budde det eingong ein mann som heitte Olav. Han va' ein vælagta mann yvi heile gjelde, denne Olav'n, og snil og godgjerans va'n au.
So va' det ein kveld det kom ei fatigkjering til Garvik. Ho bad um hus til notti, og det fekk ho. Men allebest ho sat, so sat o' og sukka so tungt, kvar gong ho såg burt på Olav.
,,Hosse er det med deg, kjering," sa Olav, ,,er du sjuk, hell' hott er det som fattas deg?" sa'n.
,,Nei, eg er'kje sjuk," sa 'o, ,,men eg tyss so vondt um deg, Olav," svara 'o.
,,Meg tar du 'kje synas vondt um", sa Olav, ,,eg er fresk og færug, so meg leitar det 'kje på."
,,Ja, det kann so vera det," sa kjeringi, ,,men for deg stend det ei stor ulykke fyre eingong i live," sa 'o.
,,Hosse kann du vita det?" spyr Olav.
,,Jau - det veit eg," sa kjeringi, ,,og eg skal jønne syne deg det au", sa 'o.
,,Ja kann du syne meg hoss det skal gange meg i live, so skal du 'a få losement her i nott, og mat og drikke skal du få, og endå ei gåve etterpå, lengst du orkar bera 'o," sa Olav.
Ja, so sa kjeringi, at alle husens folk skulde gange ut, berre ho og Olav skulde vera att inne. So stengde ho att dynnan, og hengde svarte tjeld framfyre glasi, so det blei kolmyrkt i stoga. Tek ho so ein kvit duk og breider på borde, og set eit talgljos der uppå, og tenner i. Olav skulde sitja fram med gruva, med ryggen mot borde. Då med eit kom det ein smell, so stogo riste.
,,Glos no burtpå borde! " sa kjeringi. Olav so gjorde. Og no såg han hovude sitt stod avhogge burtpå bordduken, blodutt og fælt, og han kjende seg sjav so vel. Han blei so ille med, Olav, at han fekk 'kje sei noko med det same. Men som han ha fenge åretta seg litt, spurde'n:
,,Å jeia meg, skal det gange slik med meg då?"
,,Ja, slik skal det gange," sa 'o, ,,og det skal skje i eit gjestebod: men nøyare um tid og stad kann eg 'kje seia deg. Men du skal ha' det til merkje, at når du dreg båe sokkane på ein fot og gjeng og leitar etter den eine sokken din, då er tidi komi, - då er ulukka nere, - agte deg då, Olav Garvik! "
Ja, dette lova Olav han skulde gjera, å passe seg.

So eit års tid etter at dette ha' hendt, stod det eit ovlæte gildt gjestebod på nordre Øverland uppå heidi. Det va' skålelag dei kalla. Umframt dei som var bedne, kunde hokken som vilde koma til eit slikt lag, berre dei la' dugeleg i skåli. Til slike skålelag kom det oftast mange ufeur, uting som elles aldri blei bedne til nokoslags lag, for det leven og spetakel dei allstøtt volde. Men Olav Garvik vilde ikkje til gjestebod, endå han høyrde grannelage til, og var beden, både han og heile huse. I gjestebodsgarden venta og venta dei, men ingen Olav kom. Dei sende *tvo* bodir etter han. Men nei, han vilde ikkje.

So strauk då brudferdi til kyrkje. Det var 'kje veg upp Seljordsstrândi i dei tider, og so laut dei ro Seljordsvatne. Då dei kom attende frå kyrkja, for nokre av brudlaupsfolki um Garvik til Olav, og vilde få han med til lage. Men Olav sterta imot lenge og vilde ikkje. Men dei trygla og gnog og bad, so ein måtte tru dei spøkte. Og kreaturi rauta og bar seg i fjose, so ein kunde skyna det var for noko vondt.

Sistpå lova då Olav å vera med. Klædde han seg so på i eit harvle, og kom til å draga båe sokkane på eine foten, og sprang so og leita etter den eine sokken sin.

„Ja no tenkjer eg Garvik'en er drukken fyrr'n kjem til lage," sa ein av karane som venta på Olav, „for no hev du drege båe sokkane på ein fot, Olav," sa'n.

„Å jo so visst hev eg det då," sa Olav, og han blei so ille med med det sama; for han hugsa spådomen. Men då ha' han kome i det segle, at han vilde avstand, og so var det det han ha lova det au, å vera med. For Olav var 'kje noko vind-i-grind, han; han var 'kje tvirådig, den guten. Ha' han lova noko, so va' det som det va' stempla. Han va so plent ein kar soleis. Men hu meg vel, blei han drukken, då va' han slik ein fæl heilov. Han ha tvo raringer til knivar, Olav. Det var „Rodd" og „Mutulen". „Rodd" va' ein mordarkniv; - det ha' vore drepe med'n - tri mann endå. Og den eine av desse va' ein prest. Og det stod hogge inn tri krossar på tjogi av kniven, ein kross for kvar mann som ha' dotte for'n. Men den eine av krossan va' ein tvikross, - det va' merkje for presten, det. Men det va' au ein lækjarkniv „Rodd". Var det sjukdomar hell' skavanker folk ha'e, og dei strauk seg med'n, var dei kvitt det med sama.

I lag torde Olav aldri ha' med seg „Rodd", - og soleis va' det no au; han la „Rodd" att heime. Men „Mutulen" tok'n med seg. Ja, då Olav so var ferdug, strauk dei avstad.

På vegen kom dei til røds um eit og anna frå gjestebodsgarden, um brur og brudgom, um folki som va der, um roturen og meir slikt. Då dei var komne til ei ækre millom Øvland og Vindal, heiter Eisækre, sette dei seg til kvile.

„Men seg meg, de," sei Olav Garvik då, „so mange folk som de va til kyrkje, hosse kunde de få rom i pråmane, ikkje fleire pråmar de he?" „Å, me ha nok fenge for få pråmar," svara dei; „men so tok Torgrim Svartdal dinn pråm, og då greidde det seg godt," sa di. „Å du, å du, er den karen der, er det av det folkje i lage, eg kjenner dei," sa Olav. Og sinne beit'n med sama. For far til denne Torgrim'n ha snytt Olav so steggleg eingong i ein hestehandel. Og no ha sonen au vore til med eit lite vanvyrskjeleg spikk imot'n: teke pråmen hans utan lov. Han treiv seg då baki belte, Olav, for å kjenne um han ha' kniven med - men då va „Mutulen" burte! Det va nok ikkje noko god magt som ha' teke den. Seinare fann dei'n att: han stod køyrd i kav i ein hard askestuve. Det va nok 'kje gjort av mannemagt, det. Legg'n so i med ein sturtandes eid, Olav, at „no skal „Rodd" vera med, um han so skal koma utor helvite." Og so stryk'n heimatt, ratt til Garvik, etter'n.

Då so Olav kom i gjestebodsgarden, vilde alle spandere på honom, han som ha kome so seint til lage. Men det blei straks for mykje, so Olav blei 'kje so lite drukken. Som han gjekk der på golve og sveia på seg, Olav, blei han vare svartdølen, og vond blei'n med det sama. „Det va ein kjeltring den far din, som bedrog meg so i den hestehandelen her fyr åre," beit Olav i. „Ja det far gjorde kan 'kje eg noko til," svara hin. No tok det eine orde det andre, og snart va dei uppe i ei hard trætte. For svartdølen som va ein sterk og kræv kar, gav 'kje godt han hell'. Då med eit slog han ut ljose, Olav Garvik, so det blei kolmyrkt i stogo.

„Det dei store svine velle, skal dei små angjelde," sa'n, og sprang inn på Torgrim Svartdal og støyrde kniven lukt i bringa på'n. Torgrim sette i eit skrik med same han fekk styngjen, sjaga burt etter golve nokre stig, men seig so yvi-ende. No blei det leven i stogo, kvinfolke gret og barma seg, karane tumla um korandre, sume av dei fomla i myrkre vilde finne dråpsmannen, sumre stræva med å få tendt ljose og sume samla seg um Torgrim óg hjelpte han. Dynni ha dei stengt med same Olav Garvik slo ut ljose, - og no då dei endeleg ha fenge tennt det att,

tenkte dei då dei skulde ha'n. Men nei, det va' som han ha søkkje ned, ingenstad va' han å sjå og ingenstad å finne. Etter han ha støkke, ha ingen enten sett hell' høyrt'n. Der va' vel den som hjelpte honom au, spår eg, til å koma seg undan. På golve lå(g) svartdølen, øra og blødde so det var kaldleg sjå. Dei vilde no få han ut, so han kunde få frisk luft, og so tok dei'n, nokre karer, og bar'n. Men då dei for ut gjenom dynni med'n, slo han seg fast med den eine handi yvi dynni. Blodhandi va synans på veggen i lang tid etter; men no er veggen innklædd. Svartdølen bar dei utpå grasbakken, og der låg han og blødde ihel. So tok dei ut folk til Garvik for å taka Olav. Men på Garvik va ingen Olav å finne, å kjeringi og spurde, hell' noko um'n. Etter dette dråpe blei han heitans Olav Mannslager - hell „Mannslagaren" som dei au kalla'n. Men Olav ha ei dotter, som nyss va gift til Gåsdalen på heidi. Dit ha' han stroke. I ei stor urd nedanfor Gåsdalen gjøymde han seg um dagane; men um nettane låg han i fjose på Gåsdalen. „Mannslagerholi" heiter ho enno den stella i urdi der han budde. Det er eit langt og myrkt hol. Dotter hans bar mat til han dit. So var det eingong nokre karar for yvi Gåsdalsjorde. Då såg dei det rauk uppi urdi. Gjekk dei so inn til kjeringi og spurde, hott det kunde vera. „Å, er det 'kje desse fille ungane då, som ligg der uppe og ellar og brenner", svara 'o. „Dei såg nokre revaungar der, og so vil dei prøve å få røyke dei ut," sa 'o. Men då karane ha reist, varskodd' ho far sin og sa, at no laut han flytja derifrå, „for etter dette kann du 'kje vera trygg her lenger," sa 'o. Og Olav meinte au det sama. Då ha han vore der nerepå eit år. Frå Gåsdalen flutte han no heilt på Borkfjell (Brokfjell), eit villt og audt' fjelldrag vestyvi mot Kviteseid. Han heldt til i Mannslagarnuten, og bygde seg upp ei liti hytte og eit lite høysel på Mannslagarroe. Tuftine syner enno. Her i denne ville fjellheimen, bjønneheimen og tusseheimen kjende han seg trygg. Og mat ha'n nok av. Ber plukka'n um hausto og samla til vetteren, og fugl og fisk fekk'n meir hell' nok av. Tagl til snaror og fisketaumar stal'n seg av hestar som stod i fjelle. Ei kyr ha'n med seg, som han ha fenge heimantil frå Garvik, so han va aldri mjølkelaus. Og etter som dei let av til kyrne, skift'n, - haust og vår, - so han fekk dei som han trong dei: haust-bærd hell' vår-bærd. Folke hans skifte kyr med'n um nettane. Kyri ha' han med seg inni hytta. Soleis ha' Olav det deruppe. I 7 år skull' han halde seg løynd, Olav, fyrr han blei fri. Og han heldt a rekning med åri, ettersom dei gjekk. I ei stor grån tett innmed hytta høgge han inn eit kross for kvart åre. Dei stod hogge yvi einannan uppetter grånleggen, krossane. Ja, tidi leid og skreid jamvel for Olav, og då det ha kome halvsjuande kross i gråni - seks fulle krossar og eit loddbeint hakk - då hende de'n noko so rart. Med han sat plent åleine i hytta si, seint ein joleeftanskveld, blei dynni løtt' upp, og inn kom det eit gråklædd kvinnfolk. „Statt upp, Olav Garvik, og statt på din rett," sa 'o, „og ligg ikkje hera i murasen; for no hev du 'kje mange dagane att fyrr du er fri; men mange er det som no søkjer etter deg og vil få deg til doms," sa 'o. Dermed blei ho burte. Men Olav ha no blive so leid live, at han gav alt ein god dag, rogga seg til att, og vilde sjå hosse det gjekk. Dette va i joli. Ja resti av netterne gjekk som vanleg for Olav, stillt og roleg, og våren med, - og det lakka og leid til jonsok. Då ha' han berre att nokre få dagar, Olav, til han var fri. Då kom ho upp til'n dotter honoms, vilde vera med'n dei få dagane som va' att. Men so ein dag kom det 5 skjerar fljugande og sette seg på dynnestokken til å skrike so fælt. Olav ha' kje set skjerar på Mannslagarroe sidan han kom dit, og no va det på sjuande åre han va der. „Å hjartevene, far, no kjem det folk og tek deg," sa dottri. „Høyr skjeran! - lat konn flytja av ein annan stad, for no hev du berre tri dagar att," bad ho. „Nei, her ifrå reiser eg ikkje," sa Olav. „Dei må koma so mykje dei vil, svartdølan; - for det er vel dei som søkjer etter meg. Eg kann få mi straff som rett er, so er me so jamt kvit, eg og svartdølan," sa'n. Andre dagen - middagsbel - kom dei, - fem mann. Det va' dei fem skjeran, det! Olav gav seg yvi godviljug. Han ha jamvel hengt frå seg våpni utanpå hytteveggen. Hjå lensmannen sat han no, til han fekk sin dom. Den lua på at han skulde misse hovude. Og på Tremerrhaugen ved Seljords kyrkje bøtte Olav Mannslagar for ugjerningi si. Der blei han avretta.

Her endar segni um Olav Mannslagar, - mannslagarsegni dei kallar.

4. Mikkel Ormberg

Variant 1.

Trykt, Olav Sande „Fraa Sogn. Segner og annat" II, Bergen 1892, s. 270-271.

Paa Ormberg (i Jostradalen) budde der fyr ei tid sidan ein mann, som var røvar og mest inkje øygde, kvat han gjorde. Mikkjel het han. (Husi paa Ormberg stod daa der, dei kallar Nattnes.) So var det eingong nokre folk, som vilde ned til Luster. Det var ein mann, ei kona og eit barn; dei var fraa Gudbrandsdalen. Dei vitste inkje vegen og spurde diso mannen, kvat leid dei skulde fara. Han sa, dei skulde ganga etter *elvi* heimigjenum. Dei so gjorde; men, daa dei kom heim midt paa *Haukaasen,* heim i Haukaasgilet, dei kallar, kunde dei 'kje koma lengr, laut diso snu fram igjenum att den vegen, dei var komne. Natti kom paa deim, og dei laut slaa seg tilro. At dei ikkje skulde frjosa, kveikte dei paa varme attmed ei urd. Der laag illgjerdsmannen paa lur, fauk paa deim og drap deim.
Der finnst mannabein der i urdi den dag idag. Dei kallar henne mannurdi etter den tid. -
Sidan hev dei ofta høyrt stygge skrik og ljod der. „Eg og hev høyrt skrik der; eg trudde det var ulvar, som gauad; men eg var uppe dagen etter og skulde sjaa etter far; eg saag ingenting. Ei stund etter fór der utyver ein gut der, og det var vel framanfyr det," fortel han Andres Stølen.
Denne mannen paa Ormberg drap fleire ogso. Han vart sidan daudsdømd; han skulde halshoggast. Men han skulde nog ikkje taka det so tungt; for siste natti, han levde, drakk og slogst han i *Marifjøra.* Han vart halshoggen ein stad, dei kallar *Refsnes* utanfor Marifjøra. Sume segjer, at den staden fekk sitt namn etter denne refsingi.

Variant 2

Oppskrift av Sjur Bøyum, 1933, i Sogn og Fjordane.
Skrevet opp i Jostedalen.

Mikel Ormberg var ein uvyrden og fårleg kar. Hans bustad låg soleis til at allslags farande folk laut gå fram um garden, og so var det ikkje heller so greid vegleid frå husi hans. Han baud seg då til å visa dei vegen, og var det nokon han trudde hadde mykje pengar på seg, so viste han dei galen veg burti ulende so dei ikkje kunde koma lenger, og der drap han dei, og tok pengane deira. Eingong viste han eit fantefylgje vegen soleis og drap dei. Det var tvo vaksne og tvo born.Dei har funne bein etter deim ikkje so lenge sidan, og staden heiter Mannurdi.
Eingong skulde han ned til Marifjøra på eit forhøyr. Tenestgjenta var innkalla som vitne. Han ottast at vitneprovet hennar kunde verta fårleg for seg, og so drap han henne på vegen ned til Marifjøra. Han vart 3 gonger dømd livlaus. Men regelen var den at kona kunde be mannen si fri 3 gonger. Ho bad han fri 2 gonger. Tredje gongen (ho var då budeia på stølen) sendte ho han ei kvit skjorta med ein raud tråd i kragen, og då forstod han at det var ingen nåde å få. Han vart førd til Marifjøra og halshoggen utanfor Vershaugen. Natti før han vart avretta, var han i Marifjøra, og der drakk han og slost og heldt eit syndleg leven heile natti.

Orig. manus. NFS S. Bøyum V, 4.

5. Ole Mikkelsen

Variant 1

Oppskrift av Lars Os, Aurland, Sogn og Fjordane 1915–1926.

Ei gamall soga. Umkring slutten av det 17de århundrad, i den tid då dei brende brennevin mest på kvar gard, kom det ein mann frå Hallingdal yver fjellet til Aurland i Sogn. Mannen var ute og gjekk for å kjøpa seg gard. Komen heim til Næsbø, fekk han den garden fal, og han kjøpte garden. Kva prisen var skal vera usagt. Jordi var gjæv i dei dagar, skal eg seia deg. Og ei jordajente var i vinden. Difor det gamle ordtøket: „Torva gifte Lurva." Men nok um det. Mannen eg her skal fortelgja um, flutte med huslyden sin heim til Næsbø og overtok garden. Han betala han med klingande mynt. Mannen kalla seg Mikkelsen. I dei dagar var det

skralt med vegsamband bygdene imillom. Fjellvegen var den einaste ferdsleveg. Det var å ta foten på nakken, som ein seier, eller ta skiene. Og Sogn og Fjordane hadde mykje handelssamkvæm med Buskerud fylke i den tid. Ja, mange av hallingane måtte i den tid frakte kornet dei trengte til levemåte, på ryggen frå Aurlandsvangen til Stundal eller Østerbø, og vidare yver fjellet på skikjelkar. Smør og ull frå Vangen eller Aurland gjekk og same vegen og vidare til marknaden i Drammen. Mange handelskarar og skreppekarar, serleg frå Hallingdal og Numedal, ferdast mykje over fjellet vinter som sumar. Fehandlarane låg i Nordfjord og Sunnfjord og handla. Dei ferde driftene sine til Aurland, og då gjekk vegen framum Næsbø. Mikkelsen leigde dei med seg, for han var kjent-mann for slike handelskarar. Ein vinter han skulde losa ein slik handelskar yver fjellet, nytta han høve til å slå han i hel heiman um Bjørnestigen, og han kasta han i Svarte-tjorni. Men fyrst stal han av han alle pengane. Året etter gjekk det likeeins med ein annan; men då tok han ein annan veg. Då han var komen eit stykke på vegen, gjorde Mikkelsen av med han og kasta liket i Lomatjørni, etter han hadde rana pengane i frå han. Mikkelsen kunde ikkje få ro der framme i fjelldalen lenger. Han selde Næsbø og kjøpte Heimegarden på Steine. Og no flutte han til bygdars. Denne garden styrde han nokre år utan at noko særs hende. Men ein sundag fram på hausten, reiste båe steinebøndane til kyrkja, og då dei um kvelden var komne på heimveg upp til Tærasanden, braut det upp med uvær og storm, so dei umogeleg kunde leggja ut på Vassbygdevatnet. Dei laut nok heimatt til garden Tærum og be um husly for natti. Det fekk dei med ein gong. Her vart dei stelte godt med både mat og drikka. Då dei hadde kosa seg ei stund, reiste Mikkelsen seg upp og vilde gå utfor døri. Han seier då til naboen sin: „Du fær gå med meg ut ei liti stund, det var noko han skulde tala um med deg." Grannen reiste seg upp og gjekk ut. Han tenkte ikkje på noko gale. Men då dei var komne ut på dørhella, snudde Mikkelsen seg brått um og køyrde kniven i grannen sin og han seig um og slokna med ein gong.
Mikkelsen tok straks til rømings, og kom seg undan. Lovi var slik i den tid, at kunde ein dråpsmann halda seg løynd i tjuge år, var straffi sona. På Steine hadde han kona og fire born, og ryktet gjekk, at kona hadde han i skjul på garden sume tider i hardaste vetterbolkane. Elles skulde han ha visse gøymslor i hol i fjellglemror i utmarki.
Men 20 år er lange. Kona døydde, og garden vart selt og kom i framande hender. Då fann han på ein annan udåd. I løyndom hadde han funne på og arbeida ei tverrelv inn i ei fjellglomra midt yver garden. Han vilde på den måten sprengja ut heile Steine med vatn. Men det lukkast han ikkje. Attistaden vart det heller til eit stort velgjerdsarbeid for Steinegardane; for no fekk dei seg ei gasta vatningsveit på garden, og ho er til stor nytte i turrbolkane vår og sumar. Frå den tid var han sporlaust burte frå Aurlandsfjelli. Han hadde rømt, og folk såg ikkje noko til han på nokre år. Men so var det ein skyttar frå Hallingdal som råka han på Hallingskeid seint ein kveld. Denne hallingen var ein stor kjempa, og han heitte Kari-guten (Gari-guten). Han hadde teke faret etter ein bjørn, og fylgde det. Tilslutt var han komen heilt vest til Hallingskeid. Det var seint um kvelden då han tapte faret. Han laut liggja der um natti; for her var det hus. Men då han kom burt til døri, råka han på Mikkelsen. Han hadde laga seg til og vilde bu der um vinteren. Kariguten og Mikkelsen var godt kjende før. „Du fær gå inn i selet! " sa Mikkelsen. Kariguten gjekk, men var svært lite huga. Im ei liti stund la dei seg. Kariguten var redd og torde ikkje sova. Likevel låg han still, og læst som han sov.
Best som det var smatt Mikkelsen fram or sengi og gjekk ut. Då Mikkelsen var vel utfor döri komen, reiste Kariguten fram or sengi, og tok ei langkinna og breidde ned under sengklædi i sin stad. Sjøl gøymde han seg i ei krå. Best det var kom Mikkelsen innatt, og han hadde då med seg ei liti øks i handi. Han trudde sjølsagt Kariguten sov sin søtaste svevn. Med eit kraftig slag råka han kinna so det glumde i selet. Kariguten sprang då på han bakfrå med dei ordi:„Kva i all verdi gjer du no, gut! " „Å, eg hakkar berre etter mysene." svara Mikkelsen. Kariguten braut han då i hop og tok øksi frå han. Då Kariguten fortalde dette spurde gamle Sjur Næsbø: „Du tok vel livet av han, du då, veit eg?" „Nei, det gjorde eg ikkje, Sjur," sa han, „men eg laut no sjølsagt gjera so ved han, at eg sidan var trygg for han."
Sidan den tid har ingen gjeve fråsegn um Mikkelsen eller frett noko frå han.
Truleg har han andast der på Hallingskeid.

Orig. manus. NFS Lars Os I, 97

Variant 2

Oppskrevet av Olav Sande i Aurland, Sogn og Fjordane, etter Nils Bella. Antatt tidspunkt for nedtegnelsen er 1904.

Mikkjelssonen budde på Steine, fyrste garden framan fyre vatnet i Vatnsbygdi i Audland. Vegjen ne(d) anfyre Vatnsbyggjevatnet var då og um Tærum (Tæro).
Dar på gar(d)en va øl å få te kjøyps i den ti.
Einpåskedagsmor(g)o for Mikkjelssonen og grannen hans i veg og skulde til kyrkje.
Vart dei tvo samde um å gå inn på Tæro å kjøype se(g) ei potta øl elde so å skifta i saman.
Sat dei dar og drakk, og dei hadde nok kjøypt meir elde ei potta fyre di, at då dei for dar i frå var dei vortne drukne. Ute fyr stovedyrri kom dei i ordvik og strid og dat gjekk so vidt, at Mikkjelssonen drog upp kniven sin og rende i grannen, so han seig ned med dat sama. Ute fyre dyrri dar låg dar ein noke stor stein, dar rann det noke av blodet ned og dat skal syna dar den dag i dag er.
Då no Mikkjelssonen sag, kor endalykti vilde verta, strauk han upp i Tær(ums)åsen, og dar heldt han se(g) ei heil stund. Sidan for han dar i frå ette ein liten fjellveg og heim te Steinsstadlen, Hola, dei kadla.
Heldt han te i selbu(d)i dar og kom dar i frå um nætedn heim og fan se(g) mat. Dar tala han med kona si, sa ho vitste kvor han var, og kor han hadde dat. Dar renne ei stor grov ned frå Hola og nedi ei elv; og upp yver Steine er nokre store berg, som ha klovna i frå kvert annat. I desse Klovedna kan ein sjå langt ned i gjøno.
Tok so Mikkjelssonen på å grave ei veit fra Kvita, dei kadla, og ned te dessa klovedna. Vilde freista å øydeleggja Steine med steinskri'e på den måten. Men folkje på garden vart vise med, at elvi kom so leids at ho kunde verta fårleg fyr garden.
For dei di so upp til Hola og skulde sjå, kor leids detta hadde se(g). Jau, dar råkad dei Mikkjelssonen, Mikkjelssonen stelte godt med honom.
Då dat leid på nott, tok Mikkjelssonen til å snakka i søbn og fortelja kor det stod til med seg: „Da står ikkje på me(g) no," sa 'n, „e ha fenge me både kjelar og kvitlar, fire kjyre ogme smale o hundrad dalar i peng."
Vart då folk so leide av denne Mikkjelssonen på slutten, dar kom kos so mykje smale i markji, og di so laut dei jaga honom frå Bergkvam. Kvar han sidan heldt se(g) fast, veit e ikkje. Men um sumaren heldt han til i ein hedler, langt inne i fjedle, ein stad, dei kadlar Håbergsholedna elder Håbergshedleren; dar ha dei funne kol ette han til no nyleg. Dar og vart han uppedagad.
Flytte han so til fjedli i nerleikjen åt Stonddalen og heldt se(g) dar i ei skorta i bergji, som dar dan dag i dag viser ein murad sengjestad og ein eldstad inne i.
Var han, som dei fortel, nede på Stødlen i Stonddalen og bytte smør og ost med budeiedna ut i reinskjøt. Men dei laut jaga han endå meir, av di dar kom kos so alt for mykjen smale, meir og meir. Og kjydn vart mjelka, me'an dei va i fjedli um dagjen.
Ko han då flytta av, dat æ kje so visst å vita. Men i dat 20 de året, ette han vart fredlaus, heldt han til på ein stødl, heiter Seltuft.
So er det seint um hausten. Då kjemme dar frå Austlandet ein kar, som hadde teke vegen frå Hadlingdal og til Flåm. Då æ seint fyre han um kvelden, og han lyt um notti ha se inne til Mikkjelssonen.
„No æ e gla, e kjemme te folk," seie handelskaren. „Og e æ gla, at da kjemme folk. Du får komme inn i sæle og vera sengji hjå me i natt," segjer Mikkjelssonen. Ja, handelskaren fylgde med Mikkjelssonen inn, og han stelte væl med honom. Men handelskaren var ottefudl og fekk ikkje sova. Han låg lika vel roleg og lete som han sov. Då di lid på natt ei stund, der smette Mikkjelssonen se fram or sengji og gjeng av ut i skotet, der han hadde i byrda og ei bila standane. Handelskaren er 'kje sein. Han smett upp um sengji, lura se burt i benkjen etter ei stor kjedna, ei stor høg stovekjeda og smett' henne ned under sengjaklædn. Sjølv gje han se til å stå i benkjen å høyra, kor dat vil gå.
Kjem Mikkjelssonen stille inn gjøna seldyrri, leggje hondi varsamt på mannen (d.e. kjedna i sengji), flyttar henne varlegt, til han kjemme med 'ne dar, som han trur aksli æ. Tå ei litin ljosstråle frå ljoren kann handelskaren sjå, at hinn lyftar bila i veret og so fort han kann, høgg tvau hogg etter kvert annat og trur, han skal råka hinn under halsen.

Då ropar hinn burte i bingen: „Kos æ da, du høggje etter, kar?" Mikkjelssonen svarar: „Kysst! Kysst! E høggje etter mysedna." Handelskaren: „Ja, e ser dat." I det sama sprang han på Mikkjelssonen baká te og slite frå han bila.
Dat er dat siste, dei ha høyrt Mikkjelssonen.
Handelskaren fortalde, at han ikkje gjorde han noke annat: Han øydelagde bila hans og to(k) byrsa frå han. Men folkje meinte nok annat, dei, av di denne handelskaren hadde nokk noke mykje peng han siå.

Orig. manus. NFS Olav Sande III, 5

6. Mordet på Byggland

Variant 1

Oppskrift av Rikard Berge 1906.
Oppskriftssted Telemark.

Knut Verstad og ein mann paa Geirsund skulde møtast paa Skardsfiten og hoggast. V. møtte og gjekk att og fram paa vollen og venta; men daa laag G. i Geirsund-nuten og saag de, men torde kje fram. So raakast dei att i ei likferd (?) paa Byggland. Der ordkastast dei med dei sat med bodet, og daa sette K. kniven i G. - Skulde so avrettast med Br.berg kyrkje. Meistermann fraa Skeen hoggji 3 hogg. (Hoggi 1 gong paa oksli.) ..Mestermand hvad gjør du," sa skrivaren. „Der kommer snart en djævel efter." sa skarprettaren. „Tru du blei blaa før du blir sannspaadd." sa skr. - Men den som vart avretta bura som ein stut. Alle dei som var yvi 14 aar skulde sjaa paa, og mange hadde klivi uppi grantoppine, og sume datt ned, naar dei saag de.

Orig. manus. NFS R. Berge CLV, 137.

Variant 2

Oppskrift av H.N. Tvedten Telemark 1894.

Ole Gjersund og Knud Vestaa i Morgedal vare i sin Tid kjendte for drabelige Kjemper og begge vilde være bedst. Engang bleve de forligt om at mødes paa Drangsjordsmyren for at sprette Belte. Knud Vestaa mødte og Ole var paa Veien men da han kom op paa Gjersundsnuten og saa at Knud allerede var mødt frem turde han ikke møde, men vendte hjem igjen. Da Knud Vestaa gik gjennem Tunet paa Bygland spurgte Taral om han skulde langt med Børsen aa eg vil af aa sjaa ette jasar aa sovore, da Knud var gaaet sagde Taral idag saa Knud ud som han vilde dræpe alt hvad han saag. En Tid efterpaa skulde der være et Fæsterøl på Bygland til dette blev baade Knudt Vestaa og Ole Gjersund indbudne; men da Ole hørte at Knud vilde komme saa vilde Ole holde sig hjemme; men saa længe holdt Folkene paa Bygland med at sende Bud og bede at Ole maatte love at komme. Da de paa Hjemveien fra Kirken vare komne til Vendelsbro blæste Hatten af Ole og den bynte at trille paa Veien til Gjersund da sagde Ole Hatten vil hjem men det vil ikke jeg. Da det led noget udpaa Kvellen sad Ole i Benken med en Ølbolle og Knud sad paa Krakken, da de havde trættet en Stund reiste Knud sig op og sagde eg heve laava deg et Bikjebit men no skaa du faa de idet samme stak han sin Tollekniv i Brøstet paa Olaf Knuds Kone Abigael var ferdig og tog han i Armen, men da sagde Knud hvad gjorde du Abigael æg havde bare villet give ham et Bikkjebit. Olaf satte Ølbollen paa Bordet og sagde at Gud bære dæg Knudt hosse du stakk og i detsamme faldt han død paa Gulvet. For denne Ugjerning blev Knud halshugget pæ Gadeholdt i Hvideseid. Da Skarpretteren hug det første Hug blev der efter hugget kun lidt rødt om Halsen og da da han hug det andet blev Halsen bare blaa. Skarpretteren tog da en Knap af sin e Klæder som han med sin Øxe kløvede mellem sine Fingre og da sagde han ja enten er min Øxe forgjort eller ogsaa er Manden uskyldig, saa hug han tredie Gang, men da blev Hovedet skiltt fra Kroppen.

Orig. Manus. NFS R. Berge CCLVIII, 123

Sagnnotis A

Oppskrift av Rikard Berge fra Kviteseid eller Hjartdal, Telemark 1910, etter Torgjus Byggland, født 1826, død 1910 (etter klokkerbok Brunkeberg II, 3, s.205).

Mord paa Byggland, i eit brudlaup. De var i høgsæte dei sat baae tvo, trætta og so segjer han de mannen paa Gjerson: „Eg hev lova deg eit bikkjebitt, aa naa sko du faa det," sa'n, og so rispa 'n til 'n med ein kniv i bringa, so blode rann ned-i benken og han + av de. Men,daa Olav Gjerson hadde gjort dette, so sprang han som eit villt dyr i kring stogo. „Hu, gangje ut aa løys sokkebande av 'n," sa ei gomol kjering + so slepp 'n av garen. D'æ den vonde som hell 'n," sa 'o. De gjorde dei, og daa tok 'n ut. - Den drepne sat endaa med ølskaali, og skulde segja de med same han fekk styngen: „Hu, hoss du stakk daa," sa 'n. - Dei havde vori i ugreide fyrr au, og hadde tenkt paa møtst og sprett belte. Gjersonen hadde gjengi uppaa Gjersonnuten dagen fyri, og vori so rædd for 'n Knut Vestod, at han kom kje. - Blode syntest i benken.

Orig. manus. NFS R. Berge XCVIII, 61.

Sagnnotis B

Oppskrift av Rikard Berge etter Hallvor Nuten.

Knut Geirsund skulde til eit lag paa Bygland. Kjerringa rådde han skulde kje reise. Men han drog av stad og var komin til Vatsend, kasta han hetta i vere 3 vendir. Kom ho ned attanfor, var de godt mark, framandfor: ille. Kom ned framandfor alle vendur.
Komin til gards var Svein Verstod der. Dei vart fulle, olka, so sa Svein „Eg hev lova deg eit bikkjebit aa no ski du faa de," sa Svein. De var meiningi han vilde stungi honom i armen, men kniven sto like i bringa, og han døyde paa staden. Og denna dansa so ulykkeleg etterpaa flaug so heim og skytti seg aat sengi, og der tok dei 'n. K. sat i higsæti daa han fekk styngen. Stogo der dette hende stend enno paa Nidgard Bygglandt.

Orig. manus. NFS R. Berge CII, 27

Sagnnotis C

Oppskrift av Rikard Berge fra Kviteseid eller Seljord, 1915.

Knut Verstad og Olav Gjerson kom i ugreie i grannelage. De skulde møtast paa Drangsjorde aa slaast. Dei sette tidlig. Men daa O var frampaa Gjerson-nuten og saag so snudde han. Men paa Bergland Nidgard raakast dei i eit lag, og daa tok K. kniven og stakk O. Aigla, kjerringi, vilde avstive hondi hans, men de vart nettupp gali. „Nei, Aigla, hitt gjer du?" sa'n. Eg ha' tenkt paa gjeve 'n eit bikkjebit i armen, og i sa'n. Men han kom daa til aa sting'n ihel. De spruta blod paa dyrri og de skal synast enno.

Orig. manus. NFS R. Berge CCV, 31

Sagnnotis D

Oppskrift av Rikard Berge

Mannen fraa Gjerson og m. fraa Byggland sprette belte i Gjersonnuten.

Orig. manus NFS R. Berge CXCVII,26.

7. *Kittil Slettemo*

Oppskrift av H.N. Tvedten.

I Begyndelsen af forrige Aarhundrede kom der til Bøherred en Handelskar fra Numedal, som hedte Kittil Slettemo. Strax efter hans Komme til Bygden skulde der paa en af Bø-Gaardene holdes Bryllup. I den Tid var det almindeligt at gjøre „Skaalegjæstebud", og da var man ikke nøie om, hvem man innbød, naar man blot havde Udsigt til af Vedkommende at kunne erholde en anselig Skjænk i Skaalen. Indbudne til dette Bryllup var foruden mange af Grander

og Slægtninger ogsaa en Mand fra øvre Telemarken, som tilfældigvis var i Bygden, samt Kittil Slettemo.
Allerede den første Aften havde man drukkes saapas forsvarligt, at da det led noget paa Aftenen, var der enkelte, som var nødt til at forsvinde for at sove Rusen ud. Dette var ogsaa Tilfældet med Anders Myhre, som var bekjendt for at være en Kjæmpekarl. Han havde lagt sig borte i Udhusene, thi det var noget ud paa Vaaren. Da det led paa Morgenen, begyndte Slettemoen at ægle sig ind paa nogen hver. Ingen svarede ham; men han blev dog mere og mere brutal, og til sidst begyndte han at haa ren Bærsærkergang, idet han uafladelig skreg og bandte, slog i Bord og Bænke og kastede Stole og andre løse Gjenstande om hverandre, og endelig tog han paa at jage alle paa Døren. En af Gjæsterne fra Bygden samt Øvre-Telemarkingen var begge kraftige Mænd, men alligevel havde de ingen Lyst til at binde an med Slettemoen; derimod gik de begge i Fællesskab bort og vækkende Anders Myhre, som strax var villig til at følge. Da de alle tre kom tilbage, dansede Kittil inde paa Gulvet ganske alene og teede sig som et rasende Menneske. Der var da ingen anden inde end en gammel Kaarkone og en Lægdskone, som man kaldte Kari Kraaka. De havde faat Lov til at sidde hver i sin Krog. De tre Mænd var enige om at gaa ind og i værste Fald staa en Dyst med Urostifteren. Anders gik foran, de andre fulgte tæt efter. Da de skulde stige ind gjennem den lave Dør, stod Slettemoen færdig med en lang Kniv, som han med hele sin Kraft stødte i Brystet paa Anders Myhre, der idetsamme sank død om paa Gulvet.
I den Tummel, som nu opstod, anstillede Kittil sig som den uskyldige og forsøgte at vælte Mistanken over paa Manden fra Bø og Øvre-Telemarkingen. Skjønt disse høit og dyrt erklærede, at det ene og alene var Kittil, som var Banemanden, hjalp det ikke; de blev alle tre belagte med Arrest og bragt til Lensmanden, Halvor Haugeland, hvor de kom til at sidde i længere Tid, inden der faldt Dom i Sagen. De enkelte Vidner, man havde at støtte sig til, var de tvende gamle Koner, som var inde i Stuen, da Ugjerningen skede. Heller ikke disse var fuldstændig enige i sit Vidnemaal; men den, som mest nøie forklarede Sagens sande Sammenhæng, var Lægdkonen „Kari Kraaka". Da Kittil mærkede, at det kom til at gaa galt for ham, fik han Anledning til at rømme fra Lensmandsarresten. Han fortalte da siden, at han den første Dag han sad paa et Sted oppe i Østerliheien, hvor han kunde se, hvorledes man nede paa Bygden dansede Korsdans for at finde ham. - Han var borte en god Tid, men tilsidst blev han paagreben i sit Hjem i Numedal og transporteret tilbage til Bø. Han skulde være kyndig i noget af hvert. Man fortæller, at engang kaldte han Lensmanden til sig og sagde: Om tre Dage kommer her en Hestehandler og tilbyder Dig en Hest; den skal Du kjøbe, thi den er sjelden god og værdifuld. Det gik, som han havde sagt, og Lensmanden kjøbte Hesten, som blev en rigtig Stortraver.
Endelig faldt Dommen, som lød paa, at Kittil var skyldig i Mord, og som Straf for sin Brøde skulde han halshugges paa Bøhaugen i Nærheden af Bø Kirkegaard, andre ligesindede til Skræk og Advarsel. De tvende andre, som havde været indviklede i Sagen, blev frikjendte.
Kittil Slettemo havde hele Tiden haardnakket nægtet at være Gjerningsmanden. Da han om Morgenen blev transporteret til Retterstedet, var der samlet en stor Masse Mennesker. Da han fik se den store Forsamling, raabte han høit: „Idag er her mange Bøheringar, som er fysen efter Blodpølse." Han havde allerede besteget det for Anledningen opførte Skafot, og han stod der ved Præstens Side færdig til at lægge sig paa Blokken. Da kom der paa ham ligesom en Rid, og han sagde, at det var Synd, at Kari Kraaka skulde vidne Livet af ham, og før nogen kunde hindre ham, sprang han over Hovedet paa de nærmeststaaende og gjennem Folkemængden, der stod „fjætret", indtil han havde faaet et godt Forsprang. Flere af de mest behjertede Karle sprang nu efter ham, og de havde neppe indhentet ham den Dag; men saa satte Kittil sig paa en Fjeldnab og raabte til sine Forfølgere, at hvis han maatte faa tale med Præsten alene i Kirken, og at ingen af Folket da var inde eller Kirken nærmere end et Stenkast, saa skulde han godvillig vende tilbage. Dette hans Ønske blev indrømmet, og han og Præsten laaste sig inde i Kirken, hvor de forblev en længere Stund.
Før Kirken blev stængt, havde en Gut, der skulde være en Broder af den bekjendte Stærke Nils's Fader, faaet gjemt sig i Kirken og han hørte, hvad der blev talt. Kittil Slettemo bekjendte for Præsten, at det var han, der havde stukket Anders Myhre, at foruden denne havde han enda dræbt 5 Mennesker til, før han kom til Bø. Man fortalte, at da de endelig kom

ud af Kirken, var der foregaaet en stærk Forandring med Slettemoen, saa man var fristet til at tro, at han ikke længere var det samme Menneske. Han gik med Villighed bort og lagde sit Hoved paa Blokken, og Henrettelsen blev fuldbyrdet.
I Syttiaarene blev man nødt til at udvide Bø Kirkegaard. Da man skulde udjævne et større Grushul, kom man ned paa et temmelig godt bevaret Benrad, der syntes at maatte have tilhørt en høi Mand. Man mente, og visstnok med god Grund, at samme havde tilhørt Kittil Slettemo, og hvis saa var, saa hviler Støvet af ham nu i indviet Jord.

Trykt manus. Halvor Nilsen Tvedten „Sagn fra Telemarken", Kra. 1891, „Fremskridt" 30.10. 1889.

8. Angerskleiv

Oppskrift av Th. Haukenæs

Paa Høiden af Fjeldet mellem Ulvik og Graven findes en Klippe eller skarp Opstigning af Veien, der kaldes Angerskleiv. Om hvorledes Stedet fik dette Navn fortælles følgende Sagn: Paa en Fjeldstøl i Ulvik kaldet Grøndal laa engang en Sæterpige som var høist frugtsommelig, forført af sin egen Morbroder. En Dag kom han til Sæters, og hun bekjendte da sin Tilstand for ham og sagde, at hun maatte hjem. Manden sagde, at før de vilde lade saa stor Skam og Elendighed komme over sig, vilde de dræbe hinanden eller ogsaa tage Flugten. Dette sidste blev da besluttet, hvorfor de i største Hast lagede sig til at drage over Fjeldene mod Graven. Men førend de var komne synderligt langt, fik Pigen Fødselssmerter og nedkom kort efter med et Barn, som Manden uden videre dræbte. Nu syntes baade Pigen og hendes Forfører, det var bedst, de tog Livet af sig selv med det samme, hvorfor Manden satte sig ned og begyndte at hvæsse sin Kniv; men medens han holdt paa hermed, kom der en stor sort Hund løbende forbi, bærende et tændt Lys i Halen; de skjønte straks, hvad for Hund det var, og opgav sit forfærdelige Forsæt og fortsatte Veien videre. Da de var komne op paa Høiden af Fjeldet mellem Ulvik og Graven, satte de sig paa en skarp Skandse eller Klippe og saa udover Ulviksbygd, som de mente for sidste Gang; mens de sad her, fik Pigen saadan forfærdelig Anger og Ruelse over sin Synd og saadan Længsel hjemad til sit Folk, at hun umuligt var istand at reise længere, men fik overtalt Manden til at vende om og bekjende sin Synd og tage Straffen som forskyldt. Da de var komne tilbage til Bygden og havde bekjendt sin Forbrydelse, blev de satte i Arrest, og her sad de, indtil de fik sin Dom, som lød på Livsstraff ved Halshugning. Inderst i Ulvikspollen ligger en tæt skogbevokset Holme, der kaldes Snauholmen, fordi den i ældre Tider skulde været aldeles bar for Skog; her paa denne Holme foregik Henrettelsen. Bygdens Folk havde samlet sig til i talrig Mængde for at se paa det gyselige Skue spil. Da Pigen førtes frem, var hun saa medtaget af Sorg, Skam og Rædsel, at man ansaa hende for død, endnu førend hendes Hoved faldt for Mestermandens Økse; Manden var derimod mere forhærdet og gik sin Skjæbne imøde med stor Ro. Sagnet fortæller, at der under Henrettelsen hørtes en vidunderlig deilig Sang i Luften, der af de tilstedeværende opfattedes som et Tegn for, at de henrettede alligevel blev salige trods sin store Synd; Sangen begyndte med det gamle bekjendte Vers:

„O salig ere dog de Sjæle,
Som dø fra Møie, fuld af Tro".

Efter Henrettelsen blev Hovederne sat paa Stage nogen Tid til Skræk og Advarsel for andre, Legemerne blev derimod begravede paa Snauholmen. Men fra denne Tid af har den Skandse eller Klippe, hvor Pigen kom til Erkjendelse af sin store Synd, baaret Navnet Angerskleiv og bærer det den Dag idag.

Trykt manus. Th. Haukenæs „Natur, Folkeliv og Folketro i Hardanger", 3dje del Ulvik, Hardanger 1885, s.183 - 184.

9. Flatåsgutten

Oppskrift av Sigurd Nergaard.

Paa Flataastonga kom det ein gong ein kræmar og kom til aa syna fram han hadde so mange pengar. So gjekk han derifraa til Børli, der han var inne og fekk koka seg graut, og den grauten som daa vart til overs gav han kjerringa. „Aa, du fæ' itte ta bort taa maten din, den kunde du ha bo' sjøl," sa ho. „Aa nei, e har pengar nok," sa han, „ og det er nok ymse om e fæ' bruk for det e har eu. E vet itte ker det er, det ligg no' so tongt over me' idag, e tykkjer e gaar so otrygg etter denne folktomme vegen. Det er som e gaar og venta paa no' vondt," sa han. So gjekk han. Ei lita rid etter kom ein gut fraa Flataastonga ridande med ei børse over nakken, og ikkje so svært lenge etter kom han attende. Kjerringa paa Børli gjekk daa ut og sporde kor langt han hadde vore. „E har vøre paa Inset," sa han.
„Ja, har du vøre paa Inset no, so har ingen god mann følgt de'," sa ho, for ho tok til aa tenkja paa kræmaren.
Ei tid etter fann dei kræmaren i Orkla, og det synte seg han hadde vorte skoten. So kom det ut at Flataasguten hadde vore nordover med børsa, og lensmannen fekk daa med seg eit par karar, og millom deim han Per Børlien, beste kameraten aat Flataasguten. Daa dei kom paa Flataastonga gav guten seg over med ein gong; men hadde ikkje han Per vore med, skulde dei alder faat'n, sa han. Han skulde gjerne ha skote lensmannen og dei andre; men no fekk han helder la deim ta seg. Og so stod han likso godt til alt saman med ein gong. Han hadde skote kræmaren og kasta han ut i Storfossen.
Dei skulde no senda guten ned til Akershus; men det var ikkje mange som var glade i denne turen. Lensmannen fekk daa han Per Børli til aa ta paa seg dette, og dei drog daa vegen to eina, og lensmannen stola so fast paa deim baae, so han visste dei nok skulde møta fram paa Akershus. Daa dei kom aat Bubakken skulde dei liggja der um natta. No hadde Flataasguten kjærast burt ved Langtjønnet, og so bad han um han kunde faa gaa burtaat henne um natta. „Eg ska' kaamaa att i maar'aati'le' ", sa han. Ja, han fekk gaa, og tidleg um morgonen kom han att som sagt var. So fylgde han med til Akershus, og der vart han retta.

Trykt manus. NFL 3, Sigurd Nergaard „Gard og Grend. Folkeminne fraa Østerdalen I", Kristiania 1921, s. 20 -

10. Mannefadde

Oppskrift av Tore Bergstøl i Lyngdal, Vest-Agder.

Paa Foss i Lyngdal sat det ein gong nokre karar saman og drakk, og dei drakk og sjaua reint fælt. Til slutt saag dei sjølve jevelen i brennevinstaupet naar dei slo det fult att. Dette var teikn paa at det kom nok til aa enda med mannefall.
Ein av desse karane var ifraa Maddan og ein ifraa Geitlestad, han heitte Ola. Daa dei var paa heimveg og var komne eit lite stykke utan for Veggja, rauk dei ihop og slost. Det skulde vera ei gjenta paa Foss som dei vilde ha baae tvo, og daa veit du det gjekk hardt for seg. Det enda med at Ola Geitlestad treiv ein raunelurk og dreiv til hin so han seig ihop og reiste seg ikkje att. Ola skyna snart kor gale dette vilde bli og saag seg um etter ein plass der han kunde faa gøymt han som var drepen. Eit stykke burtanfor var det eit bratt lite berg, og uppetter berget stod det ei høg jord- og mosetorva. Den fekk han slite ifraa saa det blei som ei grop millom den og berget. Der vilde han daa leggja denne daude kroppen, og gjekk attende til der han laag. Han fekk velta han burt til berget. Men daa han skulde slenga han over jordtorva og ned i gropa, daa hang han fast paa ryggen hans, saa han fekk han ikkje av seg. Det var det same korleis han rista og sleit saa hang ha fast, og til slutt heldt han paa aa siga under byrden si. Daa blei han redd, og lova med seg sjølv at han skulde fortelja kva han hadde gjort til den fyrste han trefte. Daa datt hin av med same. Saa gjekk daa Ola nedover til elva og ropa til Veggja og bad um aa bli sett over. Det gjekk daa ein mann ifraa Veggja ned og rodde over etter han, men daa dei var komne litegrand ut paa elva, seig baaten djupare og djupare, saa

det saag ut som dei skulde søkkja. „Dette maa tya ekkaa! " sa han ifraa Veggja. Daa vaaga ikkje Ola aa drya lenger, men fortalde kva som var hendt. Daa flaut baaten upp med same. Ola maatte naa til skogs og gøyma seg saa godt han kunde. Men folk var gilde med han. Dei sette ut mat til han paa trappene um kveldane, saa han skulde sleppa aa lida vondt for mat eller bli nøydd til stela.
Rudjord var offisersgods i den tida, og ein av dei som budde der, ein løytnant, skulde ein gong til Geitlestad og leita etter Ola. Daa han kom upp imote Geitlestad, ropa han saa høgt han kunde til ein mann han saag burtpaa jordet, um han kunde segja kor han skulde finna denne drapsmannen. Han hadde som ei tru um at han var paa Geitlestad, men han vilde helst ikkje finna han. Difor ropa han saa høgt og gav seg rektig god tid og liksom saag seg um til alle kantar før han gjekk fram til husa. Daa veit du Ola fekk rommeleg tid til aa stikka seg avgarde.
Eit aars tid etterpaa kom lensmannen i Lyngdal uppover paa leiting etter drapsmannen. Det spurdest snart at lensmannen var i vegen, og ein sprang fyre til Geitlestad og sa det til Ola at lensmannen var ventande. Men daa sa han at han vilde ikkje røma lenger, og daa lensmannen kom, reiste han viljugt med han. Saka hans kom fyre paa tinget i Lyngdal, og han blei dømt til dauden. Den raunelurkjen han hadde slege hin i hel med, laag paa den gamla tingstova i Lyngdal i mange aar etter. Daa dagen kom han skulde avrettast, blei han leidd ut paa Prestehauan. Han skulde halshoggast. Og saa var det skikken at naar hovudet var kome paa blokka, skulde den dømde lesa Fadervaar. Men denne kom ikkje lenger enn til: „Men frels oss fra det onde! " daa kom øksa, og hovudet datt. Han blei gravlagd paa same haugen. Den plassen der drapet gjekk fyre seg, kallar dei Mannefadde, og det stend ein stein der, som det er innhogge nokre bokstavar og tal i. Det ser helst ut som det stend: DØD 1751. Aarstalet er svært tydeleg. Det stend nokre andre teikn og som ikkje er saa lett aa skyna kva skal vera. Steinen er 3 fot lang og umlag halvparten stend ned i jorda. Han er 3 - 4 tumar tykk og 1 fot breid, men noko vidare uppe. Den gropa der han vilde ha gøymt den som var drepen, syner tydeleg ennaa.

Trykt manus. Tore Bergstøl „Atterljom. Folkeminne fraa smaadalane kring Lindesnes II", Oslo 1930, NFL 22, s. 56 ff.

11. Tellei Lund

Oppskrift av Johannes Skar fra Vest-Agder, sansynligvis Evje, i tiden mellom 23.10.1899 og 29.10.1900.

De va Brolløyp paa Åneland. Daa Jakop Aasland kom møtt 'an'n kalleg'e svorte Hund paa Troppe, aa de va Kvellen. Jakop ha Senning aa va inn i Kjøkne me den. „Kven e de som heve so stor aa svort'n Hund," sa an. „De aldri noken som heve sovoren Hund hera," sa dei. „Daa tor eg inkje vere her; her hender ei Ulykke," sa an aa reiste heim. Son ass Tellei Lund fall ut me Aasmund Galteland i Brølløype. Dei sat paa kver si Le av Bore midt imot 'nannan aa ørtest. Tellei laag aa sov i Kjøkne. „Du lyt inn aa sjaa koss det gjeng me Son din," sa dei. Tellei stakk'n Tollkniv unde Armen aa reiste inn.
Aasmund sat me Ryggen mot Dynne. „No ska Galtelannskjempunn fraa de! " sa Tellei aa rann ti aa rende Kniven i an millom Hørann aa tok paa Dynne. Aasmund la ette aa sleit Drætte o'n Slee so Boltann sprang, men Tellei slapp av aa reiste heim. Aasmund levde kje ko nokle Dagar.
Tellei heldt seg i Kvennhuse aa va frelaus'e. Kona bar Mat ti an. De blei aldri gjort Sak imot han, aa an gjekk fritt som an ha gjort.

Orig. manus NFS J. Skar 22, 87. Oppskriften er trykt med visse stilistiske og språklige endringer i J. Skar „Gamalt or Sætesdal" V, Kristiania 1911 s.141, og i utgaven av samme verk fra 1961, bind II, s.321.

12. Jon fangen

Variant 1

Oppskrift av Rikard Berge fra Tinn, Telemark, 1917.

Jon fangen drap kjerringi og ein gjentunge paa ein plass i Gausetbygdi. Han vart avretta paa Maareimsflaten nordan Maarvik.

Orig. manus. NFS R. Berge CCCXL, 62 - 63.

Variant 2

Oppskrift av Rikard Berge en gang mellom 1903 - 06, etter Lars Bratterud, Lårdal, Telemark.

Jon fangen paa Tinn vart avretta paa Maareim, for de han hadde drepi ei kone heim i huse, hadde dregi a avstad. Ei liti dotter hennar la seg innmed ho, og ho fraus i hel med ho, hadde frossi blæmmer paa hand og fot. De vart verste klagaren for domen, sa presten til J. Han fetent det au.

Orig. manus. NFS R. Berge CLIV, 62.

Variant 3

Oppskrift av Rikard Berge fra Tinn, Telemark, 1917, etter Olav Luraas.

Jon fangen myrda kjerring og eit barn i Nusledokk under Rue i Gauset. De var for aa faa i plassen deira. Han rømde. Dei tala um at presten Møglestu gjorde etter, han var komin paa Nybru paa Kongsberg. „Aa ja han kommer nok igjen", sa'n til vakti. - Han vart avretta paa Maareimsrudmoen, og ein ser enda hol og mur etter der stegle og stolpe stod.

Orig. manus. NFS R. Berge CCCLI, 28.

13. De to røverne

Oppskrift av lærer Rasmus Dyrkoren, Lyngen, Troms, 1893 etter Johan Peder Grundvåg, født 1826 i Lyngen, død ca. 1898 s.st.

For næsten hundrede aar siden hjemsøgtes Rotsund af to røvere, Moses og Mikkel, som var komne over til Norge fra Sverige eller Finland.
Paa den tid boede paa Havnnæs fru Lyng, afdøde proprietær Lyngs hustru. Denne mand eiede store godsbesiddelser baade i Skjærvø og Lyngen og var visstnok en af de rigeste mænd her nordpaa.
Først kom Moses til Norge alene, og da fru Lyng trængte en dreng, gav han sig i tjeneste hos hende. Der var han i et par års tid, men da han blev uenig om lønnen, blev han nøid at reise derifra. Da sa han: „Jeg kommer nok igjen. Enten skal jeg komme ridende paa en rød hest, eller så skal jeg sende dig en sort koe." Derpaa reiste han tilbage til Sverige, hvor han fik fat i sin kammerat, som hed Mikkel.
Disse to begav sig derpaa i fællesskab tilbage til Norge og kom sent en kvæld til Havnnæs. Der blev de godt modtagne og beværtede paa det bedste. Saa kom natten. Oppe paa loftet laa to piger, og over disse vilde da Moses først udøse sin hævn. Efter at de andre havde lagt sig, sneg de begge sig did op; Mikkel kastede sig op paa sengen og holdt pigerne, og derpaa tog Moses en stor øks og hug hovedet af dem begge. Derpaa strøg [de] over fjeldet til Reisen og videre til Sverige. Imidlertid var mordet opdaget og to mænd satte efter dem. De naaede dem igjen paa gården Naimakka, som ligger strax paa den andre side af grænsen. Der tog de dem fast og førte dem med meget bal og bry over til Norge, hvor de blev satte i fængsel i Rotsund. Der blev sat to mand, som skulde passe dem, saa de ikke skulde faa rømme; men fangerne bar sig noksaa pent ad for det første, og de lovede dem, at de skulde ikke rømme. Men en kveld havde de slukt lyset, og de to vagtmænd skulde da ind og se til dem; da tog Moses den øxs, som den ene af vagten havde og dræbte dem begge paa stedet. En tredje mand, som kom løbende

til for at hjælpe, blev ogsaa nedhugget med det samme. Nu sprang Moses ud; den anden blev siddende igjen inde.
Udenfor døren traf [han] konen til en af de dræbte mænd. Hun bar et barn paa armen. Da hun saa Moses, blodig og vild som han var, raabte hun: Voi, voi, Moses, hvad har du gjort! Men han raabte blot bistert til hende: „Tak du din Gud, at du havde den lille paa armen. Thi ellers skulde faa ha faret den samme vei som de andre!" Paa hendes skrig kom flere ilende til. Røverne blev paany tat tilfange og sat ind i en jordkjælder, som til sikkerhed blev forsynet med sterke jernkjættinger. Alligevel slap Moses fri endnu en gang og rømte til Hammervind, hvor han vilde lure sig ind i en bod blot for at stjæle. For at komme ind måtte han gaa gjennem en stor glugge. Men manden, som saa dette lurte sig ind gjennem døren og hug Moses i hovedet med en øks, saa panden nær klovnede. Derpaa gik han ind igjen. Men Moses kom dog, trods det forfærdelige saar, han havde faaet, tilbage til Rotsund samme natten og gik ind i fængslet og der døde han nogle timer efter.
Nu var der kommet dom over dem, og dommen lød paa, at de skulde halshugges og steiles. Derpaa blev den gjenlevende, Mikkel, og Moses, som allerede var død, ført ud paa Skogholmen, en liden ø i Rotsund, hvor man skulde fyldbyrde dommen. Der var mange prester tilstede, og en mængde mennesker. Mikkel var endnu en ungdom - han var ikke konfirmert endda. Han blev konfirmert der paa øen, og derpaa la han sig paa blokken og lod sit liv. Derpaa blev deres hoder sat paa store stager og deres legeme lagt paa steile. Slig skulde det have staaet i mange år, og endnu den dag i dag viser mærker derborte, siger man.

[ ] Satt inn i oppskriften senere.

Orig. manus. NFS J. Qvigstad 5, 37 ff.

14. Mordet på Klemma

Oppskrift av Peter Lunde, Søgne i Vest-Agder 1919.
Tradisjonsbærer er benevnt G. Sk., navnet ukjent.

I 1830-aari var det ein tenestgut som drap husbonden sin i Klemma. Han hadde lege i dask med matmori, og dei var samde um ugjerningi. Guten vart avretta, og kona kom paa tukthuset i Kristiansand. Byrsa han hadde skote mannen med, vart seld paa auksjon etterpaa, og daa var der mange som gjerne vilde hava henne. Der var noko sers kraft i eit vaapen som dei hadde drepe eit menneskje med.

Orig. manus. NFS Peter Lunde IIa, 115.

15. Sigurd Sordal

Variant 1

Oppskrift av Knut Liestøl 27.8.1921 etter Gyro K. Austegard, Åseral i Vest-Agder.

De va i eit dansestrok dei va. So hadde Sigur Soredal fengje narra med seg ei gjenta han sille ha uti floren, å der hadde han brukt kniven å drepe henne. Dei hadde set at der va tekje mæ bloute finge uppå bjelkan i floren. Bestemor hadde høyrt at systan ti Sigur hadde sagt mæ si: „No æ ho alt døe," å då hadde moræ gråte so fælt. Då Sigur kom innatt i dansestrokje dansa han so fælt å so tralla han på ein slått som dei alle hadde høyrt førr - de æ vel den dei kadda sordølen. So såg dei ein bloflekk på skjurtå håsses.
Han rymde til Sverik men kom atta å melde seg sjav.
Då han sille avrettast, va der ei gjenta som hadde ville hatt han å då kunne han ha sleppe - men han ville inkje. De va so mangje som kleiv å upp i treæ å ville sjå, So sat ho au upp i treæ den som ville ha hatt han. So hua ho so høgt då dei hogde.
Då Gunvor Bestemor sil vitna då sat ho på fangje te sjukfar sin Aslak Soredal.

Orig. manus. NFS K. Liestøl XXI, 34.

Variant 2

Oppskrift av Hallvard Rysstad.

I aari millom 1790 - 1800 vart ein gut, Sigurd Sordal heitte han, retta; han hadde drepe gjenta si. Paa rettarstaden syner minnet endaa; der er eit „varp". Varpet er ein haug av kvist og stein som folk hev samla saman fram igjenom tiderne, paa den maaten at kvar den som fór framum her tok ein kvist eller stein og hivde paa haugen. Mange haugar utyver landet hev vorti til paa den maaten. Soleis livde segni lenger.
Sigurd Sordal er den einaste i dalen som hev vorti retta, so vidt nokon veit. At folk hev drepest i slagsmaal, det kjenner me til hende tidt; men anten „muta" dei øvrigheiti, eller so hemnde skyldingarne til den drepne draapet. Dei livde helst etter den gamle læra: „auga for auga, tonn for tonn."
At Sigurd vart retta kom seg kanskje av di det var ei gjenta han hadde drepe. Denne gjenta var endaa kjærasten hans. Det var „gale" med henne, og folki hans vilde ikkje at han skulde hava henne. So eggja dei og eggja paa at han skalde gjera av med henne, alt til han, ein kveld ho sat i fjoset og mjølka, gjekk inn til henne og stakk henne i hel. Daa han det hadde gjort, daa kom han gangande burt yver tunet, trallande paa ein slaatt, som spelemennerne i dalen spelar endaa og som dei kallar „Sigurd Sordals slaatt".
Teksti til slaatten lyder slik:

„Eg tykkjer so vondt um tulla mi;
men no hev ho sloppe sorgi si!"

Um natti rymde han burt; ingen visste kor av.Tvo aar var han burte; daa kom han heimatt av seg sjølv; friviljugt gjekk han sin dom og si straff i møte.
Her er dei som segjer han reiste langt nordpaa; andre meiner han var i Sverike. Ingen i vissom veit det.
Den tid han var burte tente han for sitt brød. Arbeidde ærlegt og trutt, og vart vel likt. Men til lenger det leid, til stillare vart han. Mange gonger reint stur. Tala lite og heldt seg helst for seg sjølve, aaleine. Um sundagarne, og elles naar han hadde ei fristund, las han i bibelen; vart religiøs. Naar ungdomen samlast til leik og dans, daa gjekk Sigurd inn i soverommet sitt og las og bad. Men - um han fekk fred - ja, det visste berre han og Gud.
So var det ein dag i vaarvinna, han gjekk ut-paa aakren og pløgde, at han fortalde husbonden sin koss til stod med honom. Lenge vilde ikkje husbonden tru det; men daa Sigurd sa at han vilde reisa heim so fort som han kunde - faa sin dom og lida, og so attaat bad um han kunde faa med seg nokre karar til „vakt" etter vegen, daa tottest han skyna at Sigurd tala sant. Og tri karar fylgde honom til vakt alt heim.
Gamle folk segjer at Sigurd hadde vorte „fri", dersom han hadde spart heimreisi tri aar til. So det syner so vel at han vilde lida, døy. Heimkomen heldt han seg svært roleg, og dei sa at han venta paa domen. Og um hausten, i lauvfallstidi, kom domen, dødsdomen: han skulde missa hovudet.
Paa „Steglefloti" inne i skogen eit stykke utanfor Sordalsgarden, laga dei eit „stegl" dei kalla, ein slags rettarstad (avrettar-tribune). Mykje folk hadde samlast til aa skoda naar han vart halshoggen, gamle og unge, menner og kvende. Daa segjest *det,* at daa Sigurd gjekk ut or stova og skulde paa rettarstaden, daa gjorde han so langt eit hopp av stovetroppi og burt paa tunet, at ingen endaa hev gjort det etter honom. Og med han gjekk etter vegen heimanfraa til „Steglefloti", tralla han „Sordølen":

„Eg totte so vondt um tulla mi;
men henne eg hjelpte fraa sorgi si."

Skarprettaren og øvrigheiti var alt fyre paa rettarstaden daa Sigurd kom. Etter at domen var upplesen, ropar upp, at etter lovi kunde Sigurd enda verta fri, dersom det var nokor gjenta som vilde segja seg viljug til aa gifta seg med honom. Daa steig ei ung, raudleitt gjenta fram. Bergit Spræle heitte ho, og ropar: „eg vil gifta meg med Sigurd." „Men eg vil døy!" svara Sigurd med same.
„Det var syndlegt aa sjaa, daa han steig upp paa steglet, og me visste han vilde missa hovu-

det, - han var so ung og væn, so ljos i andlitet, velvaksen og stor, og so hadde han so langt og gult eit haar," sa ei gamall kjering.
Øksi fall, og hovudet trilla langt burtyver marki. Daa sprang mange sjuke kvende fram og - drakk av blodet. Det var slike som hadde nedfallssjuken; dei trudde dei skulde frisknast.
Dei bar honom ikkje aat kyrkjegarden, og ikkje grov dei honom ned heller. Skjorer og kraakor skrata og skvakka og - slost um liket.
Ifraa Neset, ein husmannsplass paa hi sida aat elvi, saag dei kor haaret flaksa i vinden, der hovudet laag paa steglet.

Trykt manus. Syn og Segn 1902, s.337 ff.

16. Mordet på Syftestad

Variant 1

Oppskrift av H.N. Tvedten 1894, Telemark.

Paa Gaarden Syftestad boede en Mand som fik en Husmand fra Tingstod under Bakka til at dræbe sin Kone som var paa Veien til Sæteren. Husmanden blev halshugget og hans Hoved stod paa Steile i lang Tid, det skulde være uhyggeligt at se hans lange Haar som flagrede for Vinden. Mens han sad i Arest fik han Anledning til at rømme men han blev atter paagreben i Sirendal. Manden fra Syftestad kom paa Slaveriet og der skulde han tilsidst faaet Anledning til at forkorte sit Liv.

Orig. manus. NFS R. Berge CCLVIII, 59.

Variant 2

Oppskrift av Rikard Berge, Telemark.

Geirmunn Tingstod, tunne korn for arbeide. Torleiv Syftestad prøva ein sundagsmorgon aa gjeve ho gift i ein dram, ho kjende de drog etter sprang nedi fjøse og drakk mjølk.
G. munn etter ho reid paa støyle. „Du æ ute aa gjeng du au, Gj," sa'o. „Ja 'n var daa de. Snudde ho og saag seg framyvir hesten, slo til 'o. La 'o paa ein stein. Sidan forhøyr. Sat hjaa R. Bakka, ferdi til Setesdal fyrst.
Presten var hjaa'n heile notti fyri rettardagen. Hitte folk so mange som tolte sjå de, heilt fraa Kvitseid. Vart avretta paa Tingstad. „Her æ mange i min likfærd i dag" sa'n. Tunga blagra i halsen etter 'n var avhoggin. Hausen sett paa stake ut for stugudøri paa tindet. T. fikk slavedom.

Orig. manus. NFS R. Berge CIV, 92 - 93.

17. Mordet ved Søbak

Oppskrift av Olav Nilsen sommeren 1930, Osen i Rendalen.

Et eneste mord er begått i Osen det folk kjenner til. Det skjedde i 1813 ved husmannsplassen Søbak, et stykke vestkring gården Bakken.
Det var Jo Mortensen Osvolden som drepte Pernille Bakken. Hun var fruktsommelig med Jo, men vilde ikke vite noe mere av ham, da han hadde brokk og var en dårlig arbeidskar. Pernille skulde den dag lokke krøtøra bort i skogen, og Jo gikk efter og slo henne i hodet med en sten und. en stor furu.
Efter mordet gikk han fram på Bakken og fortalte det til gardkjeringa, Marit, som var hennes søster.
Derefter rømte han østover for å slippe inn i Sverige, men han hadde snart forfølgere efter sig.
Da han skulde hoppe over et myrhull ved Rishaugen, et stykke østkring gården Landet, røk brokkbindet og da kom han ikke lenger. Da Jo så karene som kom efter, forsøkte han å skjære strupen over på sig. Men det mislykkes. Karene tok han og gikk til gården Stener med ham. På Stener fikk han melkevelling, men den rann ut av såret i strupa, fortalte kjerringa der. Stenen som Jo drap Pernille med og likedan kniven han hadde brukt på sig selv, blev i lange tider opbevart på Bakken og bruktes til „ å gjøre åt" med. Disse gjenstande blev senere bortlånt til Søre Osen. Da tingene blev krevet tilbake, kom det noen liknende gjenstande, men det var ikke de rette. Den store furua hvorunder mordet foregikk mistet barnålene og sto tørr i lange tider. Årstallet 1813 stod innhugget i veden. Jon Mortensen blev ikke henrettet, antagelig av formildende omstendigheter. Pernille hadde også før en sønn med Jo. Denne blev opfostret hos Mikkel Weflingstad i Stange, og døde som gammel mann i Amerika. At Pernille for annen gang var frugtsommelig med morderen, men likevel vægret sig med å gifte sig med ham, har sandsynligvis reddet ham fra øksen. Selvmordsforsøket gjorde kanskje også sitt.

Orig. manus. NFS Olav Nilsen V, 13.

18. Bratterudmordet

Oppskrift av Rikard Berge 1905 etter Eiv. Gøytil, Telemark.

Folahevten fraa Dalane var paa Bratterud (Uppistog) um sumaren. Heldt seg med Signe, som var medgjeti ven. Mannen heitte Targjei, var halvrædde deim. Men daa ulivnaden varde, vilde han melde deim. Han hadde sala hesten sin og vilde yvi til Groven i Eidsborg til lensmannen (Petter Mandt) og melde deim. De var myrkt haustdags - og han vilde hava skunde. F. og S. var rædde - og fælte for kva erendi var - og med han lygde seg og vilde. tenne tenne skunda, slog F. til honom med ei øks i hovude. Han raaka ikkje godt, so T. raadde med og tok F. og la honom paa borde og heldt honom der. For T. var sterk. „Kom no aa hjelp meg Signe! " sa T. Ho kom og rok ein kniv millom herbladi hans - og daa tok dei paa honom. Han bad for live sitt og sa han skulde reise so langt, at dei aldri saag honom meir. Dei slepte honom og han raga burtaat døri, fann henne seint um sidan; men dei saag, at han var so medteikn, at han var ikkje god for koma burt. Drap honom i forstogo. Lagde honom paa hesten, men fekk ikkje den av flekken anten med vondt eller godt. So laut dei draga like i eit tjeld, for dei var ikkje kar til bera de. Dei sloa de ned gjordet og kasta honom ut-yvi ein berghamar og beint paa aai. Hadde lesst honom ned med stein, so han sokk med ein gong, og dei fann aldri ævar av honom. (T. sa i forstogo fyri han slokna: „I kvell vi' eg ver' mæ Abram aa Isak aa Jakop i Guss Rikje.)
Dei skura aldri golv og vaska sjeldan daa. Men no laut dei til skrapa og skure og faa burt blodmerki. Nokre dagar etterpaa kom Gunnar Bratterud (budde ikkje der daa, men kom til Targjeis Bratterud). Han vilde raake Targjei. Men han var reist til Eidsborg, sa Signe; ho gret og jamra seg og sa, at ho visste aldri kor de kunde hava seg - dei hadde aldri høyrt meir gjeti honom. G. totte de var rart, og serleg totte han de var so rart at de var so skura og pussa. De drog honom meir og meir etter, og han melde de. Vart avhøyring paa Groven. Der fyllte skrivaren upp Signe, sa de var ikkje faarleg aa stande til, for ho fekk ikkje noko straff ho det kom paa F. de. Jau, so stod ho alt til. Og fortalde im live sitt og F. - og um heile greida. Daa F. kom inn, skyna han, at ho hadde stadi til, og stod likso godt til han ogso. - Ungane hadde Torgjei havt til Turtedalen, so nær som den mindste, som laag i vogga. Mannen paa T. var fælt rædd, og var budd på d. verste. Targjei hadde truleg fortalt, at han vilde melde deim. - Ein kveld kom F. gangande til Turted. Dei havde ikkje tort anna hell læst døri. F. kjende, de var læst og banka. Mannen spurde kven de var. Det var F. sa han. Kva han vilde? Laane kveik. Mannen svara „Hoss kann du tenkje, at eg hev'e kveik, som inkji hev bryggja sia jolo" sa han. F. bad um inn. Han vart innletin. „Hosse tore du slepp'n inn," sa dei til mannen sidan. „Aa jou, eg ha ein langorv'e aa ei ladde børse liggjandes i hovdehjaari." - So var der eit follog som hosta uppaa himlingi. „Kven æ de som ligg'e der," spurde F. „De va Targjei Tronsson kaam her hit i gjerkvell," sa han. T. Tronsson var ein kjempekar. Daa var de som F. miste mode og gjekk sin veg att. Men Turtedalmannen glodde ut-igjenom glase, og daa saag han F. rugge med bile paa herdi (staden han saag F. heiter „Skarp-nor", ei hall som ligg rett mot nord millom Turtedalen og Bratterud), so de var uvandt vita kva erend han gjekk i.

Signe fekk livsvarigt tugthus. Ogso der hora ho - for ho var so daarande. De brann sengi hennar etter ho var dø. - F. vart avretta ut-med byane - og Torbjønn Fyken saag paa. Han saag tunga av F. bibra i de avhogne hovudet.
Signe vinde luka og drepa de minste barne og, ho, naar dei havde drepi faren. Men daa sa F: „Eg tenkjer me hev gjort nok no."
Dei hadde bruka skunde ned-aat aai - og paa Nesland saag korleis lysa stod still av og til. - Seinare saag dei den lysa spøkje ofte. Signe fortalde paa avhøyringi, at ho og F. hadde legi saman - daa hadde der runni ein orm yvi fydda. „Det var jo djævelen, det" sa skrivaren.

Orig. manus. NFS R. Berge XLVI, 40 ff.

19. Sisselsønnene

Variant 1

Oppskrift av T. Eskvam, Telemark.

Der budde på Haugsvoll i Svartdal ei kjering heite Sissel, eller (Gråtar Sissel). Navnet Gråtar Sissel hadde ho fenge av at alle sønene hennar kom av dage på umenneskeg vis. Tvo av sønene hennar vart ihel slegne, og den andre kom av dage under ei ulukka. Etter den dag syrgde Sissel so sine søner, at ho gjekk og gret alle sine leve dagar. Eg vil her fortelja um korleis sønene åt Sissel kom av dage, ein vart drepen på Svartdal av Einvald Geitåsan, som eg fyrr hev fortalt. Ein vart drepen i gamle stova på Eddingsås i Flatdal, av ein gut frå Dale. Eddingsås ligg i Bakkan i Flatdal, ved Minnesjorgrendi. Olav Reishus eller Sissel sonen var husmann under Minnesjor, og budde på plassen Reishus. Det vart stelt til dans på Eddingsås naboerne vart bedne, og der i millom var Olav. Det vart snart for mykje av det gode, og det byrja sviva rundt for karane. Olav byrja og kjeglas med ein gut frå Dale, og sinne duka som ordet beit. Det vart snart vilde slagsmålet av det, dei bruka handdivle. Reishusen ein gardstaur og den andre ein svållstav (Ein til isa stav). Men staven åt Olav sette seg fast i dørkarmen, og i sama stundi fekk han eit slag av svållstaven, so han seig død um. Folki i dansarsalen samla seg um den døde, som låg i ein bloddam. Eit par karar tok liket åt Olav Reishus, og vilde begrava det i ein haug i Minnesjorgjordet, men folk gådde det so det vart ingen ting av det. Liket vart drassa rundt mange stad, men vart tilslutt gravlagt ved kyrkja i Flatdal. Denne haugen som dei vilde begrava liket åt Olav, vart seiner kalla (Reishushaugen). Guten frå Dale laut leggja ei stor bot, for drapet på Olav Reishus.
Dette drapet var det siste her i Flatdal, det hende i 1850-årene. Såve Minnesjord som døyde i 1933, kring 88 år gamal. Ho hugsa dette frå ho var ein gjentunge.

Orig. manus. NFS T. Eskvam 2,4.

Variant 2

Oppskrift av H. Lid, Telemark.

No skal eg fortelja korleis det gjekk med at den andre Sisselsonen blei drepen i slagsmål - Olav heitte han og budde på Reishus, ein plass som høyrde til garden Minnesjord.
Det var i jolehelgi. På garden Eiusås, som ligg tett ved Minnesjord, var det dans. - Og på ei slik tid veit du der var støgdi av drikkevaru. Olav Reishus var der, - og full og kranglevoren var han. Han eikla seg inn på ein mann frå Dale. Snart var dei i vilt slagsmål. Reishusen bruka ein gjerdestaur som handivle og den andre bruka ein stav som var tilklabba med svoll. Då Reishusen skulde slå, blei stauren hangande fast - allvisst so mykje at han ikkje råka motmannen sin; men han råka med svollstaven, so Olav stupa død på Golvet. Dalemannen laut ut med ei stor peningsum i bot for dråpet av Olav Reihus.

Orig. manus. NFS H. Lid 4, 27 - 28.

Variant 3

Oppskrift av H. Lid, Telemark.

Den andre av Sisselsønene, Olav, bygsla plassen Reishus, som då låg til garden Minnesjord, men no høyrer til Ketil Haugan. Det var eit gjestebod på Eiusås, ein gard der i grendi, og der var Olav Reishus med. Der blei drukke mykje. Og skrik og skrål høyrdest langt utum garden. Det blei tretting millom Olav Reishus og ein som heitte Johans Dale, og snart var dei i vilt slagsmål. Johans treiv eit vedatre og bruka som handyvle, - og han gav Reishusen slag på slag, so han snart seig ikoll og anda ut. Liket blei i all hast drassa ut og løynst i eit høydel på grannegarden Minnesjord. Haugen, der det selet stod, bli den dag i dag kalla Reishushaugen. Stova der dette dråpet blei gjort, stend enno på same garden og bli bruka som eldhus. Dråpsaki på Eiusås kom for rette; men dråpsmannen mutil domaren, so han gjekk heilt fri.
Den tridje Sisselsonen veit eg ikkje namnet på; han fraus ihel då han eingong var ute på ei reise.
Etter dette blei Sissel sitjande att bornlaus og i fatigdom, i sut og saknad. Ho gjekk sidan mykje gråtande og klagande millom folk, og ho blei difor kalla „Gråtar-Sissel".

Orig. manus. NFS H. Lid 4, 30-32.

Variant 4

Oppskrift av Halvor Nilsen Tvedten 1894/95, Bø, Telemark.

Den 3die Broder Halvor var engang i en Dands paa Eiusaas i Flatdal der skrytede Halvor af sin Styrke og æglede sig ind paa nogenhver saa ingen fik gaa ifred for ham, da han i Virkelighed var en sterk Mand turde ingen binde an med ham. Saa var der nogle Gutter fra Eiusaas som sagde til Johans Dale. Du som er saa god Kar du tahle længer at en slig „rangling" skal kunene hele Dandsehuset. Saa tog Johannes en tyk Askegren og slog Halvor med den til han laa død paa Pletten da dette var skeet drog man Liget bort til en Høbod og lagde det ind der og siden holdt man paa at dandse hele Natten som ingenting var hendt. Der blev langvarig Sag om dette Drab og Johans Dale blev tilsidst frikjendt. Aarsagen til at Sagen fik et saadant Udfald mente man kom deraf at Dommeren i den Tid modtog Stikpeng.

Orig. manus. NFS R. Berge CCLIX, 32 - 33.

„Fremskridt" 2.4 1896, Fra gamle Dage (Af H. T.):

Den tredje og yngste af Espelidbrødrene, Halvor, var engang til Dans paa Eddingsaas i Flatdal. Her holdt han paa med at ægle sig paa nogen hver; men der var ingen, som turde tage Tag med ham. Tilslut var der dog nogle Gutter fra Eddingsaas, som sagde til Johannes Dale: „Du, som er saa kraftig Kar, kan Du taale, at denne Espelidranglingen kujonerer en fuld Dansestue." Johannes tog nu en tyk Askegren og slog Halvor med den, indtil han laa død paa Pladsen; derefter tog man Liget og lagde det i en liden Høbod, som sto tæt ved og tilhørte Gaarden Minsjord. Efterpaa holdt man paa med at danse hele Natten. Siden holdtes mange Forhør, men Johannes, som var anset for en rig Mand, „smurte godt", og tilsidst blev han frikjendt. Mod Enden af sit Liv var Johannes meget plaget af Samvittighedsskrupler, og det fortælles, at han tørredes bort.

20. Satanskviten

Oppskrift av Rikard Berge 1910, Seljord el. Flatdal, etter Åmund Brekka (sønn til Knut Skarde) f. 1853.

Satanskviten (S va' saa fæl ti aa spila paa monnhorpe. Den ha' 'n i hatten), dæ va' Olav Nor-Blika di kalla saa, di kalla 'n Kviten Satanskviten. Saa va' de dennan Olav Ossgaren (sjaa s. 83), han fekk mæ seg ett forfængjeleg best som hette Hølgje Dovredokk, aa tok honom med seg upp ti Blika aa sa di ville vistere der, fe O. Ossg. paasto at dotter ti S- skull' ha stole ett silkjetørklæ av 'n Olav. Daa di kaamm, laag Kviten sov, aa Imjør Blika, mo' honoms [har opprinne-

lig stått kjiringi, men strøket over], ho va' naa uppe. Dæ va' ett fælt menneskje, den Imjøri, aa di kalla 'o Blika-Børsa. Saa va' di vel fulle, veit eg aa kaam der dondrans, aa rød de om detta silkjetørklæe. Daa blei ho vond mæ sama, aa reiv K. upp av sengji, aa daa blei der hus. K. tok ei stor bile aa jaga Hølgje av gare fyri seg lengst ne-ette gjore, aa sa: ,,Naa hev eg fengje treskofuhole paa fløgje", sa 'n. Men H. fekk 'n ikje av gare lenger hell 'n kaam att aa sat mæ ein stor konnstour att afe stogo. Mæ dessi karæn' heldst, saa heldt Imjør paa inne mæ Olav Ossgaren, aa ho ha' ei snubbe, som 'o stakk 'n mæ, saa 'n ti slutten lout krup' onde sengji. Lars, bror ti K han gav seg ut — o dæ mæ sama, han aa tok ut ti Loukereini ette hjelp. ,,Kjem du kje naa, saa drep di enan," sa Lars, ti gamle Folkvar Loukereini, Ja, F va' trou, aa inkje toss 'n konn sei'a nei hell. Men naar di kaam upp-i tone, daa sat O Ossg. i tone saa bleik at dæ va' ulikleg, aa daa ha'n fengje 18 knivstøngjer. Di lout bera 'n paa ein stige bort ti Midt-Blika aa der laag 'n paa sette viko, daa va' dæ so vidt di fekk 'n ne ti Ossg. Daa lyste O. Ossg. dei ori, at vill di gjeva 'n tri av dei beste kjyn paa baasen, saa skull' 'n kje saksøkje di. Men nei, mente Blika-børsa, førr skulle heile Blika springe, før 'n fekk noko av dei. Daa sette o sak, aa K. kaam paa slaverie aa kjeringje paa tugthuse i kvor sine 4-5 aar. Di va' der like lengje. Di vill' aller stande ti at di ha' skore, aa sa at 'n hoggje seg sougraan som di ha' dregje heim-i tone fe souin'. Men dæ va' fe ou go sønt hoss dæ ha' gjengje, aa son deires, han va' liten, aa han sa dæ, at ,,mol stal mæ Blubakk-snubba" sa 'n. Men heile garen gjekk fe di, aa K. sa naa dæ, han, at dæ va O O som skull sete paa slaverie fe 'n skulla di fe dæ som va' kje sant aa bar seg saa ihjaa di. Fe dæ mæ tørklæe, dæ va' bare fe aa brote seg paa di. Men ha'di kje havt ein uretfærdig domar, sa Sattansk. (dæ va' Jul, dæ), saa ha dæ nok kje gjengje saa. Sia torde inggen koupe Blika, fe di va' rædde K. Endeleg va' dæ sin som hette Bikkje-Tallev som koupte dæ, han ha saa fæl ei bikkje. Men K. kaam att aa bygde seg ei stogu paa Deldeflothougjen nor-i æ'n paa Nordblika-gjore, tok seg ti vera der. Men dæ blei gale, di va' rædd 'enan, men Tallev kaam aa reiv stogo honoms aa kjørd' 'o heim ti Blika aa sett' 'o upp der aa der stend 'o den dag i dag. Men daa maatte K. fløtja upp-i eit plasshol som heiter Bitustoul, aa der dø'n. (K. het Olav Olsson Blika.) Mo' honoms for lengje ba seg, aa for lengst uppi gjænom bygdæn', aa ha' be seg ihop mange peing, ho, ti slutten. — Paa slutten for K. aa ba seg. Ei jol sat Talleiv aa tura paa Bølskvæven, aa daa kaam K. der. Daa blei T saa vond at 'n forpligta seg paa 'n skull' slaa 'n i hæl, aa K. blei saa rædd at 'n tok ti bea om 'n maatte vera der. ,,Ja, her skaa ingjen uskjel lie", sa Hallvor, ,,Du kann taka 'n hor' du vi' men inkje i mitt hus". T resste om kvellen, men K. torde kje ana bli der ti langt paa hin dagjen. — K va' saa har fe hogg, dæ toss kje bite noko paa 'n. Men ein gaang mæ 'n va' paa Blika daa fekk 'n ein fæl dogur. Der va' tri kjempe karar i Sverveli, Kjetil aa Paal aa Tallev. Di va' rædde K raaka dei 'n ein aa ein. Men saa va' dæ ein vet han stelde seg av mæ kjaakkje aa ville draga ve, daa ha' di gjætt 'n, aa tekje paa 'n aa banka 'n saa blaa 'n va' blaa aa blout ivi heile skrotten. Kjeringjo venta aa han kaam kje heim att, aa saa resst'o upp-igennom aa leite, aa daa laag 'n der, aa ho lout draga 'n heim att paa kjølkjen, dæ va' ve, dæ. Di va' ille mange av slagje 'n fekk sa 'n, men ikkje makjen ti ett drag Tallev gav 'n mæ ein trek skjistav ivi nasæn, dæ va ille, sa'n. (,,hogghar") ,,Ja, daa va' dæ nire mæ livedagæn mine, far min", sa 'n etterpaa. — Di va' paa live fe K. ser du. Eivin Midt-Svartdal kaam reisans østati aa K. vestati, di rei baae tvo. So sei 'n dæ i fullt trumaal E: ,,Han spring fort denni kvite min", sa 'n. Dæ tok 'n gale upp, kasta seg av hesten, aa reiv E on av hesten aa ville smørja paa 'n. Daa blei E aavermann likevæl, han fekk stein aa banka 'n av av pure ræddhug, saa 'n laag att i vegjen. ,,Ha' kje eg gjort dæ, saa ha' nok eg legje der i staen," sa E. Dette va ne-onde Dalshougen', detta. — Han gjekk mæ sabel jamt, denna, da va' fælt. — Han ba seg i mangfoldig aar, aa han søkte helste lag. Han kaam i ett barselslag paa Aasæn', aa der va' Olav Aasaali ou, aa han tok ti eikle mæ'n. Daa blei K vond. ,,Eg æ kvit aa du æ rou, men vi' du kaama, saa maa du! " sa 'n. Men saa fekk Olav stille di mæ øl aa gorøur, saa ble kje dæ viare. — Saa va' dæ mæ 'n va paa Bitustoul, at Nystogkaræn' kaam mæ drifti si, aa gaml' Olav Himestoul va' mæ. Di ha' legje i Knipe-traai, aa daa di kaam dera, saa va' der fæl svær ho, aa naa fekk di narre Olav ti rive upp litegrand av gjære, saa di slapp inn-paa, aa dæ skull' sjaa ut som di ha' tekje dæ sjave. Men K ha' vel stae ti lynnings, mente Olav, fe saa paa live ha' aller han vore. K. kaam mæ kniven aa forbanna seg paa 'n skull' skjera 'n i hæl, aa Olav av gare saa godt føtæn' vill' bera 'n, men dæ va' noudt di vill' dæ ou, sa Himestoulen, ,,saa rædd va' eg, far", sa 'n. — Syster til K va' ei som hette Margjit

Blika, ho kaam til Bringa i Mandal. D'æ stev om henne:
Aa Imgjør Svartdal aa Margjit Blika
di blei so godt utav gutæn lika,
ja Imjør S va' fin fe gut,
ha 'kje dompenettæne skjemt 'o ut.
Imjør Svartdal fekk 'n Hallvor Nor-Aakre i Svartdal. — (K. † paa Bitustaul ikr. 1865.) Han va' saa fint vaksen, ein stabbe saa før, men ikkje mykje høg. Han va kvithotta aa kvite øgnebrynir aa kvitøgd. — Ette'n va' gamal, ha' di ei kjyr paa Bitustoul so feit og fin som ein gamp. Ho het Garbot. Saa va' di saa fale vonde døttæn' honoms ou, aa saa ha' di jaga kjyri av ut-i noko klomrir, aa der ha ho brote av seg foten. Daa kaam K graatans ne ti Skare ti Knut aa gav seg fe kyri. ,,Dessa skabbe gjentun' hev drive 'o av myljom steinæn'", sa 'n ,,aa eg som sa'o skull' gange paa nybeite. Naa maa eg a bea dikkaan karar om de vi' faa slaa 'o i hæl. Ho æ naa vel nyttans. Fiten æ sond, saa dæ æ kje noko spjaakke paa", sa 'n. Ja, di va mæ aa hjølpte. Saa skjemd' 'n paa gjentun! ,,Eg hev aller sett saa stygg'e ougor som paa deg, Imbjør," sa 'n. ,,D'æ naa vel, ingjen som hev styggare ougo hell du" sa hi att. ,,Aa nei, eg hev ven' ougo, eg, mor mi,", sa 'n. So ha' di kje salt hell, aa saa la di kjøte i ei tjønn ti dæ blei svart av rovetroll. Dæmæ va' di saa trehende ou dessa gjentun, aa saa ha' di kjeringji paa Skare ti baka fe seg. Men daa di kaam mæ kjøte av Garbot, daa orka 'o kje eta dæ, dæ va' ugjørleg. — Kjærsti, hi dotteri va' ette fa sin mæ kniven aa ha 'o kje stuppa saa ha 'o drepe 'n sa 'n.

Orig. manus NFS R. Berge LXXXVIII, 87ff.

21. Viking Rykke

Oppskrift av Th. S. Haukenæs, Voss, Hordaland.

For omkring 60 år siden boede der på gården Rykken i Tykkebygden en unggut ved navn Viking, og på gården Gjerager en anden ved navn Ole. Begge disse gutter friede til en jente på Vossebygden, en vakker og brav gårdmandsdatter. Viking gik af med seiren og blev gift med jenten, hvorover Ole Gjerager blev meget fortørnet og svor hevn. På bryllupsdagen, medens Viking og hans følge var i kirken, blev tungen skåret af hans store, blå ridehest, og uagtet ingen havde seet, at ugjerningen blev begået, var det dog en almindelig antagelse, at Ole Gjerager var gjerningsmanden. Nogen tid derefter kom Ole en nat i beruset tilstand med grove ord, trudsler og vilde fagter, ind i stuen til Viking, der han og hans hustru lå i fred og ro på sin seng. Efter endel krangel og kjævl stod Viking op og tog klæderne på sig, hvorefter det bar på dør med dem begge to. Her opstod der et voldsomt skjænderi mellem dem, der endte med, at Viking tog sin kniv og tildelte sin modstander et snit over maven, så tarmene veltede ud. Ole levede kun en kort tid derefter og bekjendte da sine mange og store synder og bad både Gud og mennesker om tilgivelse, så folk fik den tro, at han døde som en bodfærdig og angergiven synder. Drabet blev straks meldt for øvrigheden, og Viking sat under tiltale, men retten frifandt ham, da det blev antaget og formentlig også godtgjort, at han havde handlet i selvforsvar. Denne dom blev dog sterkt angrebet både dengang og i den senere tid, da folks retsfølelse oprørtes over, at en åbenbar drabsmand skulde gå ganske fri for straf.

Trykt manus Th. S. Haukenæs ,,Gammelt og Nyt fra Voss og Vossestrand. XI og sidste Del af Natur, Folkeliv og Folketro", Bergen 1896, s. 355-356.

22. *Mordet på Rude*

Variant 1

Oppskrift av Rikard Berge Seljord, Telemark 1910.

Mordet paa Rude

Den drepne var Hans Skararud (eller Rude) som var gift med ei enkje paa Minsjord, far hennar aatte baade Rude og Minsjord. Dei flutte til Rude, og Olav, (bror til Hans Sundresson Skararud) var gift med dotter til Margit (enkja som Hans fekk), etter fyrste mannen, ho het Gunnhild. I deira brudlaup (som stod ikr. 1850) var de morde skedde. – Dei hadde vori til kyrkje, og i skumingi (de var um vaaren), so tumla dei fulle utpaa tune og truga etter brennevin. Harald Klomset (bror til Bufar-Svein) var mykje full, og truga etter brennevin, Daa stod Olav Jonslid (eller Staulen, bror til Svein Jonslid) paa tune og eggja 'n, og sa at Hans hadde forbodi deim aa skjenkje meir. Daa stolpa H aat lofte, so vilde dei etter, men so laag der ei kubbelaan, og no tok Jonsliden til aa kaste kubbar so dei slapp kje fram. Men O. Homsaas kom fraa hin kanten og gjekk upp-i lofte fyri H. Som H kom oppi trappi loftssvoli, so snudde han ned-att, ned-paa trammen millom stett-stubbane. Men so kom Hans utpaa svoli „Kom uppatt Haral, skaa du faa ein dram! " sa 'n. Daa snudde H upp-att. „Eg gjev fan i drammæn' dine, eg", sa 'n. „Ou, at vondi di stakk meg! " sei Hans daa, og daa valdra han ned-att. Der stod andre attanfor Hans, men der var myrkt, so ingin saag de. Hans var so han gjikk inn-att, flidde ifraa seg drammeglase. Bror hans, Hallvord, tok honom i hondi, og daa kjende han han fór til sige. So fekk Hallvord setja seg paa golve og leggje yvi bulen hans i fange sitt. Daa kom kjeringi hans Hans, dei hadde rivi upp klædi og blode seig, ho heldt hondi yvi. Soleis laag han til han blikna av, tala kje. Styngen hadde raaka hjarta. Harald tumla ute og fekk høyre koss til hadde gjengi, og so kom han uppaa att og valdra burt til Hans og tok honom i hondi. „Æ du sjuk Hans? " sa 'n. Hans opna aogo lite grand, de var de einaste dei saag, men dei skuva Harald ut-att som ei bikkje og let um han hadde gjort nok. Um morgonen kom futen med jarn til Klomset, daa laag Harald og sov. Han fekk 6 1/2 aars slaveri.

Orig. manus. NFS R. Berge LXXXV, 35-38.

Variant 2

Oppskrift av Rikard Berge, Tveitegrend, Kviteseid, Telemark 1909, etter Gunnar Godlid.

Draape paa Rude i Seljord. Der var brudlaup paa søndre Rude, og Harald øvre Klomsæt var au med i lage. Dei var drukne, og daa brurfolki skulde hava bruredrammen i lofte, so vilde H. hava fyrst. „Ja, berre bruri aa brudgaam hev fengje", sa skjenkjaren. Men de vart H. vond for og køyrde kniven i brudgomen, so han seig, og blodspruten synar enno. Han kasta honom ut handklæbole (eller handrive) og paa tunet sa brudgomen de: „Aa kjære, gjer kje Haral noko". Men um morgonen kom lensm. til Klomsæt. „Æ dæ saa naa daa H, at timeglase ditt hev ronne ut? ", „Ja, d'æ vel saa, men eg minnes kje noko av dæ". H. fekk slaveri.

Orig. manus. NFS R. Berge LX, 62-63.

23. *Drapet på rømlingene*

Variant 1

Oppskrift av Olav Nilsen, Osen, Ytre Rendal, Hedmark, sommeren 1929 etter Marte Nilsen, født 1844.

Sommeren 1850 rømte endel slaver fra et fengsel i Stockholm. Noen av dem tok veien til Norge, og folk gikk og var redde for innbrudd og tyveri. På seteren Øvre Storbekken i Osdalen setret dengang gården Stør i Stange. Setern tilhørte dengang Hallstein Sjøli. (Se under Tallef Svendsen Melgården.) Sveiseren på Stør hette Anders. Han var fra Valdres. En dag kom 3 fremmede karer inn på seteren og bad om mat samt om å få hvile litt. De hadde hver sitt gevær samt taustumper å slå med. Anders satte frem mat til dem. Da de hadde spist, la de sig til å sove i skyggen bak stua. Den ene lå på ryggen og de andre på siden. Sveiseren tok da en

lang dolk og hugg den fort i karene. Så la han på sprang til nærmeste sted, Stensby, og fikk med sig Nils og Emberet Stensby samt „Snikker-Tallef". Den ene av fremmedkarene var død da de kom til seteren.De andre havde rømt vekk.Den ene av fantene kom frem til Øvre Rendal hvor han ble tatt i forvaring av lensmann Enevoldsen og døde senere av sine sår. Den andre kom frem Blekkfjellsetern, „Gunders" og blev sendt til Kristiania. Han døde på Rikshospitalet vinteren efter.

En prest hadde besøkt ham på hospitalet og til denne hadde han fortalt at de hadde tenkt å røve alt på Storbekk-seteren seter, men når sveiseren var så snild mot dem, hadde de besluttet å røve en annen seter. Den fanten som døde på stedet, blev begravet i utkanten av setervollen. Sveiseren fikk 6 dagers vann og brød for drapet.

Etterskrift om dette drap.

Anders Jørstad i Osen har fortalt nedskriveren herav følgende om denne reddsomme tildragelse:

„Jeg var gjætergutt på seteren da dette hændte. Fantene opholdt sig på seteren i flere dage. Om dagene gjorde de sig turer inn i fjellet, antagelig for å stjele hester. Om kvelden kom de frem igjen til setervollen. En dag hadde sveiseren hørt den ene av dem komme med denne ytring: „Skal vi legge oss til å sove litt, før vi gjør noe mer? " Sveiseren som lenge hadde været redd fantene, opfattet dette som om de tenkte på å ta ham av dage. Derfor var det han besluttet sig til å kómme dem i forkjøpet. Da Anders Jørstad kom att med kreaturene om kvelden, fikk han høre om tildragelsen. Han hjalp sveiseren å grave ned liket. De løpte næver og la under og over den døde.

Orig. manus. NFS Olav Nilsen IV, 63.

Variant 2

Oppskrift av Olav Nilsen, Osen, Ytre Rendal, Hedmark.

Oppe i Osdalen, i nordre Osas dalføre på grensen av Ytre Rendal ligger en ensom seter som heter Øverbekken. Omkring 1836 hadde en valdris leid seteren og lå der om sommeren med endel kuer som tilhørte en hedmarking. Ved dette lete hadde noen fanger brutt ut av et fengsel inne i Vermeland i Sverige. Tre av disse fantene kom en dag til Øverbekken og gav seg til der. Om dagene streifet de om på fjellet, antagelig for å stjæle hester. Men om kvelden kom de tilbake til seteren. De hadde gevær, og blev mere og mere frekke og nærgående for hver dag som gikk. En dag hørte valdrisen en ytring av den ene av fantene, rettet til de andre to: „Skal vi lægge oss til å kvile litt, før vi gjør noe mere? " Valdrisen forstod dette, og kanskje med god grunn, at de tenkte å ta ham avdage. Så la de sig til å sove i skyggen bak seterstua. Valdrisen kveste en lang dolk, lurte sig bort til fantene og i en to tre så hadde han jaget dolken inn i dem alle. Den ene blev liggende død på flekken mens de andre tok flukten sydover til Osen. De var hårt såret, men blev sendt på sykehus og kom sig. Valdrisen svøpte liket av den dræpte fanten inn i næver og begrov det utkring skigar'n. I rettssaken som påfulgte blev valdrisen dømt til 5 dagers vann og brød, vesentlig fordi han hadde gjordet liget i uindviet jord. Fattigvæsenet i Åmot blev pålagt å frakte liket til kirkegården i Osen, men dette måtte skje på vinterføre, da der i sommertiden er ufremkommelig med hest. Per Løssetosdalen – den øverste opsidder i dalen – blev leid til å frakte liket til kirkegården for 1 1/2 daler. Han spikret sammen en kiste av halaplanker (fet tør furu), satte den på en skikjelke og drog nordover på skaren om våren. Et par dage derefter kom han tilbake og kisten blev gravd ned på kirkegården i Osen under salmesang og klokkeklang. Mange syntes nok at Per Løssetosdalen hadde været snar på denne ferden, men tenkte ikke større over det. Omtrent 50 år senere skulde de kaste op en grav på samme flekken hvor fanten blev nedsatt. Der støtte man på en kiste av sterke planker. Den var ikke smuldret, men stod der like god. Da de brøt den i stykker, fant de ikke annet en sten og råtten mose i den.

Orig. manus. NFS Olav Nilsen I, 64f.

VII. LITTERATURLISTE

Ahnlund, N.: Tradition och historia, Sth. 1956.

Angell, H.: Skottetoget – Et 300-Aars Minde, Kra. 1912.

Alver, B.: Historiske segner og historisk sanning, Norveg 9, Oslo 1962.

Alver, B.: Categori and Function, Fabula 9, Berlin 1967.

Alver, B.: Et utvalg folkloristiske termini med definisjoner til bruk for grunnfagsstuderende i folkeminnevitskap, Institutt for folkeminnevitskap, Oslo 1969.

Aubert, W.: Sosiologi, Oslo – Bergen – Tromsø 1969.

Bascom, W.: Four Functions of Folklore, JAFL, Philadelphia 1954.

Bakken, O.: Kviteseid Bygdesoge I, 1962.

Berge, R.: Norsk sogukunst, Kra. 1924.

Berge, R.: Folkesegni og den historiske kritiken, Norsk Folkekultur 1922.

Berge, R.: Vinje og Rauland, I Stav. 1940, II Stav, 1944.

Bergsgaard, A.: Gammelt fra Hallingdal. Skatter og Sagefaldslister samt utdrag av tingbøger for Aal fra 1610 til 1848, Oslo 1925.

Bondevik, K.: Studiar i norsk segnhistorie, Oslo 1948.

Boudom, R.: The use of Structuralism, London 1972.

Brandt, Fr.: Forelæsninger over Den Norske Retshistorie, I Kra. 1880, II Kra. 1883.

Bugge, A.: Litt om et par gamle gaardsarkiv og om indsamling av gamle brev paa landet, Historisk Tidsskrift, 5. rekke, 4. bind, Kra. 1920.

Bø. O.: Beltespenning eller beltespretting, Syn og Segn, Oslo 1951.

Bø, O.: Deildegasten, Norveg 5, Oslo 1955.

Bø, O.: Rikard Berge som tradisjonssamlar og granskar, Norveg 15, Oslo – Bergen – Trondheim 1972.

Bø, O.: Heilag-Olav i norsk folketradisjon, Oslo 1955.

Bødker, L.: Folk Literature (Germanic), Volume II av International Dictionary of Regional European Etnology and Folklore, Copenhagen 1965.

Christiansen, R.Th.: Segnkatalog til Norsk Folkeminnesamlings arkiv, utrykt.

Dahl, O.: Innføring i historieforskningens metodelære, Oslo og Bergen 1965.

Dahll, V.: Nordiske Sagnregistre og Sagnsystematik, NIF Publications no 2, København 1972.

Dokk, T.: Under Guds lov og kongens lov, Norveg 12, Oslo 1965.

Dorson, R.: The debate over the Trustworthiness of Oral Tradition, Volksüberlieferung – Festschrift für Kurt Ranke, 1968.

Drake, M.: Population and Society in Norway 1735-1865, Cambridge 1969.

Egardt, B.: Hästslakt och rackarskam, Sth. 1962.

Einung, H.H.: Tinn Soga, I Rjukan 1926 – II Rjukan 1942.

Erslev, K.: Historisk Teknik, 2. udg. 6. optr., Kbh. 1965.

Fages, J.-B.: Hva er strukturalisme, Oslo 1969.

Flatin, T.: Seljord, I Oslo 1942 – II Oslo 1945 – III Oslo 1954.

Grandberg, G.: Memorat und Sage, Saga och Sed, Uppsala 1935.

Gödecke, P.A.: Turistbref från en resa i Norge sommaren 1875, af Finn, Sth. 1876.

Hagen, O.T.: Kvikne. Ei bygdebok, I Oslo 1952.

Heimen V.: Disputasen om Reintons avhandling „Villandane" 1938-41.

Heimen IX: Hvem eide jorda i den gamle leilendingstida? 1952-54.

Henige, D.P.: Oral tradition and chronology, Journal of African History 12, 1971.

Hodne, Bj.: Tradisjonens pålitelighet, Tidsskrift for Teologi og Kirke, hefte 2, Oslo 1972.

Hodne, Bj.: Slaget ved Kringen, Norveg 15, Oslo – Bergen – Trondheim 1972.

Holmsen, A.: Norges historie fra de eldste tider til 1660, Oslo – Bergen 1961.

Honko, L.: Geisterglaube in Ingermansland, FF Communications 185, Helsinki 1962.

Honko, L.: Genre Analysis, Temenos 3, Helsinki 1969.

Jensen, M.: Norges historie. Norge under eneveldet. 1660 – 1814, Oslo – Bergen 1963.

Johnsen, O.A.: Norges bønder, Kra. 1919.

de Jong, C.: Reisen II, Hamburg 1803.

Keesing, F.M.: Cultural Anthropology. The Science of Custom, New York, Chicago, San Francisco, Toronto, London 1966.

Kiil, A.: Arkivkunnskap. Statsarkiva, 1969.

Kindem, L.: Vossaboki III, Gardssoga, Voss 1936.

af Klintberg, B.: Ett forsøk till avgränsning av begreppet sägen, Föredrag hållet vid seminariet för Nordisk og jamförande folkelivsforskning i Stockholm vårterminen 1966.

Koht, H.: Bondestrid, Kra. 1906.

Koht, H.: Norsk bondereising, Oslo 1926.

Kolsrud, K.: Kulturbegrep og arbeidsmåte, Det 15. nordiske folkelivs- og folkemindeforskermøde, 1961.

Kolsrud, O.: Folk og kirke i middelalderen, Norske historikere i utvalg, Oslo – Bergen 1967.

Kolsrud, O.: Folket og reformasjonen i Noreg, Heidersskrift til Gustav Indrebø, Bergen 1939.

Kongressinnlegg: Historisk metode i forskning og undervisning. Foredrag holdt på den nordiske fagkonference om historisk metodelære i Århus 20. - 24. juni 1965, Århus 1966.

Kroeber, A.L. & Kluckholm, C.: Culture, New York 1963.

Kvideland, R.: Rikard Berge, Biographia Nordic Folklorists of the Past, Studies in Honour of Jouko Hautala, Copenhagen 1971.

Landstad, M.B.: Gamle Sagn om Hjartdølerne, Chra. 1880.

Landstad, M.B.: Ættesagaer og Sagn fra Telemarken, Kra. 1922.

Lassen, W.: Personalhistoriske og genealogiske Samlinger, Riksarkivet.

Leach, E.: Lévi-Strauss, Fontana Modern Masters 1970.

Lévi-Strauss, C.: The savage mind, Chicago 1968.

Lévi-Strauss, C.: Structural Anthropology, New York 1963.

Liestøl, K.: Herr Sinclar, Syn og Segn, Oslo 1949.

Liestøl, K.: Når stod slaget på Stiklestad, Saga og folkeminne, Oslo 1941.

Liestøl, K.: Norske ættesogor, Kra. 1922.

Liestøl, K.: Um gransking av norsk ættetradisjon, Heimen 1925, hefte I.

Liestøl, K.: Upphavet til den islendske ættesoga, Oslo 1929.

Loupedalen, T.: Kviteseid Bygdesoge I, 1956.

Lund, J.M.: Forsøg til Beskrivelse over Øvre- Tellemarken i Norge, Kjøbenhavn 1785.

Løvenskiold, B.H.: Beskrivelse over Bratsbierg Amt, Chr. 1784.

Malinowski, B.: A Scientific Theory of Culture and other Essays, New York 1960.

Malinowski, B.: Sciense, Magic and Religion, New York 1954.

Mathiessen, H.: Bøddel og Galgefugl, Khvn. 1910.

Mehlum, Andreas: Hallingdal og hallingene, Drammen 1891.

Myhre, T.: Hallingdalens historie, Drammen 1928.

Nadel, S.F.: The theory of social structure, London 1962.

Nielsen, J.E.: Søgnir frå Hallingdal, 3. utg., Oslo 1968.

Nordahl, S.: Det historiske element i de islandske ættesagaer, Norske historikere i utvalg, Oslo – Bergen 1967.

Nordbø, H.: Ættesogor frå Telemark, Oslo 1928.

NORGES LOVER 1682-1946, Oslo 1948.

Nytrøen, O.: Ytre Rendal, Gard og ætt, Elverum 1970.

Ohnstad, A.: Aurland bygdebok, I, Bergen 1962.

Ohnstad A. & Gierløf: Aurland bygdebok, II, Bergen 1964.

Olafsen, A.: Våre sorenskrivere, I – II, Oslo 1945.

Olafsen, O. & Berge, R.: Villandsætten i Hallingdal, Risør 1916.

Olafsen, O.: Ulvik i fortid og nutid. En bygdebok, I – II, Nordheimsund 1925.

Ortutay, G.: Principles of Oral Transmission in Folk Culture, Acta Ethnographica 8, Budapest 1959.

Pentikainen, J.: Grenzeprobleme zwischen Memorat und Sage, Temenos 3, Helsinki 1968.

Prebensen, N. & Smith, Hj.: Forarbeiderne til Kong Christian den Femtes Norske Lov af 15. april 1687, Chra. 1887.

Propp, V.A.: Morphology of the folktale, 2. utg., London 1968.

Qvisling, J.L.: Øvre Telemarkens Historie i det 17de Aarhundrede, Skien 1906.

Radcliffe-Brown, A.R.: Structure and function in primitive society, London 1961.

Reichborn-Kjennerud, I.: Vår gamle trolldomsmedisin, I, Oslo 1928, II, Oslo 1933.

Reinton, L. & S.: Folk og fortid i Hol, I Oslo 1938.

Reinton, L.: Villandane, Oslo 1939.

Reinton, L.: Ættesoge og historie. Problem og oppgåver, Syn og Segn, Oslo 1940.

Rosenstand-Goiske, F.: Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve, den danske Krigsmagt til Lands angaaende, I, København 1803.

Rygh, O.: Norske Gaardnavne, Chra. 1898 – Oslo 1936.

Ränk, G.: Några faser i kulturbegreppets utveckling, Folkliv, Stockholm 1960-61.

Skar, J.: Gamalt or Sætesdal, I – VIII, Kra. 1903-16, ny utg. i 3 bind, Oslo 1961-63.

Solheim, S.: Norsk sætertradisjon, Oslo 1952.

Solheim, S.: Historie og munnleg historisk visetradisjon. Nordisk seminar i folkedikting, Khvn. 1962.

Solheim, S.: Tradisjonen om sjødraugen. Norveg 15, Oslo – Bergen – Trondheim 1972.

Strömbäck, D.: Författarskap och tradition i den isländska ättsagan, K.Hum. Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, Årbok 1943.

Sundt, E.: Om Ædrueligheds-Tilstanden i Norge, Chra. 1859.

Sweden, H.: Sociologisk metod, andre opplag.

Sydow, C.W. von: Selected papers on folklore, Khvn. 1948.

Sørbøen, S.T.: En gammel skoleholders optegnelser fra Aaret 1727 om forskjellige Hændelser i Aals Præstegjeld i Hallingdalen siden Reformasjonen, Tidsskrift for den norske Personalhistorie, utg. av Bernt Moe 1840-46.

Tillhagen, C.H.: Was ist eine Sage, Acta Ethnographica, Budapest 1964.

Vansina, J.: Oral tradition, Chicago 1965.

Veflingstad, M.: Stange bygdebok I, Hamar 1951.

Vibe, J.: Topografisk-Historisk beskrivelse over Buskerud Amt, bind V i „Norges land og folk", Kra. 1895.

Weber, M.: Basic concepts in sociology, London 1968.

Wessel Berg, Fr. A.: Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813, IV, Chra. 1845.

White, L.: The science of culture, New York 1949.

Wikman, R.K.: Nutida traditionsforskning – Några grundläggande synspunkter och begrepp, Arv 5, Uppsala 1949.

Wille, H.J.: Beskrivelse over Sillejords Præstegjeld, 1786.

Ytreberg, N.A.: Nordlandske handelssteder, Trondheim 1941.

Aarflot, A.: Norsk kirkehistorie II, Oslo 1967.

Aasen, I.: Norsk Ordbog, 2. utg. Chra. 1873.

Aasen, I.: Reise-Erindringer og Reise-Indberetninger 1842-1847, Trondh. 1917.